

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

TADEJ ČOPAR

**Območje občine Šmartno pri Litiji med obema
svetovnima vojnama**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

TADEJ ČOPAR

**Območje občine Šmartno pri Litiji med obema
svetovnima vojnama**

Magistrsko delo

Mentor: doc. dr. Bojan Balkovec

Študijski program:
Zgodovina – D, P

Ljubljana, 2015

Zahvala

Zahvaljujem se doc. dr. Bojanu Balkovcu za nasvete pri izdelavi magistrske naloge in vsem, ki so me podpirali tekom študija in sodelovali pri zbiranju podatkov za magistrsko nalogo.

Izvleček

Območje občine Šmartno pri Litiji med obema svetovnima vojnama

Magistrsko delo obravnava območje občine Šmartno pri Litiji med obema svetovnima vojnama (1918–1941). V začetnem delu predstavi Šmartno pri Litiji pred obravnavanim obdobjem in Slovence med obema vojnama na splošno. V nadaljevanju predstavi različne tematske sklope o območju občine Šmartno med obema vojnama: podatki o obsegu, ozemeljskih spremembah občine ter statistični podatki o občini, politična podoba ter delovanje in razvoj občine (volitve na državni ravni, lokalne volitve, splošno politično stanje v šmarski občini, delovanje občine, občinski projekti), gospodarska in socialna podoba Šmartna pri Litiji (način življenja, običaji, Šmartno v luči širših dogodkov, naravne nesreče, gospodarsko stanje, gostilne, trgovine, manjše obrtne delavnice, usnjarna Knaflič, Tovarna pohištva in stavbnega materiala Izgoršek), župnija Šmartno pri Litiji v tem obdobju (splošni podatki o župniji v tem obdobju, dela na cerkvenih zgradbah, duhovno življenje v šmarski župniji, Marijina družba, ustanovitev župnije Litija leta 1936), šolstvo (osnovna šola v Šmartnem pri Litiji, osnovna šola v Veliki Kostrevnici, obrtna nadaljevalna šola v Šmartnem pri Litiji, osnovna šola v Javorju, meščanska šola v Litiji), Prosvetno društvo, Sokoli, gasilsko društvo v Šmartnem pri Litiji in pevsko društvo Zvon.

Ključne besede: Šmartno pri Litiji, 1918–1941, občina, gospodarstvo, župnija, šolstvo, društva

Abstract

The area of municipality Šmartno pri Litiji during the interwar period

The undergraduate thesis treats the area of municipality Šmartno pri Litiji during the interwar period. Its starting part presents Šmartno pri Litiji before the described age and Slovenian population during the interwar period in general. In further parts it introduces different thematic chapters of the area of municipality Šmartno during the interwar period such as informations about extent, territorial changes and statistical data of municipality, political image, activities and development of municipality (elections at the state level, local elections, general political situation in municipality Šmartno, activities of municipality, municipal projects), economic and social image of Šmartno pri Litiji (lifestyle, ethos, effect of global events on Šmartno pri Litiji, natural disasters, economic situation, pubs, shops, small craft workshops, the tannery of Knaflič, Izgoršek's factory for furniture and building material), the parish of Šmartno pri Litiji in this age (general informations about the parish in this age, works on church buildings, spiritual life in the parish of Šmartno, »Marijina družba« – Mary company, constitution of parish Litija in 1936), schools (primary school in Šmartno pri Litiji, primary school in Velika Kostrevnica, craft continuation school in Šmartno pri Litiji, primary school in Javorje, civil school in Litija), »Prosvetno društvo« (Educational Society), »Sokoli« (Falcons), fire brigade in Šmartno pri Litiji and choral society »Zvon« (Bell).

Key words: Šmartno pri Litiji, 1918–1941, municipality, economy, parish, schools, societies

KAZALO

1. UVOD	6
2. ZGODOVINA ŠMARTNA PRI LITIJ PRED OBRAVNAVANIM OBDOBJEM.....	7
3. SLOVENCIMED OBEMA VOJNAMA	10
4. OBSEG, OZEMELJSKE SPREMEMBE IN STATISTIČNI PODATKI O OBMOČJU OBČINE ŠMARTNO PRI LITIJ MED OBEMA VOJNAMA	15
4. 1. OBSEG OBČINE IN NJENE OZEMELJSKE SPREMEMBE	15
4. 2. STATISTIČNI PODATKI O OBMOČJU ŠMARSKE OBČINE.....	19
5. POLITIČNA PODOBA, DELOVANJE IN RAZVOJ OBČINE ŠMARTNO PRI LITIJ MED OBEMA VOJNAMA.....	23
5. 1. POLITIČNA PODOBA	23
5. 1. 1. VOLITVE NA DRŽAVNI RAVNI	23
5. 1. 2. LOKALNE VOLITVE.....	24
5. 1. 3. SPLOŠNO POLITIČNO STANJE V ŠMARSKI OBČINI	26
5. 2. DELOVANJE IN RAZVOJ OBČINE	33
5. 2. 1. SPLOŠNI PODATKI O DELOVANJU OBČINE MED OBEMA VOJNAMA	33
5. 2. 2. OBČINSKI PROJEKTI.....	38
5. 2. 2. 1. ELEKTRIKA	38
5. 2. 2. 2. CESTE.....	40
5. 2. 2. 3. UBOŽNA HIŠA	48
5. 2. 2. 4. VODOVOD.....	49
5. 2. 2. 5. DRUGI PROJEKTI.....	50
6. GOSPODARSKA IN SOCIALNA PODOBA ŠMARTNA MED OBEMA VOJNAMA	53
6. 1. NAČIN ŽIVLJENJA.....	53
6. 2. OBIČAJI	56
6. 3. ŠMARTNO V LUČI ŠIRŠIH DOGODKOV	59
6. 4. NARAVNE NESREČE.....	61
6. 5. GOSPODARSKO STANJE.....	62
6. 6. GOSTILNE	65
6. 7. TRGOVINE	67
6. 8. MANJŠE OBRTNE DELAVNICE	70
6. 9. USNJARNA KNAFLIČ.....	72
6. 10. TOVARNA POHIŠTVA IN STAVBNEGA MATERIALA IZGORŠEK	74

7. ŽUPNIJA ŠMARTNO PRI LITIJU MED OBEMA VOJNAMA.....	77
7. 1. SPLOŠNI PODATKI O ŽUPNIJI V TEM OBDOBJU	77
7. 2. DELA NA CERKVENIH ZGRADBAH	83
7. 2. 1. DELA NA CERKVENIH ZGRADBAH V ČASU MATEJA RIHARJA	83
7. 2. 2. DELA NA CERKVENIH ZGRADBAH V ČASU ANTONA GORNIKA	87
7. 3. DUHOVNO ŽIVLJENJE V ŠMARSKI ŽUPNIJI	89
7. 4. MARIJINA DRUŽBA	97
7. 5. USTANOVITEV ŽUPNIJE LITIJU LETA 1936.....	103
8. ŠOLSTVO V OBČINI ŠMARTNO PRI LITIJU MED OBEMA VOJNAMA	109
8. 1. OSNOVNA ŠOLA V ŠMARTNEM PRI LITIJU.....	109
8. 1. 1. RAZVOJ ŠOLE, UČITELJSTVO IN ŠTEVILO UČENCEV	109
8. 1. 2. POTEK POUKA	120
8. 1. 3. MATERIALNO STANJE ŠOLE	122
8. 2. OSNOVNA ŠOLA V VELIKI KOSTREVNICI	123
8. 2. 1. USTANOVITEV IN RAZVOJ ŠOLE	123
8. 2. 2. MATERIALNO STANJE ŠOLE	126
8. 2. 3. POTEK POUKA	128
8. 3. OBRTNA NADALJEVALNA ŠOLA V ŠMARTNEM PRI LITIJU	136
8. 4. OSNOVNA ŠOLA V JAVORJU.....	140
8. 5. MEŠČANSKA ŠOLA V LITIJU	142
9. PROSVETNO DRUŠTVO	145
9. 1. RAZVOJ IN ORGANIZACIJA DRUŠTVA	145
9. 2. ORLI	148
10. SOKOLI.....	152
11. GASILSKO DRUŠTVO V ŠMARTNEM PRI LITIJU	155
12. PEVSKO DRUŠTVO ZVON	159
12. 1. DELOVANJE DRUŠTVA.....	159
12. 2. ČLANSTVO	165
13. POVZETEK	168
14. SUMMARY	170
15. VIRI IN LITERATURA	172

1. UVOD

V magistrski nalogi se bomo ukvarjali z območjem občine Šmartno pri Litiji med obema svetovnjima vojnama. Kronološko se bomo osredotočili na obdobje med leti 1918 in 1941, za lažje razumevanje tematike pa se bodo nekateri manjši deli nanašali tudi na čas pred ali po obravnavanem obdobju. Obravnava se bo dotikala ozemlja, ki je spadalo v občino Šmartno pri Litiji v obravnavanem obdobju. To ozemlje se je sicer skozi obdobje med obema vojnama spreminjalo, kar je obravnavano v posebnem poglavju, vendar se večji del podatkov nanaša na sam kraj Šmartno in druge kraje, ki so sodili v to občino skozi celotno obdobje med obema vojnama. Izjemoma se podatki nanašajo tudi na območja izven občine. Takšen primer sta podpoglavje »Ustanovitev župnije Litija leta 1936« v poglavju »Župnija Šmartno pri Litiji med obema vojnama« in podpoglavje »Meščanska šola v Litiji« v poglavju »Šolstvo v občini Šmartno pri Litiji med obema vojnama«. Prvo zaradi posebnega pomena za razvoj šmarske župnije, drugo pa zaradi vpliva meščanske šole na prebivalstvo šmarske občine. Največji del podatkov se nanaša na kraj Šmartno pri Litiji, ki je bil središče dogajanja na obravnavanem območju. Magistrska naloga poskuša na enem mestu združiti podatke iz različnih virov in literature. Arhivski viri so bili uporabljeni iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana, Osnovne šole Šmartno pri Litiji, PGD Šmartno pri Litiji, Slovenskega šolskega muzeja, Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Župnišča Šmartno pri Litiji in zapisov starejših prebivalcev. Poleg omenjenih virov so uporabljeni tudi časopisni viri, statistični viri, internetni viri in literatura. V več primerih se podatki iz različnih virov med seboj razlikujejo. V takšnih primerih je v opombah na to opozorjeno s citati iz različnih virov. Prav tako je opozorjeno, če iz samih virov ni jasno razvidno, ali gre za obravnavano obdobje in prostor.

V začetnem delu naloge bosta za lažje razumevanje predstavljena Šmartno pri Litiji pred obravnavanim obdobjem in Slovenci med obema vojnama na splošno. V nadaljevanju bodo predstavljeni različni tematski sklopi, ki se nanašajo na obdobje med obema vojnama: ozemeljski in statistični podatki o šmarski občini, politična podoba ter delovanje in razvoj občine (analiza volitev na državni in lokalni ravni, splošno politično stanje v šmarski občini, splošni podatki o delovanju občine, občinski projekti), gospodarska in socialna podoba Šmartna pri Litiji (način življenja, običaji, Šmartno v luči širših dogodkov, naravne nesreče, gospodarsko stanje na splošno, gostilne, trgovine, manjše obrtne delavnice, usnjarna Knaflič, Tovarna pohištva in stavbnega materiala Izgoršek), župnija Šmartno pri Litiji v tem obdobju (splošni podatki o župniji v tem obdobju, dela na cerkvenih zgradbah, duhovno življenje v šmarski župniji, Marijina družba, ustanovitev župnije Litija), šolstvo (osnovna šola v Šmartnem pri Litiji, osnovna šola v Veliki Kostrevnici, obrtna nadaljevalna šola v Šmartnem pri Litiji, osnovna šola v Javorju, meščanska šola v Litiji) ter podatki o nekaterih društvih (Prosvetno društvo, Sokoli, gasilsko društvo v Šmartnem pri Litiji, pevsko društvo Zvon). Tematski sklopi bodo obravnavani ločeno po poglavjih, zaradi prepletenosti dogajanja pa bodo nekateri dogodki in procesi obravnavani na več mestih (npr. gospodarska kriza, smrt kralja Aleksandra itd.).

2. ZGODOVINA ŠMARTNA PRI LITIJU PRED OBRAVNAVANIM OBDOBJEM

Območje današnjega Šmartna pri Litiji je bilo poseljeno že v prazgodovinski dobi Ilirov. O tem ni pisnih virov, zato se lahko opiramo le na izročilo prednikov. Takrat, ko je skozi Šmartno potekala čez Debeče v Stično jantarska pot, so tu že bivali ljudje. Zgodovinska naselbina naj bi po ljudskem izročilu stala na vzhodnem pobočju Roj in je segala do hriba Strmenca nad Kusovno. Na tem pobočju so bili najdeni ostanki starodavnih posod. To območje so zaznamovali tudi Rimljani, ki so kopali rudo v Sitarjencu. Že v daljni preteklosti so v okolici Šmartna kopali rudo v Sitarjencu, na Slatni, v Maljeku in Zagorici. Iz tistih časov je ohranjena pripovedka o tem, kako je Šmartno dobilo ime¹: »Zgodilo se je v tistih časih, ko so v hribu Sitarjenc kopali svinčevo in baritovo rudo. Nekega dne se je vdrl jašek, v katerem so bili štirje rudarji. Ostali so živi, toda domači so jih že odpisali. Rudarji so tavalili po brezkončnih rovih rudnika. Ker so bili ljudje v tistih časih zelo verni, so se rudarji zaobljubili, da bodo na kraju, kjer se bodo rešili, zgradili cerkvico in jo poimenovali po svetniku, ki bo na dan njihove rešitve zapisan na koledarju. Rudarji so se s pomočjo orodja, ki so ga imeli, končno prebili iz temačnih rovov na plano. Rešili so se na dan sv. Martina na kraju, kjer stoji danes velika gotska cerkev. Cerkvica, ki so jo zgradili, je dobila ime po sv. Martinu, kraj pa se je imenoval Sant Martin.«² Drugo izročilo pravi, da je bilo v okolici kraja veliko vinogradov, vinskega patrona Sv. Martina pa je ljudstvo postavilo za krajevno ime.³

Naselje Šmartno pri Litiji se je razvilo ob strateško pomembni in najbližji naravni poti med vzhodno Gorenjsko in severno Dolenjsko. Poleg te kopenske poti je v bližini potekala še starodavna rečna pot po reki Savi, ki je posebej pomembno vlogo imela do izgradnje železnice. O samem nastanku kraja nimamo oprijemljivih zgodovinskih virov, lahko nam je pa v pomoč izvor krajevnega imena. Ime kraja izvira od zavetnika župnijske cerkve svetega Martina, večina krajev, ki so poimenovani po omenjenem svetniku, pa je nastala v obdobju 11. oz. 12. stoletja (pri tem seveda obstajajo tudi izjeme). V ta čas spada tudi prva omemba iz leta 1135, ko je oglejski patriarh postavil svojega vikarja tudi v Šmartno. V teku razvoja si je Šmartno zagotovilo vlogo provincialnega središča širše okolice. Na to kaže tudi dejstvo, da je cerkev sv. Martina postala sedež župnije, ki je obsegala širšo okolico Litijske kotline (župnija Litija je bila ustanovljena šele leta 1936).

Območje Šmartna pri Litiji je bilo v srednjem veku sprva v lasti mogočne grofovske rodbine Višnjegorskih, ki so imeli posesti med Savo in Kolpo. Ko so leta 1228 izumrli, je prišla posest preko Babenberžanov v roke koroškega vojvode Ulrika III. Spanheimskega. Najstarejši grad v tem prostoru je bil Lihtenberg, ki se do danes ni ohranil. Ta pokrajina se je v tretji četrtini 13. stoletja znašla v središču političnega dogajanja, saj so tu divjali hudi boji za prevlado med vojvodo Ulrikom III. in oglejskim patriarhom. Ulrik je dal v sklopu teh bojev pozidati grad Roje, ki je tako za kratek čas postal najpomembnejša postojanka tega prostora. Šmartno za razliko od Litije pravno

¹ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 11.

² Prav tam.

³ Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 2.

nikoli ni doseglo statusa trga, a se je kljub temu razvijalo dalje.⁴ O živahnem srednjeveškem razvoju priča nastanek manjših gradov. V obdobju od 13. do 17. stoletja jih je bližnja okolica Šmartna dobila kar sedem: Lichtenberk, Slatno, Sela, Grmače, Roje, Črni potok in Bogenšperk. Ohranila sta se le zadnja dva.⁵

V začetku novega veka se je začelo razvijati tudi rudarstvo. Na to danes spominja ohranjen nagrobni kamen rudarskega mojstra ter lastnika rudnika in topilnice, Christofa Brukherschmida iz leta 1537, ki stoji v šmarski cerkvi. Iz tega časa so tudi nagrobniki Erazma pl. Wagensperga, šmarskega vikarja Jurija Smuka in Erazma pl. Lichtenberga. Najstarejša hiša v Šmartnem stoji na hribu nad cerkvijo in je dolgo časa služila kot beneficiat. Nad vhodnim portalom je vklesana letnica 1586. V tem poslopju je bila v 17. stoletju grafična in slikarska delavnica Mollerey.⁶ Šmartno je bilo pred zgraditvijo železniške proge gospodarsko in politično središče zahodnega Zasavja. Janez Vajkard Valvasor poroča, da je bilo tu veliko obrtnikov raznih strok, zlasti pa usnjarjev, krznarjev in kovačev. Precej ljudi se je preživljalo s tovarništvom, gostilničarjev naj bi bilo pa kar 18.⁷ Valvasor je bil lastnik zgoraj omenjene hiše na hribu, kjer je imel bakroreznico in tiskarno.⁸ Tu je nastajalo njegovo znamenito delo »Slava vojvodine Kranjske«.⁹

Kraj se je v naslednjih stoletjih počasi razvijal. Cvetele so zlasti domače obrti, med katerimi velja omeniti usnjarstvo in železarstvo, iz katerih je v 19. stoletju začela vznikat moderna industrija. Še pred zgraditvijo južne železnice je bila ustanovljena Knafličeva tovarna usnja, kasneje pa še lesna tovarna družine Izgoršek. Po prihodu južne železnice je v petdesetih letih 19. stoletja začela Litija doživljati hiter razvoj in je nato kmalu prevzela dotedanjo vlogo Šmartna. Hud udarec v razvoju je sledil leta 1850, ko so državne organe preselili v Litijo. Graščina Selo, kjer je bil do takrat sedež državnih organov, je po tem letu začela propadati.¹⁰

Šolstvo v Šmartnem ima že dolgo tradicijo, saj naj bi začetki segali že v leto 1665.¹¹ Šmarski dekan Jožef Burgar je leta 1868 ustanovil prvo farno šolo. Leta 1898 je bila ustanovljena obrtna nadaljevalna šola, leta 1872 čitalnica, leta 1884 Požarna bramba, leta 1890 Pevsko društvo Zvon, leta 1892 pa Tamburaški zbor.¹²

Šmarska cerkev se prvič, a nepotrjeno omenja leta 1135 kot podružnica prafare v Šentvidu pri Stični. Stala je na Pungrtu, okrog nje pa je bilo pokopališče. Sedež župnije je Šmartno postalo leta 1380, nastanek predhodnice sedanje cerkve pa verjetno sega v obdobje po letu 1511, ko je Kranjsko prizadel močan potres. Cerkev je bila v svoji dolgi zgodovini večkrat prezidana in obnovljena. Sredi 19. stoletja je župnijska cerkev postala premajhna. Priprave na zidavo nove so se začele leta 1896, ko so v Cerkovniku začeli izdelovati opeko. Načrt je naredil avstrijski arhitekt Adolf Wagner, gradnje se je pa lotil

⁴ Kotar, Zgodovina Šmartnega, 2012, 7.

⁵ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 11.

⁶ Kotar, Zgodovina Šmartnega, 2012, 8.

⁷ Zvon 1890–1990, 1990, 4.

⁸ Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 5.

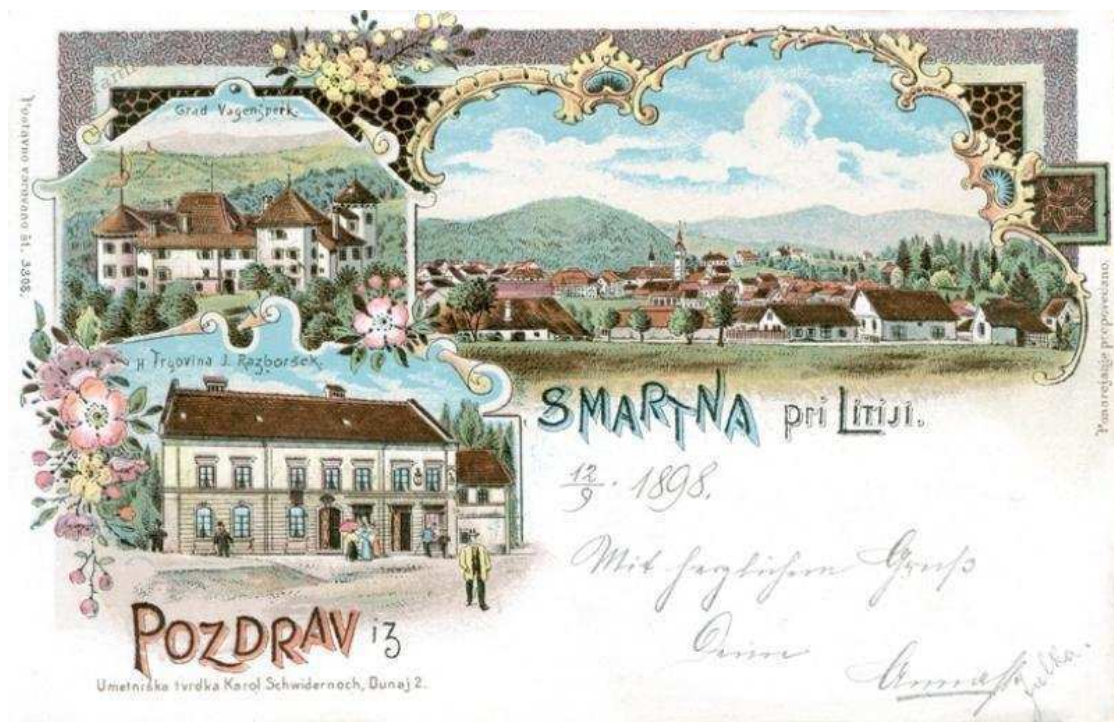
⁹ Zvon 1890–1990, 1990, 4.

¹⁰ Kotar, Zgodovina Šmartnega, 2012, 8.

¹¹ Prav tam.

¹² Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 8.

dekan Ivan Lavrenčič. Cerkev so začeli graditi aprila 1899, slovesna posvetitev pa je bila septembra 1901. V celoti so jo opremili do leta 1902, poslikana pa je bila pozneje.¹³

Slika 1: Šmartno pri Litiji 1898¹⁴

¹³ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 13.

¹⁴ <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=7&id=12853> (Dostop: 21. 5. 2015)

3. SLOVENCIMED OBEMA VOJNAMA

Avgusta 1918 so slovenski politiki pod vplivom spremenjenih razmer na bojiščih v Ljubljani ustanovili Narodni svet. 6. oktobra so zastopniki jugoslovanskih narodov v monarhiji ustanovili še Narodno vijeće v Zagrebu, ki mu je predsedoval dr. Anton Korošec. 29. oktobra 1918 je hrvaški sabor v Zagrebu pretrgal državnopravne vezi z Avstro-Ogrsko. Ustanovljena je bila Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, v katero so se še isti dan na množični manifestaciji v Ljubljani vključili tudi Slovenci. Država SHS ni imela mednarodnega priznanja in je trajala le en mesec.¹⁵ Nato je bila 1. decembra 1918 ustanovljena Kraljevina SHS.¹⁶ 28. 6. 1921 je bila sprejeta ustava, ki je utemeljevala monarhijo, centralizem in unitarizem. Kralj je po ustavi potrjeval zakone, lahko je razpuščal parlament in imel odločilno vlogo pri postavljanju vlad. Bil je tudi vrhovni poveljnik vojske. Formalno je ustava zagotavljala svobodo tiska, govora in združevanja. Po vzoru weimarske ustave je zagotavljala tudi socialne pravice: delavsko zavarovanje in možnost sindikalnega organiziranja, odpravo fevdalizma in agrarno reformo. V glavnem so te določbe ostale neuresničene. Kraljevina je bila upravno povsem umetno razdeljena na 33 administrativnih enot, t. i. oblasti, ki niso temeljile ne na nacionalnih ne na zgodovinskih temeljih.¹⁷ Sredi avgusta 1921 je umrl kralj Peter. Nasledil ga je regent Aleksander I.¹⁸

Za politično in strankarsko življenje v Jugoslaviji sta bila značilna pluralizem in razcepljenost. Večina strank je bilo nacionalnih. Jugoslovanski značaj sta v začetnem obdobju imeli le liberalna Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) in Komunistična partija Jugoslavije (KPJ).¹⁹ V grobem so se stranke delile na dva tabora: centralističnega in federalističnega. Prvi je svoje programe snoval na nacionalnem unitarizmu, drugi pa ni imel enotne ideologije, pač pa je svoje zahteve utemeljeval z nacionalnimi in zgodovinskimi kriteriji.²⁰ Tretji blok sta predstavljali dve delavski stranki (komunistična in socialistična), ki sta bili med sabo v stalnih sporih. Socialistična delavska stranka Jugoslavije se je razcepila poleti 1920.²¹

Politično dogajanje v obdobju med obema vojnama najbolje prikazujejo volitve (pri pregledu se bomo osredotočili na rezultate na območju današnje Slovenije). 28. 11. 1920 so potekale volitve, na katerih so lahko volivci izbirali med šestimi strankami, tremi starimi (še iz političnega življenja pod Avstro-Ogrsko) in tremi novimi (nastalimi v Jugoslaviji). Med tradicionalnima strankama, liberalci in klerikalci, je potekal zagrizen boj za avtonomno ureditev ali proti njej. Omenjenih volitev se je udeležilo 73 % volivcev. Izvolili so 38 poslancev, od teh jih je SLS dobila 14, JDS 3, JSDS 6, KPJ 5, NSS 2 in SKS 8. V Prekmurju je nastopila Virstvena stranka, ki je dobila le 1908 glasov.²² 30. 12. 1920 je Ministrski svet vlade izdal Obznano, ki je pomenila

¹⁵ Nećak, Repe, Oris, 2003, 36–37.

¹⁶ Zgodovina Slovencev, 1979, 598.

¹⁷ Nećak, Repe, Oris, 2003, 75.

¹⁸ Zgodovina Slovencev, 1979, 633.

¹⁹ Nećak, Repe, Oris, 2003, 75–76.

²⁰ Prav tam, 76.

²¹ Prav tam, 77.

²² Zgodovina Slovencev, 1979, 631.

vsestransko zaporo dela organizaciji KPJ.²³ Skupščina je 1. 8. 1921 sprejela zakon o zaščiti države, s katerim so komunističnim poslancem odvzeli mandate ter s tem tudi poslansko imuniteto.²⁴ Aprila 1921 so bile v Sloveniji občinske volitve. V Ljubljani je največ odbornikov dobila JDS. V celotni Sloveniji je prevladovala SLS z 61 % vseh odbornikov, NSS je dobila 1 %, JDS 2 %, SKS 21 %, JSDS 8 % in KPJ 2 %.²⁵ Na volitvah 18. 3. 1923 je od 26 mandatov, kolikor so jih volili v Sloveniji, SLS dobila 21, JDS 1, SKS 1, NRSS (Radić) 2 in Nemci enega. Socialistična stranka delovnega ljudstva je dobila 11442 glasov, vendar zaradi volilnega ključa ni dobila mandata, pač pa je pripadel Nemcem.²⁶ Na skupščinskih volitvah 8. februarja 1925 je od 26 poslanskih mest SLS dobila 20, Narodni blok 2, HRSS 3 in SKS 1.²⁷ Na volitvah 23. 1. 1927 je v ljubljanski oblasti 40 odbornikov dobila SLS, 4 SKS, 1 zveza delavskih strank, 1 kočevski Nemci in 1 HSS. V mariborski oblasti je 42 odbornikov dobila SLS, 6 SDS, 2 radikalci, 10 HSS, 3 zveza delavskih strank in 1 SKS.²⁸ 15. 6. 1927 je kralj razpustil parlament in določil za volitve 11. 9. 1927.²⁹ Na septembrskih volitvah je od 26 poslancev 20 dobila SLS, 4 SDS, 1 SKS in 1 SSJ.³⁰ Vodilni politični blok v Sloveniji med obema vojnoma je bil ves čas katoliški s SLS na čelu. Vodilni slovenski politik je ostal dr. Anton Korošec, ki je bil po poklicu duhovnik. Njegov osnovni cilj je bila avtonomna Slovenija v okviru federativne Jugoslavije, iz taktičnih razlogov pa je prevzemal funkcije tudi v najbolj centralističnih vladah. Korošec je znal najti stik z ljudmi. Popularnost so mu dvigala zlasti množična zborovanja in zletih raznih katoliških organizacij ter evharistični kongresi. Ob volitvah v konstituantno leta 1920 sta komunistična in socialdemokratska stranka skupaj dobili tretjino glasov, SLS pa 36 %. Na naslednjih volitvah (1923, 1925 in 1927) je SLS dosegala, podobno kot na volitvah na prelomu stoletja in do začetka prve svetovne vojne, okrog 60 %. Razcepljeni liberalni tabor je imel med slovenskimi volivci le skromno podporo. Predstavniki tega tabora so občasno sodelovali v osrednjih vladah predvsem zaradi podpore unitaristično-centralističnih sil v Beogradu. Tudi socialistični tabor je slabila huda razcepljenost. Volitve pod diktaturo in kasneje (1931, 1935 in 1938) niso odražale dejanske volje ljudi. V okviru državne stranke je leta 1938 SLS spet zmagala. Pri volitvah je treba upoštevati veliko volilno abstinenco. Leta 1927 je bila volilna udeležba 65, 6 %, leta 1931 49 %, leta 1938 pa 67, 6 %. Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da v tem času ženske niso imele volilne pravice.³¹ Zaradi šibkosti liberalcev in krepitve leveice, je tradicionalno nasprotovanje med konservativno-katoliškim in liberalnim taborom izgubljalo pomen. Vedno bolj se je zastavljala dilema, kot jo je zapisal Slovenec poleti 1936 »...ali bo bodočnost katoliška ali pa bo komunistična...«³²

²³ Prav tam, 632.

²⁴ Prav tam, 633.

²⁵ Prav tam, 632.

²⁶ Prav tam, 636.

²⁷ Prav tam, 642, 645.

²⁸ Prav tam, 649.

²⁹ Prav tam, 650.

³⁰ Prav tam, 651.

³¹ Nećak, Repe, Oris, 2003, 84–85.

³² Prav tam, 86.

20. 6. 1928 je prišlo do streljanja, v kateremu je poslanec NRS Puniša Račić s strelji iz pištole v skupščini ubil dva poslanca, tri pa je ranil (med njimi tudi Stjepana Radića, ki je za posledicami rane umrl). Proglašeno je bilo izredno stanje, vodenje vlade pa je za nekaj mesecev prevzel dr. Anton Korošec.³³ Nato je 6. 1. 1929 kralj Aleksander razglasil svojo diktaturo. Razveljavil je vidovdansko ustavo, razpustil narodno skupščino in izdal več zakonov, po katerih je bil nosilec vse državne oblasti sam. Poostril je zakon o zaščiti države, izdal zakon o razpustu političnih strank z verskim ali plemenskim značajem, poostril zakon o tisku itd. S kraljevim ukazom je bila postavljena nova vlada, v katero so prišli radikalci, demokrati, disidenti HSS in SDS. Korošec je postal minister za promet. 3. 10. 1929 je država dobila novo ime Kraljevina Jugoslavija.³⁴ Jeseni 1929 je bila država razdeljena na devet banovin.³⁵ SLS ni bila povsem zadovoljna z novim stanjem. Korošec je bil sicer še vedno v vladi, a je bil 5. 12. 1929 razpuščen Orel, ki je bil dobro organizirana udarna sila klerikalcev in močno razširjena telovadna organizacija.³⁶ Konec septembra 1930 je Korošec izstopil iz vlade. V začetku septembra 1931 je kralj izdal novo, oktroirano ustavo, po kateri je bila Jugoslavija ustavna dedna monarhija z dinastijo Karadjordjevičev. Uradni jezik je bil srbsko-hrvaško-slovenski, poleg skupščine je bil uveden še senat, banovine pa so dobile širše samouprave.³⁷ S to ustavo je kralj želel ublažiti zunanje politične pritiske (z diktaturo sta bili namreč vse bolj nezadovoljni Velika Britanija in Francija), vendar je le prikrila kraljevo diktaturo, saj je imel v izjemnih primerih kralj pravico sam izdajati zakone.³⁸ Na volitvah 8. 11. 1931 je nastopila samo Živkovičeva vladna lista, kljub potvarjanju pa je bila volilna udeležba slaba. Uradna lista je bila na koncu izvoljena.³⁹ Meščanske stranke so v letih 1932–1933 svoje zahteve javno formulirale v t. i. »punktacijah«. To so bili politični manifesti, v katerih so bile posamezne zahteve razložene po točkah. Obsojale so diktaturo, zahtevale parlamentarizem in podarjale princip narodne suverenosti. V njih so bili opazni različni pogledi na ureditev države, vključno z raznimi predlogi za federativno ureditev.⁴⁰

Leta 1929 je izbruhnila gospodarska kriza⁴¹, ki se je razširila tudi v Jugoslavijo. Obdobje gospodarske krize v Jugoslaviji in s tem tudi na območju današnje Slovenije sega med leti 1930 in 1934, ko je dosegla dno in so se začeli kazati prvi znaki gospodarskega oživljanja. Na Slovenskem je bilo najhujše v kmetijstvu, ki je še vedno predstavljalo večinski dohodek. Cene kmetijskim izdelkom so se prepolovile, dohodek povprečne kmetije pa je leta 1933 padel na manj kot 30 % tistega iz leta 1926. V praksi je to pomenilo prezadolženost večine kmetij, ki bi zaradi dolgov morale biti prodane, pa še tu ni bilo dovolj kupcev. Kmetje niso več zaslužili niti za lastno obleko in obutev, prehraniti pa so se morali zgolj s svojimi izdelki, ker za nakup česa drugega ni bilo denarja. V drugi polovici tridesetih let sta položaj kmetov olajšala zamrznitev

³³ Prav tam, 78.

³⁴ Zgodovina Slovencev, 1979, 655.

³⁵ Nećak, Repe, Oris, 2003, 78.

³⁶ Zgodovina Slovencev, 1979, 655.

³⁷ Prav tam, 656.

³⁸ Nećak, Repe, Oris, 2003, 79.

³⁹ Zgodovina Slovencev, 1979, 656.

⁴⁰ Nećak, Repe, Oris, 2003, 79.

⁴¹ Nećak, Repe, Kriza, 2008, 82.

odplačevanja dolgov in nato odpis polovice dolgov. Brezposelnost industrijskih delavcev naj bi lajšala zavarovanja v primeru zaposlenosti ter silovit porast sive ekonomije, ki je sicer pomagal preživeti marsikomu, a hkrati odnašal velik del davčnega denarja državi. Tudi med zaposlenimi delavci je življenjski minimum presegala le dobra tretjina. Ukrepi oblasti so bili poleg moratorija in odpisa dolgov kmetom še zmanjševanje davkov, uvajanje javnih del (sicer brez večjega učinka), zakonodajni in administrativni ter drugi posegi v gospodarstvo, ki naj bi preprečili škodljive povezave, zlasti kartelizacijo. V Sloveniji je kriza pomenila tudi velik udarec policentričnemu razvoju. Manjša in srednja podjetja so namreč propadala predvsem v manjših krajih, industrija pa se je koncentrirala v večjih. Socialne in zdravstvene posledice so se kazale v porastu nalezljivih in drugih bolezni ter v večji umrljivosti otrok in tudi odraslih. Slovenska industrija je šele leta 1938 dosegla obseg proizvodnje in zaposlenosti pred krizo, kmetijstvo pa še tedaj ne. Širše posledice za družbo niso bile v celoti odpravljene niti kasneje, saj je kmalu sledila druga svetovna vojna s še hujšimi razmerami.⁴²

9. 10. 1934 so Aleksandra ustaši in VMRO s podporo italijanske tajne policije v Marseillu ubili.⁴³ V času namestništva s knezom Pavlom Karadjordjevičem na čelu, ki je v imenu mladoletnega kralja Petra prevzelo oblast, se politika ni bistveno spremenila. Kot odgovor na atentat in notranje nemire se je povečalo policijsko nasilje. Vlada je zgradila tudi »izolacijsko« taborišče v Višegradu in tja zapirala nasprotnike, predvsem študente in levo usmerjene intelektualce.⁴⁴ Kraljevski namestniki so 6. 2. 1935 razpustili narodno skupščino. Nove volitve so bile razpisane za 5. 5. 1935. V Sloveniji ni bilo jasno, ali se bo SLS udeležila volitev ali ne (najprej je kazalo, da bo kapitulirala, kasneje pa si je premislila). Za volitve je bilo vloženih šest državnih list, potrjene so bile pa le štiri: Jevtičeva, opozicionalna Mačkova, Ljotičeva (fašizmu podobno gibanje Zbor) in nepomembno Maksimovičevo.⁴⁵ Volitve so bile 5. 5. 1935, zaradi ogorčenja v javnosti spričo očitnih goljufij pa so morali dvakrat objaviti volilne rezultate. Na koncu je Jevtič v vsej državi dobil 303 poslance, Maček 67, v dravski banovini pa Jevtič 27 in Maček 2.⁴⁶ 24. 6. 1935 je padla vlada režima JNS. Novo je sestavil dr. Milan Stojadinović in v njej je postal Korošec notranji minister.⁴⁷ Stojadinović ni bil postavljen pred lahko nalogo, saj je moral rešiti vrsto vprašanj. Najvažnejša vprašanja sta bila gospodarska finančna kriza in hrvaško vprašanje.⁴⁸ 11. 12. 1938 so na volitvah nastopile tri liste: uradna JRZ, opozicionalna Mačkova lista in Ljotičeva lista. Tudi tokrat je morala vlada zaradi raznih goljufij in ostrega protesta javnosti dvakrat objaviti uradne volilne rezultate. V dravski banovini je JRZ dobila 78, 70 % glasov, opozicija 20, 78 % glasov in Ljotič 0, 52 % glasov. JRZ je v državi dobila 1643713, Maček 1364524 in Ljotič 30743 glasov. JRZ je dobila 306 mandatov, opozicija pa 67 (od teh sama HSS 46), vendar je opozicija takoj izjavila, da ne bo sodelovala v vladi. Korošec je kljub tej »zmagi« 21. 12. že odstopil, v novo Stojadinovičevo vlado pa sta prišla dva nova

⁴² Nećak, Repe, Kriza, 2008, 203–204.

⁴³ Nećak, Repe, Oris, 2003, 79.

⁴⁴ Prav tam, 79–80.

⁴⁵ Zgodovina Slovencev, 1979, 659.

⁴⁶ Prav tam, 659–660.

⁴⁷ Prav tam, 660.

⁴⁸ Prav tam, 665.

slovenska klerikalna ministra dr. Miha Krek in Franc Snoj.⁴⁹ 16. 1. 1939 je začela zasedati narodna skupščina, izvoljena decembra 1938. Stojadinović je bil za rešitev hrvaškega vprašanja, vendar le v mejah nedeljive Jugoslavije. Pri tem bi morali ostati absolutno nedotaknjene monarhija z dinastijo Karadjordevičev, narodna in državna enotnost. Po padcu vlade je februarja 1939 dobil mandat Dragiša Cvetković. Stojadinović in del JRZ sta prešla v opozicijo.⁵⁰ 25. 8. 1939 je odstopila Cvetkovićeve vlada, naslednji dan pa je bila pod njegovim predsedstvom sestavljena nova, v kateri je postal podpredsednik dr. Maček.⁵¹ 26. 8. 1939 je bil sprejet sporazum med Cvetkovićem in Mačkom. Nastala je Banovina Hrvatska z združitvijo Savske in Primorske banovine ter s pridružitvijo delov Bosne in Hercegovine. Ta je dobila pristojnosti za gospodarske zadeve, socialo, zdravstvo, pravosodje in notranjo upravo. Imela naj bi tudi svoj sabor, ki bi zakonodajno oblast delil s kraljem. V prihodnje naj bi bil to tudi recept za Dravsko banovino (Slovenijo), medtem ko naj bi se vsa druga območja združila v veliki srbski banovini, kar se ni uresničilo.⁵²

V času kraljevega namestništva po letu 1934 se je začela Jugoslavija ekonomsko in politično povezovati z Nemčijo in brez protesta sprejela agresivno nemško zunanjo politiko in osvajanja. Anshlus, Münchenski sporazum in razbijanje Češkoslovaške je mirno sprejela, prav tako tudi okupacijo in aneksijo Albanije.⁵³ 4. 9. 1939 je jugoslovanska vlada razglasila strogo nevtralnost.⁵⁴ Jeseni 1940 je Jugoslavija že začela uvajati vojno gospodarstvo, čeprav še ni bila v vojni. Uvedla je enotno krušno moko in tri brezmesne dneve v tednu. Ostalo hrano je Jugoslavija izvažala v Nemčijo in Italijo. Po banovinah so ustanovili prehranjevalne zavode. V začetku oktobra 1940 je vlada omejila poslovanje trgovin z živili, katerih lastniki so bili Židje. V začetku leta 1941 so bile uvedene nakaznice za kruh in moko. 14. 12. 1940 je v Beogradu umrl dr. Anton Korošec, ki je bil voditelj večinskega dela slovenskega naroda od majske izjave skoraj do konca obstoja Jugoslavije. Predsednik SLS je postal duhovnik in politik dr. Fran Kulovec, ki je umrl kot žrtev nemškega bombardiranja Beograda 6. 4. 1941. Vlada je 25. 3. 1941 na Dunaju podpisala pristop k trojnemu paktu.⁵⁵ Po tem je prišlo do vojaškega puča, ki je kralja Petra II. proglasil za polnoletnega, ukinil kraljevo namestništvo, vendar pa po imenovanju nove vlade potrdil pristop k trojnemu paktu. Upor v državi, ki ga je povzročil podpis pristopa k trojnemu paktu in vojaški udar 27. marca 1941, sta razbesnela Hitlerja. Čeprav tega sprva ni predvideval, se je odločil za napad na Jugoslavijo in ga 6. aprila 1941 brez vojne napovedi tudi uresničil.⁵⁶

⁴⁹ Prav tam, 669.

⁵⁰ Prav tam, 677.

⁵¹ Prav tam, 678.

⁵² Nećak, Repe, Oris, 2003, 80–81.

⁵³ Prav tam, 81–82.

⁵⁴ Zgodovina Slovencev, 1979, 678.

⁵⁵ Prav tam, 680.

⁵⁶ Nećak, Repe, Oris, 2003, 82.

4. OBSEG, OZEMELJSKE SPREMEMBE IN STATISTIČNI PODATKI O OBMOČJU OBČINE ŠMARTNO PRI LITJI MED OBEMA VOJNAMA

4.1. OBSEG OBČINE IN NJENE OZEMELJSKE SPREMEMBE

Poleg zemljiške odveze ter odprave patrimonialne oblasti je bil med zahtevami marčne revolucije leta 1848 tudi samostojen položaj občin. »Oktroirana marčna ustava«, ki jo je 4. marca 1849 izdal s cesarskim patentom cesar Franc Jožef I., je vsebovala tudi določila o »nedostopnih temeljnih pravicah občine«. S tem je temelj nove upravne ureditve postala občina, ki je bila zasnovana kot samostojna in samoupravna prvostopenjska oblast. Na zamisel o ustanovitvi občine je vplivalo tudi dejstvo, da so podložniki istega naselja pogosto pripadali različnim zemljiškim gospostvom.⁵⁷ Zakon, ki je urejal področje občin (občinski zakon) je bil nato izdan oziroma razglašen že 17. marca 1849.⁵⁸ Leta 1854 je bilo na Kranjskem 478299 prebivalcev in 501 občin, vključno z Ljubljano, ki je bila statutarna občina.⁵⁹ Leta 1854 so bile v Litijskem okraju naslednje občine: Gradišče, Hotič, Kandrše, Kolovrat, Konj, Kotredež, Kresnice, Litija, Polšnik, Ržišče, Šentlambert, Šmartno, Trebeljevo, Vače in Zagorje.⁶⁰ Načelno vprašanje, kakšne občine potrebujejo, se je na Kranjskem ponovno odprlo ob začetku obravnav osnutka občinskega reda in občinskega volilnega reda v letu 1863. V teh razpravah lahko zasledimo stališča o potrebnosti večjih občin, ki bi bile sposobne opravljati svoje naloge in bi imele ustrezno finančno moč. Težnje po združitvi občin so se na Kranjskem vedno bolj stopnjevale. Ko je kranjski deželni zbor sprejel občinski red za Kranjsko in ga je vladar podpisal, so se morale občine na novo konstituirati. V letu 1866 se je število občin na Kranjskem zmanjšalo na 348, vključno s statutarnim mestom Ljubljana.⁶¹ V pregledu občin na Kranjskem leta 1869 se občini Litija in Šmartno pri Litiji še vedno navajata kot samostojni. V Sodnem okraju Litija so navedene naslednje občine: Dole, Gradišče, Hotič, Kandrše, Kolovrat, Konj, Kotredež, Kresnice, Litija, Moravče, Polšnik, Ržišče, Šentlambert, Šmartno, Trebeljevo, Vače, Zagorje.⁶² Povprečno število prebivalcev v občinah je bilo v litijskem okraju 1161, skupno število prebivalcev pa 17423. Število občin v litijskem okraju je bilo tako pred kot po reformi 15, torej je to območje ostalo nespremenjeno.⁶³ Zahteve po zmanjšanju števila občin so se nadaljevale, a rezultati večletnih razprav so bili ravno nasprotni, saj je bilo leta 1900 na Kranjskem 358 občin, leta 1910 pa 367.⁶⁴

Po razpadu Avstro-Ogrske glede števila občin ni prišlo do sprememb, tako, da so še naprej obstajale občine, kot so bile oblikovane že v obdobju avstro-ogrske monarhije.⁶⁵ V letu 1921 je bilo na območju sedanje Slovenije, razen območja, ki je bilo med obema vojnoma v okviru Italije, 1073 občin. Občini Litija in Šmartno pri Litiji sta

⁵⁷ Grafenauer, Lokalna samouprava, 2000, 101.

⁵⁸ Prav tam, 105.

⁵⁹ Prav tam, 122.

⁶⁰ Prav tam, 124.

⁶¹ Prav tam, 126.

⁶² Prav tam, 127.

⁶³ Prav tam, 128.

⁶⁴ Prav tam, 129–131.

⁶⁵ Prav tam, 185.

ostali samostojni. V litijskem okraju je bilo 36246 prebivalcev, v občini Šmartno pri Litiji pa 2259.⁶⁶ V Ustavi Kraljevine Jugoslavije, ki jo je razglasil kralj Aleksander 3. septembra 1931 in je utrdila centralistično ureditev države, je področje lokalne samouprave obravnavano v posebnem oddelku z naslovom »Samouprava«.⁶⁷ V tej ustavi je bila splošna opredelitev upravne oblasti kot ene izmed vej oblasti podana v okviru IV. oddelka – Državna oblast. Tam je bilo določeno, da upravno oblast izvršuje kralj po odgovornih ministrih po določilih ustave, glede teritorialnega opravljanja nalog uprave je pa ustava predpisovala, da se uprava v kraljevini »vrši« po banovinah, srezih in občinah.⁶⁸ Začetek novega obdobja v razvoju občinske samouprave pomeni sprejem Zakona o občinah (sprejet 14. marca 1933) in Zakona o mestnih občinah (sprejet 27. julija 1934). V Zakonu o občinah je občina opredeljena kot naravna in gospodarska enota, ki obsega določen del ozemlja in mora imeti najmanj 3000 prebivalcev. V krajih, kjer to zahtevajo terenske razmere ali drugi povsem opravičeni razlogi, imajo lahko občine izjemoma tudi manj kot 3000 prebivalcev. Zakon je določal, da se občine lahko združijo (na zahtevo občinskih odborov ali na pisno zahtevo večine volivcev občin, ki naj bi se združile), predvideval je pa tudi nastanek novih občin z razdelitvijo prejšnjih, za kar je bila potrebna pisna zahteva večine volivcev krajev, ki bi prešli v nove občine. Na osnovi pisne zahteve večine volivcev teh krajev in pristanka občinskega odbora občine, kateri naj bi se kraji priključili, se je lahko opravila tudi izločitev krajev iz ene občine in priključitev k drugi občini v okviru sreza.⁶⁹ Zakon o mestnih občinah je v Sloveniji veljal za štiri mestne občine: Celje, Ljubljano, Maribor in Ptuj.⁷⁰ Zakon o občinah iz leta 1933 je vseboval določilo, da se morajo občine, ki nimajo predpisanega števila (3000) prebivalcev združiti. Dotedanje občine, ki niso imele predpisanega števila prebivalcev, so ostale samostojne, če je tako (z dvotretjinsko večino glasov) odločil občinski odbor in je to odobril minister za notranje zadeve. V Dravski banovini se je število občin zmanjšalo s 1072 (v letu 1931) na 362 občin (v letu 1933), kar je bil korenit poseg v dotedanjo ureditev. V letu 1934 je prišlo do nekaj popravkov, zato se je število občin povečalo za štiri, na 366.⁷¹ V letu 1931 je bilo v litijskem okraju 39821 prebivalcev, v občini Šmartno pri Litiji pa 2487. V litijskem srezu oziroma okraju so bile leta 1931 naslednje občine: Bukovica, Češnjice, Dedni dol, Dob, Dole pri Litiji, Draga, Gorenja Vas, Gradišče, Hudo, Kandršče, Kolovrat, Kotredež, Kresnice, Križka Vas, Krka, Leskovec, Litija, Luče, Moravče, Muljava, Podbršt, Polica, Polšnik, Prapreče, Radohova Vas, Ržišče, Stehanja Vas, Šent Lambert, Šent Vid pri Stični, Šmartno pri Litiji, Temenica, Trebeljevo, Vače, Velika vas, Velike Pece, Veliki Gaber, Višnja gora, Zagorica, Zagorje ob Savi in Žalna.⁷² V litijskem srezu je bilo Šmartno pri Litiji leta 1933 še vedno samostojna občina.⁷³ V tem srezu je prišlo do nekaj sprememb (občine, ki jih določa uredba iz leta 1933, so navedene s poudarjenimi črkami; z

⁶⁶ Prav tam, 185–186.

⁶⁷ Prav tam, 202.

⁶⁸ Prav tam, 202–203.

⁶⁹ Prav tam, 212.

⁷⁰ Prav tam, 221.

⁷¹ Prav tam, 231.

⁷² Prav tam, 224, 226.

⁷³ Prav tam, 234.

nepoudarjenimi črkami je navedeno, katere prejšnje občine sestavljajo novo občino in katere katarske občine ali kraji iz prejšnjih občin so vključeni v posamezno občino):

Srez: Litijski (1933)

Kresnice – u. o. Kresnice, u. o. Velika vas

Krka – u. o. Krka

Litija – u. o. Litija brez krajev Cirkuše, Boltija, Konj, Osredki, Ovčji hrib in Zahrib iz k. o. Konj in brez k. o. Jablanica

Polšnik – u. o. Polšnik brez kraja Brezovo

Stična – u. o. Hudo, u. o. Gorenja vas, u. o. Muljava, k. o. Stična in Metnaj iz u. o. Št. Vid

Sv. Križ – u. o. Moravče, u. o. Dole, kraj Brezovo iz u. o. Polšnik

Šmartno pri Litiji – u. o. Šmartno, k.o. Ježen vrh iz u. o. Gradišče, k.o. Jablanica iz u. o. Litija

Št. Lambert – u. o. Št. Lambert

Št. Vid pri Stični – k.o. Št. Vid iz u. o. Št. Vid, u. o. Češnjice, u. o. Bukovica, u. o. Temenica, u. o. Radohova vas, u. o. Velike Pece, u. o. Dob, u. o. Podboršt

Trebeljevo – u. o. Trebeljevo

Vače – u. o. Vače, u. o. Kandrše; kraji Boltija, Konj, Cirkuše, Zahrib, Ovčji hrib, Hrib in Osredki iz u. o. Litija, u. o. Kolovrat brez vzhodnega dela k.o. Kolovrat (Podlipovice)

Veliki Gaber – u. o. Stehanja vas, u. o. Veliki Gaber, u. o. Zagorica, k. o. Gradišče in Poljane iz u. o. Gradišče

Višnja gora – u. o. Višnja gora, u. o. Dedni dol, u. o. Polica, u. o. Leskovec, u. o. Luče, u. o. Žalna, u. o. Kriška vas, u. o. Draga

Zagorje ob Savi – u. o. Zagorje, u. o. Ržišče, u. o. Kotredež, kraj Podlipovica (vzhodni del k. o. Kolovrat), vas Jesenovo z naselji Križe in Razlake iz u. o. Trojane⁷⁴

Po Uredbi, s katero se izpreminja in dopolnjuje uredba o spojitvi občin v Dravski banovini z dne 8. septembra 1933, občini Litija in Šmartno pri Litiji ostaneta nespremenjeni. V litijskem srezu so bile v tem času naslednje občine: Kresnice, Krka, Litija, Polšnik, Stična, Sv. Križ pri Litiji, Šmartno pri Litiji, Št. Lambert, Št. Vid pri Stični, Trebeljevo, Vače, Veliki Gaber, Višnja gora, Zagorje ob Savi.⁷⁵ Nekaj sprememb vpelje Uredba o ustanovitvi občine Primskovo: »Ustanovi se nova občina Primskovo s sedežem v Gradišču, sreza litijskega Dravske banovine v katere sestav pridejo: 1. iz občine Šmartno pri Litiji kraji Ježen vrh, Ješce, Mulhe, Obla gorica, Razbure, Vinji vrh in Višji grm; 2. iz občine Veliki Gaber kraji Gradišče, Golce, Kremenjak, Kamni vrh,

⁷⁴ Grafenauer, Lokalna samouprava, 2000, 234.; Uredba o spojitvi občin v Dravski banovini, Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik IV., št. 73, 12. september 1933, str. 877, 884.; v: [http://www.sistory.si/SISTORY:ID:190, 1933, zajema 2. polletje \(Dostop: 29. 12. 2013\)](http://www.sistory.si/SISTORY:ID:190, 1933, zajema 2. polletje (Dostop: 29. 12. 2013))

⁷⁵ Uredba, s katero se izpreminja in dopolnjuje uredba o spojitvi občin v Dravski banovini z dne 8. septembra 1933, Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik V., št. 29, 11. april 1934, str. 361–362, 364.; v: [http://www.sistory.si/SISTORY:ID:193, 1934 – zajema cel letnik \(Dostop: 29. 12. 2013\)](http://www.sistory.si/SISTORY:ID:193, 1934 – zajema cel letnik (Dostop: 29. 12. 2013))

Mišji dol, Mihelca, Mengeš, Poljane, Preska, Primskova gora, Primskovo, Sevnó, Stara gora, Gornji vrh, Dolnji vrh, Zagrič»⁷⁶

Poseben primer je katastrska občina Jablanica, ki se je leta 1933 odcepila od Občine Litija in se priključila Občini Šmartno pri Litiji.⁷⁷ V zapisniku seje 25. 1. 1931 je zapisano, da je Josip Strman predlagal, da se pri grupaciji občin gleda na to, da se Jablaniška dolina, Debeče in sploh cela fara Javorje priključi občini Šmartno pri Litiji, da se s tem ustreže želji ljudstva.⁷⁸ Na seji 8. marca istega leta je bilo omenjeno, da se prošnja posestnikov Jablaniška dolina predloži kraljevi banski upravi v Ljubljano, da se pri pregrupaciji občin gleda na to, da se ugotovi želja prebivalcev Jablaniške doline in se katastrska občina Jablanica priključi občini Šmartno.⁷⁹ Vse torej kaže na to, da so si prebivalce katastrske občine sami izrazili željo, da bi se priključili Občini Šmartno, kar je bilo leta 1933 tudi uresničeno. Kot je razvidno iz zapisnika seje 6. 10. 1935, je pozneje prišlo do predloga prebivalcev katastrske občine Jablanica, da bi se katastrska občina Jablanica odcepila od upravne občine Šmartno in se priključila nazaj k občini Litija.⁸⁰ Odbor je sklenil, da se do rednih občinskih volitev, ki so bile predvidene za drugo leto v jeseni, meje šmarske občine ne bodo spreminjale, saj bi to prineslo prevelike stroške in delo, kar bi škodovalo občinskemu gospodarstvu. Prav tako naj bi bili tamkajšnji otroci vsolani v šolski občini Šmartno, Jablanica naj bi pa spadala pod cerkveno občino Šmartno, torej prebivalci Jablanice lahko istočasno opravijo svoje posle na občini v Šmartnem, ko pridejo k maši v župnijsko cerkev. Volivci katastrske občine Jablanica naj bi že v letu 1931 pobrali 78 podpisov za priključitev k upravni občini Šmartno ter takrat prišli k sedanjemu predsedniku občine Šmartno Josipu Strmanu s prošnjo, da bi pri takratnem banu intervenirali, da se priključi cela katastrska občina Jablanica k upravni občini Šmartno. Josip Strman je tej prošnji ugodil in šel takrat skupaj s Pavlom Bricem in tovariši k banu, kjer jim je uspelo doseči, da se je katastrska občina Jablanica priključila upravni občini Šmartno.⁸¹ Na seji 14. 2. 1937 je bilo sklenjeno, da se od upravne občine Šmartno pri Litiji odcepita vasi Breg in Tenetiše in se priključita občini Litija, da se cela katastrska občina Jablanica odcepi od občine Šmartno pri Litiji in priključi občini Litija, da vas Cerovca ostane v občini Šmartno pri

⁷⁶ Uredba o ustanovitvi občine Primskovo, Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik VII., št. 48, 13. junij 1936, str. 490.; v: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:197>, 1936 – zajema cel letnik (Dostop: 29. 12. 2013); ZAL, LIT 3, škatla 1, mapa 1, Zapisniki sej 1913–1938, 19. 1. 1936. (v nadaljevanju: »Zapisniki sej«): »Sklene se da obč. odbor ne nasprotuje ustanovitvi občine Primskovo, ako so za to podani pogoji /.../ zakona o občinah iz leta 1933. Sprejeto soglasno.«; Zapisniki sej, 12. 7. 1936.: »K zapisniku, predsednik občine poroča sledeče: /.../ c) poroča, da je z nedavnim odlokom ministra za notr. posle ustanovljena nova občina Primskovo ter, da se bo radi tega izločila iz tukaj. obč. k. o. Ježen vrh.«

⁷⁷ Grafenauer, Lokalna samouprava, 2000, 234.

⁷⁸ Zapisniki sej, 25. 1. 1931.

⁷⁹ Zapisniki sej, 8. 3. 1931.; Zapisniki sej, 25. 10. 1933.: »Prošnja prebivalstva davčne občine Jablanca se prečita odboru, po daljšem premišljevanju in po predlogih je občinski odbor enoglasno sklenil: Da nima proti ljudski volji nikakih pomislekov, ako se priključi davčna občina Jablanca upravni občini Litija ako oblast ne bode imela pomislekov in tega ovirala. Rok za predlog se določi /.../: Šest mesecev od današnjega dne.«

⁸⁰ Zapisniki sej, 6. 10. 1935.: »Prebere se nalog sres. načel. v Litiji z dne 10. 9. 1935 /.../ glede sklepanja o priključitvi k. o. Jablanca k upravni občini Litija, kakor tudi prepis dopisa naslovljen na /.../ A. Korošca, v katerem zahtevajo gotovi zainteresirani posestniki in volilci k. o. Jablanca ponovno priključitev Jablanice k Litiji.«

⁸¹ Zapisniki sej, 6. 10. 1935.

Litiji ter da se št. 1 vasi Volčja jama odcepi od upravne občine Šmartno pri Litiji in priključi občini Litija.⁸² V Župnijski kroniki je zapisano, da so bile leta 1937 prekomasirane občine in da je bila vsa jablaniška dolina takrat priključena Občini Litija. V Litiji so bile nove volitve, na katerih je dolina z 97 % glasovala za JRZ.⁸³

Po Uredbi o ustanovitvi zdravstvenih občin v območju Dravske banovine so »samostalne« zdravstvene občine naslednje: Ljubljana-mesto, Maribor-mesto, Celje-mesto, Ptuj-mesto, Jesenice-upravna občina, Trbovlje-upravna občina, Hrastnik-Dol-upravna občina. Ostale občine se spojijo v združene zdravstvene občine. Pod združeno zdravstveno občino s sedežem v Litiji so spadale občine Dole pri Litiji, Kresnice, Litija, Polšnik, Primskovo, Sv. Križ pri Litiji, Šmartno pri Litiji, Trebeljevo, Vače, Sv. Jurij pod Kumom (iz okraja Krško).⁸⁴ Občinski odbor je o tem odločal na sejah 21. 4. 1930 in 1. 8. 1937. 21. 4. 1930 je občinski odbor odločil, da občina Šmartno pri Litiji ne postane »samostalna« zdravstvena občina, ampak se spoji z »druženimi« zdravstvenimi občinami Litiji.⁸⁵ Na seji 1. 8. 1937 je bilo sklenjeno, da zaradi težkega finančnega položaja občine in majhnega števila občanov, občina Šmartno »ostane tudi nadalje v zdravstvenem pogledu združena z občino Litijo.«⁸⁶

4. 2. STATISTIČNI PODATKI O OBMOČJU ŠMARSKE OBČINE

V letu 1921 je bilo v občini Šmartno pri Litiji 2259 prebivalcev,⁸⁷ v letu 1931 pa 2487.⁸⁸ Isti podatek o številu prebivalcev za leto 1931 navaja tudi Splošni pregled Dravske banovine, ki navaja tudi, da površina občine Šmartno pri Litiji meri 4493 ha 81 a 72 m².⁸⁹ V Krajevnem leksikonu Dravske banovine iz leta 1937 (podatki so se sodeč po predgovoru zbirali med leti 1933 in 1937) je o občini Šmartno pri Litiji zapisano, da ima občina 3311 prebivalcev in meri površina občine 5836 ha. Občina naj bi obsegala gričevje in nizko hribovje jugovzhodno od Litije, »svet, ki je živahno razčlenjen po dolinah Črnega potoka, Kostrevnice in Jablaniške Reke, odprtih proti Savi pod Šmartnom«⁹⁰. Naselja, ki so v tem leksikonu opisana, so: Breg, Bukovica, Cerovec, Črni potok, Dvor, Gradišče, Gradiške Laze, Jablaniške Laze, Jablaniški Potok, Javorje, Jelša, Leskovic, Liberga, Lupinica, Mala Kostrevnica, Podroje, Riharjevec, Selšek, Spodnja Jablanica, Šmartno pri Litiji, Tenetiše, Ustje, Velika Kostrevnica, Vintarjevec, Volčja jama, Vrata, Zavrstnik in Zgornja Jablanica.⁹¹

⁸² Zapisniki sej, 14. 2. 1937.

⁸³ Župnijska kronika, leto 1937.

⁸⁴ Uredba o ustanovitvi zdravstvenih občin v območju Dravske banovine, Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik IX., št. 72, 7. september 1938, str. 736–737.; v: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:202>, 1938 – zajema cel letnik (Dostop: 29. 12. 2013)

⁸⁵ Zapisniki sej, 21. 4. 1930.

⁸⁶ Zapisniki sej, 1. 8. 1937.

⁸⁷ Grafenauer, Lokalna samouprava, 2000, 185–186.

⁸⁸ Prav tam, 224, 226.

⁸⁹ Splošni pregled Dravske banovine, 1939, 136.; v: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:4768> (Dostop: 14. 12. 2013)

⁹⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 319.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 14. 12. 2013)

⁹¹ Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 319–321.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 14. 12. 2013)

Število prebivalcev je med leti 1921 in 1931 naraslo za nekaj več kot 200, precej večjo navedbo števila prebivalstva pa lahko zasledimo v Krajevnem leksikonu Dravske banovine, kar je verjetno povezano z večjo površino občine. Te spremembe bi lahko povezali z ozemeljskimi spremembami v letu 1933.

V Krajevnem leksikonu Dravske banovine je zapisano, da ima območje občine v veliki meri osojna pobočja in senčne grape ter je razmeroma redko naseljeno. Gozd je pokrival več kot 60 % celotne površine. »Naselja v hribih so majhna, deloma raztresena, njih kmetско prebivalstvo krije s pridelki komaj domače potrebe; v Litijo in Šmartno proda nekaj svinj, perutnine ter precej lesa. Na jv. strani segajo v občino še redki vinogradi, ostanek nekdanj v teh krajih mnogo bolj razširjenega vinogradništva. Najvažnejši in najgosteje naseljeni predel občine pa je sotočje Reke, Črnega potoka in Kostrevnice. Tu se stikajo ban. ceste od Trebeljevega in Radohove vasi in Vel. Loke, tu se je razvilo staro gospodarsko središče v Šmartnu; na važnost tega središča je že od nekdanj vplivalo precejšnje rudno bogastvo (cink, svinec, železo v bližini), ki je tudi bistveno pripomoglo k delni industrializaciji Šmartna, zlasti pa bližnje Litije.«⁹²

Splošni pregled Dravske banovine iz leta 1939 navaja takšne podatke o številu prebivalcev po krajih iz leta 1931⁹³:

Cerovec	96
Dvor	140
Jelša	75
Liberga	176
Lupinica	90
Velika Kostrevnica	126
Mala Kostrevnica	190
Šmartno pri Litiji	456
Ustje	247
Volčja jama	121
Zavrstnik	206
Črni potok	98
Javorje	80
Leskovec	64
Podroje	95
Ravni Osredek	21
Riharjevec	41
Vintarjevec	111
Vrata	54

Isti pregled navaja tri katastrske (davčne) občine: Liberga (703 prebivalcev), Šmartno pri Litiji (1220 prebivalcev) in Vintarjevec (564 prebivalcev). Pod šmarsko župnijo so

⁹² Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 319.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 28. 5. 2015)

⁹³ Splošni pregled Dravske banovine, 1939, 136.; v: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:4768> (Dostop: 28. 5. 2015)

zapisani kraji Cerovec, Dvor, Jelša, Liberga, Lupinica, Velika Kostrevnica, Mala Kostrevnica, Šmartno pri Litiji, Ustje, Volčja jama, Zavrstnik, Črni potok, Podroje in Vintarjevec, pod župnijo v Javorju pa Javorje, Leskovec, Ravni Osredek, Riharjevec in Vrata. Pod ljudsko šolo v Šmartnem so zapisani kraji Cerovec, Jelša, Mala Kostrevnica, Šmartno pri Litiji, Ustje, Volčja jama, Zavrstnik, Črni potok, Podroje, Ravni Osredek, Riharjevec in Vintarjevec, pod ljudsko šolo Kostrevnica (s sedežem v Veliki Kostrevnici) kraji Dvor, Liberga, Lupinica in Velika Kostrevnica, pod ljudsko šolo v Javorju pa Javorje, Leskovec in Vrata.⁹⁴ V tem pregledu je navedena za Okraj Litija površina 71695 ha 53 a 18 m², število prebivalcev pa 40269. Ta okraj je takrat obsegal 17 občin.⁹⁵

V nadaljevanju bomo navedli nekaj dostopnih podatkov o rojstvih, smrtih in porokah, izseljencih ter pripadnikih veroizpovedim.⁹⁶ Za leta 1919, 1921 in 1939 najdemo o gibanju prebivalstva sledeče podatke:

1919	95 rojstev (med njimi 13 nezakonskih), 77 smrti, 36 poročenih ⁹⁷
1921	131 rojstev (med njimi 18 nezakonskih), 76 smrti, 30 porok ⁹⁸
1939	47 rojstev (20 kmečkih in 27 delavskih; 5 nezakonskih), 51 smrti (29 kmečkih in 22 delavskih), 20 oklicev (8 kmečkih in 12 delavskih), 13 porok (3 kmečke, 10 delavskih) ⁹⁹

Za leto 1939 je zapisovalec v Župnijski kroniki še navedel, da je bilo takrat v šmarski župniji 461 družin (175 takšnih, ki imajo še lahko otroke, 286 pa takšnih, ki otrok ne morejo več imeti). Po mnenju zapisovalca podatki kažejo na propad kmečkega stanu zaradi revščine (zaradi katere se ne morejo poročiti), »komodnosti« (»se ženit noče«) in starokopitnosti (»stari ne dajo mladim gospodarstva«).¹⁰⁰ Za leto 1940 je zapisano, da je statistika o gibanju prebivalstva takrat kazala isto sliko kot prejšnje leto.¹⁰¹

⁹⁴ Splošni pregled Dravske banovine, 1939, 136.; v: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:4768> (Dostop: 28. 5. 2015); Pri tem v razpredelnici ni jasno zapisano, na katero leto se nanašajo podatki o pripadnosti župniji in šolskemu okolišu (glede na to, da se na straneh 133–134 pod Občino Litija omenja župnija Litija, se stanje o pripadnosti župnijam nanaša na obdobje po letu 1936, ko je bila ta župnija ustanovljena; podnaslov Splošnega pregleda Dravske banovine je »Glavni statistični podatki; upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma«; tako se stanje o pripadnosti krajev župniji in šolskemu okolišu verjetno nanaša na ta datum, izjema pa je verjetno le število prebivalcev, kjer je v razpredelnici izrecno navedena letnica 1931).

⁹⁵ Splošni pregled Dravske banovine, 1939, 133.; v: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:4768> (Dostop: 28. 5. 2015)

⁹⁶ Podatki iz Župnijske kronike se verjetno nanašajo na celotno župnijo, ki je do leta 1936 obsegala tudi Litijo. Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o številu prebivalcev v šmarski župniji na splošno. »Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 321.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015)«: »Župnija Šmartno pri Litiji (dek. Litija, škof. ljublj.) ima 2859 duš.«; Jubilej, 2001, 74, 76.: »Krstov je bilo od leta 1901 do danes 7628, povprečno 76 na leto. Največ krstov je bilo leta 1924, in sicer 133. /.../ Leta 1940 je imela župnija Šmartno 2900 prebivalcev.«

⁹⁷ Župnijska kronika, leto 1919.

⁹⁸ Župnijska kronika, leto 1921.

⁹⁹ Župnijska kronika, leto 1939.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Župnijska kronika, leto 1940.

V Župnijski kroniki je za leto 1925 zapisano, da je bilo takrat 136 izseljencev iz šmarske župnije v Ameriki, 63 v Rusiji, 28 v Italiji, 13 v Avstriji in Nemčiji, 12 na Madžarskem ter 5 v Franciji.¹⁰²

Leta 1921 se je v celotnem litijskem okraju za katoliško vero od 36246 prebivalcev izreklo 36219 ali 99,9 %. Od ostalih veroizpovedi je bilo 16 pravoslavcev (od tega 7 v Šmartnem) in 11 evangeličanov (od tega nobenega v Šmartnem). V litijskem okraju se je leta 1931 od 39821 prebivalcev za katoličane izreklo 39771 ali 99,87 %. Od ostalih veroizpovedi se je 26 prebivalcev izreklo za pravoslavno vero (od tega 2 v Šmartnem), 19 za protestante (od tega eden v Šmartnem), 1 za ostale krščanske veroizpovedi in 4 za ostale vere oziroma brez pripadnosti.¹⁰³

¹⁰² Župnijska kronika, leto 1925.

¹⁰³ Lebar, Območje občin, 2011, 615–616.; Za »ostale krščanske veroizpovedi« v članku ni zapisano, kje se nahaja ta primer, za »ostale vere oziroma brez pripadnosti« pa ne navaja primerov v Šmartnem, ampak le 2 v Litiji in 1 v Moravčah.

5. POLITIČNA PODOBA, DELOVANJE IN RAZVOJ OBČINE ŠMARTNO PRI LITJI MED OBEMA VOJNAMA

5. 1. POLITIČNA PODOBA

5. 1. 1. VOLITVE NA DRŽAVNI RAVNI

Pri obravnavi politične podobe šmarske občine med obema vojnama bomo najprej navedli rezultate volitev in opise poteka volitev. Župnijska kronika je imela v tem obdobju dva različna zapisovalca. Posledično so volitve v dvajsetih letih opisane v obliki rezultatske tabele, volitve v tridesetih letih pa opisno. Najprej bomo obravnavali rezultate volitev na državni ravni, nato pa še rezultate volitev na ravni šmarske občine. Rezultati volitev na državni ravni v dvajsetih letih so v Župnijski kroniki prikazani takole¹⁰⁴:

18. 11. 1920

	SLS	SKS	JDS	Soc	Kom	NSS
Šmartno	211	30	27	7	83	16
Litija	154	21	35	4	58	34

18. 3. 1923

	SLS	SKS	NLS	NSS	SDS	SSDL	NRS	SSJ
Šmartno	316	9	4	3	39	28	0	4
Litija	254	7	1	9	38	4	1	7

8.2. 1925

	Korošec	Žerjav	Pucelj	Prepeluh	Mahuc	Murn	Ostali
Šmartno	324	57	7	37	14	2	1
Litija	274	45	8	6	3	4	14

23. 1. 1927

	SLS	SKS	SDS	Soc
Šmartno	326	12	79	38
Litija	289	9	57	14

11. 9. 1927

	SLS	SKS	SDS	Soc.	Kom.
Šmartno	348	21	78	5	9
Litija	269	10	59	3	4

¹⁰⁴ Župnijska kronika, leto 1920, 1923, 1925, 1927.; 18. 11. 1920.: »Volitev v konstituantno«, 18. 3. 1923.: »Volitve za narodno skupščino«, 8. 2. 1925.: »Volitev za skupščino«, 23. 1. 1927.: »Volitev v oblastno skupščino«, 11. 9. 1927.: »Volitve v narodno skupščino«

V dvajsetih letih je bila ves čas očitna velika prevlada SLS¹⁰⁵, ki je v šmarski občini dobila leta 1920 56, 4 %, pozneje pa več kot 70 % (leta 1923 že skoraj 80 %). V litijski občini so bili rezultati podobni (leta 1920 je SLS dobila nekoliko manj kot v Šmartnem, v naslednjih letih pa več).

	18. 11. 1920	18. 3. 1923	8. 2. 1925	23. 1. 1927	11. 9. 1927
Šmartno	56, 4 %	78, 2 %	72, 8 %	71, 6 %	75, 5 %
Litija	50, 3 %	79, 1 %	77, 4 %	78, 3 %	77, 97 %

V tridesetih letih volitev v takšni obliki, kot se omenjajo v dvajsetih letih, ni bilo več. Volitve leta 1931 so že potekale v znamenju diktature. Župnijska kronika poroča, da so bile volitve v državni zbor¹⁰⁶ 8. 11. 1931 v znamenju velikega političnega pritiska. Zaradi agitacije proti volitvam sta bila župana Drčar in Lebinger odstavljena, mnogo fantov je bilo denarno kaznovanih, eden pa tudi zaprt. Kaznovali so tudi beneficiata Plešo. Dnevno so potekale hišne preiskave, tudi v župnišču. V Šmartnem je dobila lista Živkovič 236 glasov od 610. Kmetje naj sploh ne bi šli volit.¹⁰⁷ Za državnozbornske volitve 5. maja 1935 Župnijska kronika navaja volilno udeležbo v šmarski občini 33 %. Ob tem dogodku je še zapisano: »Ljudje samo čakajo, kedaj nastopi Dr. Korošec.«¹⁰⁸ 2. 12. 1938 so bile državnozbornske volitve, na katerih je v Sloveniji JRZ dobila vse mandate. V Šmartnem se je volitev udeležilo 72 % volilnih upravičencev. Nekdanji šmarski župan Josip Strman je dobil izmed 500 volivcev 38 glasov, ostale glasove je pa dobila lista JRZ. Glavni liberalni voditelji so se volitev vzdržali z obrazložitvijo, »da ne morejo iti volit dr. Mačka, ki so ga še včeraj preklinjali«.¹⁰⁹

5. 1. 2. LOKALNE VOLITVE

Župnijska kronika navaja rezultate in opise več lokalnih volitev: 3. 5. 1921, 29. 6. 1924, 26. 6. 1927, 15. 10. 1933, 15. 4. 1934, 6. 12. 1936 in 28. 3. 1938.

3. 5. 1921 je šmarska občina dobila 14 odbornikov iz vrst SLS in 10 odbornikov iz vrst nasprotnikov pod imenom: Združene stranke za pošteno občinsko gospodarstvo. Za primerjavo naj navedemo da je bilo v litijski občini izglasovanih 9 odbornikov iz vrst SLS in 7 nasprotnih. 1. 6. 1921 je bil za šmarskega župana izvoljen dotakratni župan Leopold Hostnik iz Brezja. Svetovalci naj bi v Šmartnem in Litiji vsi pripadali iz vrst SLS.¹¹⁰

¹⁰⁵ Leta 1925 se sicer navajajo podatki podpore posameznim osebnostim, a se pri analizi podporo Korošču smatra kot podpora SLS.

¹⁰⁶ Župnijska kronika napačno uporablja oznako »državni zbor« namesto »skupščina« oz. »narodna skupščina«.

¹⁰⁷ Župnijska kronika, leto 1931.

¹⁰⁸ Župnijska kronika, leto 1935.

¹⁰⁹ Župnijska kronika, leto 1938.

¹¹⁰ Župnijska kronika, leto 1921.

29. 6. 1924 je bilo v šmarski občini izglasovanih 20 od 25 odbornikov iz vrst SLS, v Litiji pa 12 od 17 iz vrst SLS. V Občini Šmartno je SLS dobila 297 glasov, SDS 33 glasov in Km. 1. 50 glasov.¹¹¹

Za volitve 26. 6. 1927 so podatki o rezultatih volitev v Župnijski kroniki pomanjkljivo navedeni. Znano je le to, da je bilo v Občini Šmartno pri Litiji izglasovanih 16 odbornikov iz vrst SLS, nasprotne stranke naj bi pa dobile 9 odbornikov.¹¹²

Občinske volitve 15. 10. 1933 so bile po poročanju Župnijske kronike v znamenju nasilja in goljufij. Drčarjeva lista naj bi imela veliko večino, ki jo je volilni odbor predelal v 150 glasovno manjšino. Na koncu je Drčarjeva lista dobila 4 odbornike, Strmanova pa 20. Zato so vložili pritožbo na upravno sodišče v Celju. Na enak način naj bi bil v Litiji izvoljen Lajovic namesto Lebingerja. Dekan Gornik¹¹³ se ni hotel pokoriti orožniški patrolji in je po volitvah imel volilni shod. Predvidena je bila kazen štirih dni zapora, za katero je pa v Župnijski kroniki zapisano, da je »ne misli presedeti.«¹¹⁴ 20. 1. 1934 je iz Celja prišel dekret upravnega sodišča, da so občinske volitve razveljavljene in da se morajo po zakonu v roku enega meseca izvajati nove volitve, kar pa se ni zgodilo. Nove volitve so bile nato 15. 4. 1934. Za Drčarjevo listo je bila vsaka agitacija prepovedana. 100 glasov Drčarjeve večine naj bi bilo spet predelanih v manjšino. Pritožbo je na upravno sodišče v Celje nesel Jože Kepa, Podboj ga pa je dal na postaji v Litiji aretirati in mu vzel vse pomembnejše dokumente. Zato so bile volitve potrjene, pritožb proti ravnanju načelnika pa iz strani banovine, državnega sodišča in notranjega ministrstva ni bilo. Zaradi podpisov je bilo trideset volivcev kazensko preganjanih.¹¹⁵

Na občinskih volitvah 6. 12. 1936 je bilo vseh 24 odbornikov izvoljenih iz vrst JRZ¹¹⁶, saj nasprotniki niso mogli postaviti liste. Pri volitvah, v katerih je bil tudi boj med lastnimi pristaši, se je pokazalo, da je prejšnji režim »tudi našim ljudem v veliki meri ubil politično moralo.«¹¹⁷ 28. 3. 1938 so bile v Šmartnem nove občinske volitve zaradi prekomasacije občine. Pri teh volitvah naj bi prav tako sodelovala samo lista JRZ.¹¹⁸

¹¹¹ Župnijska kronika, leto 1924.; Lebar, Območje občin, 2011, 617.: »Podatki za naslednje občinske volitve leta 1924 so na razpolago. /.../ Volitve občinskih odborov so v vseh občinah potekale 29. junija 1924, za župana in svetovalce pa različno. /.../ V Šmartnu pri Litiji so izvolili 25 odbornikov in 20 namestnikov. Dne 7. julija so odborniki za župana izvolili Leopolda Hostnika.«

¹¹² Župnijska kronika, leto 1927.

¹¹³ V »Župnijska kronika, leto 1933.« je navedeno, da gre za dekana, ni pa izrecno navedeno, da gre za Gornika.

¹¹⁴ Župnijska kronika, leto 1933.; Zapisniki sej, 25. 10. 1933.: »Gospod župan razloži odboru izid volitev na dan 15. oktobra. Opravičenih volilcev je bilo vpisanih 975; od teh je glasovalo 749; izostalo je volilcev od glasovanja 166; ali; Lista Strman Jožefa je dobila 402 glasov; Lista Drčar Ernesta je dobila 347 glasov; Lista Strman Jožefa je dobila torej 20 odbornikov; Lista Drčar Ernesta je dobila pa 4 odbornike.«

¹¹⁵ Župnijska kronika, leto 1934.

¹¹⁶ Župnijska kronika, leto 1936.: »6. 12. Občinske volitve. Vseh 24 odbornikov JRZ.«

¹¹⁷ Župnijska kronika, leto 1936.

¹¹⁸ Župnijska kronika, leto 1938.

5. 1. 3. SPLOŠNO POLITIČNO STANJE V ŠMARSKI OBČINI

Kot je razvidno iz državnih in občinskih volitev, je v dvajsetih letih šmarsko občino obvladovala SLS. Tej stranki je pripadal tudi dolgoletni župan Leopold Hostnik¹¹⁹, ki je občino vodil do leta 1927.¹²⁰ Leta 1922 so bile stranke, ki so bile nasprotne SLS, v Šmartnem združene v »Stranko za pošteno gospodarstvo«, ki sta jo vodila Ferdinand Tomažin¹²¹ iz SKS ter Ignac Fincinger iz SDS.¹²² Vizitacijsko poročilo za leto 1922 navaja, da je župnija »šla mirno preko notranjih bojov v SLS. Razloček med starimi in mladimi se ni pokazal, SLS je ves čas edina, dasi se je podpisanega v Ljubljani ne vem na podlagi kakih informacij proglasilo kot »hudega starina«. Vsled političnih razmer in hude agitacije je število pristašev SLS nekoliko padlo pri volitvi v državnotvorno skupščino in tudi pri občinskih volitvah – toda mnogi se že vračajo nazaj. Politična organizacija je sedaj primerno dobro izpeljana.«¹²³ V šmarski župniji je takrat obstajala tudi Kmetska zveza (krajna in okrajna), ki jo je vodil posestnik Alojz Strman in je imela tudi precej pogoste seje. Delavska in Obrtna zveza se še nista mogli organizirati, je bilo pa precej delavcev in obrtnikov pri SLS, ki so imeli mala posestva, in so se povečini udeleževali političnega življenja v Kmetski zvezi. Vizitacijsko poročilo za leto 1922 prav tako navaja, da so vsako leto 3–4 politični shodi in da je bilo za časa volitev mnogo sestankov po vaseh, a pri tem iz poročila ni jasno razvidno, ali gre za število shodov ene izmed strank ali za skupno število vseh strank.¹²⁴ Kmetska zveza je bila stanovska organizacija v okviru SLS. Obrtniki in delavci tudi leta 1927 politično niso bili organizirani.¹²⁵ Med letoma 1922 in 1927 je imela SLS 4 večje in več manjših političnih shodov.¹²⁶ Glede ostalih strank je pa v vizitacijskem poročilu za leto 1927 zapisano: »SDS je nekoliko napredovala po večini na račun socialistov in SKS. /.../ SDS je politično zelo agilna in delavna, prosvetno se toliko ne udejstvuje.«¹²⁷ Tako pri vizitacijskih poročilih kot pri Župnijski kroniki moramo biti pozorni na to, da

¹¹⁹ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).: »Večina odbora občin v Litiji in v Šmartnem pripada SLS, istotako oba župana.«

¹²⁰ Zapisniki sej za leto 1927.

¹²¹ V virih se navaja tudi z imenom »Ferdo« in priimkom »Tomazin«.

¹²² NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).: »Nasprotne stranke so se spojile v takozvano »Stranko za pošteno gospodarstvo«, njena voditelja sta Ferdo Tomazin SKS in kovač Fincinger (SDS). Prvo leto po razsulu in ob času volitev so priredili več shodov, sedaj je mirno.«

¹²³ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).

¹²⁴ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).

¹²⁵ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).: »Pri oblastnih volitvah se je pokazalo razmerje med SLS in drugimi strankami 3:1. Izmed naših stanovskih političnih organizacij deluje edino le »Kmetska zveza«. Obrtniki in delavci tudi politično niso organizovani.«

¹²⁶ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).: »Od l. 1922 smo imeli 4 večje in več manjših političnih shodov.«

¹²⁷ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).

gre za opis stanja v celotni šmarski župniji, v katero je do leta 1936 spadalo tudi območje poznejše župnije Litija.

Župnijska kronika poroča o več političnih shodih in sestankih politični strank, vendar pa ni jasno razvidno, kaj od tega zadeva šmarsko občino (pod šmarsko župnijo je do leta 1936 spadala tudi Litija, lahko gre tudi za opis kakšnega dogodka izven šmarske župnije itd.):

20. 10. 1918	Sestanek somišljenikov SLS, pri katerem je bil izvoljen strankin odbor. ¹²⁸
2. 2. 1919	Občni zbor izobraževalnega društva. Po prvi sv. maši ob veliki udeležbi shod zaupnikov SLS. Protest proti »zasedbi slovenskih krajev po Italiji«. ¹²⁹
16. 2. 1919	Shod JDS pri Robavsu.
27. 4. 1919	Velik političen shod, na katerem je bilo navzočih do 500 oseb. Govornika sta bila Janko Brejc in Andrej Kalan.
1. 5. 1919	Demonstracija skozi Šmartno z rdečo zastavo, ki jo je priredilo Litijsko delavstvo.
5. 10. 1919	Shod Kmetске zveze, na katerem je bilo do 200 oseb. Po poročanju Župnijske kronike je bil »vtis zelo dober«. »Poročal« naj bi poslanec Brodar. ¹³⁰
januar in februar 1920	Po posameznih vaseh potekajo sestanki zaradi občinskih volitev. Določili so kandidate po posameznih vaseh. ¹³¹
27. 6. 1920	Občni zbor okrajne kmetске zveze, na katerem je bil za predsednika izvoljen Gale iz Velikega Trebeljevega, za namestnika pa Alojz Strman iz Velike Kostrevnice. Ob tej priložnosti je bil govornik Borc iz Šmarce. Udeležilo se ga je do 200 oseb. ¹³²
11. 7. 1920	Ustanovni shod Samostojne kmetске stranke (sklicatelj Ferdinand Tomažin ¹³³). Za predsednika je bil izvoljen Franc Slanc iz Litije. Navzočih je bilo tudi več oseb iz sosednjih župnij. ¹³⁴
1920	V sklopu priprav na volitve v konstituanto, ki so potekale 18. novembra, naj bi bili v Šmartnem in v Litiji shodi raznih strank. ¹³⁵
30. 1. 1921	Politični shod SLS, na katerem je bilo navzočih do 200 mož. Govoril je Kremžar, urednik Novega časa. ¹³⁶
15. 10. 1922	Velik politični shod, ki se ga je udeležilo okrog 700 oseb. Govornika sta bila dr. Korošec in Kremžar. ¹³⁷
26. 12. 1923	Političen shod, na katerem je »poročal« poslanec Kremžar. Navzočih naj bi bilo do 200 mož. ¹³⁸

¹²⁸ Župnijska kronika, leto 1918.

¹²⁹ Župnijska kronika, leto 1919.

¹³⁰ Prav tam.

¹³¹ Župnijska kronika, leto 1920.

¹³² Prav tam.

¹³³ V »Župnijska kronika, leto 1920.«: »Fr. Tomazin«

¹³⁴ Župnijska kronika, leto 1920.

¹³⁵ Župnijska kronika, leto 1920.: »Priprava za volitve v konstituanto. Shodi raznih strank v Šmartnem in v Litiji. /.../ 18. 11. Volitev v konstituanto«

¹³⁶ Župnijska kronika, leto 1921.

¹³⁷ Župnijska kronika, leto 1922.

¹³⁸ Župnijska kronika, leto 1923.

9. 3. 1924	Občni zbor kmetske zveze, ki se ga je udeležilo okrog 50 mož. »Poročal« je tajnik Gabrovšek. ¹³⁹
19. 11. 1924	Sestanek zaupnikov SLS, na kateremu je »poročal« poslanec Kremžar.
4. 12. 1924	Shod zaupnikov SLS, na kateremu so za kandidata za narodno skupščino določili dotedanjega poslanca Franca Kremžarja. ¹⁴⁰
2. 2. 1925	Ponesrečeni shod SDS, na kateremu kandidat Bohinec ni prišel do besede. ¹⁴¹
1926	Shod poslanca Kremžarja, na kateremu je bilo navzočih okrog 150 mož. ¹⁴²
1927	Za volitve v oblastno skupščino leta 1927 naj bi bilo po šmarski župniji sedem shodov. ¹⁴³
15. 4. 1928	Političen shod v Šmartnem. Govornika sta bila Kremžar in Lebinger. Shoda se je udeležilo 230 oseb. ¹⁴⁴
1928	Političen shod, na kateremu je »poročal« poslanec Jarc. Udeležilo se ga je okrog 170 oseb. Ta shod naj bi bil »protest proti Jutru«. ¹⁴⁵

Med različnimi strankami so bile tudi v šmarski občini prisotne napetosti. O dogajanju med volitvami 8. 2. 1925 je poročala *Domovina* 13. 2. 1925: »V nedeljo, dne 8. t. m. so šmartinski fantje in možje z 57 kroglicami, katere so oddali v drugo skrinjico, dokazali, da hočejo močno in edinstveno Jugoslavijo. Za kitajski zid, kuluk itd. so glasovali le oni, ki so dali svoje možgane v zakup črni gospodi, katera je raz prižnice s peklom strašila nerazsodne ljudi. Preden so klerikalni volilci odhajali na volišče, so se zglašali tam doli..., da so dobili čaja in »vodke«, za katero so spuščali kroglice v Koroščevo škatlo. Pritisk klerikalcev na naše volilce je bil strašen; zelo prijazna sta nas ogledovala g. dekan in g. kaplan, pa ni šlo in ni šlo. Fantje in možje so dokazali, da je Šmartinska vas bila in ostane le napredna, čeprav so nam potrgali razen enega vse lepake. Po izidu volitev so skušali pijani klerikalni individui z »Živio Korošec« vznemiriti napredne fante, toda polotil se jih je strah in pobegnili so za kitajski zid konsuma. Naši fantje so pa veselo zapeli ter spravili s svojimi ubranimi glasovi skupaj vse Šmartno. V ponedeljek, dne 9. t. m., ko so izvedeli klerikalci, da je bil po zaslugi izdajalcev izvoljen v Ljubljani Korošec in brž so izobesili zastave, katere so pa takoj skrili, ko so zvedeli za zmago Narodnega bloka v državi in za močan napredek naših glasov v Sloveniji. Kljub vsemu opravljanju, zabavljanju in pritisku v cerkvi, smo od zadnjih skupščinskih volitev napredovali za 18 glasov, klerikalci pa so nazadovali.«¹⁴⁶ V sredo po volitvah je bilo v Šmartnem še vedno politično dogajanje, o kateremu je poročal *Slovenec*: »V sredo, 11. t. m. zvečer so si dovolili šmartenski fantje pod

¹³⁹ Župnijska kronika, leto 1924.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Župnijska kronika, leto 1925.

¹⁴² Župnijska kronika, leto 1926.

¹⁴³ Župnijska kronika, leto 1927.: »23. 1. Volitev v oblastno skupščino, za katero je bilo 7 shodov po fari.«

¹⁴⁴ Župnijska kronika, leto 1928.: »14. 4. Političen shod v Litiji, govorita posl. Kremžar in Lebinger.

Udeležba cca 70; 15. 4. Političen shod v Šmartnem. Ista govornika. Udeležba 230«

¹⁴⁵ Župnijska kronika, leto 1928.: »Političen shod – poročla poslanec Jarc. Udeležba cca 170. Protest proti »Jutru«.«

¹⁴⁶ *Domovina* (Ljubljana), 13. 2. 1925, 4.

pokroviteljstvom tukajšnjega učitelja Stovička ter njegovega brata – veliko predpustno zabavo. Najeli so nekaj šolske mladine in par deklet, ki so jih opremili z lampijoni. Tako oboroženi so odkorakali skozi vas proti Litiji. Na učiteljevo povelje so morali otročički kričati z odraslimi vred: Doli s Korošcem! in fej Korošec! Dekleta so seve pridno brez sramu pomagala. Sploh so se vsi vedli prav kakor neotesane pustne šeme. Po zaključku maškerade so napadli naše mirne in poštene fante, ki so se sramovali, da ima naša vas še vedno tako malo olikane fante in tako fino demokratsko učiteljstvo. Le treznosti naših izobraženih fantov se imajo izzivači zahvaliti, da jo niso pošteno izkupili. – Povemo pa, da takega vzgojitelja naših otrok odločno odklanjamo.«¹⁴⁷

Nekaj primerov političnih nasprotij lahko razberemo tudi iz zapisnikov sej občinskega odbora. Občinski odbor v Šmartnem se je večkrat opredeljeval do političnih vprašanj. Na tem mestu bomo navedli razprave na sejah 21. 7. 1918, 7. 8. 1921 in 1. 7. 1928. V prvem primeru zapisniki sej o nasprotjih ne poročajo, drugače pa je bilo v drugih dveh primerih (v obeh je prišla do izraza prevlada SLS v občinskem odboru, ki je preglasila odbornike iz vrst njenih nasprotnikov).

21. 7. 1918 je občinski odbor izjavil, da se je pri seji 1. 11.1917 pridružil s soglasnim sklepom deklaraciji Jugoslovanskega kluba iz 30. 5. 1917, ki pri zahtevi po jugoslovanski državi izrecno poudarja zvestobo Habsburški dinastiji in obsoja vsak poskus odvrniti jugoslovanske narode od vdanosti do Habsburžanov in da na tem stališču odbor še vedno vztraja in »bo vztrajal tudi v bodočnosti zvesto vdan Habsburški cesarski hiši, obsojajoč veleizdajalske namere Ante Trumbiča in drugih veleizdajalcev.«¹⁴⁸

7. 8. 1921 je občinski odbor s 13 glasovi za in 8 proti (3 so se vzdržali, med njimi tudi župan) sprejel resolucijo za avtonomijo na predlog Alojza Strmana. Resolucija je izrazila nasprotovanje novi ustavi, ki naj ne bi odgovarjala političnim, socialnim, gospodarskim in kulturnim potrebam »našega ljudstva« ter se zavzela za avtonomijo Slovenije.¹⁴⁹

Klub občinskih odbornikov združenih strank je na seji občinskega odbora 7. 8. 1921 izrazil svoje zadovoljstvo nad sprejetjem ustave, ker je s tem aktom Kraljevina SHS stopila v krog urejenih držav. Ob tem so se opredelili za »jedinствeno Jugoslavijo« in obsodili vsako gibanje, ki ima namen razdeliti državo na plemenske, verske ali katerekoli zgodovinske enote ter si za cilj postavili, da se oblikuje velik narod Jugoslovanov. Ta predlog, ki ga je izrazil Ignac Fincinger, je bil zavrnjen s šestimi glasovi za in štirinajstimi proti (štirje se glasovanja niso udeležili).¹⁵⁰

Na seji občinskega odbora 1. 7. 1928 je župan predlagal, naj se izvoli občinski odbor za praznovanje oziroma proslavo prve desetletnice osvoboditve in zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev in ustanovitev kraljevine. V imenu demokratskega kluba je Fincinger izjavil, da v sedanjih razmerah ni mogoče proslavljati desetletnice in da nobeden iz kluba ne bo sodeloval pri proslavi. Predlagal je, naj se iz županovega predloga preide na dnevni red, sicer se bodo člani demokratskega kluba odstranili iz zborovalnega prostora. Odbornik Rihar je nato izjavil, da je v sedanjih za državo težkih

¹⁴⁷ Slovenec, 13. 2. 1925, 2.

¹⁴⁸ Zapisniki sej, 21. 7. 1918.

¹⁴⁹ Zapisniki sej, 7. 8. 1921.

¹⁵⁰ Prav tam.

časih »dolžnost vsacega državljana, da ne širi med ljudstvo nezaupanja do narodne države, katera nam je sveta. Nastop demokratskega kluba je zmožen med ljudstvo tako nezaupnost do države zasejati in zato se mora označiti nastop demokratov kot zločin nad državo.«¹⁵¹ Po kratki debati, v kateri so nekateri člani demokratskega kluba poskušali upravičiti svoj predlog, je župan dal svoj predlog na glasovanje. Iz prostora so odšli odborniki Fincinger, Izgoršek in Razboršek, drugi so pa ostali. Predlog župana je bil sprejet s 15 glasovi, navzoči člani demokratskega kluba pa so se glasovanja vzdržali. V odbor za proslavo desetletnice so bili izvoljeni župan Ernest Drčar, dekan Matej Rihar, Anton Sirk in Rudolf Berčon.¹⁵²

Dolgoletni šmarski župan, ki je vodil šmarsko občino pred, med in po prvi svetovni vojni vse do leta 1927, je pripadal stranki SLS. O njegovemu nasledniku Ernestu Drčarju iz uporabljenih podatkov nismo uspeli razbrati točnih podatkov o njegovi politični pripadnosti, ampak glede na to, da je pozneje kandidiral proti Josipu Strmanu, ki je veljal za liberalnega, lahko sklepamo, da je bil bolj konservativno usmerjen. Po poročanju Župnijske kronike naj bi bil odstavljen zaradi agitacije proti volitvam 8. 11. 1931. Iz zapisnikov sej lahko sklepamo, da je 19. 7. 1931 sejo vodil župan Ernest Drčar, 14. 11. 1931 pa predsednik Ferdinand Tomažin, za katerega je bilo leta 1922 navedeno, da skupaj s Fincingerjem vodi Stranko za pošteno gospodarstvo in da pripada stranki SKS. Njegov naslednik Josip Strman je v Kroniki za hrib naveden kot liberalni, Strmanov naslednik Ignac Rus je pa postal župan v času, ko so vsi odborniki izhajali iz vrst JRZ.¹⁵³

Navedli bomo tudi dve izjavi občinskega odbora iz seje 15. 1. 1933. Na tej seji se je občinski odbor opredelil do napisa, ki se je nedavno pojavil na javnem prostoru: »Na izredni občinski seji občine Šmartno pri Litiji dne 15./1. t. l. celokupni občinski odborniki odločno in ogorčeno enoglasno protestirajo in proti /.../ dejanju in vandalskemu početju, ki se je nedavno primeril in sicer glede napisa, kateri se je našel na tukajšnjem javnem prostoru in ki se glasi: Živela Italija, Doli z vlado. Inicijatorjem skupine teh početij in dejanj imenoma ne moremo navajati, pač pa zelo ostro obsojamo

¹⁵¹ Zapisniki sej, 1. 7. 1928.

¹⁵² Zapisniki sej, 1. 7. 1928.; Zapisniki sej, 7. 10. 1928.: »Zapisnik prešnje seje se prebere. Gospod Fincinger ugovarja proti zapisniku na točko /.../ zadevajoč izvolitev obč. odbora za praznovanje prve 10 letnice osvobođenja SHS in pravi vpisane besede »da se prejde preko predloga županovega na dnevni red« niso bile izražene on hoče dokazati, da se je izrazil da se predloži iz dnevnega reda na poznejše razpravljanje.«

¹⁵³ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).; NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).; Zaporedje županov je razvidno iz zapisnikov sej (Zapisniki sej, 8. 5. 1927, 7. 8. 1927, 19. 7. 1931, 14. 11. 1931, 8. 12. 1932, 29. 1. 1933, 20. 9. 1936, 16. 12. 1936).; Župnijska kronika, leto 1931, 1933, 1936.; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »10. 7. 1936, Starman Franc«. »Tako po 10. jul. mi je na mojo prošnjo župan Jože Strman (liberalni) obljubil, da mi bo občina povrnila stroške /.../«; Nekaj podatkov o splošnem političnem stanju tik pred vojno je zapisanih v »ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 40, Šolski okoliš Šmartno – politični pregled.« »Predno je okupator zavzel naše kraje, se je ljudstvo politično udejstvovalo pri tedanjih političnih strankah JNS in JRZ, ilegalno pa tudi pri KPJ. Imeli so telovadno društvo Sokol in Orel, ki se je pozneje izpremenilo v društvo Slovenskih fantov in deklet. Prevladovalo je članstvo pri Društvu Slovenskih fantov in deklet. Kraj in okolica je bila po večini klerikalna. Bilo je pa tudi precej Kulturbundovcev, ne domačinov, ampak priseljencev, ki so službovali pri knezih Windischgrätz in v graščinah Bogenšper, Slatna in Grmače.«

gotove kroge iz katerih izvirajo vsa dejanja. V momentu, ko razni pripadniki bivših političnih strank rušijo in razdirajo temelje naše države in skušajo z raznimi intrigami razkosavati edinstvo Jugoslavanskega naroda, izrekamo tem potom s priznanjem, da bomo z vso silo čuvali na napredek in edinstvo celokupnega nasega naroda in naše države Jugoslavije, katera nam daje za obstoj in procvit naše skupnosti popolno jamstvo. Izražamo našo neizmerno vdanost in globoko hvaležnost do naše mile domovine Jugoslavije in našega prevzvišenega doma. Podpisano pod vseh navzočih odbornikov.«¹⁵⁴

Na isti seji je občinski odbor izjavil:

– da vidijo v jugoslovanski državni skupnosti edino jamstvo za narodni obstoj vseh Slovencev ter neoviran razvoj slovenske kulture in vseh drugih panog življenja Slovencev¹⁵⁵, nasprotujejo pa razkosanju Jugoslavije na več »malih samostojnih edinic«
– da izrekajo kralju Aleksandru in njegovemu kraljevskemu domu neomajno zvestobo in ljubezen

– da se mora »gospodarska in socijalna preosnova naroda« ustvariti s sodelovanjem vseh stanov in slojev na osnovi smotrnega gospodarskega napredka. Za bitno zahtevo gospodarske in socialne politike smatrajo zaščito in učvrstitev kmečkega in delavskega stanu, ker se bodo potem le tako lahko harmonično razvijali ostali produktivni sloji.

– da smatrajo, da je »v interesu vseh slojev našega naroda, pa tudi vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev, da se prenese čimvečji delokrog upravnih in vseh javnih poslov za nižje upravne edinice vse to eno mero, ki jo dovoljujejo življenjski interesi državne in narodne skupnosti.«¹⁵⁶

Nekaj malega o politični pripadnosti prebivalcev morda pove tudi število članov Mohorjeve družbe. V Župnijski kroniki je navedeno število njenih članov po posameznih letih v šmarski župniji: 1922 – 125, 1923 – 113, 1924 – 109, 1925 – 137, 1926 – 140.¹⁵⁷ Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o številu naročenih na določen časopis. Vizitacijsko poročilo za leto 1922 poroča, da ima Domoljub 250 naročnikov, Bogoljub 100, Mladost 25, Orlič 55, Vrtec 30 in Angeljček 30. Omenjata se tudi časopisa Slovenec in Novi čas, ki naj bi ju prodajal pek Ernest Drčar.¹⁵⁸ Na tem mestu je zapisano, da (verjetno v šmarski župniji) ni veliko nekatoliškega časopisja¹⁵⁹, da je pa prisotnih nekaj izvodov Naroda, Jutra, Jugoslavije in Napreja. Kmetijski list in Domovina naj bi bila redka.¹⁶⁰ Župnijska kronika poroča, da so v prvih mesecih leta 1926 brez posebnega uspeha vsiljevali Domovino po vseh hišah.¹⁶¹ Vizitacijsko poročilo za leto 1932 navaja, da je bilo takrat v šmarski župniji 130 oseb naročenih na

¹⁵⁴ Zapisniki sej, 15. 1. 1933.

¹⁵⁵ V »Zapisniki sej, 15. 1. 1933.«: »vseh drugih panog našega javnega življenja«

¹⁵⁶ Zapisniki sej, 15. 1. 1933.

¹⁵⁷ Župnijska kronika, leto 1925.

¹⁵⁸ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).

¹⁵⁹ V »NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).«: »nasprotnega časopisja«

¹⁶⁰ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).

¹⁶¹ Župnijska kronika, leto 1926.

Bogoljuba, 33 na Kraljestvo božje, 45 na Misijoni in 51 na Glasnik.¹⁶² Poročilo o številu naročnikov iz leta 1933 poroča, da je imelo v šmarski župniji naročeno Slovenca 62 (I. polletje) oz. 65 (II. polletje) oseb, Nedeljskega Slovenca 10, Ponedeljskega Slovenca 16, Domoljuba 246 in Bogoljuba 156.¹⁶³ Vizitacijsko poročilo za leto 1938 navaja, da je bilo takrat v šmarski župniji (to je bilo že po ustanovitvi litijske župnije) 15 oseb naročenih na Kraljestvo božje, 150¹⁶⁴ na Bogoljub, 75 na Glasnik presv. Srca J., 20 na Kat. misijoni in 20 na Odmev iz Afrike.¹⁶⁵

¹⁶² NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 18, mapa »Kanonična vizitacija 1932–33; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1932« (župnija Šmartno pri Litiji).

¹⁶³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 20, mapa: »dekanijski spisi 1933/34«, Število naročnikov (leto 1933).

¹⁶⁴ V tipkopisu se ta podatek lahko prebere kot »130« ali »150«.

¹⁶⁵ NŠAL 14. Vizitacije 1600–1966, škatla 21, mapa »Kanonična vizitacija 1938; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1938« (župnija Šmartno pri Litiji).

5. 2. DELOVANJE IN RAZVOJ OBČINE

5. 2. 1. SPLOŠNI PODATKI O DELOVANJU OBČINE MED OBEMA VOJNAMA

V Šmartnem pri Litiji je bil do leta 1927 župan Leopold Hostnik, leta 1927 je župan postal Ernest Drčar, leta 1931 Ferdinand Tomažin, leta 1933 Josip Strman in leta 1936 Ignac Rus.¹⁶⁶

Naslednja razpredelnica prikazuje občinski odbor v šestih zasedbah. V zapisnikih sej občinskega odbora so sicer navedena imena zapisana na seznamu prisotnih, sklepamo pa lahko, da so med njimi večinoma župan in občinski odborniki (lahko pa tudi kakšen namestnik odbornika itd.). Odborniki so se v času iste zasedbe tudi menjavali.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Župnijska kronika, leto 1919.: »17. 2. Ustanovitev širšega aprovizijskega odbora, predsednik Fr. Tomažin, zastopnika občine župan Leopold Hostnik in dekan Matej Rihar.«; Župnijska kronika, leto 1921.: »1. 6. Županom v Šmartnem je izvoljen dosedanji župan Leop. Hostnik iz Brezja.«; NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarije, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927): »Za predstoječe občinske volitve je radi nepriljubljenosti sedanjega župana Leopolda Hostnika, ki županuje že 25 let, nekaj več zmede, a je upanje, da se bo položaj srečno razpletel.«; 8. 5. 1927 je bil župan Leopold Hostnik, na naslednji seji, 7. 8. 1927 pa Ernest Drčar. 19. 7. 1931 je bil župan Ernest Drčar. 14. 11. 1931 je sejo vodil Ferdinand Tomažin (vmes iz zapisnikov sej na podlagi informacij v začetku zapisnika in podpisov na koncu zapisnika ni jasno razvidno, kdo je bil župan). 8. 12. 1932 je bil župan Ferdinand Tomažin (to je bila tudi zadnja seja v letu 1932), za sejo 8. 1. 1933 in 15. 1. 1933 ni jasno, kdo jo je vodil, 29. 1. 1933 pa je bil predsednik občine Josip Strman. 20. 9. 1936 je bil predsednik občine še Josip Strman, 16. 12. 1936 pa Ignac Rus (Zapisniki sej.); Zapisniki sej, 27. 10. 1932.: »Nato pridejo predlogi novega župana. Gosp. Medica Jožef predlaga Hostnik Leopolda. Gosp. Vodišek Ivan pa Strman Jožefa.«

¹⁶⁷ Sezname so vzeti iz zapisnikov sej. Nekatera imena se zapisujejo različno: Ignac Fincinger je zapisan tudi kot Ognjeslav. V obdobju 16. 12. 1936–13. 3. 1938 se v zvezi z imenom Anton Jurič pojavi tudi zapis »Anton Jurič ml.«. Priimek Berčon se zapiše tudi kot Brčon. Ivan Petje se zapiše tudi kot Janez. Janez Poglajen se zapiše tudi kot Ivan. V obdobju 16. 12. 1936–13. 3. 1938 se v zvezi z imenom Franc Rozina pojavi tudi zapis »Franc Rozina ml.«. Miha Rozina se zapiše tudi kot Mihael. Jože Smrekar se zapiše tudi kot Jakob (Zapisniki sej, 23. 10. 1921.), Jožef in Josip. Jože Strah se zapiše tudi kot Jožef in Josip. Alojz Strman se zapiše tudi kot Alojzij in Alojs, priimek pa tudi kot Starman. Ferdinand Tomažin se zapiše tudi kot Ferd (verjetno okrajšava v zapisu) in Ferdo, priimek pa tudi kot Tomazin. Priimek Verbajs se zapiše tudi kot Vrbajs. Avgust Berčieri se zapiše tudi kot Alojz (Zapisniki sej, 27. 10. 1932.), priimek pa tudi kot Bercieri ali Berčijeri. Jože Berčon se zapiše tudi kot Josip ali Jožef. Josip Gruden se zapiše tudi kot Jožef. Franc Mandelj se (verjetno pomotoma) zapiše tudi Martin (Zapisniki sej, 19. 7. 1931.), priimek pa tudi kot Mandel (Zapisniki sej, 24. 1. 1932.). Alojz Pivec se zapiše tudi kot Alojzij, Alojs in Alojs, priimek pa tudi kot Pivc. Jože Železnik se zapiše tudi kot Josip in Jožef. Pavel Knaflič zapisan tudi kot Pavelj in (verjetno po pomoti) Franc (Zapisniki sej, 22. 3. 1932). Franc Leskovec je (verjetno po pomoti) zapisan tudi kot Ivan (Zapisniki sej, 25. 3. 1931.). Jože Poglajen zapisan tudi kot Jožef in Josip. Josip Strman je zapisan tudi kot Jože. Jože Medica je zapisan tudi kot Josip ali Jožef. Jože Pistopec zapisan tudi kot Josip, priimek pa tudi kot Prestopec. Jože Stopar zapisan tudi kot Josip. Priimek Kuhelj zapisan tudi kot Kuhel (Zapisniki sej, 1. 7. 1934.). Priimek Mrzelj se zapiše tudi kot Merzelj, Merzel in Mrzel. Oto Strzelba se zapiše tudi kot Otto. Jože Planinšek je zapisan tudi kot Josip. Alojz Hauptman je zapisan tudi kot Alojzij in Alojs. V glavnem besedilu so imena in priimki uporabljeni na podlagi pogostosti zapisa na seznamih prisotnih in odsotnih.; Zapisniki sej, 8. 1. 1928.: »Odstopivšemu obč. odborniku Antonu Bučar iz Volčje jame se izreče zahvalo za njegovo zvesto spolnjevanje odborniške dolžnosti in se mu izda tudi pismena zahvala. Gospod župan pozdravi novega odbornika gosp. dekana Mateja Rihar ter ga prosi, da podpira delo v odboru v blagor občine in blagor občanov.«; Zapisniki sej, 14. 5. 1933.: »Predlog da se Knaflič Pavla in Okrogar Alojza razreši odborniške dolžnosti, ker se ne udeležujeta nikah sej se enoglasno sprejme, kot naslednik za /.../ imenovanega je

7. 8. 1921–22. 6. 1924 ¹⁶⁸	Rudolf Berčon, Štefan Bizjak, Jožef Božič, Ernest Drčar, Ignac Fincinger ¹⁶⁹ , Franc Hauptman, Leopold Hostnik, Franc Izgoršek, Anton Jurič, Valentin Perme, Ivan Petje, Jakob Pirc, Anton Planinšek, Franc Pogačnik, Janez Poglajen, Matej Rihar, Franc Rozina, Miha Rozina, Anton Sirk, Jože Smrekar, Jože Strah, Alojz Strman, Ferdinand Tomažin ¹⁷⁰ , Anton Verbajs
20. 7. 1924–8. 5. 1927	Avgust Berčieri, Jože Berčon, Rudolf Berčon, Jožef Božič, Ernest Drčar, Ignac Fincinger, Josip Gruden, Leopold Hostnik, Martin Hostnik, Martin Ilovar, Anton Kotar, Franc Mandelj, Ivan Matoz, Ivan Petje, Alojz Pivec, Janez Poglajen, Matej Rihar, Franc Rozina, Miha Rozina, Ignac Simončič, Anton Sirk, Alojz Strman, Anton Verbajs, Jože Železnik, Matija Žitnik
7. 8. 1927–25. 9. 1932 ¹⁷¹	Jože Berčon, Rudolf Berčon ¹⁷² , Anton Bučar, Ignac Cizarle, Ignac Fincinger, Franc Flisek, Leopold Hostnik, Martin Hostnik, Franc Izgoršek, Alojz Jesenšek, Anton Jurič, Pavel Knaflič, Franc Leskovec, Franc Mandelj, Jože Poglajen, Ivan Razboršek, Matej Rihar, Franc Rozina, Miha Rozina, Ignac Simončič, Anton Sirk, Jože Strah, Alojz Strman, Josip Strman, Matija Šinkovec, Jakob Škoda, Ivan Vodišek, Jože Železnik, Matija Žitnik
27. 10. 1932–22. 10. 1933	Avgust Berčieri, Ignac Cizarle, Anton Dugorepec, Franc Flisek, Franc Hostnik, Leopold Hostnik, Franc Izgoršek, Ivan Jan, Alojz Jesenšek, Ivan Kepa, Maks Kovačič, Pavel Knaflič, Anton Knez, Jože Medica, Alojz Možina, Alojz Okrogar, Ivan Petje, Ivan Pišek, Alojz Pivec, Jože Pristopec, Miha Rozina, Ignac Rus, Jože Stopar, Josip Strman, Matija Šinkovec, Jakob Škoda, Ferdinand Tomažin, Ivan Vodišek
25. 10. 1933–20. 9. 1936	Janez Adamčič, Avgust Berčieri, Rudolf Berčon, Ignac Cizarle, Franc Čampa, Ernest Drčar, Anton Dugorepec, Franc Flisek, Jože Groznik, Franc Hostnik, Anton Knez, Maks Kovačič, Alojz Kuhelj, Jože Mrzelj, Alojz Mulh, Ivan Petje, Miha Prelogar, Jože Pristopec, Martin Ravnikar, Jože Stopar, Josip Strman, Oto Strzelba, Franc Vavtar, Ivan Zajc, Anton Zupančič

predlagati Kepa Ivana /.../ za drugega pa Pišek Ivana«; Zapisniki sej, 22. 6. 1924.: »Županovnem namestnikom je izvoljen obč. svetovalec Jurič Anton«

¹⁶⁸ Na seji 22. 6. 1924 je bilo le trinajst prisotnih, ki so zapisani samo s priimkom. Glede na priimke lahko sklepamo, da ta seja spada še v obdobje 7. 8. 1921–22. 6. 1924: Drčar, Fincinger, Rozina, Petje, Hauptman (»Haupnan« – tu gre verjetno le za površen zapis in ne za različico priimka), Sirk, Strman, Berčon, Planinšek, Jurič, Pirc, Poglajen, Hostnik.

¹⁶⁹ Jutro (ponedeljska izdaja), 23. 12. 1940, 2.: »Ognjeslav Fincinger je zatisnil za vedno svoje trudne oči v petek v splošni bolnišnici v Ljubljani. Rodil se je v Radečah pri Zidanem mostu 1883 /.../ Po krvavih septembrskih dogodkih 1908 se je ustanovilo Sokolsko društvo Litija-Šmartno, kateremu je bil soustanovitelj in prvi načelnik, njegova soproga Franja pa neumorna načelnica. Povsod je imel vidna mesta tako pri pevskem društvu »Zvonu« in pri Kmečki hranilnici in posojilnici, zraven je krepko zastopal napredno misel v občinskem odboru v Šmartnem.«

¹⁷⁰ <http://www.obrazisrcaslovenije.si/Oseba/OsebaId/665> (Dostop: 5. 8. 2015): »Ferdo Tomazin /.../ 29. 4. 1869, Šmartno pri Litiji – 26. 10. 1936, Šmartno pri Litiji /.../ Služboval je po raznih veleposestvih in kot samostojen oskrbnik: na gradu Mokrice pri Brežicah /.../ 1888 do 1892; na gradu Oroslovje 1894–1896; na gradu Rakitje pri Podsusedu 1896 do 1897; na gradu Pravne /.../ 1897 do 1898; na Prašnikarjevem gradu pri Kamniku, 1898 do 1905. Po teh službah je ostal na svojem domu v Šmartnem ter se ukvarjal z lesno trgovino, posebno z nakupovanjem kostanjevega lesa. Kot priznanega ekonomista ga je med svetovno vojno oblast imenovala za oskrbnika na današnjem banovinskem veleposestvu Ponoviče. Po prevratu ga je deželna vlada za Slovenijo imenovala za sekvestra gradov /.../ Vagenšperg in Slatine ter za grad Grmače /.../ Leta 1905 je kot tak prišel iz Kamnika z drugimi planinci k ustanovitvi litijske podružnice. /.../ Bil je ustanovitelj litijskega Sokola in načelnik gasilskega društva, predsednik Pevskega zbora »Zvon« ter predsednik šmarske kmečke posojilnice in hranilnice.«

¹⁷¹ V »Zapisniki sej, 2. 10. 1927.« se omenjajo namestniki: Franc Leskovec, Jakob Škoda, Avgust Baš, Josip Ilovar, Ivan Golobar, Leopold Strman, Ivan Matoz in Anton Dugorepec.

¹⁷² V zapisnikih sej se v obdobju 7. 8. 1927–25. 9. 1932 omenja tudi Anton Berčon in sicer le na seznamu odsotnih na seji 25. 9. 1932, na kateri Rudolf Berčon ni zabeležen (možno da gre za napako in je bil pri tem mišljen Rudolf Berčon).

16. 12. 1936–13. 3. 1938	Jože Berčon, Rudolf Berčon, Ivan Golob, Franc Gradišek, Alojz Hauptman, Ivan Hauptman, Jože Hostnik, Martin Hostnik, Franc Jug, Anton Jurič, Anton Kastelic, Viktor Možina, Anton Obolnar, Jože Planinšek, Franc Poglajen, Janez Poglajen, Franc Povše, Franc Rozina, Ignac Rus, Anton Sirk, Jože Strah, Alojz Strman, Anton Zupančič, Matija Žitnik
--------------------------	--

Na občinskih sejah so potekale volitve v odseke in odbore, pri čemer ni razvidno, v katerih organih so bili le predstavniki občine in v katerih primerih so predstavniki občine predstavljali le del organa. V naslednji razpredelnici je v levem stolpcu datum volitev v odseke in odbore na seji občinskega odbora, v desnem stolpcu pa odseki in odbori, v katere so volili¹⁷³:

7. 8. 1927	sejmarski odsek, policijski in finančni odsek ¹⁷⁴ , ubožni socialni odsek, cestni odsek, živinorejski odsek; krajevni šolski odbor za osnovno šolo v Šmartnem, krajevni šolski odbor za zasilno šolo v Javorjah; pregledovalca računov; odbor za kmetijsko nadaljevalno šolo
17. 3. 1929	živinorejski odsek, sejmarski odsek, policijski in finančni odsek, ubožni socialni odsek, cestni odsek, vodovodni odsek, pripravljalni odbor za šolo v Veliki Kostrewnici; krajevni šolski odbor za osnovno šolo Šmartno, za šolo Javorje; zastopnik občine kot član komisije za licencovanje plemenskih bikov, izdajatelj živinskih oglednih listov za selo Šmartno
27. 10. 1932	cestni odsek, sejmarski odsek, ubožni odsek, policijski in finančni odsek; kmetijski in živinski odbor, agrarni odbor; šolski odbor Šmartno, šolski odbor Javorje, šolski odbor Velika Kostrewnica, občinski blagajnik
19. 11. 1933	cestni odsek, ubožni in policijski odsek; občinski kmetijski odbor; krajevni šolski odbor šole Šmartno, krajevni šolski odbor šole Velika Kostrewnica, krajevni šolski odbor šole Javorje, krajevni odbor šole Primskovo; upravni odbor prostovoljnega gasilskega društva Šmartno, upravni odbor prostovoljnega gasilskega društva Javorje, upravni odbor prostovoljnega gasilskega društva za Kostrewniško dolino, upravni odbor gasilskega društva za Jablaniško dolino, upravni odbor gasilskega društva za Zavrstnik ¹⁷⁵ ; izdajatelji živinskih potnih listov
16. 12. 1936	cestni odsek Šmartno, sejmarski odsek, kmetijski odsek, šolski odbor Osnovna šola Šmartno, šolski odbor Osnovna šola Javorje, šolski odbor Osnovna šola Velika Kostrewnica, šolski odbor za osnovno in meščansko šolo v Litiji; sreski cestni odbor ¹⁷⁶ ; mesogledi, izdajatelji živinskih potnih listov, blagajnik
6. 4. 1938	občinski cestni odbor, sejmarski odbor, občinski kmetijski odbor, občinski gozdni odbor; občinska uprava; krajevni šolski odbor ljudske šole Šmartno, krajevni šolski odbor ljudske šole Kostrewnica, krajevni šolski odbor ljudske šole Javorje, krajevni šolski odbor meščanske šole Litija ¹⁷⁷ ; sreski ¹⁷⁸ cestni odbor ¹⁷⁹ ; mesogledniki, izdajatelji živinskih potnih listov; nadzornik občinske ubožne hiše; odbor, ki določa najemnino za stanovanja v občinski ubožni hiši ¹⁸⁰

¹⁷³ Zapisniki sej, 7. 8. 1927, 17. 3. 1929, 27. 10. 1932, 19. 11. 1933, 16. 12. 1936, 6. 4. 1938.

¹⁷⁴ V »Zapisniki sej, 7. 8. 1927.«: »Policijski in finančni združeno«

¹⁷⁵ V »Zapisniki sej, 19. 11. 1933.«: »V upravni odbor prostovoljnega gasilskega društva Šmartno spada predsednik občine Strman Jože; V upravni odbor prost. gasilskega društva Javorje se izvoli: /.../ za Kostrewniško dolino /.../ za Jablaniško dolino /.../ za Zavrstnik pa /.../«

¹⁷⁶ zastopnik Ignac Rus

¹⁷⁷ zastopnik Ignac Rus

¹⁷⁸ V »Zapisniki sej, 6. 4. 1938.«: »srezki«

¹⁷⁹ zastopnik Ignac Rus

¹⁸⁰ V »Zapisniki sej, 6. 4. 1938.«: »Za nadzornika obč. ubožne hiše se izvoli član obč. uprave /.../ V odbor ki določa najemnino za stanovanja v obč. ubožni hiši, od obč. njiv in travnikov se določa /.../«

V nadaljnjih podpoglavjih bomo izpostavili nekaj pomembnejših projektov občine v obdobju med obema vojnama: elektrifikacija, gradnja, vzdrževanje in kategorizacija cest, popravila ubožne hiše in popravila vodovoda. V tridesetih letih je delovanje šmarske občine zaznamovala gospodarska kriza, med katero se je v precejšnjih finančnih težavah znašla tudi sama občina. Občinski odbor je bil mnenja, da ljudstvo v tej veliki gospodarski krizi ne prenese stroškov za zidanje šole in tudi ne vzdrževanja šole v Veliki Kostrevnici, zato so na seji 11. 11. 1930 sklenili, da se gradnja šole za nekaj let odloži, dokler se ne omili gospodarska kriza. Prav tako so sklenili, da bi oblast zaprosili, da bi pustili šolo v Veliki Kostrevnici začasno ukiniti, dokler se ne najde primerne prostora za šolo. Na isti seji so črtali tudi sredstva, ki so bila predvidena za zidavo nove šole v Javorju.¹⁸¹ O slabem gospodarskem stanju se je govorilo tudi nekaj mesecev pozneje, ko so na seji občinskega odbora omenjali »težko gospodarsko stanje, posebno v naši občini, ker je hribovita in zemlja že po naravi manj rodovitna in radi veleposestev ljudstvo zelo ubožno in vsled raznih redukcij v raznih podjetjih vlada v občini velika brezposelnost in revščina.«¹⁸² Odborniki so na tej seji še enkrat poudarili, da ljudstvo sredstev za zidavo nove šole na Libergi ne more prenesti. Kmečko ljudstvo naj bi že dosedanja bremena težko prenašala, ker ne more oziroma tudi nima pridelkov, ki bi se jih lahko spravilo v denar.¹⁸³ V prihodnosti so še večkrat sklenili, da se šolo v Veliki Kostrevnici začasno ukine: 20. 11. 1932¹⁸⁴, 2. 7. 1933¹⁸⁵ in 28. 1. 1934¹⁸⁶. Na seji 1. 7. 1934 je bilo ponovno poudarjeno, da v takšnih razmerah čas ni primeren za gradnjo šole v Kostrevnici.¹⁸⁷ Občina je marsikateri organizaciji ali posamezniku odklonila finančno podporo z obrazložitvijo, da je sredstev premalo.¹⁸⁸ Slab finančni položaj občine se je zavlekel tudi v drugo polovico tridesetih let. 16. 12. 1936 je predsednik občine Ignac Rus opozoril na zelo mučen finančni položaj občine. Zaradi potrebe po varčevanju je občinski odbor sklenil, da odslej zaposluje samo enega delovodjo in enega slugo.¹⁸⁹ Tudi osnutki občinskega ubožnega in veterinarskega

¹⁸¹ Zapisniki sej, 11. 11. 1930.; V zapisniku iste seje še zapisano: »Stavljenje svote v proračun za leto 1931 za bolnico o nalezljivih boleznih se z ozirom na slabo finančno stanje in pri današnji veliki gospodarski krizi odloži.«

¹⁸² Zapisniki sej, 15. 8. 1931.

¹⁸³ Prav tam.

¹⁸⁴ Zapisniki sej, 20. 11. 1932.: »Odbor je po dalši debati in premišljevanju sklenil, da zaprosi nadrejeno oblast, da se šolo v Velki Kostrevnici če le mogoče že z 1./4. 1933 za časno ukine in sicer se utemeljuje ukinitvev 1.) radi slabih financ občine, 2.) ker za šolo ni primerne prostora v Velki Kostrevnici, poslopje kjer se sedaj nahaja učna soba ne odgovarja radi slabega oziroma pretankih zid in stropa, ker otroci posebno v zimskih mesecih trpe mraz, 3.) Šola se naj ukine za toliko časa dokler se finance v občini ne zboljšajo in ne napravi nova šola v Velki Kostrevnici. Za gorenji predog je glasovalo 16 odbornikov.«

¹⁸⁵ Zapisniki sej, 2. 7. 1933.: »Ker so občinske finance šibke in ni mogoče izplačevati šolskih naklad je občinski odbor sklenil (14 odbornikov, 5 se jih je glasovanja odtegnilo) po prečitanju zapisnika in po dalši debati, da se zaprosi nadrejene oblasti, da pustijo šolski poduk v Velki Kostrevnici začasno ukiniti. Učiteljsko osebje pa dodeliti v kraje kjer so iste potrebne.«; Zapisniki sej, 15. 8. 1933.: »K točki 3 zapisnika zadnje seje prebere gosp. Jesenšek Alojz zapisnik seje obč. odbora z dne 20. /1. 1907 leta in izjavi da je podobčina Liberga na podlagi zapisnika samostojna in pripomni, da Kostrevničan ne pristanejo nato, da bi se njih otroci všolalo v Šmartno, ampak imajo hoditi v šolo v Velki Kostrevnici.«

¹⁸⁶ Zapisniki sej, 28. 1. 1934.: »Gospod župan razloži glede predloga ukinitve šole v Velki Kostrevnici in prebere tozadevne prošnje, odbor ga k temu pooblasti in mu izreče zaupnico z 19 glasovi.«

¹⁸⁷ Zapisniki sej, 1. 7. 1934.

¹⁸⁸ Zapisniki sej, 28. 3. 1932, 9. 7. 1932, 28. 1. 1934, 9. 12. 1934, 23.5. 1937, 10. 10. 1937.

¹⁸⁹ Zapisniki sej, 16. 12. 1936.

proračuna za leto 1938/39« so bili v začetku leta 1938 sestavljeni »na podlagi skrajne varčnosti«.¹⁹⁰

Zapisniki sej občinskega odbora nam posredujejo nekaj načrtov za organizacijo ali sodelovanje pri državnih in cerkvenih dogodkih. Na sejah 9. 4. 1933 in 25. 3. 1934 je župan odbornike povabil k procesiji na veliko soboto, 6. 4. 1938 pa je bilo vsem odbornikom naročeno, da se polnoštevilno udeležijo velikonočne procesije.¹⁹¹ Izmed državnih dogodkov je občinski odbor npr. pripravljala proslavo desetletnice osvoboditve zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev ter ustanovitev kraljevine, o čemer je tekla debata na že omenjeni seji 1. 7. 1928, ko je bil izvoljen odbor za proslavo desetletnice.¹⁹² Na seji 4. 11. 1928 je dekan Matej Rihar imel govor o zgodovinskih dnevih 29. 10. in 1. 12. 1918,¹⁹³ na seji 2. 12. 1928 je pa župan povabil odbor k proslavi desetletnice »ujedinjenja SHS«, ki naj bi potekala isti dan po deseti maši v društveni dvorani.¹⁹⁴ Kot je razvidno iz poziva iz 13. 10. 1934, je bilo predvideno, da se 18. 10. 1934 vsi občinski odborniki udeležijo maše zadušnice po smrti kralja Aleksandra I. in slavnostne komemoracije po maši na trgu pred šolo (za komemoracije je bilo posebej poudarjeno, da morajo biti odborniki ves čas skupaj), po komemoraciji je bila pa predvidena zapisnega vseh občinskih odbornikov v občinski pisarni. Za slednjo je v zapisniku seje 18. 10. 1934 tudi zapisano, da je bila realizirana.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Zapisniki sej, 21. 1. 1938.: »Predsednik poroča, da so bili osnutki občinskega ubožnega in veterinarskega proračuna, kakor jih je sestavila občinska uprava za proračunsko leto 1938/39 na podlagi razglasa z dne 16./1. 1938, razgrnjeni in občinstvu na vpogled od 16./1. do 21./1. 1938. in da se ni vložila nobena pripomba, dalje poroča predsednik da je tudi ta proračun sestavljen na podlagi skrajne varčnosti. Ker velik del občinskih dolgov, katere je prejela sedanja obč. uprava od bivše, nima kritja, pa ker je te dolgove končno treba plačati in likvidirati, pa ker se večina davkoplačevalcev nahaja v izredno težkem finančnem stanju vsled slabih letin zadnjih let, ki so absolutno nezmožni plačati večjih doklad od dosedanjih se je soglasno sklenilo da se na osnovi čl. 95 zakona o občinah in odločbe Državnega sveta (vidi Samoupravo števil. 1/1937) uvedejo trošarine za uvoz industrijskih sirovin in takse na krošnjarje sukna, pletenin in tako zvane dalmatinie. Po prečitavanju postavk proračuna, se oglasi h besedi g. Strman Alojz in predlaga, naj bi se z ozirom na plačilno nezmožnost davčnih zaostankov po ubožanih davkoplačevalcih, stavilo od obstoječega starega dolga šolam idr. v znesku 49.000 din. uneslo v proračun 1938/39 din. 25.000 – in v proračun 1939/40 din. 24.000 – Pri glasovanju tega predloga, ki je bil soglasno sprejet je bilo tudi glasovanje za proračun občinski, ubožni in veterinarski, ki je bil z 16 glasovi sprejet.«

¹⁹¹ Zapisniki sej, 9. 4. 1933.: »Gospod župan povabi občinski odbor k skupni udeležbi procesije na veliko soboto.«; Zapisniki sej, 25. 3. 1934.: »Gospod župan povabi odbor k procesiji na veliko soboto.«; Zapisniki sej, 6. 4. 1938.: »Vsem odbornikom se je naročilo da se velikonočne procesije polnoštevilno udeležijo.«

¹⁹² Zapisniki sej, 1. 7. 1928.

¹⁹³ Zapisniki sej, 4. 11. 1928.

¹⁹⁴ Zapisniki sej, 2. 12. 1928.

¹⁹⁵ Zapisniki sej, Poziv, 13. 10. 1934.; Zapisniki sej, 18. 10. 1934.; Zapisniki sej, 30. 5. 1935.: »Sklene se da se sadni drevored v Cerkovniku občina Šmartno imenuje po Viteškem Kralju aleksandru I. Zedinitelju, in da se isti še more popolniti. Sprejeto soglasno.«; Zapisniki sej, 6. 10. 1935.: »G. predsednik občine še osebno povabi vse g. obč. odbornike da se sigurno udeležijo žalne komemoracije za Viteškim kraljem Aleksandrom I. Zediniteljem ki se vrši dne 9. 10. 1935 ob 9 uri dopoldne na trgu v Šmartnem.«

5. 2. 2. OBČINSKI PROJEKTI

5. 2. 2. 1. ELEKTRIKA

V Župnijski kroniki je zapisano, da je novembra 1919 »tvrdba Vojnovič« začela napeljevati električno razsvetljavo v cerkvi. Z delom so zaključili septembra 1920. Tistega leta so napeljali elektriko tudi v župnišče in v hlev.¹⁹⁶ Za marec 1922 Župnijska kronika omenja napeljavo električne razsvetljave na oder v društveni dvorani.¹⁹⁷ Lastnik tovarne pohištva Izgoršek je ob potoku postavil majhno elektrarno in z električno energijo oskrbel še ostale hiše v Šmartnem.¹⁹⁸ Iz tega vira elektrike naj bi prišla tudi prva električna razsvetljava Šmartna.¹⁹⁹ Letnica izvora Izgorškove električne energije ni povsem jasna, vsekakor pa je obstajala že kmalu po prvi svetovni vojni.²⁰⁰ Nekaj podatkov o vzpostavljanju električne razsvetljave nam posredujejo zapisniki sej. Na seji 14. 3. 1920 je odbornik Rihar poročal, »da se z napravo električne razsvetljave od strani podjetnika premalo in počasi ter še prav slabo deluje, kar je opaziti pri razsvetljavi«, zato je odbor sklenil, da se podjetnike »primerno opozori, da stvar pošteno kakor je pogojeno doverši in da ne zavlačuje ker ljudstvo je potrebno razsvetljave.«²⁰¹ Potrebo po elektriki je občinski odbor izpostavil tudi več kot eno leto pozneje 7. 8. 1921.²⁰² V zadevi električne inštalacije za Šmartno so bili na seji 20. 11. 1921 izvoljeni: Ernest Drčar, Tomažin in Anton Verbajs, »da zadevo vzamejo v pretres in potrebno ukrenejo.«²⁰³ Zapisi o dogovarjanju glede električne razsvetljave se pojavljajo tudi v letih 1926, 1927 in 1930, a ni nujno, da se vse nanaša na vzpostavljanje električne razsvetljave. Lahko bi šlo tudi npr. za popraviljanje električne razsvetljave, obnavljanje pogodbe itd.²⁰⁴ Možno pa je tudi, da je do vzpostavitve električne razsvetljave prišlo

¹⁹⁶ Župnijska kronika, leto 1920.: »Meseca novembra 1919 je začela tvrdba Vojnovič /.../ upeljevati električno razsvetljavo v cerkvi. Povečini je bilo delo dovršeno koncem septembra 1920. Meseca decembra je ista tvrdba napravila električni pogon orgelj. Vsi stroški znašajo K 48000. Pokrili so se stroški deloma s prostovoljnimi darovi deloma z donosom cerkvenih klopi. Prirejenih je 21 luči in vsi lestenci za elektriko. V župnišču je stala električna napeljava K 2800. Električna napeljava v hlev je stala krog K 600.«

¹⁹⁷ Župnijska kronika, leto 1922.

¹⁹⁸ Lebar, Območje občin, 2011, 620.

¹⁹⁹ rokopis, Slavka Mrzel: »O kateri znani hiši v Šmartnem bi vedeli kaj povedati? /.../ Izgorškova, odkoder je prišla prva električna razsvetljava Šmartna.«

²⁰⁰ Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 25–26.: »France Izgoršek je obrat prevzel leta 1921. Še istega leta je dogradil elektrarno za domače potrebe na enosmerni tok ter napeljal tudi električni vod v Šmartnem ter oddajal električno razsvetljavo.«; Lebar, Območje občin, 2011, 620.: »Kranjske deželne elektrarne so po daljnovidih oskrbovale večino Dravske banovine, a je bil v tem obdobju predviden daljnovod le do Litije, v del okraja južno od nje pa ne. Tam so si nekateri iznajdljivi posamezniki sami postavili majhne električne centrale. Eden takšnih je bil Izgoršek, lastnik tovarne pohištva v Šmartnu, ki je v letih 1923–1925 ob potoku postavil majhno elektrarno in z električno energijo oskrbel še ostale hiše v Šmartnu. Tudi Janez Marn ml., čevljar v Mali Kostrevnici, je dobil leta 1936 dovoljenje za postavitev lastne hidroelektrarne na potoku Kostrevnica, pozneje pa tudi dovoljenje za priključitev gospodarskih strojev nanjo (poleg uporabe za razsvetljavo).«; V primeru, da je prva cerkvena napeljava izvirala iz Izgorškove elektrike je le-ta nastala že takoj po prvi svetovni vojni, torej pred letom 1921.

²⁰¹ Zapisniki sej, 14. 3. 1920.

²⁰² Zapisniki sej, 7. 8. 1921.: »Elektrika za Izgorška. Potreba je nujna.«

²⁰³ Zapisniki sej, 20. 11. 1921.

²⁰⁴ Zapisniki sej, 21. 11. 1926.: »Šmartno se naj razsveti /.../ eletričnimi žarnicami, radi naprave razsvetljave naj se dogovi gospod Fincinger z gospodo Drčarjem, ravno tako radi plačila naprave in

še leta 1934, saj je bilo 23. septembra tistega leta sklenjeno, da se napravijo dve električni luči na trgu²⁰⁵, 9. decembra je bil pa določen urnik, kdaj gori luč na trgu: »Luč na trgu je prižgati od delavnikov ob ½ 6 uri zjutraj ob nedeljah pa sedaj v adventnem času ob ½ 5 uri zjutraj, luč je ugasniti ob 9 uri zvečer prizgati pa v mraku zvečer.«²⁰⁶ 1. julija tega leta je Ernest Drčar predlagal, naj občina ukrene vse potrebno za elektrifikacijo občine, da šmarska občina ne bo zaostala za drugimi dolenjskimi občinami, ki »posedujejo že potrebno omrežje in tudi elektriko.«²⁰⁷ Tako dolgotrajno vzpostavljanje električne razsvetljave bi bilo sicer zelo nenavadno glede na to, da je bila Izgorškova električna energija vzpostavljena že kmalu po prvi svetovni vojni in Izgorškovo elektriko ter plačilo treh žarnic najdemo tudi pod stroški šmarske osnovne šole iz leta 1922.²⁰⁸ Kdaj točno je bila vzpostavljena električna razsvetljava torej iz navedenih virov ni povsem jasno, glede na spomine starejših ljudi pa lahko sklepamo, da je izvirala iz Izgorškove elektrike.²⁰⁹

Elektrifikacija šmarske občine je potekala v dveh fazah. Prva faza je potekala takoj po prvi svetovni vojni z Izgorškovo elektriko. Druga faza je bila tik pred drugo svetovno vojno z napeljavo »banovinske elektrike«. Za 28. 11. 1937 je v zapisnikih sej zapisano, da se »predmet o nameravani vpeljavi banovinske elektrike ter poročilo predsednika o cenah iste /.../ vzame z zadovoljstvom na znanje.«²¹⁰ Občinski odbor je na seji 13. 2. 1938 soglasno odobril poročilo o napeljavi banovinske elektrike.²¹¹ Februarja 1939 je bilo zapisano v časopisju, da se že precej časa govori o napeljavi velenjske elektrike do Litije in mogoče tudi do Šmartna in bližnjih vasi. Zanimanje za velenjsko elektriko je bilo veliko, ker so prebivalci teh krajev videli, kakšno ugodnost imajo v Št. Vidu pri razsvetljavi in pogonskih motorjih. Večina kmetov v teh krajih si je želela to elektriko predvsem zaradi pogona. Da bi ta cilj realizirali, je h Krajskim elektrarnam šla prosit »deputacija z županom na čelu.«²¹² Banovinska elektrika iz

luči.«; Zapisniki sej, 8. 5. 1927.: »Naprava elektrike se ne dovoli ker ni kredita.«; Zapisniki sej, 1. 1. 1930.: »Pogodbo glede elektrike je napraviti z gospodom Izgoršekom, gospod župan se pooblasti da to izpelje.«

²⁰⁵ Zapisniki sej, 23. 9. 1934.; Zapisniki sej, 1. 8. 1937.: »Cestna električna svetilka pred občinsko hišo se vsled pomanjkanja kredita zaenkrat ne naredit. Vsled pomanjkanja gotovine potrebne za napeljavo v občinsko hišo elektrovoda za dve cestne elektr. svetilke, naj se za sedaj iste plačuje pavšalno a električna poraba v obč. pisarni pa po stvarni porabi na števec.«; Zapisniki sej, 25. 4. 1937.: »Vsled neznatnega dohodka pri občinski tehnici in ker g. Hostnik bresplačno prižiga – ugasuje javne svetiljke, se imenovanem povrnejo stroški in kolektivino pri izpitu za obč. tehn. u dni 132 := iz obč. blagajne – soglasno odobreno.«; Zapisniki sej, 21. 1. 1938.: »Vsled hudega ovinka in nevarnosti karambolov se odobri naprava ene električne svetilke /.../ pri hiši g. Vozelj Ivanca pos. na Ustju.«

²⁰⁶ Zapisniki sej, 9. 12. 1934.

²⁰⁷ Zapisniki sej, 1. 7. 1934.

²⁰⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Račun o stvarnih potrebah 5 razredne ljudske šole v Šmartnem pri Litiji leta 1922.

²⁰⁹ rokopis, Slavka Mrzel

²¹⁰ Zapisniki sej, 28. 11. 1937.; Zapisniki sej, 24. 10. 1937.: »Potni stroški predsedniku občine v Ljubljano in obratno ki je pismeno pozvan da se v petek dne 29./10. udeleži ankete za elektrifikacijo tukajšnjih krajev pri kralj. bansk. upr. Drav. ban. v Ljubljani, ki bode predaval inspektor g. Ruech Franc.«

²¹¹ Zapisniki sej, 13. 2. 1938.; Zapisniki sej, 20. 2. 1938.: »Dodatno k našem poročilu števil. 2612/37 z dne januarja 1938 /.../ v zvezi z nalogom Kralj. banske uprave dravske banovine v Ljubljani /.../ z dne 15./11. 1937 se Kralj. Banska uprava zaprosi za pospešeno napeljavo banovinske elektrike – daljnovodo.«

²¹² Domoljub, 15. 2. 1939, 15.

Velenja (elektrika kranjskih elektrarn) je bila v Šmartno napeljana julija 1940.²¹³ Župnijska kronika poroča, da je bila oktobra 1940 na novo speljana elektrika v »jablaniško podružnico« (verjetno je pri tem imel zapisovalec v mislih banovinsko elektriko).²¹⁴

5. 2. 2. 2. CESTE

Ena izmed prioritete šmarske občine skozi večji del obdobja med obema vojnama je bila gradnja ceste Vintarjevec–Debeče in gradnja ceste čez Bukovje proti Primskovemu. O cesti čez Bukovje proti Primskovemu in cesti Vintarjevec–Debeče se je govorilo že na seji občinskega odbora 23. 10. 1921.²¹⁵ V zapisniku seje 19. 3. 1926 je zapisano, da se »na prošnjo obč. Gradišče /.../ obvesti občino, naj županstvo sestavi proračun koliko bode stala cesta čez Bukovje in kako pod kakimi okoliščinami se namerava delati, tudi naj poroča koliko bode prispevala občina in koliko posamezni posestniki.«²¹⁶ Na isti seji so bili na prošnjo cestnega okrajnega²¹⁷ odbora Višnja Gora za pregled »novo misleče ceste iz Vintarjevca čez Debeče v Stično« določeni Rudolf Berčon, Matija Žitnik in Ignac Simončič. Pregled je bil predviden za 28. 3. 1926.²¹⁸ Očitno je delo občinskega odbora v smeri gradnje ceste čez Bukovje za nekaj časa zastalo, saj je Jože Berčon eno leto pozneje opozoril, »da se skrbi zato, da se priprave za zgraditev ceste čez Bukovje obnovi.«²¹⁹ 1. 1. 1930 je bilo sklenjeno, da se izmed 10000 din, kolikor jih je bilo predvideno za gradnjo novih cest, 3000 din porabi za cesto čez Bukovje in 7000 din za cesto iz Vintarjevca proti Debečam. Na isti seji so sklenili, da se cestni odbor v Litiji prosi za podporo za gradnjo ceste Vintarjevec–Debeče.²²⁰ Decembra istega leta je občinski odbor v proračun za leto 1931 namenil 10000 din za nove ceste (od tega 5000 din za cesto čez Bukovje in 5000 din za »preložitev Vintarjevške ceste«).²²¹ Na seji 10. 5. 1931 je bil izdelan delovni načrt, v katerem so za gradnjo²²² ceste Vintarjevec–Debeče predvideli prebivalce katastrske občine Vintarjevec (z izjemo »gori navedene vasi«), Volčja jama, Zavrstnik in del Šmartna z Ustjem. Kot odsek in nadzorniki pri izvrševanju ljudskega dela so bili izvoljeni Leopold Hostnik, Matija Žitnik, Martin Hostnik in Rudolf Berčon. V delovnem načrtu, ki je bil

²¹³ Župnijska kronika, leto 1940.: »Julija je bila v Šmartno napeljana nova elektrika kranjskih elektrarn.«; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »elektrika« (datum ni naveden, prejšnji zapis: »12. 8. 1940, svinjski kotel«).: »Poleti smo dobili banovinsko elektr. iz Velenja. Štange so postavili in od križa do števca napeljali oktobra meseca. Plačala je cerkev od križa do števca za 2000 din.«

²¹⁴ Župnijska kronika, leto 1940.

²¹⁵ Zapisniki sej, 23. 10. 1921.: »V Bukovji naj se pogleda in poroča pred prihodno sejo. /.../ Cesta pri Debečem, predlog Brčon Rud: Naj ogledajo: Miha Rozina, Smrekar Jože, in župan in /.../ Konjar.«; Nek znesek za »pot proti Bukovju« se navaja v »Zapisniki sej, 20. 11. 1921.«, kjer je to navedeno pod popravili cest: »Ceste za razna popravila: Za pot proti Bukovju: naj se vstavi v proračun do 10000 K. Na Libergo: za enkrat 7000 delno. Za Javorje: 5000. Za splošne ceste: 7000. Odplačilo za Javorje: 2000 K«

²¹⁶ Zapisniki sej, 19. 3. 1926.

²¹⁷ V »Zapisniki sej, 19. 3. 1926.«: »okr.«

²¹⁸ Zapisniki sej, 19. 3. 1926.

²¹⁹ Zapisniki sej, 20. 3. 1927.

²²⁰ Zapisniki sej, 1. 1. 1930.

²²¹ Zapisniki sej, 11. 12. 1930.

²²² V »Zapisniki sej, 10. 5. 1931.«: »dograditev«

sprejet istočasno z načrtom za gradnjo ceste Vintarjevec–Debeče, so bili za gradnjo²²³ ceste čez Bukovje predvideni prebivalci katastrske²²⁴ občine Liberga, Vrata, Perovo selo, Mala Kostrevnica in del Šmartna z Ustjem. Kot odsek in nadzorniki pri izvrševanju ljudskega dela so bili izvoljeni Alojz Jesenšek, Anton Sirk, Jože Poglajen in Alojz Strman.²²⁵ 18. 10. 1931 je občinski odbor odobril 5000 dinarjev za gradnjo ceste čez Bukovje, izrazil je pa tudi potrebo nadaljnjem načrtu za cesto čez Bukovje–Primskovo (takrat je bila že nakopana do dotakrat narejenega načrta) ter načrtu za cesto Vintarjevec–Debeče.²²⁶ 8. 1. 1933 je bilo sklenjeno, da bo izmed 5000 kg koruze, ki naj bi jo občina prejela kot podporo za brezposelne, 2500 kg namenjenih za delo na cesti čez Bukovje in 2500 kg za delo na cesti Vintarjevec–Debeče.²²⁷ Predsednik občine Josip Strman je 25. 10. 1933 kot prioritete izpostavil »izgotovitev« ceste čez Bukovje, napravo vodovoda v Šmartnem in pričetek dela za cesto Vintarjevec–Debeče.²²⁸ Takrat se je torej cesta čez Bukovje že gradila, cesta Vintarjevec–Debeče pa še ne.²²⁹

Poleg gradnje novih cest je občina skrbela tudi za vzdrževanje cest. V nadaljevanju bo podanih nekaj primerov financiranja popravil cest, sprejetih na posamezni seji občinskega (in cestnega) odbora²³⁰:

1. 7. 1928 – za popravilo ceste Mala Kostrevnica–Jelša, popravilo liberške ceste Liberga–Preska, popravilo poti Riharjevec–Javorje in popravilo ceste Črni potok–Vintarjevec²³¹

²²³ V »Zapisniki sej, 10. 5. 1931.«: »dograditev«

²²⁴ V »Zapisniki sej, 10. 5. 1931.«: »katastralne«

²²⁵ Zapisniki sej, 10. 5. 1931.; Zapisniki sej, 31. 5. 1931.: »Rozina Miha predlaga, da se vas Leskovca oziroma prebivalci iste uporabijo za ljudsko delo na cesti čez Bukovje kjer je primernejše in bližje kakor pa za cesto Vintarjevec–Debeče.«; Zapisniki sej, 28. 3. 1932.: »Nadzorniki za gradnjo ceste čez Bukovje se izvolijo gospod župan, gospod Sirk Anton in Jesenšek Alojz.«; Zapisniki sej, 10. 9. 1933.: »V odbor za gradnjo ceste čez Bukovje se imenujejo: Kuhelj Alojzij, Kepa Anton, Merzelj Jože, Knez Anton in gosp. župan Strman Jože.«

²²⁶ Zapisniki sej, 18. 10. 1931.: »Pettisoč dinarju se porabi za gradnjo ceste čez Bukovje, spreto enoglasno. /.../ Nadalje naj se naprosi tehnični oddelek kraljevske banske uprave dravske banovine v Ljubljani Turjaški trg da pošlje geometra da napravi nadalni načrt za cesto čez Bukovje–Primskovo, ker je cesta že nakopana do dosedaj napravljenega načrta obednem naj se zaprosi načrt za cesto Vintarjevec–Debeče, da se zamore pričeti izvajati ljudsko delo za to cesto.«

²²⁷ Zapisniki sej, 8. 1. 1933.

²²⁸ Zapisniki sej, 25. 10. 1933.; Zapisniki sej, 9. 12. 1934.: »Po prečitaniu gorenje točke poroča gosp. predsednik Strman Josip, da obhaja dne 10. decembra 1934 g. ban. Dr. Drago Marušič svojo petdeset letnico. Spomni se vseh dobrot, ki jih je skazal gos. ban. naši občini to je z njegovo podporo smo dobili 20.000 Din za cesto v Bukovju. Dalje smo dobili za vodovod v Šmartnem 10.500 Din ban. podpore. Istočasno pa je gosp. ban. priporočal še na drž. Higijenski zavod, ker smo na njegovo priporočilo dobili tudi preko 9.000 Din v obliki cevi. Dalje smo dobili na njegov priporočil leta 1932 Din 5000 – za premovanje živali. Predvidoma je tudi, da bomo prejeli v kratkem se Din 30.000 – za cesto Šmartno – Stična.«

²²⁹ Ohranjeni so še nekateri poznejši zapisi, ki omenjajo cesto čez Bukovje in cesto Vintarjevec–Debeče: Zapisniki sej, 1. 7. 1934.: »Gosp. odbornik Kuhelj opozarja na potrebno popravo ceste čez Bukovje.«; Zapisniki sej, 23. 9. 1934.: »Glede ceste čez Bukovje se razloži da ni v proračunu nobene svote za to cesto, torej je popravi nemogoča, brez ljudskega dela. Sklene se enoglasno, da se Kepa Antona iz Ježč pozove, da takoj popravi kanalizacijo čez cesto v Bukovju. V nasprotnem slučaju, naj se ga iztirja za svoto katero dolguje prisilnem potom. Iztirjani denar se odda Mulhu, da pusti napraviti potrebno kanalizacijo in nadzoruje delo te kanalizacije.«; Zapisniki sej, 25. 4. 1937.: »Predsednik občine se pooblasti, da po možnosti dvigne denar iz obog pri obeh hranilnicah v Šmartnem naložen za cesto na Debečem in iz dvignjenega zneska popravi novo začeto cesto ter zaposli najbednejše.«

²³⁰ Sicer ne gre vedno za občinska sredstva, ampak tudi npr. za sredstva iz cestne partije, lahko pa iz navedenih primerov sklepamo, katerim cestam je občina posvečala pozornost.

9. 2. 1930 – za popravilo ceste Mala Kostrevnica–Jelša²³²
11. 11. 1930 – za popravilo ceste v Volčji jami²³³
8. 3. 1931 – za popravilo poti proti Jagodniku²³⁴
14. 3. 1937 – za popravilo cest: Tenetiše, Zagorica, most na Jezeh, Gradiške Laze–Gradišče, Jablaniški potok, Jablaniške Laze, Dugorepec–Jelša, Kostrevnica–Rodni vrh, Zanc–Vintarjevec, Volčja Jama, za Kostrevnico in ograja, sestavca Javorje²³⁵
25. 4. 1937 – za popravilo občinskih cest v Volčji jami, Tenetišah in Gobeli²³⁶
1. 8. 1937 – za popravilo občinske ceste Velika Kostrevnica–Rodni vrh²³⁷
17. 10. 1937 – za popravilo cest: Tenetiše, Gradiške Laze–Gradišče, Jablaniški potok, Jablaniške Laze–Bukovica, Cerovica–Rodni vrh, »Mala–Velka Kostrevnica Rodni vrh«, »Dugorepec–Jelša Rodni vrh«, Lupinica–Bernardovec, Vrata–Leskovca–Beleči vrh, Črni potok–Vintarjevec, Simončič Nace–Podroje, Štangarske Poljane–Volčja jama, Rodni vrh–Preska, Črni potok–Riharjevec–Javorje, Steza poleg Bogenšperka²³⁸ (sklepi so bili sprejeti na seji cestnega odbora 17. 10. 1937 in nato potrjeni na seji občinskega odbora 24. 10. 1937²³⁹)
28. 11. 1937 – za popravilo po neurju razdejane ceste Črni potok–Vintarjevec²⁴⁰
21. 1. 1938 – za popravilo občinske ceste v Podrojah²⁴¹
13. 2. 1938 – za popravilo cest: Leskovica–Javorje, Volčja jama, Kostrevnica–Rodni vrh, Črni potok–Vintarjevec, Mala Kostrevnica–Lupinica, Rodni vrh–Preska, Rodni vrh–Cerovica, (Črni potok–Vintarjevec²⁴²), Lupinica–Jagodnik, pilotiranje potoka pod Koželom, naprava gramoza Podroje²⁴³

Omenjajo se tudi nekateri drugi primeri obravnave cestnih popravil na občinskih sejah²⁴⁴. V zapisnikih sej se omenja leta 1921 potreba po izboljšavi ceste »Zavrstnik, Trebeljevo, Litija« in njene uvrstitve med deželne ceste.²⁴⁵ 6. 1. 1925 se omenja potrebo po popravilu občinske poti »iz Kostrevnice proti Libergi (Rodnvrh)«, za kar je bila predvidena pomoč občine, vendar bi pa gradnjo vodili tamkajšnji prebivalci in bi pot ostala privatna (do nje naj bi imeli pravico le tisti, ki jo gradijo, ostali pa le če jim to

²³¹ Zapisniki sej, 1. 7. 1928.

²³² Zapisniki sej, 9. 2. 1930.; Ni jasno navedeno, ali gre za gradnjo ali za vzdrževanje ceste, ampak na podlagi zapisa iz 1. 7. 1928 lahko sklepamo, da je bila že zgrajena in gre torej za popravila.

²³³ Zapisniki sej, 11. 11. 1930.

²³⁴ Zapisniki sej, 8. 3. 1931.

²³⁵ Zapisniki sej, 14. 3. 1937.

²³⁶ Zapisniki sej, 25. 4. 1937.

²³⁷ Zapisniki sej, 1. 8. 1937.

²³⁸ Zapisniki sej, 17. 10. 1937 (zapisnik občinskega cestnega odbora.); Prisotni: Matija Žitnik, Rudolf Berčon, Martin Hostnik, Anton Zupančič, Ivan Golob, Jože Berčon, Franc Povše, Janez Poglajen, Ignac Rus.

²³⁹ Zapisniki sej, 24. 10. 1937.

²⁴⁰ Zapisniki sej, 28. 11. 1937.

²⁴¹ Zapisniki sej, 21. 1. 1938.: »Naknadno se odobri iz cestne partije 109 din kot primankljaj za popravilo občinske ceste v Podrojah.«

²⁴² Navedena je le cesta Črni potok–Vintarjevec, količina predvidenih sredstev pa ne.

²⁴³ Zapisniki sej, 13. 2. 1938.

²⁴⁴ seje občinskega odbora, cestnega odseka itd.

²⁴⁵ Zapisniki sej, 23. 10. 1921.: »Zavrstnik, Trebeljevo, Litija, cesta naj bi se zboljšala. Občine naj se zavzamejo za to, da se cesta sprejme med deželne ceste.«

dovolijo graditelji).²⁴⁶ Tudi sklepi občinskega odbora v letih 1926 in 1927 kažejo na poseben status te ceste, saj je bilo določeno, v katerih primerih in kolikšno vsoto mora kdo plačati za uporabo ceste.²⁴⁷ 11. 3. 1928 je bil sklican cestni odsek za 15. 3. 1928 zaradi popravila ceste v Vintarjevcu.²⁴⁸ Na isti seji se omenja posipanje ceste čez hrib v Litijo in predlog, da bi se za cesto čez hrib iz Šmartna v Litijo napravila pešpot.²⁴⁹ 11. 11. 1930 se omenja potrebnost popravila poti proti Bernardovcu, za katerega je bila izražena želja, da se ga izvede s čim manjšimi stroški. Za delo so pooblastili Alojza Jesenška, Antona Sirka in Alojza Strmana.²⁵⁰ 19. 11. 1933 se omenja nujnost popravila poti v Gradišče in nujnost popravila ceste pod Sitarjevcem.²⁵¹ Posebno skrb je šmarska občina namenjala popravilom cest v letih 1937 in 1938. Na to ne kažejo le zapisi o financiranju popravil, ampak tudi drugi sklepi občinskega odbora, povezanimi s popravili cest. Na seji 13. 3. 1938 so se omenjala naslednja popravila, ki naj bi se predvidoma začela odvijati en teden pozneje: Mala Kostrevnica–Lupinica, »Lupinca–Bernadovec«, Lupinica–Jagodnik, Velika Kostrevnica–Rodni vrh, Rodni vrh–Preska, Cerovica–Rodni vrh, Črni potok–Podroje, »Simončič Podroje–Draga«, »Simončič Podroje–vas Vintarjevec«, Volčja jama, Podroje–Križe, Podroje–Kot, Vrata–Javorje, Črni potok–Javorje, Dugorepec–Jelša. Zaradi nujnosti popravila občinskih cest, občutnega pomanjkanja živeža pri revnih slojih kot posledice »lanske« slabe letine ter da bi se z živežem priskočilo na pomoč brezposelnim revnim delavcem in kočarjem, je občina priskrbela 10000 kg koruze.²⁵²

Na občinskih sejah so se obravnavali tudi predlogi za popravo in gradnjo mostov. Leta 1927 je bilo npr. sklenjeno, da se popravi most v Vintarjevcu²⁵³, na

²⁴⁶ Zapisniki sej, 6. 1. 1925.: »Se sklene, da se občinska pot iz Kostrevnice proti Libergi (Rodnvrh) popravi in spremeni v srpetine in ostane ta pot kot stara občinska. Pot iz /.../ Kostrevnice na Libergo se zgradi s pomočjo občine, izgradijo jo pa sami in ostane pot privatna pravico do nje imajo le ti ki jo gradijo. Drugi vozijo lahko le takrat ako njim dovolijo izgraditelji.«; Zapisniki sej, 2. 2. 1926.: »Račun za cesto VI. Kostrevnica–Liberga vl. štev. 330 je bil od odbora odobren torej obč. odbor ne mora sklepati o tem, ako interesantu ni kaj povolji naj si išče pravice na zato kompetentnih mestih.«; Zapisniki sej, 7. 3. 1926.: »Tlakarina za obč. cesto Kostrevnica–Liberga se vpelje za voznika 150 din za delavca 40 din dnevno.«; Zapisniki sej, 6. 2. 1927.: »Posestniki ki so izvanredno izrabljali obč. cesto iz Velk. Kostrevnice na Libergo in se nočejo udeležiti popravila plačajo za dan ki njim je odločen za živino dnevno 100 Din za delavca 25 Din.«

²⁴⁷ Zapisniki sej, 7. 3. 1926.: »Tlakarina za obč. cesto Kostrevnica–Liberga se vpelje za voznika 150 din za delavca 40 din dnevno.«; Zapisniki sej, 6. 2. 1927.: »Posestniki ki so izvanredno izrabljali obč. cesto iz Velk. Kostrevnice na Libergo in se nočejo udeležiti popravila plačajo za dan ki njim je odločen za živino dnevno 100 Din za delavca 25 Din.«

²⁴⁸ Zapisniki sej, 11. 3. 1928.

²⁴⁹ Zapisniki sej, 11. 3. 1928.: »Šinkovec predlaga da naj bi se preskrbel valjer za ceste, predlog se zavrne ker je to stvar cestnega odbora, radi posipanja ceste čez hrib v Litijo da obširno izjavo gospod župan odboru. /.../ Fincinger predlaga, da naj bi se napravila pešpot za cesto čez hrib iz Šmartna v Litijo, predlog se odobrava in bode stopil gospod župan z gospodom Lebingerjem radi tega v razgovor.«

²⁵⁰ Zapisniki sej, 11. 11. 1930.: »Pot proti Bernadovcu naj se popravi kolikor mogoče z malimi stroški. Pooblaste se gosp. Jesenšek Alojz, Sirk Anton in Strman Alojz, da delo vodijo.«

²⁵¹ Zapisniki sej, 19. 11. 1933.

²⁵² Zapisniki sej, 13. 3. 1938.: Ker iz nekaterih zapisov ne moremo z gotovostjo sklepati, ali gre za gradnjo ceste ali le za popravilo (o gradnji ceste se namreč včasih govori tudi takrat ko gre le za popravilo), na tem mestu omenjamo nekaj drugih zapisov o cestah: Zapisniki sej, 2. 10. 1927.: »Gospod župan razloži odboru glede prošnji za zgradbo ceste Šmartno–Gradišče–St. Lovenc, Velka Loka, odbor je postopek odobral.«; Zapisniki sej, 23. 6. 1929.: »Kot zastopnika občine pri gradbi ceste Velka Kostrevnica–Gradišče se imenujeta gosp. župan Ernest Drčar in gosp. Alojz Jesenšek.«

²⁵³ Zapisniki sej, 2. 10. 1927.: »Most v Vintarjevec naj se popravi.«

začetku leta 1930 pa je bila odobrena gradnja mostu v Volčji jami.²⁵⁴ 15. junija istega leta je občinski odbor odobril sredstva za gradnjo novega mostu v Volčji jami in novega mostu v Veliki Kostrevnici.²⁵⁵ Leta 1930 je potekala tudi obravnava glede gradnje mostu pri Koželu.²⁵⁶ Leta 1933 je občina odobrila sredstva za popravilo mostu v Volčji jami.²⁵⁷ Na seji 23. 9. 1934 je bilo sklenjeno, da se font za napravo mostu v Volčji jami v znesku 5000 din uporabi za plačilo primanjkljaja za šmarski vodovod.²⁵⁸ Potrebnost popravila mostu v Volčji jami, ki je povezoval občini Šmartno pri Litiji in Trebeljevo, se je omenjal tudi na seji 1. 8. 1937.²⁵⁹ Na seji 20. 9. 1936 je predsednik poročal, da so pred nekaj dnevi podrli most v Vintarjencu in ga je nujno treba popraviti.²⁶⁰ Na seji 21. 1. 1938 se omenjajo prispevki za napravo mostov v Veliki Kostrevnici, Podrojah in Volčji jami.²⁶¹ Iz navedenih zapisov lahko sklepamo, da so potekale obravnave o mostovih v Volčji jami, Vintarjencu in Podrojah, ni pa jasno razvidno, kaj od tega je bilo realizirano ter ali se omenjajo različna popravila na istem mostu ali ista (gradnja novega mostu je lahko mišljeno tudi kot popravilo).

V letih 1933 in 1934 so potekale razvrstitve cest v kategorije, predvsem na sejah občinskega odbora 15. 8. 1933 in 28. 1. 1934:

15. 8. 1933 – občinski odbor sklene, da se občinska cesta Šmartno–Litija, občinska cesta Zavrstnik–Sitarjevec, cesta iz Male Kostrevnice čez Veliko Kostrevnico–Bukovje–Primskovo–Veliko Loko predlagajo za uvrstitev med banovinske ceste II. reda (prvi dve cesti sta bili že v takšnem stanju, da je bila uvrstitev med banovinske ceste II. reda mogoča, tretjo je bila pa občina pripravljena spraviti v stanje, da bi bila uvrstitev med banovinske ceste II. reda mogoča.)²⁶²

28. 1. 1934 – Kot ceste I. reda so bile določene: občinska cesta Jeze–Breg, Ustje (kapela) do križa na Dobravi, Zavrstnik do Sitarjevca²⁶³, Mala Kostrevnica (Bajernik) čez Veliko Kostrevnico–Bukovje–Ježce proti St. Lovrencu²⁶⁴, Črni potok (Krznarice) čez Vintarjevec proti Debečam in naprej proti Stični.

Kot ceste II. reda so bile določene: cesta od cepljenja banovinske ceste pri Vratih čez Leskovico do Javorja, cesta od križa v Veliki Kostrevnici čez Rodni vrh do Liberge,

²⁵⁴ Zapisniki sej, 1. 1. 1930.: »Most v Volčjijami je v tekočem letu pustiti zgraditi.«

²⁵⁵ Zapisniki sej, 15. 6. 1930.: »Račun za novi most v Volčjijami v znesku 3500 Din se dovoli izplačati. /.../ Cement za most v Veliki Kostrevnici in zahteve Konjarja za vodstvo dela pri novem mostu naj se poravna.«

²⁵⁶ Zapisniki sej, 8. 9. 1930.: »Glede naprave mostu pri Koželu naj sklepa cestni odbor in naj se napravi z Koželom zapisnik, da bode dajal občini za vso javno porabo gramoz brezplačno.«

²⁵⁷ Zapisniki sej, 14. 5. 1933.: »Izdatek za popravo mostu v Volčjijami v znesku 230 Din se enoglasno odobri, k temu izdatku ima občina Trebeljevo prispevati 100 Din.«

²⁵⁸ Zapisniki sej, 23. 9. 1934.

²⁵⁹ Zapisniki sej, 1. 8. 1937.

²⁶⁰ Zapisniki sej, 20. 9. 1936.; Pred tem je bilo v »Zapisniki sej, 8. 3. 1936.« zapisano: »Iz partije /.../ se sklene napraviti en most v Vintarjencu.«

²⁶¹ Zapisniki sej, 21. 1. 1938.: »Iz partije /.../ se je sklenilo prispevati za napravo mostov v /.../ Veliki Kostrevnici 10 vreč cementa /.../ Podrojah 8 vreč cementa in /.../ Volčji jami 6 vreč cementa.«

²⁶² Zapisniki sej, 15. 8. 1933.

²⁶³ V »Zapisniki sej, 28. 1. 1934.«: »Občinska cesta Jeze–Breg. Uštje kapelo do križaza na Dobravi. Zavrstnik do Sitarjevca meje litijske.«

²⁶⁴ V »Zapisniki sej, 28. 1. 1934.«: »St. Lorencu«

cesta od cepljenja banovinske ceste v Cerovici do Jablaniških Laz, cesta od »Gradiških Laz cepljenje od banovinske ceste do Gradišč«.²⁶⁵

Na tem mestu podajamo tudi nekaj drugih primerov razvrstitve cest iz zapisnikov sej občinskega odbora:

28. 1. 1934 – občinski odbor sklene, da se javno pot v Lupinico sprejme v občinsko pot (pri tem je bilo predvideno, da bodo pot vzdrževali posestniki vasi Lupinica in ne občina)²⁶⁶

25. 3. 1934 – občinski odbor sklene, da se občinska pot od cepljenja občinske ceste pod Lupinico do Lupince sprejme v občinsko cesto II. vrste²⁶⁷

6. 10. 1935 – občinski odbor sklene, da se cesta iz Šmartna čez Dobravo v Litijo sprejme v subvencionirano banovinsko cesto²⁶⁸

²⁶⁵ Zapisniki sej, 28. 1. 1934.

²⁶⁶ Prav tam.

²⁶⁷ Zapisniki sej, 25. 3. 1934.

²⁶⁸ Zapisniki sej, 6. 10. 1935.; Na tem mestu podajamo še nekaj podatkov o statusu cest, ki so navedeni v »Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 319–321.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015)« pod poglavjem »Občina Šmartno pri Litiji«: »Najvažnejši in najgosteje naseljeni predel občine pa je sotočje Reke, Črnega potoka in Kostrevnice. Tu se stikajo ban. ceste od Trebeljevega, Radohove vasi in Vel. Loke /.../ Breg /.../ Vas na obsežni terasi tik nad savskim desnim bregom ob ban. cesti na Polšnik, 3 km od Litije. /.../ Cerovec /.../ Leži v dolini ob ban. cesti Litija–Sv. Križ. /.../ Črni potok /.../ Vas je raztresena deloma ob ban. cesti II. reda Litija–Bogenšperk, deloma ob obč. cesti, večinoma v dolini Črnega potoka ter nad njo proti Bogenšperku. /.../ Dvor /.../ Leži v dolini potoka Kostrevnice z deloma raztresenimi kmetijami, dostopna le z vozom po 4 km dolgi obč. cesti od Šmartna. /.../ Na hribu z. nad vasjo leži ob ban. cesti grad Bogenšperk. /.../ Gradišče /.../ Dostopna je le z vozom po 2 km dolgi, strmi obč. cesti od ban. ceste Litija–Sv. Križ. /.../ Gradiške Laze /.../ Leže v ravnem dolinskem dnu z. pod Gradiščem ob ban. cesti Litija–Sv. Križ. /.../ Jablaniške Laze /.../ Dohod le z vozom po slabih kolovozih od ban. ceste Litija–Sv. Križ. /.../ Jablaniški potok /.../ Dostop le po obč. poti ca 3 km iz Zg. Jablanice. /.../ Javorje /.../ Dostop po dobri vozni poti le ½ km od ban. ceste Bogenšperk–Litija. /.../ Jelša /.../ Vasica, vrh razgledne kope nad Kostrevnico, dostopna samo z vozom po 2 km dolgem kolovozu. /.../ Leskova /.../ Raztresena višinska vasica, ne daleč od ban. ceste Litija–Radohova vas med Bogenšperkom in Javorjem. /.../ Liberga /.../ Dohod le z vozom po obč. cesti iz Vel. Kostrevnice (3 km). /.../ Lupinica /.../ Dostopna z vozom iz Vel. Kostrevnice. /.../ Mala Kostrevnica /.../ Vas leži v dolini Kostrevnice, razložena na dolgo ob ban. cesti II. reda, ki se ne daleč odtod odcepi od ceste Šmartno–Sv. Križ. /.../ Podroje /.../ Dostop po obč. cesti ob Črnem potoku. /.../ Riharjevec /.../ Dostop po vozni poti od Javorja (ca 2 km). /.../ Selšek /.../ Nekaj kmetij in dva mlina ob potoku Reki in ob ban. cesti Litija–Sv. Križ. /.../ Spodnja Jablanica /.../ Malo naselje ob ban. cesti Litija–Sv. Križ, pod Zg. Jablanico. /.../ Šmartno pri Litiji /.../ Večji del vasi leži na levem bregu Reke in na terasi nad njo. Važno cestno križišče in izhodišče v dolensko gričevje. Odtod vodijo ban. ceste II. reda ob Reki proti Štangi, ob Črnem potoku na Bogenšperk–Radohovo vas, ob Kostrevnici proti Sv. Križu. /.../ Tenetiše /.../ Vasica tik poleg vasi Breg, na desnem savskem bregu ob ban. cesti Litija–Polšnik. /.../ Ustje /.../ Raztreseno naselje po terasi sz. nad Reko pri Šmartnu, ob ban. cesti II. reda Šmartno–Breg. /.../ Vintarjevec /.../ Dohod za silo z vsemi vozili po obč. poti 3 km od ban. ceste Šmartno–Radohova vas. /.../ Volčja jama /.../ Dohod le z vozom ne daleč od ban. ceste II. reda Litija–Štanga. /.../ Vrata /.../ Vasica na valovitem svetu, v bližini križišča ban. ceste Litija–Radohova vas in obč. ceste na Javorje. /.../ Zavrstnik /.../ Obsežna razmaknjena vas ob ban. cesti Litija–Vel. Štanga v dolini Reke. /.../ Zgornja Jablanica /.../ Vas leži v ozki dolinici Jablaniškega potoka blizu ceste Litija–Sv. Križ.«

Občinske ceste II. reda (Sklep seje občinskega odbora z dne 25. marca 1934)²⁶⁹

smer in naziv	dolžina v metrih	širina v metrih	prometna sposobnost
Banovinska cesta–Jeze–Banovinska cesta–Breg	950	3	Vse leto za vozila in pešce
Rus Šmartno–Bogna Uštje	275	1	Samo za pešce
Banovinska cesta Šmartno okraj cerkve zopet na ban. cesto	110	4	Vse leto za vozila in pešce
Šmartno Pungert ban. c.–ban. cesta Knaflič	150	3	Vse leto za vozila in pešce
Šmartno–Knaflič čez polje do nasproti Permeta ban. cesta	350	/	Samo za pešce
Zaverstnik Pogačnik ban. cesta–meje litijske	420	4	Vse leto za vozila in pešce
Volčja jama meja Trebeljevo do Tičarja	1000	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Volčjajama Tičar–Trebeljevske meje	450	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Volčjajama Tičar–Vintarjevec (Ravniosredok)	1850	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Ceplenje od ban. ceste Cerkovnik–Roje	280	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Cerkovnik cepljenje od ban. cete proti Cerkovnik	600	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Šmartno Gruden–Maček	160	1	Samo za pešce podnevi
Šmartno–Slatenek čez Miški hrib Grad. Laze	1360	/	Samo za pešce
Šmartno–Volčjajama Ovčinar čez Strmca	2000	/	Samo za pešce
Ceplenje ban. ceste Črniopotok–Podroje (Simončič)	2100	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Podroje (Simončič) do križa v Dragi Vintarjevec	1625	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Vintarjevec od Križa v Dragi–meje občine Št. Vid	500	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Podroje (Simončič)–Kot	1850	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Podroje (molin)–vasi Podroje	375	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Kot–Ravniosredok–meje občine Stična	2300	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Podroje (Simončič)–cerkev v Vintarjevec	700	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Vintarjevec cerkev–vintarjevske ceste	650	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Podroje vas–cerkve v Brezju	1350	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Črni potok (graščina)–Riharjevec	1450	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Riharjevec–Javorje	2100	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Vrata cepljen ban. ceste–Leskovca–Javorje	2685	3	Vse leto za vozila in pešce
Javorje–St. Vidske meje proti Debečam	1710	3	Vse leto za vozila in pešce
Javorje (križ)–Felečvrh	1250	3	Vse leto za vozila in pešce
Ceplenje od ban. ceste pod Leskovco čez Vrata–Višji grm	1800	2	Vse leto za vozila in pešce
Vrat–Perovselo	550	2	Vse leto za vozila in pešce
Mala Kostrevnica cepljenje od ban. ceste pri Bajerniku–Velka Kostrevnica (križ/.../)	2350	3	Vse leto za vozila in pešce
Mala Kostrevnica–Jelša–Rodnvrh	2030	3	Vse leto za vozila in pešce
Velka Kostrevnica (križ) Rodnvrh	1500	4	Vse leto za vozila in pešce
Rodnvrh–Bič	800	3	Vse leto za vozila in pešce

²⁶⁹ Zapisniki sej, 25. 3. 1934.; Seznam občinskih cest II. reda sledi zapisniku seje 25. 3. 1934. Kot datum sklepa seje občinskega odbora je v začetku razpredelnice naveden 25. 4. 1934, vendar pa ločenega zapisnika za 25. 4. ni, temu seznamu pa sledi še seznam občinskih cest I. reda, kjer se pa navaja datum 25. 3. 1934.; Na tem seznamu so naknadno dodane še pripombe z rdečim pisalom, kar v razpredelnici zaradi lažje preglednosti ni upoštevano (upoštevani so samo popravki s črnim pisalom, s katerim so prvotno zapisovali v razpredelnico).; Seznamu občinskih cest II. reda sledi še seznam občinskih cest I. reda, pod katero je navedena le cesta »Uštje cepljenje od ban. ceste do meje litijsk« z dolžino 525 m in širino 4 m ter prometno sposobnostjo »Vse leto za vozila in pešce«.; Prepisi smeri cest v razpredelnici so dobesedni.

Bič–Liberga (križ)	600	3	Vse leto za vozila in pešce
Liberga (križ) Preska (kapela)	1100	3	Vse leto za vozila in pešce
Preska (kapela) Sv. Krške meje	1525	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Preska (kapela)–Tisja	1000	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Velka Kostrevnica (križ)–mostu pod Lupinca	1250	3	Vse leto za vozila in pešce
Lupinca (most)–čez Bukovje–Ježce	3500	4	Vse leto za vozila in pešce
Cepljen. pod Lupinco čez Lupinico–Podbič–Liberga	1600	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Velka Kostrevnica–Dvor–Marsko–Jagodnik ²⁷⁰	350	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Lupinca–Bernadove–Preska	2300	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Velka Kostrevnica–Bogenšberg–ban. cesta	2300	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Cerovca–Liberga	1800	2 ½	Vse leto za vozila in pešce
Cerovca–Jabl. Lazi–Bukovica do meje ²⁷¹	450	4m 2m	Vse leto za vozila in pešce
Višjigrm–Jakopec	750	2	Vse leto za vozila in pešce
Liberga–Rogel–Ježnivrh–Kovač	3300	2	Vse leto za vozila in pešce
Ježce do meje občine Veliki Gaber–Kržišče	1080	3	Vse leto za vozila in pešce
Od ceste št. 831 (Cander) do 837–Ješce	2000	nova 4m stara 2m ²⁷²	Vse leto za vozila in pešce
Od ceste 842 Ježce–Mulhe–Ježnivrh–Oblagorica do meje obč. Velki Gaber	3800	2 do 2 ½ m	Vse leto za vozila in pešce
Od ceste 842 Ježce mimo potoka 844 do meje Subrač	420	3	Vse leto za vozila in pešce
Od ceste 840–Oblagorica Zafna–Vinvrh proti Poljanam	1390	2	Vse leto za vozila in pešce
Od Kovača do ceste 840 Oblagorica	570	2	Vse leto za vozila in pešce
Vinjivrh–Liberga	400	2	Vse leto za vozila in pešce
Most v Lupinci–Jagodnika (Jurček)	1300	/.../ ²⁷³	Vse leto za vozila in pešce
Cerovca–Jabl. Lazi	1400	4	Vse leto za vozila in pešce
Jablanski Lazi–Bukovca do meje Polšnik	2100	2	Vse leto za vozila in pešce
Breg–Tenetiše do banovi. ceste	1200	2	Vse leto za vozila in pešce
Cepljenje ban. ceste Grad. Laze proti Gradišču	3250	4	Vse leto za vozila in pešce
Gradišče–meja občine Polšnik	3000	2	Vse leto za vozila in pešce
Gor. Jablanca–Jablanški potok	/	2	Vse leto za vozila in pešce
Gradiške Laze–Gradišče	2000	/	Celo leto le za pešce
Breg–do meje Litijske	275	1	Celo leto le za pešce

²⁷⁰ Zadnji dve besedi naknadno prečrtani.

²⁷¹ Ta cesta je naknadno prečrtana.

²⁷² Manj čitljiv zapis.

²⁷³ Nečitljiv zapis.

5. 2. 2. 3. UBOŽNA HIŠA

Na Ustju je bila občinska hiša, v kateri stanovali reveži (stanovanje je bilo zastonj).²⁷⁴ V tistem času so jo imenovali »ubožna hiša«.²⁷⁵ Kot lahko sklepamo iz zapisnika seje iz 14. 3. 1920 je bila takrat ta hiša že v lasti občine, ni pa še bila pripravljena za stanovanje revežev. Takrat je za popravilo hiše občinski odbor sklenil zaprositi graščino Grmače, da podari nekaj lesa.²⁷⁶ Leto pozneje se v zapisnikih sej omenja potreba po popravilu strehe.²⁷⁷ 16. 3. 1924 so bili za popravilo ubožnice izvoljeni Anton Verbajs, Ernest Drčar, Franc Izgoršek in Anton Sirk.²⁷⁸ Popravilo hiše se večkrat omenja leta 1926. Marca tega leta je občinski odbor sklenil, da bo občina večje posestnike in graščake zaprosila za brezplačen les.²⁷⁹ 20. 6. 1926 je bilo na občinski seji oznanjeno, da se prične z »delom ubožnice«. Zidarsko in tesarsko delo so sklenili oddati na javno dražbo 27. 6. 1926 ob tretji uri popoldan na licu mesta, mizarska dela, ki so bila takrat že večinoma narejena so pa sklenili prepustiti takratnemu naročniku. Za nadzornike dela so bili imenovani župan Leopold Hostnik, Anton Sirk in Avgust Berčieri, za njihove namestnike pa Franc Ilovar, Josip Gruden in Ignac Fincinger.²⁸⁰ Pri tem ni jasno navedeno, kakšna dela na hiši so potekala. Glede dela na ubožni hiši je bilo predvideno, da posestniki vasi Šmartno, ki imajo vprežno živino vozijo opeko, ki je potrebna za delo. Za tiste, ki ne bi hoteli voziti opeke, je odbor sklenil, da se jih prisili, da plačajo 100 dinarjev za neprepeljanih 1000 opek.²⁸¹ Na seji 19. 12. 1926 je bil za razdelitev stanovanj v ubožni hiši izvoljen pododsek, ki so ga sestavljali župan Leopold Hostnik, Ernest Drčar, Ignac Fincinger in Avgust Berčieri.²⁸² Nekatera načrtovanja popravil se omenjajo tudi po letu 1926. Leta 1927 se omenja gradnjo opornega zidu in vrtne ograje pri ubožni hiši na Ustju,²⁸³ leta 1929 napravo

²⁷⁴ Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 24.

²⁷⁵ glej Zapisnike sej

²⁷⁶ Zapisniki sej, 14. 3. 1920.: »Rešitev odloka okr. glav. v zadevi revežev kako je preskrbljeno se odporača da je občina kupila ubožno hišo ki se bode opremenila za stanovanje revežev. /.../ Odbor sklene prositi za podelitev v popravo – ubožnice graščino Grmače da podari nekaj lesa.«

²⁷⁷ Zapisniki sej, 23. 10. 1921.: »Popravo ubožne hiše. Naj se popravi streha za prvo potrebo.«

²⁷⁸ Zapisniki sej, 16. 3. 1924.

²⁷⁹ Zapisniki sej, 19. 3. 1926.: »Za popravilo ubožnice za les se bodo obrnili možje na večje posestnike in graščake, da sprosijo istega brezplačno.«

²⁸⁰ Zapisniki sej, 20. 6. 1926.: »Z delom ubožnice se prične. Delo zidarsko in tesarsko se odda na javno dražbo dne 27./6. 1926 ob 3 uri popoldan na licu mesta. Mizarska dela ki so že večji del izvršena ostanejo sedanjemu naročniku. Odborniki ki imajo delo nadzorovati se imenuje gospod župan Leopold Hostnik, Anton Sirk in Avgust Berčieri. Namestniki Franc Ilovar, Josip Gruden in Ognjisl. Fincinger.«

²⁸¹ Zapisniki sej, 8. 8. 1926.: »Vozniki oziroma posestniki vasi Šmartno kateri imajo vprežno živino in nečejo voziti opeke za stavbo ubožne hiše naj se prisilijo da plačajo 100 Din za neprepeljanih 1000 opek ki se njim odkaže.«

²⁸² Zapisniki sej, 19. 12. 1926.: »Za razdelitev stanovanj v ubožni hiši se izvoli pododsek in sicer: župan Leopold Hostnik, Ernest Drčar, Ignac Fincinger in Avgust Berčieri. Pri odaji stanovanj v ubožnico naj se napravi pogodba z strankam, ako se naberejo revizi in nastane primankljaj stanovanja za nje mora stranka stanovanje v določenem roku izprazniti. Tudi za hišni red je skrbeti.«

²⁸³ Zapisniki sej, 20. 3. 1927.: »Zgradbo opornega zidu in vrtne ograje pri ubožni hiši na Uštjih se dovoli.«; Zapisniki sej, 8. 5. 1927.: »Ubožna hiša naj se izgotovi popolnoma po St. Jakobu, da bode zid /.../ popolnoma /.../«, Zapisniki sej, 2. 10. 1927.: »Računi za ubožno hišo oziroma oporni zid okrog vrta pri ubožnici se odobrijo v naknadno izplačevanje.«

vrtno ograje pri omenjeni hiši²⁸⁴, leta 1930 pa barvanje oken in vrat²⁸⁵ ter ometovanje²⁸⁶.

V dvajsetih letih do vključno tridesetega leta se omenjajo številna popravila na ubožni hiši, vendar pa iz navedenih zapisov ni jasno razvidno, kaj od tega je bilo realizirano in kaj ne. Omenja se popravilo strehe, naprava vrtno ograje, barvanje oken in vrat ter ometovanje, leta 1926 pa omemba opeke kaže na obsežnejša dela na hiši. Ubožna hiša je imela svojega nadzornika. 3. 6. 1928 je bil na to funkcijo imenovan Franc Peklar²⁸⁷, 9. 5. 1937 pa Franc Gradišek.²⁸⁸

5. 2. 2. 4. VODOVOD

Za napravo šmarskega vodovoda je bil 7. 10. 1928 izvoljen odbor, ki so ga sestavljali župan Ernest Drčar, dekan Matej Rihar, Ivan Razboršek, Franc Izgoršek in Ivan Leskovec.²⁸⁹ Iz zapisnika seje ni jasno razvidno, ali takrat vodovoda še ni bilo ali je le-ta že obstajal in je bil le potreben popravila. Glede na prihodnje zapise je bolj verjetna druga možnost. Na seji 17. 3. 1929 so potekale volitve v vodovodni odsek.²⁹⁰ Na seji 15. 8. 1931 je Vodišek opozoril, da je potrebno nujno popraviti vodovod v Šmartnem, ker so v vodi našli črve.²⁹¹ Za popravo vodnjaka je 27. septembra istega leta odbor dovolil, da se uporabi le v hranilnici naložen denar, primanjkljaj bi pa prispevali vaščani. Na tej seji je bilo tudi predvideno, da bi župan sklical vaščane, da bi se dogovorili glede stroškov.²⁹² »Naprava vodovoda v Šmartnem« je bila tudi ena izmed prioritet, ki jih je izpostavil predsednik občine Josip Strman na seji 25. 10. 1933.²⁹³ Iz zapisnika seje 1. 7. 1934 je razvidno, da je bilo predvideno, da bo dela prevzela občina, ki naj bi ga izvedla s prostovoljnim delom. Občina se je zavezala dati na razpolago nekaj sredstev higienskemu zavodu v Ljubljani kot prispevek k »zgradbi« vodovoda v Šmartnem. Občina bi prevzela vodovod v »svojo imovino« in se ga zavezala oskrbovati naprej.²⁹⁴ V Župnijski kroniki je zapisano, da so avgusta 1934 začeli delati v Šmartnem nov vodovod, ki se vsaj na začetku ni obnesel (voda naj ne bi tekla).²⁹⁵ Na seji 23. 9. 1934 je bil narejen obračun šmarskega vodovoda. Sklenjeno je bilo, da se font za napravo mostu v Volčji jami v znesku 5000 din uporabi za plačilo primanjkljaja za

²⁸⁴ Zapisniki sej, 2. 2. 1929.: »Vrtna ograja pri ubožni hiši naj se pusti napraviti. Gospod župan se pooblašča, da se poganja z tesarskim mojstrom gosp. Golobarjem rad naprave vrtno ograje.«

²⁸⁵ Zapisniki sej, 8. 9. 1930.: »Sklene se, da se v ubožnici pobarvajo okna in vrata.«

²⁸⁶ Zapisniki sej, 3. 8. 1930.: »Ponudba zidarskega mojstra Konjarja za očiščenje oziroma ometanje in potrebno popravila ubožne hiše za 4500 Din /.../ se enoglasno sprejme. Barva naj bode siva.«

²⁸⁷ Zapisniki sej, 3. 6. 1928.: »Za nadzorovanje ubožne hiše in prebivalcev iste se imenuje odbornik Franc Flisek, kateri pa to častno službo odpove, na njegovo mesto se imenuje tajnik Franjo Peklar.«

²⁸⁸ Zapisniki sej, 9. 5. 1937.

²⁸⁹ Zapisniki sej, 7. 10. 1928.

²⁹⁰ Zapisniki sej, 17. 3. 1929.

²⁹¹ Zapisniki sej, 15. 8. 1931.

²⁹² Zapisniki sej, 27. 9. 1931.

²⁹³ Zapisniki sej, 25. 10. 1933.

²⁹⁴ Zapisniki sej, 1. 7. 1934.; V tem načrtu je še zapisano: »Davčna moč interesantov šmarskega vodovoda je za 15.600 Din in bode prispeval isti ki se težaškega ali do ali odvoznege dela ne bode osebno udeležil ali po namestniku 47 % doklade na direktne davke.«

²⁹⁵ Župnijska kronika, leto 1934.

šmarski vodovod ter da se denarno kaznuje vsako onesnaženje vodovoda.²⁹⁶ Vodovod očitno vsaj še nekaj mesecev ni dobro deloval, saj je na seji 12. 2. 1935 Ernest Drčar predlagal popravilo vodovoda v Šmartnem, predsednik pa je razložil »napake ki zabranjujejo tok vod v vodovodu«.²⁹⁷

5. 2. 2. 5. DRUGI PROJEKTI

V drugi polovici tridesetih let je bila izpeljana regulacija Kostrevniškega potoka, ki je poplavljal njive in povzročal škodo na vrtovih, njivah, travnikih, hišah in gospodarskih poslopih v bližini omenjenega potoka.²⁹⁸ Na seji 12. 7. 1936 je predsednik poročal, da je občina od kraljeve banske uprave v Ljubljani prejela načrt za regulacijo Kostrevniškega potoka.²⁹⁹ Izvrševanje tega načrta se je zavleklo, zato se je občinski odbor v avgustu 1937 zavzemal za vsaj delno regulacijo.³⁰⁰ V Župnijski kroniki je zapisano, da je bil leta 1938 »po dolgem moledovanju« reguliran Kostrevniški potok,³⁰¹ iz zapisa pa ni jasno razvidno, v kakšni obliki je bila ta regulacija izvedena. Pri delu so bili zaposleni skoraj vsi brezposelni v šmarski občini.³⁰²

V tridesetih letih je potekalo tudi urejanje pokopališča za poginule živali v Cerkovniku. Na seji 15. 8. 1933 je bilo enoglasno sklenjeno, da šmarska občina ne bo prispevala denarnih sredstev za vzdrževanje in »napravo« pokopališča za poginule živali v Gradcu, pač pa si bo šmarska občina sama uredila pokopališče v Cerkovniku na parceli, kjer je nekdaj že bilo živalsko pokopališče. Ivan Kepa in Franc Hostnik sta bila

²⁹⁶ Zapisniki sej, 23. 9. 1934.

²⁹⁷ Zapisniki sej, 12. 2. 1935.; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 25.: »Leta 1932 so obnovili vodovodne cevi. Lončene so zamenjali s svinčenimi. Takrat so postavili vodnjak tudi pred Mandeljem, Razborškom in društvenim domom. Leta 1964 je tudi Šmartno dobilo vodo po hišah.«

²⁹⁸ Župnijska kronika, leto 1938.: »potok Kostrevnica, ki je njive /.../ vedno poplavljal.«; Zapisniki sej, 1. 8. 1937.: »S obzirom na to da pogosta povodenj dela veliko škodo na vrtovih, njivah, travnikih, hišah in gospodarskih poslopih v bližini potoka Kostrevnišča /.../«

²⁹⁹ Zapisniki sej, 12. 7. 1936.: »Istočasno tudi poroča, da je občina od kr. banske upr. v Ljubljani prejela načrt za regulacijo potoka Kostrevnica /.../«

³⁰⁰ Zapisniki sej, 1. 8. 1937.: »S obzirom na to da pogosta povodenj dela veliko škodo na vrtovih, njivah, travnikih, hišah in gospodarskih poslopih v bližini potoka Kostrevnišča se nahajajočih posestnikov Gradišek Jožeta, Zupančič Jožeta in Jeriha Franca, upoštevajoč prošnjo imenovanih v kateri prosijo občinsko upravo za nujno odpomoč, pa ker ni izgleda da se odobreni regulacijski načrt od Kralj. Banske uprave v doglednem času uresniči, se predsednik pooblašča da potom audijence pri gospodu banu zaprosi za vsaj delno regulacijo tega potoka v nasprotnem slučaju pa, če bi se potok v tekočem letu sploh vsaj delno ne reguliral in če gosp. Knaflič Pavel industrijalec v Šmartnem pristane pismeno, da nameravanih 40 m dolžine računajoč od izliva Kostrevnišče na levem bregu naredi škarpo, a na desnem nasprotnem bregu potoka pa primeru ob če koristen nasip na lastne stroške, tedaj pa občinska uprava zaprosi za razveljavljenje predmetnega regulacijskega načrta. (Gospod Knaflič Pavel je na navedene pogoje pismeno pristal na dan 2./8. 1937.)«; Zapisniki sej, 28. 11. 1937.: »Poročilo o regulaciji Kostrevnice potoka delni odstop kopališke parcele in naprava pilotožne stene ter vzdrževanje iste po že dogovorjenih pogojih v dolžini 40 m se vzame na znanje in odobri s tem da z ustanovitvijo vodne zadruga v Šmartnem prevzame rečeno dolžnosti vodna zadruga.«; Zapisniki sej, 10. 10. 1937.: »Ustanovitev vodne zadruga v Šmartnem se vzame na znanje ter soglasno odobri. Predsednik poroča o pomenu in namenu iste.«; Zapisniki sej, 13. 3. 1938.: »Sprejme se na znanje in odobri ustanovitev »Vodne zadruga Šmartno« ki je bila ustanovljena 10. marca 1938.«

³⁰¹ Župnijska kronika, leto 1938.

³⁰² Domoljub, 18. 8. 1938, 11–12.

imenovana, da napravita pogodbo s solastniki omenjene parcele v Cerkovniku.³⁰³ 19. novembra istega leta je bila odobrena pogodba v zvezi z živalskim pokopališčem med občino Šmartno in korporacijskim odborom za obdobje deset let z letno najemnino 20 din.³⁰⁴ Občinski odbor je 25. 3. 1934 sklenil, da se bo ureditev »mrhovišča v Cerkovniku« prijavilo na sresko načelstvo.³⁰⁵ Na seji 12. 7. 1936 je predsednik občine Strman poročal, da že poteka delo na področju vzpostavljanja občinskega mrhovišča.³⁰⁶

Zapisi iz sej v letu 1937 kažejo na nakup občinske hiše in izvajanje popravil na njej. 23. 5. 1937 je občinski odbor sklenil, da se kupljeno občinsko hišo zavaruje pri Vzajemni zavarovalnici v Ljubljani.³⁰⁷ Kupljena je bila verjetno že prej, na kar kaže tudi sklep iz seje 25. 4. 1937, da se za izvršitev zunanjih in notranjih popravil na občinski hiši pooblasti predsednika, za izvršitev morebitne zamenjave občinske hiše za staro šolo pa Ignac Rus, Alojz Strman, Anton Sirk in Franc Povše.³⁰⁸ 1. 8. 1937 je bila potrjena komisija za izvršitev nujnih popravil na občinski hiši, ki so jo sestavljali Ignac Rus, Franc Povše in Franc Gradišek.³⁰⁹

Leta 1931 se je občinski odbor ukvarjal tudi s predlogom za popravilo mrtvašnice v Javorju, ki je bila takrat v zelo slabem stanju³¹⁰, leta 1932 pa z napravo vodovoda v Javorju³¹¹. V letih 1934 in 1937 so potekali pogovori za napravo javnega stranišča.³¹²

³⁰³ Zapisniki sej, 15. 8. 1933.: »Skleno se enoglasno, da se tuk. občina ne pridruži občini Litija in ne bode prispevala nikakih denarnih sredstev za vzdrževanje in napravo pokopališča za poginjene živali na parceli Pregel Franceta v Gradcu. Pokopališče za poginjene živali si uredi tuk. občina sama v Cerkovniku na parceli kjer je bilo že nekdanje živalsko pokopališče. Imenujeta se /.../ Kepa Ivan in Hostnik Franc da napravita pogodbo z solastniki imenovane parcele v Cerkovniku.«

³⁰⁴ Zapisniki sej, 19. 11. 1933.: »Pogodba z dne 20./XI. 1933 zadevajoč živalsko pokopališče sklenjena med občino Šmartno in korporacijskim odborom za dobo 10 let /.../ z letno najemnino 20 Din /.../ se prečita po gospodu županu odboru, se enoglasno odobri.«

³⁰⁵ Zapisniki sej, 25. 3. 1934.: »Radi ureditve mrhovišča v Cerkovniku je napraviti prijavo na sresko načelstvo.«

³⁰⁶ Zapisniki sej, 12. 7. 1936.: »Predsednik g. Strman poroča, da je v teku delo naprave obč. mrhovišča, ter da je že kupil potreben les /.../«

³⁰⁷ Zapisniki sej, 23. 5. 1937.: »Kupljeno obč. hišo se zavaruje pri Vzajemni zavarovalnici v Ljubljani za 25.000 din. /.../ Soglasno se odobri pogodba za odkup dolga kmečke hranilnice za kupljeno obč. hišo od 1080 din ki je odkupljen za 650 din v gotovini.«

³⁰⁸ Zapisniki sej, 25. 4. 1937.

³⁰⁹ Zapisniki sej, 1. 8. 1937.: »Komisija določena za izvršitev nujnih popravil na občinski hiši na dan 11./7. 37 z člani Rus Ignac, Povše Franc in Gradišek Franc se potrdi soglasno /.../ Od strani določene komisije za popravilo občinske hiše se vsa dela na popravilu hiše, naprava javnega stranišča, prodaja štedilnika, peči okna in vrat za 450 din odobri soglasno s tem da se za odkup drvarnice določena svota 300 din od 450 din odbije a ostane 150 din odbije od kupnine za hiše 25.000 din tako da ostane za izplačilo 24.850 din.«

³¹⁰ Zapisniki sej, 31. 5. 1931.: »Berčon Rudolf poroča, da je mrtvašnica v Javorjah v zelo slabem stanju in da je popravilo iste neobhodno potrebno. Načrti za isto naj se predložijo in naj se ukrene potrebno, da se delo izve brž ko mogoče.«; Zapisniki sej, 19. 7. 1931.: »Popravilo mrtvašnice na Javorskem pokopališču se oddajo vsa dela detajlirano na javno ustmeno niževalno dražbo. Sklene se enoglasno.«

³¹¹ Zapisniki sej, 24. 1. 1932.: »Zadevajoč vodovoda vasi Javorje naj se napravijo potrebni zapisi gospodom Berčon Rudolfom.«; Zapisniki sej, 29. 5. 1932.: »Za napravo vodovoda v Javorjah se dovoli podpora 2000 Din sprejet enoglasno«

³¹² Zapisniki sej, 9. 12. 1934.: »Gospod Drčar Ernest predlaga da obč. uprava pri sestavljenju obč. proračuna za leto 1935/36 vzame pažnjo na javno stranišče in stavi primerno svoto v proračun.«; Zapisniki sej, 25. 4. 1937.: »p.) Zadevo preskrbo Hribar Marije uredi sporazumno z veleposestv. Slatna – predsednik občine – predlog o napravi javnega stranišča v Šmartnem, se odobri.«; Zapisniki sej, 9. 5. 1937.: »Presežek denarja za krompir v din 73 – se vknjiži v obč. blag. dnevnik, ter se porabi za dovoz lesa

Občina je predvidela tudi finančno podporo za nekatere cerkvene projekte, npr. leta 1928 za popravilo pokopališča na Libergi³¹³, leta 1930 za napeljavo elektrike v župnišču³¹⁴, leta 1931 pa za popravilo kapelice na pokopališču v Šmartnem³¹⁵. Občina je večkrat finančno podprla popravila beneficije³¹⁶ in plačevala organista³¹⁷.

Občina je finančno podpirala tudi nekatere druge projekte znotraj šmarske občine (npr. gospodinjski tečaj v občini Šmartno³¹⁸, prispevek za pogostitev šmarskih učencev ob petdesetletnici obstoja šole³¹⁹ itd.) in zunaj šmarske občine (npr. postavitve spomenika kralju »Petru I. Velikemu Osvoboditelju v Ljubljani«³²⁰, podpora beograjskim katoličanom za zidanje katoliške katedrale v Beogradu³²¹ itd.).

za javno stranišče. Vsi ostali stroški za napravo javnega stranišča se imajo kriti iz partije za nepričakovane /.../ Za izvršitev tega se pooblasti predsednik občine.«

³¹³ Zapisniki sej, 4. 11. 1928.

³¹⁴ Zapisniki sej, 11. 11. 1930.

³¹⁵ Zapisniki sej, 8. 3. 1931.: »Za kapelico na pokopališču se dovoli staviti v proračun za let 1931 2500 Din in iste v letu 1931 izplačati.«; Za katero popravilo točno gre, lahko sklepamo po »Župnijska kronika, leto 1931.«: »Kapelica na pokopališču potrebna spet popravila. Streha tekla na 6tih mestih. Žato se je vsa pokrila s pločevino.«

³¹⁶ Zapisniki sej, 24. 4. 1927, 23. 6. 1929, 15. 6. 1930, 24. 1. 1932.; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, Poročilo Leopolda Erzina o svojem delovanju z datumom podpisa 21. 10. 1925.: »Na račun šmarske in litijske občine smo na novo pokrili gornjo stran strehe na gospodarskem poslopju, napeljali v hišo elektriko in naredili novo ograjo okrog vrtička za zelenjavo in pred hišo.«; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »12. 8. 1940, svinjski kotel«.: »Posrečilo se mi je pridobiti občinski odbor za to, da je kupil nov kotel, ki drži 130 litrov pri firmi Stupica v Lj.«

³¹⁷ Zapisniki sej, 8. 8. 1926.: »Plača za organista se podalša in naj se plačuje /.../ to leto kakor dosedaj.«

³¹⁸ Zapisniki sej, 18. 10. 1925.: »Prispevek za gospodinjski tečaj v občini Šmartno se dovoli, sprejeto.«

³¹⁹ Zapisniki sej, 20. 6. 1926.

³²⁰ Zapisniki sej, 6. 2. 1927.

³²¹ Zapisniki sej, 8. 9. 1930.

6. GOSPODARSKA IN SOCIALNA PODOBA ŠMARTNA MED OBEMA VOJNAMA

6. 1. NAČIN ŽIVLJENJA

V državnih službah so bili zaposleni le redki Šmarčani. Nekateri so bili v službi pri železnici, pošti, tovarni usnja in lesnem podjetju ter pri trgovcih, gostilničarjih in obrtnikih (npr. mesarjih, pekih, kovačih, ključavničarjih, krojačih, šiviljah, čevljarjih, kolarjih, sedlarjih, mizarjih itd.). Nekaj jih je našlo delo tudi v rudniku svinca Sitarjevec in njegovi topilnici v Litiji.³²² Izmed tistih, ki so delali v rudniku v Sitarjencu, je marsikdo umrl za silikozo.³²³ Tudi v Predilnici Litija je našlo zaposlitev vedno več prebivalcev. Za vzdrževanje cest je skrbelo več cestarjev, za prevažanje lesa iz gozdov in drugih uslug pa je bilo na voljo več »furmanov«. Občasno so nekateri napravljali velike kope lesa za »ogljje«. Večji del prebivalstva se je preživljal s poljedelstvom. Med njimi so bili samostojni močni kmetje, polkmetje, zelo veliko pa je bilo t. i. bajtarjev, ki so imeli skromne hiše ter nekaj zemlje. Le-ta ni zadostovala za preživljanje takrat številnih družin, v katerih so skupaj živele po tri generacije (stari starši, starši z več otroki ter stare tete in strici, ki so ostali neporočeni za delovno silo pri hiši do smrti). Poleg tega so hodili kot dninarji pomagat premožnim kmetom. Bogati kmetje so imeli za člane družine tudi po več hlapcev in dekel, ki so jim bili velikokrat kot cenena

³²² rokopis, Slavka Mrzel; Brilej, Litijski obrazi, 2008, 158–159.: »Ponoven začetek rudarjenja v Litiji se je začel v 19. stoletju. V Sitarjencu so kopali galenit, barit, sfalerit, cinabarit in manjše količine drugih rud. Rudnik je upravljala delniška družba, ki je po prihodu železnice v Litijo (1849) ob železnici zgradila topilnico (1882) in jo z žičnico povezala z izhodnim rovom na severni strani Sitarjencu, od koder so rudo vozili v topilnico. Obdobje pred prvo svetovno vojno je bilo rudarsko najbolj intenzivno. /.../ Topilnica je po prvi svetovni vojni zašla v težave, predvsem zaradi ekonomskih razlogov, ker je rude v Sitarjencu zmanjkovalo, delno pa tudi zaradi sporov s čebelarji, ki so jim izpušni plini iz topilnice delali škodo. Leta 1930 so topilnico ustavili in podrli, stroje so prodali, zemljišča in zgradbe pa je prevzela Predilnica Litija, kjer je bil delničar tudi predsednik rudarske delniške družbe A. Praprotnik.«; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 28.: »Na dan sv. Barbare so imeli rudarji svoj praznik. Posebno veličastno je bilo v cerkvi ob opustitvi rudnika Sitarjevec leta 1930 ali 1931. Po maši se obupani ljudje niso razšli zaradi skrbi o bodoči zaposlitvi. Na tem shodu je nastopilo več govornikov. Pridružili so se tudi delavci iz Litije. Ljudi in govornike so pregnali orožniki. Ogorčeni ljudje so obmetali orožnike z gnilim sadjem in z jajci. Topilnico v Litiji so opustili, delo v Sitarjencu so omejili, zato so odpustili veliko rudarjev. Ti so si poiskali zaslužek v Holandiji, Nemčiji, Franciji in Belgiji. Kriza ni bila samo pri nas, ampak po celem svetu.«; Slovenski narod, 3. 6. 1932, 3.: »Rov, iz katerega je privrela voda, je na pobočju Sitarjencu, približno v drugi tretjini njegove višine, kakšnih 900 m oddaljen nad omenjenimi hišami. Zazidali so ga baje 1. 1896, ko se je delo v rudniku povsem ustavilo in je počivalo do 1. 1917. V svetovni vojni je bila konjunktura za svinco ... Rudnik je obratoval potem v bolj skrčenem obsegu do 1. 1924, od tedaj do novega leta 1931 pa precej živahno povprečno s 400 delavci. Z lanskim novim letom so obrat zaradi gospodarske krize povsem ustavili, v službi sta ostala le 2 rudarja, ki vzdržujeta rov, paznik in v pisarni v Podsitarjencu, ki je oddaljen od Litije približno pol ure peš proti jugovzhodu, leži pa nad Šmartnim, je še obratovodja in uradnik. /.../ Do leta 1924 je obratovala v Litiji tudi topilnica svinca. V njej so topili svinčeno rudo celo iz Avstralije. Objekti topilnice so že skoraj v razvalinah.«; Župnijska kronika, leto 1925.: »Tekom l. 1925 so začeli zopet kopati rudo v Sitarjencu.«; Župnijska kronika, leto 1927.: »V prvih mesecih /.../ je naraslo število delavcev v rudniku v Sitarjencu na 200 /.../ 10. v Sitarjencu delajo v rudniku novo pralnico za rudo /.../ 4. 12. Rudarji iz Sitarjencu se udeležijo sv. maše radi praznika sv. Barbare. Žalibog se je razvil radi pijače pretep.«; Župnijska kronika, leto 1929.: »Rudnik v Sitarjencu nabavi novo lokomobilo, ki tehta krog 25000 kg.«; Župnijska kronika, leto 1930.: »Rudnik v Sitarjencu je ustavil delo in odpustil vse delavstvo.«

³²³ rokopis, Slavka Mrzel

delovna sila (za plačilo so dobili hrano in stanovanje ter ob letu kakšno novo oblačilo). Takrat so še živeli v okolici Šmartna graščaki veleposestniki na Bogenšperku, Slatni, Grmačah in Grbinu.³²⁴ Pri njih so bili zaposleni številni Šmarčani kot oskrbniki gozdov, obdelovalne zemlje, gospodarskih poslopij, kot hlapci in dekline v hlevih itd. Nekatere žene so se ukvarjale z gospodinjstvom ter varstvom in vzgojo njihovih otrok princev in princesinj. Bajtarji in tisti, ki niso imeli nič zemlje so dobivali v najem košček graščinske zemlje v obdelovanje, s tem da se je končni pridelek potem delil na pol. Polovico je oskrbnik odpeljal v graščino, ostanek pa je ostal ljudem.

Žene so prale perilo v mrzlih rečnih tolmunih in pri tem stale do kolen v mrzli vodi tako poleti kot pozimi. Perivniki so bili pri tovarni usnja, za Ovnovo hišo in na drugih primernih mestih. V bližnji sosesčini so trije mlinarji skrbeli za mletje moke, prosa in ajde. Ti so bili v Črnem potoku, na Grmačah in v Mali Kostrevnici.³²⁵ Krajanji so po vodo hodili na trg pred farno cerkvijo. Žene so jo nosile na glavi in da jih ni tiščalo so imele poseben svitek, otroci pa so jo nosili v lesenih posodah (škafih). Skozi dva roča so porinili palice in tako sta škaf nesla dva. Živino so gonili napajat v potok v Cerkovniku, h Knafliču ali v bližino Grudnovih. Kasneje so dodatno razširili še pipo pri Knafliču. Poleg te pipe je bila še glavna sredi trga, tretja pri Razborškovi hiši in četrta (slepa) ob cerkveni ograji pri Glihatu. Rezervar je bil na Briljaku, kjer naj bi bila zelo zdrava pitna voda, ki je ni bilo treba razkuževati.³²⁶

³²⁴ rokopis, Slavka Mrzel; V Krajevnem leksikonu Dravske banovine iz leta 1937 je zapisano, da je bila takrat graščina Črni potok last rodbine Medica. Lastnik gradu Bogenšperk je bil takrat knez A. Windischgrätz, lastnik gradu Slatna knez Windischgrätz, lastnik gradu Grmače je bila pa takrat rodbina Apfaltrern. (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 320–321., v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015)); Spomin Marije Hauptman na delo na Slatni v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 65.«: »Doma pri Martinčku smo imeli manjšo kmetijo, mama so rekli za pol grunta. Poleti smo delali na njivah, pozimi pa v gozdu za zaslužek. Oče so hodili podirati v Slatno, dekleta pa smo čistile po gozdu in sadile smrekice. Ta graščina je bila bogata z gozdovi, zaposlenega so imeli tudi logarja, ki nam je odkazal kakšna drva. Ata so vedno iskali drugje, čeprav so imeli doma lepo hosto. Sečnjo so prevzeli tudi drugje, sami ali skupaj z drugimi delavci. Les je nato prevzel lesni trgovec Primc z Brega.«; Župnijska kronika, leto 1924.: »22. 9. se je naselil v Wagensbergu knez Alfred Windischgrätz.«; Lebar, Območje občin, 2011, 624.: »Med plemiškimi družinami so bili še vedno najbolj pomembni Windisch-Graetzi, ki so imeli na obravnavanem območju poleg gradov Bogenšperk in Slatna obsežne gozdove. Z agrarno reformo, ki je v tridesetih letih zajela tudi gozdne površine v lasti veleposestnikov, so na celotnem ozemlju Dravske banovine izgubili 8.651,57 ha gozdov, na območju Okrajnega glavarstva Litija pa 15 gozdnih parcel v katastrskih občinah Konj, Šmartno, Polšnik, Jablanica in Liberga. Skupaj so merile 37, 37 ha, in sicer 20, 13 ha v katastrski občini Šmartno pri Litiji na štirih parcelah, v Konju 7, 38 ha na treh parcelah, v Polšniku 3, 13 ha na dveh parcelah, v Jablanici 2, 92 ha na dveh parcelah, v Libergi na 2,47 ha na dveh parcelah in v Vintarjevcu 1,38 ha na eni parceli.«; <http://www.obraziscaslovenije.si/Oseba/OsebaId/774> (Dostop: 5. 8. 2015): »Dva izmed bratov Wurzbach, Karel in Julius (1820–1899), sta v Litiji in njeni okolici kupila nekaj posesti. Karel je imel v lasti graščine Črni Potok, Grič pri Primskovem, Selo ter Groblje pri Domžalah. /.../ Karlov sin, baron Alfonz (1852–1939), je tudi bil pravnik. Po očetu je podedoval vsa njegova posestva in z njimi upravljal do sredine dvajsetih let 20. stoletja, ko je nekatere prodal. Z družino je večinoma živel je v Ljubljani, kjer je imel hišo na Kongresnem trgu 16, del časa pa je preživel na posestvu Črni Potok.«; ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 40, Opis šolskega okoliša Šmartno pri Litiji. Socialne prilike.: »Pred vojno smo imeli v naši bližini 4 graščine, ki so posedovale največ zemlje. To zemljo je razdelila agrarna reforma med male kmete, ki so s to pridobitvijo toliko povečali svoja mala posestva, da nje in njihove družine preživlja lastna gruda.«

³²⁵ rokopis, Slavka Mrzel

³²⁶ rokopis, Slavka Mrzel; Na tem mestu ni izrecno navedeno, da gre za obdobje med obema vojnama, lahko pa to sklepamo po omembi Knafliča, Grudnovih in Razborškove hiše. Ti podatki spadajo pod podnaslov »Kam ste hodili po vodo preden ste dobili vodovod?«

Pošta je po prvi svetovni vojni postala državna. Do leta 1935 jo je vozil Jože Groznik (Petelinšek), nato pa Janez Adamčič (Martinov), dokler ni pošta prišla do svojih prevozov.³²⁷ Pošta je hodila dlje časa, saj dostava ni bila povsod dnevna.³²⁸ Leta 1932 se je npr. pošta v Veliko Kostrevnico dostavila dvakrat na teden.³²⁹

Najboljši teren za smučanje in sankanje je bil na Miški, Selah, Rojah in na Dobravi. Smučali in sankali so pa lahko tudi med samimi hišami, saj cestni promet ni oviral otrok, konjska in volovska vprega pa ni imela brzine. Takrat so videvali le avto graščakov, zdravnika in tovarnarja Knafliča, ki naj bi zelo previdno vozili.³³⁰ Pred drugo svetovno vojno je bilo v Šmartnem še veliko konj. Imeli so jih: Knaflič 4, Maček 2, Drčar 1, Leskovec 2, Grošelj 2, Razboršek 2–4, Vozel Pavla 1, Hostnik Franc 1, Povše 2, Groznik Jože 2, Robavs 2, Kmetijska zadruga 2–4, Adamčič Janez 1, Watzak 2, Železnik 2, Breznikar 2, Vozel 2, Merzel Jože 2, Merzel Lojze 2, Adamčič 2, župnišče 2, Tomažin³³¹ 2–4.³³²

V zvezi z zdravniško oskrbo v Šmartnem pri Litiji se omenjajo Ukmar, Premrov in Lebinger.³³³

Slika 2: Šmartno pri Litiji leta 1929³³⁴

³²⁷ Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 15.

³²⁸ rokopis, Slavka Mrzel

³²⁹ Zapisniki sej, 8. 12. 1932.: »Gosp. Jesenšek Alojz predlaga, da se napravi prošnja po županstvu da naj bi se dostavila pošta v Veliko Kostrevnico po štirikrat na teden ne samo dvakrat kot dosedaj, ker je potrebna dostava 4 krat na teden. Odbor je temu ugodil, občina dobi nalogo, da napravi tozadevno prošnjo na Kralj. Pošto telegrafa in telefona dravske banovine v Ljubljani.«

³³⁰ rokopis, Slavka Mrzel; Tovarnar Knaflič je imel svoj avto že vsaj septembra 1935, ko naj bi dal avto na razpolago za pomoč pri letalski nesreči v okolici Litije (pri Debečah blizu Javorja). (Jutro, 22. 9. 1935, 2.)

³³¹ V »Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 24.«: »Tomazin«

³³² Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 24.: »Pred vojno je bilo v Šmartnem še veliko konj /.../« (V tem viru ni izrecno navedeno, za katero vojno gre, lahko pa to sklepamo glede na to, kdo so bili lastniki.)

³³³ rokopis, Slavka Mrzel; Brilej, Litijski obrazi, 2008, 102–103.: »Med legendarnimi Litijani je tudi Franc Lebinger, dolgoletni zdravnik. /.../ V Litiji je leta 1933 prevzel mesto zdravnika. Njegov mentor je bil dr. Premrov /.../ Dr. Lebinger je nato v Litiji kot zdravnik deloval vse do začetka druge svetovne vojne in tudi med njo. Že leta 1938 je imel svoj osebni avtomobil, ki ga je uporabljal predvsem za terensko zdravniško delo /.../ To je bil DKW s platneno streho in dvotaktnim motorjem, ki je imel značilen zvok. Z njim je naredil na tisoče kilometrov po prašnih in makadamskih cestah, do mnogih pacientov pa je moral pešačiti. /.../ V tistih predvojnih časih, sistem specializacije in specializiranih ambulant ni bil tako razvit kot sedaj. Tudi ni bilo prav lahko priti v Ljubljano, saj je bil vlak domala edino prevozno sredstvo, ceste pa zelo slabe in makadamske. Če je bil bolnik res v težkem stanju so ga v Ljubljansko bolnico prepeljali z gasilskim avtomobilom.«

6. 2. OBIČAJI³³⁵

Velik pomen so imeli prazniki, kot so bili pust, velika noč, sv. rešnje telo, sv. Martin, Miklavž, božič in tepežni dan. S pripravami na pustovanje so pričeli kmalu po novem letu, krojači in šivilje so pa imeli polne roke dela. Prvi so se našemili otroci na pustni četrtek, na pustno soboto so bile veselice, največja pustna prireditev pa je bila v torek. Leta 1932 so prikazali vojno med Kitajci in Japonci, leta 1936 pa so se Šmarčani našemili v cigane. Medved z gonjačem naj ne bi nikoli manjkal na pustni torek. Posebno zanimiv pustni torek je bil leta 1933, ko so Šmarčani na vprežnem vozu oblikovali staro Ježevo hišo in jo okrasili z napisom Občina ter jo v sprevedu prepeljali v Litijo (kar naj bi predstavljalo prestavljanje središča občine iz Šmartna v Litijo).³³⁶ Ohranjen je tudi spomin na pustovanje leta 1934: »Šmarčani so vsako leto na pustni torek in pustno nedeljo prirejali pustni karneval. Leta 1934 so bili na karnevalu glavni cigani s konji in vozovi. Voz so nastlali s slamo, prekrili z vrečami, na njih so sedeli ciganski otroci in ciganke. Ciganje so mešetarili s konji, tolkli so z dlanmi, kupovali, prodajali in menjali. Ciganke so po hišah prosile za špeh: »Majka, dobra majka, dajte malo špeha. Boste imali dobro deco.« Za cigani so se zvrstile še vse druge maske. Sprevod je krenil v Litijo in se vrnil nazaj. Ostali občani so jih opazovali in pozdravljali. Zvečer je bil v vseh gostilnah in Sokolski telovadnici pustni ples.«³³⁷

Na pustni torek se je ob 23. uri v cerkvenem stolpu oglasil veliki zvon, ki je opozoril, da je konec norčij in da bo drugi dan nastopil čas resnosti in posta. V tem času je vse petke do velike noči veljal post. Strogega posta na pepelnično sredo in veliki petek so se držali domala vsi, celo manj verni.³³⁸ Na veliki teden v sredo, četrtek in petek popoldne so imeli duhovniki v cerkvi posebne molitve »hvalnice«. Medtem so se otroci zbirali pred cerkvijo, vsi nestrpni, kdaj jih bo konec. Fantje so vlekli stare zaboje, »kište«, deklice so pa v rokah imele raglje. Po danem znaku so začeli fantje razbijati z gorjačami po zabojih, deklice so pa ropotale. To je trajalo več kot pol ure. Uničene zaboje je bilo treba spraviti na kup na določenem mestu, iz teh trsk pa se je na veliko soboto zjutraj zakurilo za blagoslov ognja.³³⁹ Na veliko soboto je bil že navsezgodaj zjutraj (ob mraku, ob 5.30) blagoslov ognja. Gobo so večinoma nosili fantje, lahko pa tudi dekleta, če pri hiši ni bilo fantov. Blagoslovu je sledilo tekmovanje, kdo bo hitreje prinesel ogenj v vas. Nosače so že pričakovale gospodinje, da bodo z njim zakurile v pečeh in štedilnikih, kjer se bodo kuhala in pekla velikonočna jedila. V soboto je potekal tudi blagoslov jedi, v farni cerkvi dopoldan, po okoliških vaseh pa popoldan.³⁴⁰ Blagoslova jedi se Marija Mrzel spominja takole: »V mojih dekliških letih³⁴¹, smo k

³³⁴ <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=2546> (Dostop: 18. 8. 2014)

³³⁵ V Jubileju župnijske cerkve sv. Martina, rokopisu Slavke Mrzel itd. ni poudarjeno, da je vse iz obdobja med obema vojnama, pač pa na to kažejo nekatere informacije (omemba prepovedi procesij med in po drugi svetovni vojni, omemba beneficiata Pleše itd.). Možno je, da kakšen spomin sega tudi iz obdobja po drugi svetovni vojni.

³³⁶ Šmartno nekdanj, 1995, 48–49. (Pri pripravi gradiva za »Šmartno nekdanj in danes, Šmartno pri Litiji 1995.« so sodelovali učenci OŠ Šmartno od 5. do 8. razreda in njihovi učitelji)

³³⁷ Dolšek, Ko sem še majhen bil, 1996, 71.

³³⁸ Jubilej, 2001, 118.

³³⁹ Prav tam, 120.

³⁴⁰ Prav tam, 121.

³⁴¹ Marija Mrzel je bila rojena leta 1919, poročena pa leta 1937. (Dolšek, Niti življenja, 2013, 271, 275.)

žegnu nosila samo neporočena dekleta. Zavezale smo si nov bel predpasnik, v jerbas pa so poleg velikonočnih jedi priložili tudi razne poljske pridelke, v veri, da bodo naslednje leto dobro obrodili. Družine so kar tekmoval, velik jerbas je pomenil premožne ljudi. V Šmartnem so bili to Knafličevi, Drčarjevi, ki so imeli pekarno, Robavsovi, Izgorškovi in drugi.«³⁴² Nekaj posebnega je bila procesija pri vstajenjski maši na veliko noč, ki se je vila po spodnji cesti proti Litiji do Jezov in po travniku nazaj, bila pa je tako dolga, da so prvi dohiteli zadnje. V procesiji je najprej šlo šmarsko bandero s sv. Martinom, potem so se pa zvrstili vsi šolski otroci s svojo šolsko zastavo, moški in ženske iz Šmartna. Nato je bilo v sprevedu liberško bandero sv. Mohorja in Fortunata ter liberški možje in ženske. Njim so sledili vsi Jablančani za bandero sv. Ane, za bandero sv. Križa iz Brezij pa vsi Vintarjevčani, ki niso imeli svojega bandera. Nosilci bandera so bili fantje. Za vsemi zaselki so se zvrstili ženska Marijina družba ter pevci in godba. Nad duhovniki so cerkveni svétniki nosili nebo, za njim pa so občinski odborniki svetili s svečami. Star običaj procesije je bil tudi streljanje z možnarjem, ki je potekalo po dogovoru z zvonši. Ko je počilo prvič, se je oglasil s pritrkavanjem najmanjši zvon, po drugem strelu se je oglasil drugi zvon, po tretjem pa največji. Nato se je pričela procesija, ki jo je ves čas spremljalo zvonjenje in pokanje. Na takšen način se je praznovalo vse do 2. svetovne vojne.³⁴³ Najbolj priljubljena velikonočna igra med fanti je bila sekanje pirhov. Svojo pisanico je udeleženec položil v klobuk ali na tla. Soigralec jo je ciljalo s primerne razdalje s svojim kovancem. Če jo je zadel, si jo je prilastil, v nasprotnem primeru pa sta bila denar in pisanica od nasprotnika. Praviloma se je moral kovanec cel skriti v pirhu. Pri tej igri je šlo za pravo tekmovanje, saj so nekateri vadili že po 14 dni prej.³⁴⁴ Slavka Mrzel se te igre spominja takole: »Nekaj posebnega je bilo sekanje pirhov. Otroci smo tekli na kaplanijo hrib k svojemu katehetu Pleša Francu, ki nas je imel zelo rad, nam je radevolje vsem po vrsti sekal pirhe. Kovanec se je moral praviloma cel skriti v pirhu. Če ga ni takoj zadel, je moral dati kovanec lastniku pirha. Ko pa ga je v živo zadel, je pripadal njemu. A tega ni storil, vse skupaj je dal otroku. Tudi večji fantje so poskusili s to umetnostjo izurjenosti. To je bilo pravo tekmovanje.«³⁴⁵

Velika vsakoletna slovesnost se je šmarski župniji zgodila na praznik sv. Rešnjega telesa. Dan pred praznikom se je šmarska vas spremenila v zelen drevored, saj so pred vsemi hišami, kjer se je vila procesija, postavili približno 2 m visoke bukove veje. Procesija se je pomikala po isti poti in po podobnem redu kot velikonočna. Bili so štiri blagoslovi: prvi pri Ilovarjevem križu, drugi pri Ermanovi kapelici, tretji pri Trelčevi kapelici (obe sta bili po vojni porušeni), četrti pa pred cerkvijo na postavljenem oltarčku. Pred nebom (Najsvetejšim) so belo oblečene deklice potresale cvetje, večje pa so »svetile«, nosile so prižgane sveče. Dogodek je spremljalo potrkanje, petje, pri kapelici pa blagoslov na vse štiri strani neba. Takšna je bila telovska procesija pred drugo svetovno vojno. Med in po njej so bile procesije prepovedane.³⁴⁶

³⁴² Dolšek, Niti življenja, 2013, 278.

³⁴³ Jubilej, 2001, 121–123.

³⁴⁴ Prav tam, 123.

³⁴⁵ rokopis, Slavka Mrzel

³⁴⁶ Jubilej, 2001, 126.; rokopis, Slavka Mrzel: »Kako slovesna je bila »vstajenska« in »telovska« procesija, ki se je vila daleč okrog po polju, tudi po dve uri trajajoči spreved faranov, z godbo in gasilci

Svečani vsakoletni dogodek je bilo farno žegnanje ob godu sv. Martina. Najavilo ga je že pritrkovanje pred praznikom in na sam praznični dan. Verniki so se na lepše praznovanje že od nekdaj na dan pred žegnanjem pripravili s celodnevnim čaščenjem sv. Rešnjega Telesa.³⁴⁷

Predbožični čas je zaznamovalo nabiranje mahu za jaslice in prihod Miklavža, ki je najprej skromno obdaroval otroke, nato pa še »laketbrada« odrasle. Priprave na božič so stekle že v adventu, najpomembnejša pa je bila devetdnevnic. V navadi je bila prava ljudska pobožnost, ko so devet dni pred božičem ob večerih od hiše do hiše nosili Marijin kip. Marija je vsak dan gostovala v drugi hiši, na posebej pripravljeni, s prtom pogrnjeni mizi. Na dan pred božičnim praznikom so se postavljale jaslice. Te so bile večinoma skromne, nekateri pa so postavili prave umetniške izdelke (s potočki, mlini ...). Postavljanje božičnega drevesca se je pojavilo šele po drugi svetovni vojni v premožnejših družinah, kjer je božiček pod drevescem pustil darove. Ob večernem zvonjenju »Ave Marije« se je zbrala družina pred jaslicami. Ponavadi je zmolila molitev rožnega venca, hišni gospodar pa je šel »pokadit« in z blagoslovljeno vodo blagoslovljat vse prostore v hiši in hlevu. Običaj svetega večera so ponovili še na predvečer novega leta in praznika sv. treh kraljev. Čas do odhoda k polnočnici je družina preživela v hiši ob jaslicah s prejem božičnih pesmi. Bogoslužje pri polnočnici je bilo izredno slovesno. Cerkev naj bi bila nabito polna. V sklop božičnih praznikov je sodilo tudi tepežkanje na praznik nedolžnih otročičev. To je bil eden izmed največjih praznikov za otroke, ko so s palicami, ki so morale biti vrbove ali leskove, hodili od hiše do hiše in tepežkali starejše.³⁴⁸

V obdobju med obema vojnama so bili za Šmartno pomembni tudi sejmi. Živinski so bili v Cerkovniku, na trgu pred cerkvijo pa trgovski.³⁴⁹ Med obema vojnama so se šmarski sejmi odvijali na prvi ponedeljek po svetniku. Bili so štirje: Valentinov, Jakobov, semenj po malem Šmarnu in Martinov sejem (bili so tako trgovinski kot živinski), dva pa sta bila samo živinska: ob sv. treh kraljih ter na cvetno nedeljo. Poleg teh sejmov je bilo mogoče na cvetno nedeljo kupiti ribniško suho robo in na veliki četrtek razna semena, čebulček, orehe, jajca... Najbolj je bil obljuden Martinov semenj zaradi farnega žegnanja in bližajoče se zime.³⁵⁰ Leopold Mrzel v svojih spominih na

na čelu, spredaj prvi šolarji, nato pevci, duhovnik z Najsvetejšim, pa možje in fantje, nazadnje še žene in dekleta.«

³⁴⁷ Jubilej, 2001, 128–129.

³⁴⁸ Jubilej, 2001, 129–130.; Šmartno nekdaj, 1995, 52.: »Na gradu Bogenšperk je živela družina Windischgrätz. Vsako leto ob božiču so postavili smrečico, položili pod njo darila in obdarili revne otroke iz okolice.«

³⁴⁹ rokopis, Slavka Mrzel: »V Šmartnem je bil dva ali trikrat letno tržni sejem: živinski v Cerkovniku (na obeh straneh začetka Valvazorjeve ul. danes), na trgu pred cerkvijo pa trgovski. Z vseh strani so prihajali poznani in nepoznani mešetarji in prodajalci z mešanim blagom, primernim za kmečko ljudstvo. Les za stojnice so imeli na leta shranjen pri posameznih hišah okrog cerkve.« – Pri tem spominu ni izrecno zapisano, da gre za obdobje med obema vojnama, se pa to sklada tudi s spomini Leopolda Mrzela iz »Dolšek, Niti življenja, 2013, 268–269.«, ki je naveden pozneje in ga lahko datiramo v leto 1937, saj naj bi opisani sejem potekal v ponedeljek po poroki (poroka pa je bila leta 1937).

³⁵⁰ Jubilej, 2001, 131–132.: »Šmarski sejmi so se med obema vojnama odvijali na prvi ponedeljek po svetniku, in sicer so bili štirje: Valentinov, Jakobov, semenj po malem Šmarnu in Martinov semenj, dva pa sta bila živinska: ob sv. treh kraljih ter na cvetno nedeljo. Zaradi farnega žegnanja in bližajoče zime je bil najbolj obljuden Martinov semenj. /.../ »Sejem je bil živ« tudi tu v Šmartnem, saj so na vseh štirih prodajali tudi živino. Ker je bilo na Pungrtu za vse govedo premalo prostora, se je del živinskega sejma

Martinov sejem leta 1937 navaja, da so se med drugim prodajali čevlji in usnje, blago in oblačila, pletenine, klobuki, razne posode, poljsko orodje, slanina in lect. Takrat naj bi štanti stali v štirih vrstah od Grudnove Metode (nasproti poznejše Izlakarjeve hiše) do Mačkove gostilne ter še po drugi cesti do Grilčka. Nekateri štanti so ponujali domačo robo, največ pa je bilo tujih (npr. Kalanovi iz Ljubljane, obrtniki iz Višnje Gore, Trbovelj itd.). V času sejma so imele veliko prometa trgovine in gostilne, Šmartno je bilo popolnoma obljudeno, klatilo se je veliko kvartopircev, »žandarji« naj bi pa imeli veliko dela. Živino so prodajali in kupovali v Cerkovniku, tehtali so jo pa na vagi ob cerkvi. Za živino, ki so jo gonili čez Šmartno, in za vse štante je bilo potrebno šmarski občini plačati takso. Na tak način je občina poskrbela za red in čistočo.³⁵¹

6. 3. ŠMARTNO V LUČI ŠIRŠIH DOGODKOV

Konec oktobra 1918 je razpadla avstrijska armada na jugu. Vojaki so prihajali domov, kar je povzročilo gnečo na železnicah. Za Šmartno in Litijo se je v letu 1918 ustanovil narodni svet in narodna bramba, v katerih so bili zastopniki obeh političnih strank. 2. 11. 1918 je bil manifestacijski obhod iz Šmartna v Litijo in nazaj ob priložnosti odcepitve izpod Avstro-Ogrske in začetka Jugoslavije. 15. 12. 1918 je bil »narodni praznik«. Ob tej priložnosti so Šmartno okrasili. Ob desetih dopoldne je bila slovesna maša, ki so se je v sprevedu udeležila društva obeh strank.³⁵² Po koncu maše so pred cerkvijo prebrali »adreso Narodnega Veča in odgovor nanjo«. Po »narodni himni in s prisrčnimi Zivio-klici na mlado našo Jugoslavijo«³⁵³ je potekal spreved po Šmartnem in Ustju³⁵⁴, slavnostna seja občinskega odbora v društvenem domu, ki so se je udeležila društva z zastavami, popoldne pa je potekala prireditev s slavnostnim govorom, petjem, deklamacijo in živima slikama.³⁵⁵ Za 12. 7. 1919 je v Župnijski

premaknil v Cerkovnik. Poleg teh sejmov pa je bilo mogoče na cvetno nedeljo kupiti ribniško suho robo in na veliki četrtek na »babjem« sejmju razna semena, čebulček, orehe, jajca ... Prodajale so predvsem okoliške ženske, največ prodajalk pa je bilo s Primorskega.«; V Krajevnem leksikonu Dravske banovine iz leta 1937 je zapisano, da je bilo v Šmartnem osem sejmov na leto. (Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 320., v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015)), v rokopisu Slavke Mrzel je navedeno, da je bil tržni sejem dva ali trikrat letno.; Zapisniki sej, 3. 8. 1930: »Gospod župan prečita odločbo banske uprave zadevajoč odklonitev prošnje za podelitev kramarskih sejmov k živinskim sejmom na dan po sv. Treh kraljih in na torek po cvetni nedelji.«; Zapisniki sej, 10. 9. 1933.: »Živinski sejem, kateri se vrši vsako leto v Šmartnem v torek po cvetni nedelji je preložiti tako, da se bode vršil vsako leto v torek po kresu, tozadevno dovolilo je zaprositi nadrejeno oblast. Sprejeto enoglasno.«; Zapisniki sej, 25. 9. 1927.: »Odločba o podelitvi sejmarskih pravic se prebere. Gospod župan razloži odboru da prošnja ni uslišana za trgovino s konji in kramarijo pri zadnjih zaprosenih sejmih. Odbor je izrazil željo, da zaprosi občina Velikega Župana, da spremeni trgovino z živino tako daleč da se dovoli na vseh sejmih tudi trgovina s konji poleg druge živine, sklep je bil enoglasno sprejet.«; Župnijska kronika, leto 1919.: »28. 7. Prvi sejem po vojski; mnogo plesa in razgrajanja po gostilnah.«

³⁵¹ Dolšek, Niti življenja, 2013, 268.; Slovenski narod, 20. 11. 1930, 3.: »V ponedeljek se je vršil pri nas Martinov sejem, ki je privabil tudi mnogo ljubljanskih mesarjev. Ni bilo samo mnogo kramarjev, tudi mnogo živinorejcev je prignalo na prodaj živino. Kupčija je bila zaradi lepega vremena precej živahna. Kakor podeželski sejmi vedno, je tudi šmarski privabil nekaj žeparjev, ki /.../ strogega nadzorstva litijskih orožnikov niso prišli na svoj račun.«

³⁵² Župnijska kronika, leto 1918.

³⁵³ Domoljub, 26. 12. 1918, 533.

³⁵⁴ Župnijska kronika, leto 1918.

³⁵⁵ Domoljub, 26. 12. 1918, 533.

kroniki zabeleženo prvo praznovanje rojstnega dne kralja Petra³⁵⁶, 16. 8. 1921 pa naj bi ob smrti kralja Petra v Šmartnem potekale zapovedane svečanosti.³⁵⁷

26. 6. 1920, ko je prestolonaslednik Aleksander obiskal Slovenijo, so ga pozdravili tudi v Litiji. Sprejema so se udeležile tudi šmarske³⁵⁸ organizacije in duhovščina. V imenu ljudstva ga je pozdravil občinski odbornik iz Litije Prezelj, saj je bil župan³⁵⁹ zaradi bolezni odsoten.³⁶⁰

9. 10. 1934 je bil v Marseillu ubit kralj Aleksander. Ob tem je v Župnijski kroniki zapisano: »Ljudje so ostali mirni, le vojske so se bali. 18. okt smo imeli pogrebne svečanosti v cerkvi in zunaj, ki se jih je udeležilo vse ljudstvo. Tu je bila tudi vsa Litija in Javorje. Le »Zvon« proti domenku ni hotel sodelovati s cerkvenim zborom.«³⁶¹ Ob žalovanju za umrlim kraljem je 1. decembra istega leta občinski odbor zasadil spominsko lipo. Enako lipo so posadili tudi v Litiji.³⁶²

30. 5. 1937 je bila 20-letnica majniške deklaracije. V Šmartnem naj bi bil na ta dan prirejen »samo kres«.³⁶³ 1. 12. 1938 je občina priredila praznovanje državnega praznika ob 20-letnici ustanovitve Jugoslavije. Ker na županovo povabilo k sodelovanju Zvon ni hotel sodelovati, so na predvečer peli »naši fantje« (ni jasno razvidno, koga zapisovalec Župnijske kronike s tem omenja), govoril pa je župan Rus. V sklopu tega praznovanja je bila peta maša s cerkvenim govorom.³⁶⁴

Septembra leta 1939 se je začela druga svetovna vojna. Ob tem je v Župnijski kroniki zapisano: »Ko se je v septembru začela nova svetovna vojska, je bilo tudi pri nas vpoklicanih precej mož, fantov in konj. Ta vpoklic je ljudi precej razburil, vmes je delovalo tudi žganje, ki so si ga letos ob bogati letini povsod veliko nakuhali. Ta položaj je izrabilo tudi par komunističnih agitatorjev. S primernimi razlagami pa se je ves položaj umiril.«³⁶⁵ Dve leti pozneje je na cvetno nedeljo, 6. 4. 1941 prišlo do napada na Jugoslavijo. Po jutranji maši je občinski tajnik pred osnovno šolo bral razglas o nemškem napadu in pozival ljudi k miru ter poslušanju nadaljnjih navodil. V Šmartno se je po napadu Nemčije stekalo veliko jugoslovanskih vojakov, ki so odmetavali orožje in vse, kar so nosili in vozili s seboj. V dnevih po veliki noči je v Šmartno prišla nemška policija ter zasedla šolske prostore in žandarmarijo, ki se je nastanila v hiši pri Knafliču.³⁶⁶ Z začetkom druge svetovne vojne se je za Šmartno in okolico začelo popolnoma novo obdobje.

³⁵⁶ Župnijska kronika, leto 1919.

³⁵⁷ Župnijska kronika, leto 1921.

³⁵⁸ V »Župnijska kronika, leto 1920.«: »naše organizacije in duhovščina«

³⁵⁹ Verjetno litijski župan.

³⁶⁰ Župnijska kronika, leto 1920.; Župnijska kronika, leto 1919.: »18. 10. Sestanek pri glavarstvu v Litiji radi priprav za sprejem regenta Aleksandra.«

³⁶¹ Župnijska kronika, leto 1934.

³⁶² Prav tam.

³⁶³ Župnijska kronika, leto 1937.

³⁶⁴ Župnijska kronika, leto 1938.

³⁶⁵ Župnijska kronika, leto 1939.

³⁶⁶ Jubilej, 2001, 49.

6. 4. NARAVNE NESREČE

Septembra 1918 so se pojavile različne bolezni: griža, »španska bolezen« in pljučnica.³⁶⁷ Razsežnosti španske gripe so bile velike, o čemer je pisalo tudi časopisje: »Španska bolezen pri nas zelo razsaja. Ni jo skoraj hiše, kjer bi ne imeli po več bolnikov. Pa tudi smrtnih slučajev je veliko. Pravijo, da jih je bilo v teku zadnjega časa že nad sto. Pripetilo se je že, da so jih v fari nekateri dan pokopali po 6–7. Nje žrtev je postal tudi g. Ivan Razboršek trgovec in posestnik v Šmartnem.«³⁶⁸ Za 14. 6. 1919 Župnijska kronika poroča o »posameznih slučajih koz«.³⁶⁹

Šmartno in okolico so prizadela tudi neurja. 11. 6. 1920 je npr. Šmartno ter del Vintarjevca, Zavrstnika in Male Kostrevnice prizadela toča.³⁷⁰ Huda nevihta je bila tudi 29. 10. 1926, ko je bilo podrtih več kozolcev. Takrat je bilo veliko litijskega polja poplavljenega. Vihar je poškodoval tudi streho na župnijski cerkvi.³⁷¹ O neurju poroča Župnijska kronika tudi za 25. 7. 1927, ko je bila huda nevihta in toča po raznih krajih šmarske župnije, in 3. 8. 1927, ko je v viharni noči strela udarila v kozolec v Črnem potoku.³⁷² 29. 6. 1932 je v neurju strela zanetila požar na župnijskem gospodarskem poslopju, ki je pogorelo do tal.³⁷³

To območje je večkrat prizadel tudi mraz. 12. 5. 1927 je slana napravila veliko škode na poljskih pridelkih in na drevju.³⁷⁴ Omenja se tudi velik mraz v zimi leta 1929, katerega posledice so bile deset let pozneje še vedno vidne³⁷⁵. O tem mrazu poročata tako Kronika za hrib kot Župnijska kronika. V Župnijski kroniki najdemo takšen zapis: »Koncem januarja velik sneg in hud mraz, ki je trajal skoro do srede marca. Termometer je kazal – 25 do – 30°C³⁷⁶. Ptički so cepali, v hlevih je bil izreden mraz, zmrazil je krompir in drugi sadeži. Popolnoma je zmanjkalo kuriva.«³⁷⁷

Viri poročajo tudi o potresih v tem obdobju. Župnijska kronika poroča, da je bil 21. 4. 1928 »precej močan vertikalni potres«,³⁷⁸ Kronika za hrib pa poroča o potresu 6. 5. 1939: »Smola pa taka! Ob 5^h zjutraj je vrgel Šmarčane iz postelj potres, ki je napravil precej škode. Najhujše je bilo v Litiji, kjer je podrl precej dimnikov.«³⁷⁹

³⁶⁷ Župnijska kronika, leto 1918.: »Meseca septembra se je pojavila griža, španska bolezen in pljučnica, ki je pobrala do konca leta 70 žrtev. Umirali so po večini mladi in kreпки ljudje.«

³⁶⁸ Domovina (Ljubljana), 25. 10. 1918, 4.

³⁶⁹ Župnijska kronika, leto 1919.

³⁷⁰ Župnijska kronika, leto 1920.

³⁷¹ Župnijska kronika, leto 1926.

³⁷² Župnijska kronika, leto 1927.

³⁷³ Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 10.; Jubilej, 2001, 46.

³⁷⁴ Župnijska kronika, leto 1927.

³⁷⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »marec 1939, »sajenje jablan sadje«: »Še od zime l. 1929. ko je bil velik mraz, sadje hira. Vrt med hišo proti Brinjeki in Kolšku je bil skoro prazen.«

³⁷⁶ V »Župnijska kronika, leto 1929.«: »25 – 30°C« – Sklepamo lahko, da so mišljene temperature pod ničlo.

³⁷⁷ Župnijska kronika, leto 1929.

³⁷⁸ Župnijska kronika, leto 1928.

³⁷⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »6. 5. 1939, Potres«.

6. 5. GOSPODARSKO STANJE

Ob koncu prve svetovne vojne je bilo čutiti precejšnje pomanjkanje, o čemer je poročalo tudi časopisje: »Aprovizacija je pri nas nad vse sijajna. Oni, ki so odvisni od nje, so prejeli v zadnjih 4 mesecih po 1 kg lepe bele moke na osebo. Zato ni čuda, če se španska bolezen širi. Ako pa greš kam za moko moledovat, se ti čudijo, kako da se v petem letu vojne nisi naučil živeti, ne da bi sitnaril po uradih. Zdi se, da mislijo z nami tako, kot Ribničan s konjem, ki ga je učil stradati.«³⁸⁰ 17. 2. 1919 je bil ustanovljen širši aprovizijski odbor, ki mu je predsedoval Ferdinand Tomažin, zastopnika občine pa sta bila župan Leopold Hostnik in dekan Matej Rihar.³⁸¹ Vizitacijsko poročilo iz leta 1922 še vedno poroča o slabem gospodarsko-gmotnem stanju šmarske župnije (pri tem se moramo zavedati, da je takrat pod šmarsko župnijo spadala tudi Litija), ki naj bi bilo posledica dejstva, da so v župniji tri graščine, ki imajo skoraj tretjino vsega zemljišča, poleg tega pa naj topilnica v Litiji takrat ne bi obratovala, predilnica pa tudi ne v polnem obsegu. Tisti, ki so se znebili dolgov, so se znova zadolževali. Še vedno je bilo prisotno precejšnje pomanjkanje, predvsem na obleki. Za izboljšanje gmotnih razmer med kmeti je delovala na političnem polju »Kmetiska zveza«, ki je bila ustanovljena leta 1908. Ustanovljena je bila tudi Delavska strokovna zveza, ki se ni uspela razviti, saj v Litiji ni bilo dovolj sposobnih ljudi in tudi ne potrebnih prostorov, Šmartno pa je bilo preveč oddaljeno za delavsko središče.³⁸² O slabem gmotnem stanju poroča tudi vizitacijsko poročilo iz druge polovice dvajsetih let, kjer so kot razlogi za to navedeni razvade, slabe letine in nizke cene živine. Za živež in obleko so se ljudje tudi zadolževali.³⁸³

Za obdobje med obema vojnama se omenjata dve hranilnici. 3. 8. 1930 je npr. občinski odbor sklenil, da občina ne nastopi kot soustanoviteljica nove občinske hranilnice, kot argument pa je navedel, da sta v Šmartnem že dve posojilnici in hranilnici in zato ni potrebe po novi.³⁸⁴ Dve hranilnici v svojih spominih omenjata tudi Martin Mah³⁸⁵ in Alojzija Groznik. Slednja (sicer ne navaja izrecno za katero obdobje gre) omenja dve hranilnici in posojilnici: klerikalno v društvenem domu in liberalno v hiši med zadrugo in Robavsovo hišo.³⁸⁶ Hranilnica in posojilnica, ki jo navaja Župnijska

³⁸⁰ Domovina (Ljubljana), 25. 10. 1918, 4.

³⁸¹ Župnijska kronika, leto 1919.: »17. 2. Ustanovitev širšega aprovizijskega odbora, predsednik Fr. Tomažin, zastopnika občine župan Leopold Hostnik in dekan Matej Rihar.«

³⁸² NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).

³⁸³ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarije, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).

³⁸⁴ Zapisniki sej, 3. 8. 1930.

³⁸⁵ Dolšek, Niti življenja, 2013, 208.: »V Šmartnem sta tisti čas delovali dve hranilnici in obe sta zavajali varčevalce. Ker nista izplačevali, so bili varčevalci primorani svoje vloge prodati pod ceno, da so s tem rešili vsaj del svojih prihrankov. Sami upravljavci pa so si izplačali polne vsote. To je bil poleg že omenjenih dolgov, ki smo jih s prodajo hiše poravnali, ponoven padec za Mahe, in na novo hišo, za katero smo imeli pripravljeno že vso dokumentacijo in skoraj ves gradbeni material, ni bilo mogoče računati. Izgubili smo ogromno premoženje.« (Spomini se nanašajo na šolsko dobo Martina Maha, ki je bil rojen leta 1922.)

³⁸⁶ Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 11, 14.: »V hiši kjer je sedaj skladišče usnjarne, je bil društveni dom (kulturni dom klerikalcev). Ta dom so sezidali na prostoru Franca Povšeta (Škrata), ki se je preselil v Cerkovnik. Tudi čitalnica je bila tu, ter hranilnica in posojilnica. Imeli so veliko dvorano z odrom in

kronika, je verjetno katoliška in zanjo ta vir navaja naslednje podatke o prometu: 1919 – 2016398.34 K³⁸⁷, 1920 – 4.551.781.37 K³⁸⁸, 1921 – 9 milijonov K³⁸⁹, 1922 – 2.967.653.20 din³⁹⁰, 1923 – 3. 531. 988. 79 din³⁹¹, 1924 – 5.510.966.83 din³⁹², »1925 – 5. 010.966 – «³⁹³, 1926 – 6.100.353.25³⁹⁴. Vizitacijsko poročilo za leto 1922 navaja med protikatoliškimi organizacijami tudi Kmečko hranilnico v Šmartnem.³⁹⁵ Po poročanju časopisja je leta 1925 v prostorih Kmetijske hranilnice in posojilnice v Šmartnem delovala brezplačna gospodarska nasvetovalna pisarna, ki je poslovala vsako nedeljo od 8. do 10. ure dopoldne. Tam so potekala posredovanja o davčnih, vojaških, kmetijskih, obrtniških, delavskih, trgovskih in sodnih vprašanjih.³⁹⁶

V tridesetih letih so posledice svetovne gospodarske krize občutili tudi v Šmartnem pri Litiji. Za leto 1930 je v Župnijski kroniki zapisano: »Na jesen se je začutila silna gospodarska kriza. Ljudje se dolžijo, da zmorejo davke, ki so pretirani. Promet v trgovinah pada, gostilne se praznijo, ljudje kolnejo in zabavljajo na tihem.«³⁹⁷ V Slovenskem narodu pa: »Kriza, vsepovsod Kriza! Res, vsepovsod, ne samo pri – nas. Še celo v – nebesih! Nedelja nas je poučila tako. Imeli smo žeganje. Oj, kako smo ga vrtili prejšnja leta. Šmartno in vsa fara je praznovala svojega patrona z največjo slovesnostjo, ki se je očitovala posebno v jedi in pijači. Kako neki pa smo si zamislili drugače našega čestitega svetca, kakor s tolsto gosjo, pravo Martinovo gosjo pod eno roko, pod drugo pa čedno in trebušasto posodo vina, pa najsi je bila to le pletenka ali pa zajeten sodček. /.../ In bobov! Nič koliko jih je napekla prejšnja leta vsaka hiša ki je držala kaj na svoj ugled. Letos pa je zmanjkalo takih dobrot še za domače. /.../ Vsaka gostilna je imela Martinovanje, kjer je glavno točko dnevnega reda prevzela tolsta gos. Letos pa smo se tolažili le ob – golažu in hrenovkah, običajnih nedeljskih dobrotah.«³⁹⁸ V okolici Šmartna se je poznal tudi zastoj v lesni trgovini, ki je bila za tamkajšnje ljudi zelo pomembna zaradi zaslужka, ki so si ga pridobili s prodajanjem gozdov ter sekanjem, prevažanjem in žaganjem lesa. V tem času naj bi pa celo ena največjih šmarnskih trgovin zaradi lesne krize opustila svoj oddelek.³⁹⁹ Gospodarska kriza se je

telovadnico. /.../ Med zadrugo in Robavsovo hišo stoji hiša, ki jo je postavil kovač Martin Mah. Bil je solastnik fužine in lastnik lepih njiv in travnikov v naši dolini. V tej hiši je bila dolgo let liberalna hranilnica in posojilnica.«

³⁸⁷ Župnijska kronika, leto 1919.

³⁸⁸ Župnijska kronika, leto 1920.

³⁸⁹ Župnijska kronika, leto 1921.

³⁹⁰ Župnijska kronika, leto 1923.: »25. 3. Občni zbor hranilnice in posojilnice za l. 1922. Promet Din 2. 967. 653. 20.«

³⁹¹ Župnijska kronika, leto 1924.: »9. 3. Občni zbor hranilnice in posojilnice za l. 1923. Promet. Din 3. 531. 988. 79.«

³⁹² Župnijska kronika, leto 1925.: »29. 3. Občni zbor hranilnice in posojilnice za l. 1924. Promet: Din 5.510.966.83.«

³⁹³ Župnijska kronika, leto 1925.

³⁹⁴ Župnijska kronika, leto 1927.: »Občni zbor Hranilnice in posojilnice za l. 1926. Promet 6.100.353.25 Din.«

³⁹⁵ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).: »V rokah imajo nasprotniki tudi okrajno posojilnico v Litiji, v Šmartnem pa Kmečko hranilnico.«

³⁹⁶ Domovina (Ljubljana), 24. 4. 1925, 3.

³⁹⁷ Župnijska kronika, leto 1930.

³⁹⁸ Slovenski narod, 20. 11. 1930, 3.

³⁹⁹ Prav tam.

nato še zaostrovala. Otroci naj ne bi imeli niti za obleko.⁴⁰⁰ Za leto 1933 je v Župnijski kroniki zapisano, da je »Hranilnica« (verjetno katoliška) izplačila skoraj popolnoma ustavila. V istem zapisu se omenja, da ljudje nimajo denarja za maše, ki naj bi zelo izostale, pogrebov pa večina ni plačala. Ljudje so bili brez dela, pri delu na cestah pa naj bi zaposlovali le pristaše režima.⁴⁰¹ Za pomoč prizadetim v gospodarski krizi so bile prirejene dobrodne akcije. V decembru 1931 je bila npr. prirejena dobrodna nabirka z namenom, da bi najrevnejšim priskrbeli krompir, fižol, moko in obutev za otroke⁴⁰², leta 1932 pa je bilo za Veliko noč kupljenih 7 oblek, 4 pari čevljev, 31 družin je dobilo za praznike moko in meso. Istega leta naj bi za birmo kupili 5 oblek in nekaj malenkosti.⁴⁰³ Dobrodne akcije so potekale tudi v naslednjih letih (npr. obdarovanja na Veliko noč, Miklavža in na Božič), tudi leta 1940. Posebna skrb je bila namenjena otrokom, ki so bili obdarovani z obleko in čevlji.⁴⁰⁴ 19. 12. 1937 je bilo obdarovanje revnih otrok v šoli, na kateremu je bilo obdarovanih 136 otrok z obleko in čevlji. Pri tej akciji je sodeloval karitativni odsek, precej naj bi pa prispevala tudi banska uprava.⁴⁰⁵ Leta 1938 se je čutilo gospodarsko izboljšanje, vendar je bila pa še vedno prisotna velika revščina.⁴⁰⁶ Za birmo je zato takrat karitativni krožek priskrbel obleko in čevlje, knezi Windischgrätz so bili pa botri 31 revnim otrokom, katerim so dali obleko in čevlje.⁴⁰⁷ Tudi leta 1940 se je čutilo veliko pomanjkanje, tudi zaradi slabe letine, zato je občina naročila za prehrano prebivalstva 8 petnajststonskih vagonov koruze.⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ Župnijska kronika, leto 1931.: »Gospodarska kriza se vedno poostruje – Kmečki pridelki nima cene – ljudje nimajo tudi za obleko in so obupani.«; Župnijska kronika, leto 1935.: »Cene kmetijskim pridelkom padajo – revščina raste.«

⁴⁰¹ Župnijska kronika, leto 1933.

⁴⁰² Župnijska kronika, leto 1931.

⁴⁰³ Župnijska kronika, leto 1932.

⁴⁰⁴ Župnijska kronika, leto 1934, 1936, 1939, 1940.

⁴⁰⁵ Župnijska kronika, leto 1937.

⁴⁰⁶ Župnijska kronika, leto 1938.: »V marcu poživljene hranilnice: ljudje so si oddahnili. /.../ Dasi se čuti gospodarsko zboljšanje, je še velika revščina.«

⁴⁰⁷ Župnijska kronika, leto 1938.

⁴⁰⁸ Župnijska kronika, leto 1940.

6. 6. GOSTILNE

V Šmartnem in okolici je bilo v tem času več gostiln: npr. Maček, Robavs, Vozel (Bognovška), Krznar, Hostnik, Strman, Grčar, Gradišek in Železnik.⁴⁰⁹ Na tem mestu bomo opisali delovanje dveh gostiln: gostilno pri Mačku in gostilno pri Robavsu.

Glede delovanja gostilne pri Mačku se lahko opiramo na spomine Marije Hribovšek, ki je šla leta 1927 služiti v to gostilno in je tu delovala enajst let. Kot lastnico gostilne navaja Pavlo Maček in njenega sina Ivana. V gostilno so zahajali stalni gostje, ob nedeljah, semanjih dneh in raznih praznikih pa tudi občasni. Gostov je bilo tudi po trideset na dan. Nekateri delavci, ki so delali pri Knafliču, so se oglasili že na zajtrku, kjer so dobili kruh in kavo. Za vsakega posebej so si sproti zapisovali znesek porabe, plačevali pa so ob plačilnih dneh. Ob nedeljah so se ljudje v gostilni radi ustavljali po nedeljskih mašah. Po prvi maši so lahko postregli z obaro in vampi, medtem so pa že dušili golaž in pristavili govejo juho. Po deseti maši so lahko postregli tudi s polnim kosilom (čista ali z rezanci zakuhana goveja juha, govedina ali pečenka, razne omake, krompir in solata). Včasih je kdo s seboj prinesel svežo žemljo od peka in naročil le čisto juho, ki je stala 1, 5 din. Ob semanjih dneh so pripravili tudi koštrunčka v omaki, kozlička, pečenko in piščanca. Točili so vino, pivo in razne žgane pijače. Za pusta naj bi imeli gostilno odprto vso noč. V eni od gostilniških sob so imeli mladi Šmarčani plesne vaje, kjer so plesali valček, polko, fokstrot, tango, kreolo in rašplo. Gostilna je imela tudi mesnico, ki je bila odprta vsak dan. Vsak teden so klali govedo ali tele, jeseni pa tudi pujske. Meso je bilo shranjeno v dveh ledenicah, ki so jih pozimi oskrbeli z ledom. Led, ki so ga pozimi navozili, zdrobili, stolkli skupaj v kvadre in ponovno zamrznili na

⁴⁰⁹ V rokopisu Slavke Mrzel naštete: Maček, Robavs, Vozel (Bognovška), Krznar, Hostnik, Strman, Grčar in Gradišek, v »Dolšek, Špinerbal, 2011, 36.« pa: Robavs, Maček, Bobnovčen – Na štengcah, Johanca – Gabriel, Zadruga, Strman, Hostnik in Krznar; Dolšek, Niti življenja, 2013, 434.: »Stara mama, Marija Okrogar, se je rodila leta 1845. Živela je v Šmartnem, Pri Bognovčenu po domače. K njej se je priženil eno leto starejši Ivan Vozel. Imela sta gostilno. Z leve in desne strani so do vhoda vodile stopnice, zato se je prijelo ime Na štengcah. Veliko so peli in ravno tu so po pripovedovanju mojega očeta ustanovili pevsko društvo Zvon.«; Dolšek, Niti življenja, 2013, 202.: »ki je služila v gostilni Johanca pri Železniku. Sedaj je tu gostilna Pri Gabrijelu.« (Zapis se nanaša na leto 1922.); Dolšek, Špinerbal, 2011, 41–42.: »Prosvetnemu društvu je bila naklonjena gostilna Pri Zadrugi, ki jo je vodila Rezka Gradišek. V njej so se zbirali pevci in igralci in potem družno odšli na vaje. Ni jim bilo potrebno naročiti pijače, lahko so se zatekli le pod streho.«; »NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 23, mapa »Iz zapuščine šolskega upravitelja Maksa Kovačiča; predavanja; izrezki iz časopisov«, Dokument iz 13. 7. 1931.« – Na tem mestu so navedeni naslednji gostilničarji v Šmartnem: Anton Černigoj, Terezija Gradišek, Franc Hostnik, Ivan Maček, Ivan Robavs, Pavla Vozelj, Ivana Železnik; gostilničarji v Javorju: Jožefa Rus, Jože Pristopec, Ana Zavašnik; gostilničarji v Zavrstniku: pri »Franceljnu«, Mestnik in Planinšek; v Mali Kostrevnici gostilna pri »Lovšetu«; v Veliki Kostrevnici gostilna Jesenšek; Lazi (ker omenja Jablaniško dolino je imel Kovačič verjetno v mislih »Jablaniške laze«): gostilna Kobal; Jablanica: gostilna Ribič; Cerovec: gostilničar Anton Femc.; Spomin Pavle Bavdež (roj. 1917) v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 21–22.«: »V Javorju so bile tri gostilne. Kar pomnim, je bila dobra gostilna tu v Javorju pri teti Pepci. /.../ Gostilno je odprla v najeti Godčevi hiši in tu so se radi ustavljali tako preprosti domačini kot razna gospoda iz Šmartna, Litije, pa tudi iz Zagorja in Trbovelj. /.../ Ob nedeljah in semanjih dneh se je v velikem loncu kuhala goveja juha, pa tudi golaž, ajmoht, frišne klobase so v zimskem času kupovali pri kmetih. /.../ Pajkova in Kuhljeva gostilna sta bili stari kmečki gostilni. Tu se je pelo, pilo in plesalo. V obeh so se ustavljali Debečani in Sobračani, rekli so jima kar gostilna za srobotarje. /.../ Mislim, da se je Kuhljeva gostilna zaprla že pred drugo vojno, ko je umrla mama. /.../ Tudi gostilne tete Pepe po njeni smrti okoli leta 1960 ni nihče vodil. /.../ Ostala je le še Pajkova gostilna, kjer si popotnik lahko naroči pivo ali oro.«

prostem, je zdržal čez poletje vse do jeseni, še posebno dolgo v drugi ledenici, ki se ni odpirala vsak dan.⁴¹⁰

Podobne informacije lahko zasledimo v spominih Jožefe Smrekar o gostilni pri Robavsu, kjer je služila od leta 1927 naprej.⁴¹¹ Tudi ta gostilna je imela mesnico. Imeli so več zaposlenih: mesarja v mesnici, služkinjo v kuhinji, kelnarico v gostilni in še enega hlapca. Zjutraj so dokončali že vnaprej pripravljeno hrano: štirideset litrov obare, trideset litrov vampov in prav toliko golaža. V to gostilno so zahajali npr. po jutranji maši, saj doma niso imeli svežega mesa in takšnih jedi ni bilo na mizi. Nato so že pripravljali kosilo.⁴¹² Posebno veliko obiskovalcev je bilo ob semanjih dneh: »Ob semanjih dneh je bilo toliko gostov, da še jesti nismo imeli časa. Gospa je vedno skrbela, da smo kljub obilici dela vsi posli šli k maši, ob nedeljah popoldne pa še k nauku.«⁴¹³

Ohranjenih je nekaj zapisov iz sej občinskega odbora, ki prikazujejo odnos občine do gostiln v prvi polovici dvajsetih let. Ob koncu leta 1921 je občinski odbor zavrnil ustanovitev gostilne pri Grošeljnu ter ustanovitev gostilne pri Leskovcu.⁴¹⁴ Leta 1923 je občinski odbor izjavil, da ne more priporočati nove gostilne v Šmartnem, ker ni »nobene stvarne potrebe k temu«, da se pa kaže potreba po brezalkoholni gostilni, ker ni nobene v občini.⁴¹⁵ V letu 1924 na odnos takratnega občinskega odbora do pijančevanja kaže izjava, da bi bilo potrebno gostilničarsko zadrugo pozvati⁴¹⁶, da zaukaže svojim članom, da pijače ne dajejo že poznanim notoričnim pijancem, da si »ohranijo ugled sami sebi, pijancem in njih sojcem pa omejijo nasledke.«⁴¹⁷

⁴¹⁰ Dolšek, Niti življenja, 2013, 86–87.; Šmartno nekdanj, 1995, 54.

⁴¹¹ Dolšek, Niti življenja, 2013, 358.: »Septembra leta 1927 sem odšla od doma. Služila sem pri različnih ljudeh, najprej v gostilni Robavs v Šmartnem.«

⁴¹² Dolšek, Niti življenja, 2013, 358.

⁴¹³ Prav tam.

⁴¹⁴ Zapisniki sej, 27. 12. 1921.: »Gostilna pri Grošeljnu. Glasuje se z listeki. z da=8 ne=13 praznih=3. Ker odbor ne ve za javno potrebo, da se gostilna ustanovi, zato tudi večina ni mogla ustanovitve priporočati.«; Zapisniki sej, 20. 11. 1921.: »Gostilna Leskove Ivana v Šmartnem št. 50; Predlog: g. Fincinger. 1. Gostilna naj se da brez žganja.; 2. Gostilna ni potrebna.; Glasovalo se je z listeki: Za da: 9; ne 11«

⁴¹⁵ Zapisniki sej, 5. 8. 1923.

⁴¹⁶ V »Zapisniki sej, 16. 3. 1924.«: »Gostilničarska zadruga naj se pozivlje /.../«

⁴¹⁷ Zapisniki sej, 16. 3. 1924.

6. 7. TRGOVINE

V obdobju med obema vojnama je bilo v Šmartnem in bližnji okolici več trgovin, npr. Kmetijska zadruga, Leskovec, Nograšek, Novak, Šuc, Strman, Gruden in Razboršek.⁴¹⁸ Od teh so bile vse z mešanim blagom, pekariji Drčar in Deržič pa sta prodajali kruh.⁴¹⁹

Ivan Razboršek je imel trgovino z mešanim blagom in prodajal tudi čevlje. V Tržiču je zgradil tovarno čevljev JARA, s katero je neuspešno konkuriral tovarni PEKO. V Šmartnem je Razboršek svojo trgovino dal v najem Šešlarju. Ta je bil priseljenc in je po nekaj letih odšel iz Šmartna. Del stavbe je Razboršek dal v najem samostojnemu pekovskemu mojstru Pečkaju, ki mu obrt ni šla najbolje. Razboršek je tik pred drugo svetovno vojno šel v stečaj. Njegovo imetje je prevzela banka, ki ga je imela v lasti do nacionalizacije po drugi svetovni vojni.⁴²⁰

V stavbi poznejšega Leskovca je imel trgovec Ravnikar trgovino na drobno in na debelo. V Šmartnem je imel Ravnikar štiri hiše: eno je prodal leta 1873 (pozneje je bila porušena, na njenem mestu pa je bila leta 1876 zgrajena šola), ostale tri pa je kasneje prodal Wakoniggu, ki je prav tako imel trgovino na drobno in na debelo. Od Wakonigga sta kupila trgovino Ivan Leskovec (1888–1935) in Josip Gruden (1891–1933). Gruden je kasneje svojo polovico prodal Leskovcu in okrog leta 1923 odprl novo trgovino z mešanim blagom (prodajal je tudi tekstil). Za trgovca se je Josip Gruden izučil v Cerknici, izučena trgovka pa je bila tudi njegova žena Antonija, rojena v Litiji. Gruden je umrl 8. novembra 1933 v starosti 42 let. Po njegovi smrti je nekaj let imel trgovino v najemu Mirko Novak.⁴²¹ Leskovec je umrl leta 1935, po njegovi smrti pa je njegovo trgovino vodila naprej njegova žena Ana, rojena Černe.⁴²²

V 19. stoletju je trgovec Jaklič prodajal prehrano, tekstil in poljske pridelke, ki jih je nabavljajal pri kmetih. Okrog leta 1895 je Jaklič prodal trgovino Vodopivcu in ta naprej Slavincu. Večji del Slavinčevega poslopja ter zemlje je pozneje kupil Arko, ki je hišo in zemljišče prodal Kmetijski zadrugi. Ta je poslovala kot delniška družba ter

⁴¹⁸ rokopis, Slavka Mrzel; Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 5–6. (Pri tem viru gre za raziskovalno nalogo zgodovinskega krožka v OŠ Šmartno pri Litiji.); Zapisniki sej, 20.11. 1921.: »Strman Jožefu, da ustanovi prodajalno, se od strani odbora ne stavi nikaka ovira.«

⁴¹⁹ rokopis, Slavka Mrzel: »Kmetijska zadruga, Leskovec, Nograšek, Novak, Šuc, Strman, Gruden. Vse so bile z mešanim blagom. Pekarija Drčar in Deržič je prodajala kruh.«; Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 11.: »V današnjem frizerskem salonu Škrabanja je imel nekdanj trgovino Ivan Šelekar (1867–1911). Pred drugo svetovno vojno je tu deloval trgovec Ivan Deržič. Oba sta trgovala z mešanim blagom, Deržič je imel tudi pekarijo.«

⁴²⁰ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 5–6.

⁴²¹ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 7.; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 8–9.: »Kodretovo hišo je sezidal Ravnikar. Imel je glavno zalogo tobaka, piva in smodnika. Hišo je nato prodal trgovcu Johanu Wakoniggu. Ta je bil lastnik obeh stavb, v katerih sta danes obe trgovini, pa tudi lastnik bivše pekarnice in hiše v Zavrstniku, kjer je bila tudi trgovina. /.../ Wakonigg je bil veletrgovec – grosist. /.../ Zaradi starosti je oddal trgovino v Šmartnem v najem trgovcema Šelekarju in Slavincu. Po Šelekarjevi smrti sta prevzela trgovino Ivan Leskovec in Josip Gruden. Ko je Wakonigg prodal vse svoje posestvo Ivanu Leskovcu, ki je bil nečak njegove druge žene, je kupil Josip Gruden Francovo hišo, jo prezidal in odprl svojo trgovino. /.../ Po smrti Josipa Grudna sta prevzela trgovino Mirko in Anica Novak.«; V »Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 7.« se pojavi zapis »Wakonigg«, v »Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 8–9.« pa »Wakonigg«.

⁴²² Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 8.

imela poslovodjo in upravni odbor (kmetje in duhovnik).⁴²³ »Kmetijska nabavna in prodajna zadruga« je pričela redno poslovati januarja 1920⁴²⁴, Slavinčevo hišo in trgovino z inventarjem vred je pa kupila 22. 2. 1924. Gostilno je prevzela 1. aprila, trgovino pa 1. junija.⁴²⁵ 16. 12. 1924 je potekalo praznovanje petletnice obstoja Kmetijske zadruge. Ob osmih je bila maša, ob pol desetih⁴²⁶ predavanje o združništvu in varčnosti (Dr. Basaj), ob dveh popoldne o živinoreji (Krištof), ob koncu pa o izobrazbi kot temelju blagostanja (Gabršek).⁴²⁷ 27. 6. 1925 je bila ustanovljena mlekarica kot del Kmetijske zadruge.⁴²⁸ Leta 1925 je bilo zapisano, da ima Kmetijska zadruga 293 članov.⁴²⁹ V vizitacijskem poročilu iz druge polovice dvajsetih let je zapisano, da naj bi ljudstvu služila tudi »Kmetijska zadruga, ki ima v lastni hiši prodajalno, gostilno, mlekarico in lesni oddelek z 9 uslužbenci«. ⁴³⁰ Leta 1930 so ukiniteli mlekarico in sirarno, zadnji mlekar pa je bil Franc Poglajen. Po prvi svetovni vojni je Kmetijska zadruga kupovala tudi les in ga nato prodajala. Člani zadruge so imeli nakupovalno knjižico, enkrat na leto pa so jim priznali določen odstotek dobička ali izgube.⁴³¹ V Župnijski kroniki je za leto 1936 zapisano, da se dekan ni strinjal z gospodarjenjem Kmetijske zadruge, saj naj bi le-ta v desetih letih napravila skoraj milijon dinarjev izgube, ki jo je morala kriti »hranilnica« in »okrajna blagajna«. Zato naj bi leta 1935 dekan izstopil iz obeh zavodov.⁴³² V Župnijski kroniki je ohranjenih tudi nekaj podatkov o prometu Kmetijske zadruge: 1920 – 4.243.591.73 K⁴³³, 1921 – 5.517.865.38 K⁴³⁴, 1922 – 2.910.982 din⁴³⁵, 1923 – 5.056.018.18 din⁴³⁶, 1924 – 7.991.575.47⁴³⁷, »1925 – 7.991.575 – «⁴³⁸.

⁴²³ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 10.

⁴²⁴ Župnijska kronika, leto 1920.; V »Ilustrirani Slovenec, 8. 3. 1925, »Naša združna organizacija (I. del)«.« je zapisano, da je bila ustanovljena leta 1919.; »NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922)«. : »Začetkom l. 1920 je začela poslovati Kmetijska zadruga, ki pod spretnim vodstvom Avgusta Koprivnikarja in ob navodilih g. kaplana Sparhakla lepo napreduje.«

⁴²⁵ Župnijska kronika, leto 1924.: »22.2. Kmetijska zadruga kupi Slavinčevo hišo in trgovino z inventarjem vred za Din 550.000, gostilno prevzame 1. 4. trgovino 1. 6.« Zadnja dva datuma sta napisana v komentarju pri 22. 2. in ker ni jasno, ali so Župnijsko kroniko pisali sproti ali npr. na koncu leta, ne vemo, ali sta zadnja dva datuma bila napisana že februarja (in bi šlo v tem primeru samo za načrt za prihodnost) ali pozneje.

⁴²⁶ Župnijska kronika, leto 1924.: »ob ½ 10h«

⁴²⁷ Župnijska kronika, leto 1924.

⁴²⁸ Župnijska kronika, leto 1925.

⁴²⁹ Ilustrirani Slovenec, 8. 3. 1925, »Naša združna organizacija (I. del)«.

⁴³⁰ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).

⁴³¹ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 11.; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 13.: »Jaklič je prepustil hišo Vodopivcu. Vodopivčev sin je bil pobudnik kolesarstva. Nato je hišo kupil trgovec Slavinc. Po svoji preselitvi v Maribor je kupila to hišo klerikalna kmetijska zadruga. Hiša je bila večkrat prenovljena in predelana. Pred svetovno krizo, leta 1930 je bila na dvorišču lepo urejena mlekarica s sirarno. Po ukinitvi mlekarice je bila tu do druge svetovne vojne sušilnica sadja. Gostilno v tej stavbi so vodili starši pisatelj Slavka Gruma, nato Julka Kajtna, Rezka Gradišček in zadnja Ivanka in Janez Hostnik.«

⁴³² Župnijska kronika, leto 1936.

⁴³³ Župnijska kronika, leto 1922.: »10. 4. 1921 – Občni zbor zadruge – Promet v l. 1920: K 4.243.591.73«

⁴³⁴ Župnijska kronika, leto 1922.: »Občni zbor zadruge za l. 1921. Promet v l. 1921 K 5.517.865.38«

⁴³⁵ Župnijska kronika, leto 1923.: »28. 2. Občni zbor kmetijske zadruge za l. 1922 promet Din 2. 910.982«

Slika 3: Kmetijska zadruga v Šmartnem pri Litiji leta 1925⁴³⁹

Iz okolice Šmartna je bil doma znan trgovec Josip Strman iz Male Kostrevnice, ki je imel trgovino z mešanim blagom, gostilno ter žago in trgovino z lesom. V Veliki Kostrevnici so v svoji trgovini Berličiči prodajali tudi petrolej.

Jože Nograšek je imel v letih pred drugo svetovno vojno ob čevljarški delavnici tudi trgovino z mešanim blagom. Trgovino je opustil decembra 1941, ko se je pred Nemci umaknil v Ljubljano.

V letih pred drugo svetovno vojno je v poznejšem bifeju Baron delovala parna pekarna, ki je bila last Ernesta Drčarja (nekaj let je bil tudi župan in predsednik Kmetijske zadruge). Bil naj bi najboljši pek v Šmartnem ter imel trgovino s kruhom in pecivom.⁴⁴⁰ Z Drčarjevo hčerko Nado se je poročil Franc Šuc. Ta je najprej služboval v Kmetijski zadrugi, po poroki odšel v Argentino in po vrnitvi odprl trgovino z mešanim blagom, ki je delovala tudi med drugo svetovno vojno. Šucova žena Nada se je ukvarjala s pletiljstvom.⁴⁴¹ Pred drugo svetovno vojno je v poznejšem frizerskem salonu Škrabanja deloval Ivan Deržič, ki je imel pekarijo.⁴⁴²

V letih pred drugo svetovno vojno sta v Šmartnem delovali dve trgovki, ki sta tudi hodili po sejnih: Marija Merzel in Marija Groznik.⁴⁴³

Trgovci so bili tudi sponzorji raznih prireditev (npr. gledališke igre, telovadni nastopi itd.). Največji sponzor je bila Kmetijska zadruga, ki so jo ustanovili z namenom, da bi finančno pomagala Orlom in Katoliškemu prosvetnemu društvu. Kmetijska

⁴³⁶ Župnijska kronika, leto 1924.: »2. 3. Občni zbor kmetijske zadruge za l. 1923 Promet Din 5.056.018.18«; Ilustrirani Slovenec, 8. 3. 1925, »Naša zadržna organizacija (I. del)«.: »Kmetijska zadruga v Šmartnem pri Litiji /.../ prometa l. 1923. – 5, 056.012 Din«

⁴³⁷ Župnijska kronika, leto 1925.: »8. 3. Občni zbor Kmet. zadruge za l. 1924. Promet: Din 7.991.575.47«

⁴³⁸ Župnijska kronika, leto 1925.

⁴³⁹ <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=2522> (Dostop: 19. 8. 2014); V tem viru je ta hiša imenovana kot »Jakličeva hiša v Šmartnem leta 1925«.

⁴⁴⁰ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 11.; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 9.: »Pekovski mojster Ernest Drčar je kupil od Wakonigga hišo in v njej sezidal parno pekarno.«

⁴⁴¹ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 12.

⁴⁴² Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 11.

⁴⁴³ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 13.

zadruga Šmartno, pod katero sta v obdobju med obema vojnama spadala Podšentjur in Breg, je v uk jemala predvsem kmečke otroke.⁴⁴⁴

6. 8. MANJŠE OBRTNE DELAVNICE

V Šmartnem je rodbina Knaflič imela tovarno usnja, na drugi strani Šmartna pa je bil lesni obrat Izgoršek. Oba naj bi bila odlična strokovnjaka, njuni izdelki pa so bili na dobrem glasu.⁴⁴⁵ Knafličev in Izgorškov obrat bosta obravnavana v posebnem podglavju. Poleg tovarne usnja Knaflič in Izgorškove mizarske delavnice je v Šmartnem in okolici obstajalo več obrtnikov⁴⁴⁶:

čevljarji ⁴⁴⁷	Nograšek, Hribovšek, Mrzel, Mandelj, Breznikar
šivilji	Janša, Meke
fotografa	Ljubič, Krema
zidarski mojster	Gradišek
peka	Drčar, Deržič ⁴⁴⁸
krojači	Jeriha, Flisek, Mrzel, Rus
pletilja	Šuc
mesarja	Robavs, Maček
kovač	Ilovar
kolar	Škoda
ključavničar	Kepa
tapetnik in sedlar	Kolar
fužinar	Mah

Nekaj ohranjenih spominov se nanaša na Nograškovo, Mrzelovo in Hribovškovo čevljarstvo delavnico. Ko se je Leopold Mrzel pri Nograšku učil za čevljarja, je bil v tej delavnici delavnik od pol šestih zjutraj do devetih zvečer, vmes pa je bila ena ura prosta za kosilo. Pomočniki so zaključili delo pol ure prej, trije vajenci pa so morali na koncu še pospraviti delavnico. Med strankami je bilo veliko okoliških kmetov s hribov, ki med

⁴⁴⁴ Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 14.

⁴⁴⁵ rokopis, Slavka Mrzel

⁴⁴⁶ Vir za razpredelnico: rokopis, Slavka Mrzel; Nekaj čevljarjev v Šmartnem je navedenih v »Dolšek, Špinerbal, 2011, 93.«: Nograšek, Leopold Mrzel, Franc Hribovšek, Jože Breznikar, Rajniš, Hauptman, Medvešek in Slivar, nekaj krojačev v Šmartnem pa v »Dolšek, Špinerbal, 2011, 97.«: Milan Groznik, Franc Mrzel, Jeriha in njegova hči Marija, poročena Groznik in Janez Meke; V »Dolšek, Špinerbal, 2011, 85.« je navedeno, da se je v Šmartnem večina šivilj izučila pri Ivi Janšatovi, informatorji pa naj bi se spominjali Anice Meke, Mimice Mrzel in njene svakinje Marije Mrzel, Vovkove, Tončke Gradišek, Lojzke Sinigoj, v Zavrstniku pa Angelce Planinšek.

⁴⁴⁷ Lebar, Območje občin, 2011, 624.: »V Litiji in Šmartnu pa tudi v nekaterih drugih krajih je bila med obema svetovnima vojnoma precej razvita obrt. Veliko je bilo čevljarjev, saj so imeli usnje v Knafličevi tovarni usnja »pri roki«. Šmarski čevljarji so obiskovali sejme v Novem mestu, Žužemberku, Stični, Moravčah in v drugih dolenjskih krajih. Čevljarji so v koših nosili čevlje, narejene v domačih delavnicah, tudi po devet ur daleč. S sejma so se vračali naslednji dan.«

⁴⁴⁸ Župnijska kronika, leto 1919.: »18. 3. Tukajšnji pek Drčar pričel zopet s pekarijo, ki je počivala ves čas vojske.«; Župnijska kronika, leto 1928.: »marc Novo pekovsko podjetje prične pek Ivan Deržič.«; Župnijska kronika, leto 1929.: »April Hišo Šelekerjevo poleg zakristije je kupil pekovski mojster Ivan Deržič.«

tednom niso hodili v dolino, zato je bila po maši delavnica polna ljudi. Do devete ure so nato vajenci pospravili delavnico, obrisali prah s kopit, očistili šivalne stroje in orodje vseh štirih mojstrov in vajencev. Vajenci so morali priskrbeti tudi šipe, s katerimi so strgali peto in podplate.⁴⁴⁹ Leopold Mrzel se svojega obdobja v Nograškovi čevljarski delavnici spominja takole: »Nograšek je bil dober in pošten mojster. Znal je ceniti dobrega vajenca in mi kljub predhodnemu dogovoru, da bom hodil domov na hrano, nudil vso oskrbo, tudi malico. Nekateri pomočniki so bili zelo nesramni. Vajence so topli z usnjeno kneftro, mene, domačina, se niso upali udariti. Ženske čevlje smo izdelovali iz prima boksa. Nizki zimski šolni so stali okrog sto dvajset dinarjev, moškimi pa se je cena gibala od sto petdeset do sto devetdeset dinarjev. Da so bili delovni čevlji močnejši, smo jih šivali iz narobe obrnjenega govejega usnja. V enem tednu smo jih naredili dvajset parov. Preden smo jih izročili kupcu, smo jih namazali s posebno apreturo ali boksom in dobro skrtačili. Zelo lepo so se svetili. Na koncu smo napeljali še vezalke. To je moralo biti postorjeno do pol sedmih, ko se je končala nedeljska jutranja maša.«⁴⁵⁰ Pozneje je imel svojo delavnico, v kateri naj bi imel malo pred drugo svetovno vojno čez dvesto kopit in vse potrebne šivalne stroje.⁴⁵¹ Zaposlil je tudi po tri pomočnike in dva vajenca. Delavnica naj bi bila uspešna in tudi pozneje med drugo svetovno vojno imela veliko naročil, vendar je bilo pa takrat težje priti do potrebnega materiala, saj je bilo usnje nevarno transportirati.⁴⁵² Po pripovedovanju Marije Hribovšek se je leta 1937 Franc Hribovšek vselil v Nograškovo hišo, kjer si je v spodnjih prostorih hiše uredil delavnico, sprejemno sobo in prostor za bivanje.⁴⁵³ Bilo naj bi dovolj naročil za čevlje, veliko se je pa tudi popravljalo in templjalo staro obutev. V tej delavnici sta bila še dva pomočnika in en vajenec.⁴⁵⁴ Spomini na obrtne delavnice omenjajo precej dolg delovni čas. Leopold Mrzel omenja, da so v Nograškovi delavnici delali od pol šestih zjutraj do devetih zvečer (vmes je bila ena ura prosta za kosilo).⁴⁵⁵ Marija Mrzel naj bi v pletiljstvu pri gospe Šucovi v Šmartnem delala po dvanajst ur na dan⁴⁵⁶, prav tako tudi pri Anici Meke.⁴⁵⁷ Pri slednji naj bi začeli z delom ob osmi uri. Anica Meke naj bi bila mlada, a uspešna šivilja, ki je izdelovala moške srajce in moško ter žensko perilo, obleke, kostime in plašče (veliko dela se je nabralo pred raznimi prazniki). Med drugim so tam šivale tudi kostume za igre.⁴⁵⁸ Martin Mah v svojih spominih na fužino omenja delovni čas od sedmih zjutraj do šestih zvečer. Spomladi, ko

⁴⁴⁹ Dolšek, Niti življenja, 2013, 263–264.

⁴⁵⁰ Prav tam.

⁴⁵¹ Dolšek, Niti življenja, 2013, 269.: »Pred veliko nočjo, leta 1938, sva se z ženo selila v hišo Leskovčeve gospe in tu ostala deset let. V svoji delavnici sem imel čez dvesto kopit in vse potrebne šivalne stroje.«

⁴⁵² Dolšek, Niti življenja, 2013, 269.

⁴⁵³ Prav tam, 87.

⁴⁵⁴ Dolšek, Niti življenja, 2013, 88–89.: »V čevljarski delavnici je bilo veliko dela, naročil za nove čevlje dovolj, veliko se je popravljalo in templjalo tudi staro obutev. Zaposlil je še dva pomočnika, v delo pa je uvajal tudi vajenca. Mož je skrbel za ves material, usnje, jemal mero in štepal na mašino. Če je bilo treba, sem tudi sama poprijela. Obrobljala sem že urezane dele čevljev, v narejene napeljala vezalke in jih spucala, da so se svetili. Včasih je kdo, ki mu naročeni čevlji niso bili všeč ali po meri, tudi pustil. Pred vojno, ko je bila kriza, pa se je vse prodalo.« (spomin Marije Hribovšek, roj. 1909)

⁴⁵⁵ Dolšek, Niti življenja, 2013, 263.

⁴⁵⁶ Prav tam, 274.

⁴⁵⁷ Prav tam, 273.

⁴⁵⁸ Prav tam, 273.

je bilo veliko naročil, niso podaljševali delovnega časa najetim delavcem, zato so morali domači več delati (takrat naj bi vstajali ob dveh ali treh ponoči in pripravili vse potrebno za čez dan).⁴⁵⁹

6. 9. USNJARNA KNAFLIČ

Anton Knaflič naj bi z usnjarsko obrtjo v Šmartnem začel leta 1841. Tovarno je kasneje prepustil sinu Francu. Okrog leta 1860 je ob sotočju Kostrevniščice in Črnega potoka začel Anton Knaflič z obrtniško proizvodnjo izdelave spodnjega usnja za čevlje.⁴⁶⁰ Šmartno je imelo cerkveno in civilno upravo na gradu Sela vse do leta 1849, ko je skozi Litijo stekla železnica. Ta grad je pozneje, ko je bil že v razvalinah, kupil Anton Knaflič in razvaline porabil za zidavo hiše in usnjarne. Vse do prve svetovne vojne je bil to majhen obrat z nekaj zaposlenimi. Okrog leta 1900 je bila zgrajena pokrita lopa in strojilne jame desno od hleva proti vasi, leta 1902 hlev in skladišče, leta 1917 pa je bil kupljen stroj za blanširanje.⁴⁶¹

Med prvo svetovno vojno so se potrebe po usnju povečale. Število zaposlenih se je zato povečalo na okoli 20. Leta 1920 je bil postavljen kozolec dvojnik. Franc Knaflič je imel svojo blagovno znamko FRAKNA, ki je bila cenjena zaradi visoke kvalitete in poznana daleč naokoli, zato je sin Pavle to blagovno znamko obdržal.⁴⁶² Zaradi velike gospodarske krize so se razmere poslabšale. Kupna moč je padala, usnjarne v Jugoslaviji so odpuščale delavce.⁴⁶³ V svetu je bila nasprotno takrat usnjarska panoga v dobrem položaju, zato so usnjarji predlagali večji izvoz, vendar so bile uvozne zaščitne carine, s katerimi so države zaščitile svoje gospodarstvo, visoke. Iz popisa premoženja Usnjarne Knaflič z dne 22. aprila 1955, ki podrobno predstavlja takratno tovarno, je razvidno, da je med obema vojnama tovarna napredovala. V popisu premoženja so navedena tudi zemljišča v sklopu usnjarne, kmetijska zemljišča, elektromotorji, jermena in transmisije hiše ter tovarniška poslopja. Usnjarna Knaflič je bila za tisti čas dobro opremljena srednje velika usnjarna. V usnjarni v zgradbi ob potoku Črni potok so bile leta 1931 postavljene betonske jame za luženje in strojenje. Med tovarniško opremo v letu 1931 najdemo še posipne jame v lopi ob stari Knafličevi hiši pod Gradiškovo hišo. V tovarni je bila tudi kotlarna manjše moči, ob potoku pa hidroelektrarna. Število strojilnih sodov v tistem obdobju ni znano. Med pomembnejšimi stroji so bili: stroj za blanširanje iz leta 1917, stroj za mezdrenje Turner iz leta 1928 (uporabljali so ga predvsem za mezdrenje telečjih kož in indijskih kipsov), gradilni stroj Turner za ravnanje kruponov na boben in drobilec čresla za drobljenje čreslovine. Slednje je bilo takrat osnovno strojilo za vegetabilno usnje. Drobili so smrekovo in hrastovo skorjo ter

⁴⁵⁹ Prav tam, 208.

⁴⁶⁰ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 247.; Šmartno nekdanj, 1995, 78.: »Njen prvi lastnik je bil Anton Knaflič. Začel je s strojenjem kož, ki so bile takrat pomembne predvsem za obutev ljudi. Z izdelavo »podplatnega usnja« je začel leta 1846 in imel zaposlenih deset ljudi.«

⁴⁶¹ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 247.

⁴⁶² Prav tam.

⁴⁶³ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 247.: »V letu 1927 se je stanje zaradi velike gospodarske krize poslabšalo, kupna moč je padala, usnjarne v Jugoslaviji so odpuščale delavce.«

hrastove ježice. Iz dobljenega drobirja pa so v ekstrakciji s kuhanjem pridobili ekstrakte taninov za strojenje ali pa so ga uporabljali v posipnih jamah.⁴⁶⁴

Franc Knaflič je umrl leta 1931 v starosti 77 let.⁴⁶⁵ Tovarno je zapustil sinu Pavletu, ki je v naslednjih letih usnjarno povečal in jo tehnološko posodabljal. Imel je veliko usnjarskega znanja, ki ga je pridobil na šolanju v Nemčiji, in splošnega tehničnega vedenja, spremljal pa je tudi razvoj v svetu, saj so bile investicije tehnološko dovršene, napredne in smiselne. Vlagal je v velika zidarska dela pri obnovi, dograditvah in novogradnjah. Posodabljal je tudi strojni park. Razvoj je potekal vse do druge svetovne vojne, ko je iz razumljivih razlogov zmanjkalo možnosti za modernizacijo. Tovarna je morala delati s stroji, ki so bili do takrat v obratovanju.⁴⁶⁶

Leta 1932 je kupil stroj za ravnanje vratov. Istega leta je nabavil stroj za valjanje. Na njem je dobilo vegetabilno strojeno usnje z likanjem oziroma valjanjem pod pritiskom petdeset ton končno kvaliteto in bolj zbito strukturo (šele s tem so dosegli vrhunsko izvozno kvaliteto).⁴⁶⁷ Največja pridobitev je bila nova lokomobila, ki je bila kupljena leta 1935. Leta 1931 je bil dnevni namok 20 govejih kož, ki se je z uvedbo te nove parne turbine povečal na 30 govejih kož dnevno.⁴⁶⁸ Za ilustracijo naj navedemo, da je bila parna lokomobila firme Wolf z ustreznim agregatom kupljena v približni vrednosti 10 do 15 manjših enodružinskih hiš, če vzamemo najbolj grobo primerjavo (ocena, narejena s primerjavo cen nepremičnin takoj po drugi svetovni vojni). Oskrba večjih odjemalcev se je začela šele po drugi svetovni vojni tako da je bil nakup lokomobile in generatorja moči 100 KW za proizvodnjo električne energije tehnološko izredno pomembna investicija za razvoj tovarne. Nabava tako močnega agregata je omogočila vgraditev večjih sodov in uporabo novejših strojev, ki so bili gnani s pomočjo transmisij.⁴⁶⁹

Leta 1934 je začela tudi Knafličeva tovarna s predelavo svinjskega usnja, vendar so predelovali predvsem goveje kože, delno v podplatno usnje, delno v gornje usnje za obutev.⁴⁷⁰

Leta 1938 je Knaflič kupil še en stroj za valjanje pri firmi Schlogeter, ki se je uporabljal za valjanje usnja, leta 1940 pa kombiniran mizarski stroj. Pavle Knaflič torej ni opremljal le proizvodnih obratov, ampak tudi mehanično in mizarsko delavnico, v kateri so izdelovali lesene sode, kupoval pa je tudi ustrezna zemljišča, kamor naj bi se tovarna širila.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 247–248.

⁴⁶⁵ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 248.; Jutro, 10. 4. 1931, 8.: »Kmečka hranilnica in posojilnica v Šmartnem pri Litiji javlja pretužno vest, da je njen soustanovitelj, predsednik in mnogoletni član odbora, gospod Knaflič Franc tovarnar i. t. d. danes v visoki starosti preminul. /.../ Šmartno pri Litiji, dne 9. aprila 1931.«; Zapisniki sej, 10. 5. 1931.: »Gosp. Župan se spominja rajnega gosp. Franca Knafliča večletnega obč. odbornika, svetvalca in podžupana in odbornika kraj. šolskega odbora ki je jako mrljivo opravljal dolžnosti na teh častnih mestih radi tega se kliče njegovemu spominu slava.«

⁴⁶⁶ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 248.

⁴⁶⁷ Prav tam.

⁴⁶⁸ Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 10.

⁴⁶⁹ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 249.; V »Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 249.« letnica 1935 ni navedena, v »Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 10.« se pa omenja le nova lokomobila brez omembe firme Wolf. Sklepamo lahko, da gre za isto napravo.

⁴⁷⁰ Lebar, Območje občin, 2011, 625.

⁴⁷¹ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 249.; Na tem mestu navajamo podatke o tehnoloških pridobitvah, ki jih navajajo drugi viri: Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 10.: »Po dosegljivih podatkih se je tovarna povečala

Pred drugo svetovno vojno je delovni čas potekal od sedme do dvanajste in od trinajste do osemnajste ure. Med dvanajsto in trinajsto uro je bil čas za kosilo. Veliko si jih je skromno kosilo prineslo od doma, drugi pa so jedli pri Mačku v gostilni. Deset ur se je delalo tudi ob sobotah. Pred drugo svetovno vojno je zaslužek znašal 2,8 do 5 dinarjev na uro. Plačo so dobili v soboto po končanem delu. V tistem času je bilo zaposlenih 35 do 40 delavcev.⁴⁷² Lastnik tovarne je imel obsežno kmetijsko posestvo, ki so ga obdelovali delavci iz tovarne. Ob večjih delih (npr. košnji) so ustavili delo v tovarni in najprej opravili delo na travnikih in poljih.⁴⁷³

V času druge svetovne vojne je tovarna obratovala pod nemškim nadzorstvom, po drugi svetovni pa je leta 1946 prešla v ljudsko last.⁴⁷⁴

6. 10. TOVARNA POHIŠTVA IN STAVBNEGA MATERIALA IZGORŠEK

Začetki tovarne pohištva in stavbnega materiala Izgoršek segajo v leto 1850, ko je mizaro delavnico postavil mizar Matija Izgoršek.⁴⁷⁵ Ta delavnica je sprva stala v delu Šmartna, imenovanem Pungrt in je bila tako majhna, da je moral omare sestavljati v veži. V začetku je delal sam, pozneje pa še dva vajenca. Leta 1885 je obrt prevzel njegov sin Josip. Pomagala sta mu dva pomočnika. Leta 1889 je požar uničil domačijo, Josip Izgoršek pa je pogorišče in pripadajočo parcelo prodal in kupil novo stavbno parcelo v Šmartnem ter sezidal stanovanjsko hišo, v kateri je nadaljeval obrt. Leta 1899 je napravil prizidek k hiši, kjer je imel strojno delavnico z bencinskim motorjem, leta 1909 pa je postavil večjo, samostojno delavnico – »stari trakt« ter kotlarnico z lokomobilom Lanz. Takrat se je povečalo število delavcev na 12. V tistem času je še vedno kril predvsem potrebe Šmartna in okolice, dobival pa je tudi že naročila iz drugih krajev.

Po smrti Josipa Izgorška je med leti 1914 in 1921 obrat vodila njegova vdova Marija, ker je bil sin France v vojnem ujetništvu v Rusiji. France Izgoršek je obrat prevzel leta 1921.⁴⁷⁶ Lastnik tovarne⁴⁷⁷ je ob potoku postavil majhno elektrarno.⁴⁷⁸ Iz tega vira elektrike naj bi prišla prva električna razsvetljava Šmartna,⁴⁷⁹ pa tudi elektrika

za skladišče čresla leta 1933 ter nekaj let pozneje dobila še odprto lopo. V tem času je bila na potoku zgrajena zapornica za manjšo proizvodnjo električne energije. Ta se je uporabljala v gospodinjstvu pri Knafličevih in za pogon kakšnega manjšega sode. Tovarna pa se ni povečevala le prostorsko, pač pa se je vedno bolj modernizirala pri strojni opremi. Leta 1917 je bil kupljen stroj za blanširanje, do vključno leta 1935 pa še gladilni stroj, stroj za odstranjevanje mesa in drobilec čresla z elevatorjem. Med leti 1935–1940 je bil kupljen stroj za odstranjevanje mesa, stroj za valjanje, likalni stroj, mlin za čreslo in kombiniran mizarški skobelni in rezkalni stroj.«; Lebar, Območje občin, 2011, 621.: »Lastnik tovarne usnja Franc Knaflič je leta 1913 na Črnem potoku zgradil električno napravo s Francisovo turbino za dobavo električne energije v tovarno. S 15, 8 KM (11, 6 kW) je bila prešibka, da bi z njo poganjali elektromotorje.«

⁴⁷² Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 250.

⁴⁷³ Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 22.

⁴⁷⁴ Sinigoj, Usnjarstvo, 2011, 251.

⁴⁷⁵ Šmartno nekdanj, 1995, 78.; Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 25.

⁴⁷⁶ Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 25.

⁴⁷⁷ Glede na različne letnice postavitve elektrarne ni povsem jasno za katerega lastnika gre. Lahko v virih tudi letnice, kdaj je kdo vodil tovarno, niso povsem točne.

⁴⁷⁸ Lebar, Območje občin, 2011, 620.

⁴⁷⁹ rokopis, Slavka Mrzel

v šmarskih hišah (o tem, kolikšen delež hiš v Šmartnem je bil preskrbljen s to elektriko, nam viri posredujejo različne informacije⁴⁸⁰). Največji odjemalec elektrike je bila cerkev.⁴⁸¹

Leta 1928 je bil dozidan novi trakt, mizarstvo pa se je takrat iz stanovanjske hiše v celoti preselilo v nove prostore, ki so imeli obliko črke L (en del je bil namenjen za strojno, drugi del pa za ročno delavnico). V približno istem času je France Izgoršek uredil tudi skladišče za les, naslednje leto pa nabavil več modernih strojev. Povečanja in modernizacije podjetja lastnik ni izvedel s svojim denarjem, ampak je bil priseljen najeti večje posojilo. Velika gospodarska kriza je prizadela tudi to podjetje, ki je leta 1930 zašlo v velike težave, saj ni bilo sposobno odplačevati niti obresti posojila. Dolg je narastel na 1547700 din, grozila pa je prisilna prodaja celokupnega premoženja. V tem času ni bilo naročil in so delali predvsem stavbno pohištvo »na zalogo«. Leta 1932 je zaradi malomarnosti nočnega čuvaja izbruhnil tudi požar v novem traktu, vendar je bila zaradi hitrega ukrepanja škoda minimalna.⁴⁸²

Šmarski dekan Anton Gornik je Izgorškovo mizarstvo priporočil arhitektu Jožetu Plečniku. Po njegovih načrtih je nato opremilo Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani (od vrat in oken do notranje opreme).⁴⁸³ Delati so morali hitro, saj so bili roki kratki. V Šmartnem so gotove izdelke nalagali na težke vozove »parizarje«, s katerimi so jih »furmani« vozili v Ljubljano, kjer so robo razložili, mizarski pomočniki pa so se lotili montaže. Konji so se s praznimi vozovi vrnili domov in šli naslednji dan spet na pot (tako je bilo dokler ni bila stavba dokončana). V tistem času je podjetje zaposlovalo 35–45 ljudi, letna poraba pa je znašala okoli 1000 m³ raznovrstnega lesa, ki so ga kupovali od kmetov. Do krize so za prevoz imeli svoje konje in hlapce, kasneje pa so »furmane« najemali. Izdelali so tudi notranjo opremo za Bežigrasjo gimnazijo, kjer so bili prav tako roki za izdelavo zelo kratki.⁴⁸⁴ Alojzija Možina, ki je delovala kot pomočnica v kuhinji pri Izgorških med leti 1936 in 1939⁴⁸⁵, se Izgorškove delavnice v

⁴⁸⁰ rokopis, I. I.: »Leta 1921. je dogradil elektrarno za domače potrebe na enosmerni tok, kmalu pa je tudi v večino vaških hiš prisvetila njegova elektrika.«; Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 6.: »Hčerka Janeza Razborška se je poročila z Josipom Izgorškom, podjetnikom, lastnikom žage in tovarne pohištva. Imel je tudi manjšo elektrarno, s katero je oskrboval z elektriko tudi nekaj sosedov.«; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 18.: »Tovarnar Izgoršek je imel tudi lastno elektrarno. Vse šmarske hiše so imele električno razsvetljavo iz te elektrarne.«

⁴⁸¹ Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 26.

⁴⁸² Prav tam, 26–27.

⁴⁸³ Lebar, Območje občin, 2011, 629.: »Šmarski dekan Anton Gornik je Izgorškovo mizarstvo priporočil arhitektu Jožetu Plečniku in po njegovih načrtih je opremilo Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani.«; Trgovina v Šmartnem, 2001/2002, 6–7.: »Izgoršek se je poznal z arhitektom Jožetom Plečnikom, ki je zanj posredoval v času krize. S svojim pohištvom je Izgoršek opremil Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani. (1935–1940) ter tretjo državno gimnazijo za Bežigradom vključno s stavbnim pohištvom.«; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 18.: »Izgorškovo mizarstvo je slovelo daleč naokrog. Svetovna kriza je prizadela tudi to podjetje. Dekan Anton Gornik je priporočil arhitektu Jožetu Plečniku to tovarno, ki je izdelala po njegovem načrtu vsa mizarska dela za Univerzitetno knjižnico in Bežigrasjo gimnazijo. V času bivanja v Šmartnem je stanoval Plečnik v župnišču, hranil pa se je v gostilni Rezke Gradišek.«; Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 27.: »Od leta 1929 je bilo podjetje v večletni krizi. Šele od 1934. leta pa so se začela večja dela, ko so po načrtih arhitekta Plečnika izdelali vsa mizarska dela za Univerzitetno knjižnico v Ljubljani, od vrat in oken do notranje opreme.«; rokopis I. I.: »Od .../ leta 1936 dalje pa je izvrševalo večja dela in zaposlovalo ca. 30 ljudi.«

⁴⁸⁴ Marin, Nastanek in razvoj, 1997, 27.

⁴⁸⁵ Dolšek, Niti življenja, 2013, 243.

drugi polovici tridesetih let spominja takole: »Gospod Franc Izgoršek je imel pravo delavnico z imenom Tovarna pohištva in stavbarskih del ter elektrarna, Šmartno pri Litiji. /.../ Od skupnih dvainpetdeset zaposlenih se je v domači kuhinji hranilo osemindvajset delavcev. S kuharico sva navadno že večer prej pripravili vse potrebno za naslednje kosilo. Stregli smo ob trinajsti uri. Delavci so prvega v mesecu dobivali redno plačo, petnajstega prejšnji mesec pa foršus. Zaupali so mi ves denar, da sem ga hodila menjat na pošto. Včasih sem nesla polno košaro.«⁴⁸⁶ Po drugi svetovni vojni je bil Izgorškov mizarski obrat vključen v sestav republiškega podjetja Tesar s centrom v Ljubljani.⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ Dolšek, Niti življenja, 2013, 243.; Na tem mestu podajamo še spomin Marije Mrzel v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 276.«: »Za ves svoj prihranek sem pri Izgoršku naročila sobno opremo. V sobo sva lahko postavila le postelji z nočnima omaricama in dvodelno omaro, mizo s stoli in psiho pa sva naročila potem, ko smo se preselili v večje stanovanje. Kuhinjo in vso posodo je kupil Leopold, vse je bilo pripravljeno že pred poroko.«

⁴⁸⁷ Lebar, Območje občin, 2011, 624.

7. ŽUPNIJA ŠMARTNO PRI LITJI MED OBEMA VOJNAMA

7. 1. SPLOŠNI PODATKI O ŽUPNIJI V TEM OBDOBJU

Po prvi svetovni vojni je župnija Šmartno pri Litiji imela osem podružnic. V cerkvenih računih so za leto 1919 navedene naslednje šmarske podružnice: Sv. Jurij v Št. Juriju, sv. Nikolaj v Litiji, sv. Mohor in Fortunat na Libergi, sv. Križ v Brezju, sv. Peter in Pavel v Vintarjercu, sv. Ana v Jablanici, sv. Katarina na Bregu in sv. Magdalena na Gradišču.⁴⁸⁸ 1. 5. 1936 je bila ustanovljena župnija Litija. Takrat sta se odcepili od šmarske župnije tri podružnice. Podružnična cerkev sv. Nikolaja v Litiji je postala župnijska cerkev, cerkev sv. Katarine na Bregu in sv. Jurija pri Poganiku⁴⁸⁹ pa sta postali litijski podružnici.⁴⁹⁰ Cerkveni računi za leto 1936 omenjajo samo še pet podružnic: sv. Mohor in Fortunat na Libergi, sv. Ana v Jablanici, sv. Križ v Brezju, sv. Peter in Pavel v Vintarjercu in sv. Magdalena na Gradišču.⁴⁹¹ V času med obema vojnama sta v župniji Šmartno pri Litiji službovala dva župnika ter več kaplanov in beneficiatov, ki jih prikazujejo naslednje razpredelnice⁴⁹²:

⁴⁸⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1919«, Rešitev računa za leto 1919 (cerkev: Šmartno pri Litiji) iz 3. 8. 1922.

⁴⁸⁹ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 679.: »Podružnična cerkev sv. Nikolaja je bila /.../ razglašena za župnijsko, podružnici sv. Katarine na Bregu in sv. Jurija pri Poganiku pa za podružnični cerkvi v Litiji.«; Lebar, Območje občin, 2011, 635.: »K njej so priključili podružnični cerkvi sv. Katarine na Bregu in sv. Jurija v Sv. Juriju (današnji Podkum).«

⁴⁹⁰ Lebar, Območje občin, 2011, 635.; Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 679.

⁴⁹¹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1936«, Rešitev računa za leto 1936 (cerkev: Šmartno pri Litiji) iz 13. 4. 1937.

⁴⁹² Jubilej, 2001, 83–87.; Župnijska kronika: 1918, 1925, 1926, 1927, 1936. (za beneficiate); V Jubileju župnijske cerkve sv. Martina so ponekod podatki nepopolni, zato so bili, kjer je bilo mogoče ustrezno dopolnjeni s podatki iz Župnijske kronike (z izjemo odhoda Klemenčiča, ki je v nasprotju s podatkom iz Jubileja župnijske cerkve sv. Martina o prihodu Lampiča), vendar so podatki v Župnijski kroniki o odhodu kaplana navedeni skupaj s prihodom novega kaplana (verjetno se to ni zgodilo na isti dan), podatki v Jubileju župnijske cerkve sv. Martina in Župnijski kroniki so si pa včasih nasprotujoči, zato podatki v razpredelnici verjetno niso povsem točni. Na tem mestu navajamo tudi nekaj zapisov iz Župnijske kronike: Župnijska kronika, leto 1930.: »G. Rihar je odšel 22. 5. /.../ Novi župnik in dekan je nastopil svoje službeno mesto 4. 6.«; Župnijska kronika, leto 1917.: »15. 8. G. kaplan Joško Stupica odide v Trebnje, na njegovo mesto pride semeniški duhovnik Franc Urbanec doma iz Bohinja.«; Župnijska kronika, leto 1919.: »21. 8. Odide g. Franc Urbanec kaplan kot kaplan v Skocijan pri Mokronogu, na njegovo mesto je prišel g. Karl Šparhake kaplan z Bleda.«; Župnijska kronika, leto 1923.: »1. 9. Premeščen kaplan g. Karol Šparhake v Novo mesto, mesto njega pride novomašnik g. Ivan Spendal.«; Župnijska kronika, leto 1924.: »6. 9. Odide kaplan g. Špendal kot prefekt v škof. zavode, na njegovo mesto pride semeniški duhovnik g. Janez Sladič, doma iz Mirne.«; Župnijska kronika, leto 1929.: »16. 10. Odide g. kaplan Iv. Sladič k Dev. Mar. v Polje. Bil je tukaj 5 let, poleg cerkvenega dela, izredno delaven v šoli in v društvu.«; Župnijska kronika, leto 1930.: »22.2. je došel novi kaplan g. Vinko Lovšin iz Metlike.«; Župnijska kronika, leto 1931.: »1. 9. je bil g. Vinko Lovšin nastavljen v Litiji kot aktiven dušni pastir. Dejansko je še šmartinski kaplan, juridično kaplan na Polšniku. V Šmartno pa je prišel za kaplana g. Jos. Klemenčič.«; Župnijska kronika, leto 1933.: »20. 2. prišel nov kaplan novomašnik Ladislav Lampič. G. Klemenčič odšel domov na dopust.«; Zapis iz vizitacijskega poročila za leto 1922: NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).: »G. beneficijat Erzin je tu od 19. 9. 1918.«

župnik	obdobje delovanja
Matej Rihar	22. 10. 1906–18. 5. 1930
Anton Gornik	3. 6. 1930–2. 8. 1967

kaplan	obdobje delovanja
Franc Urbanec	15. 8. 1917 ⁴⁹³ –21. 8. 1919 ⁴⁹⁴
Karel Šparhakek	26. 8. 1919–31. 8. 1923
Ivan Špendal	1. 9. 1923– 6. 9. 1924 ⁴⁹⁵
Janez Sladič	6. 9. 1924 ⁴⁹⁶ –15. 10. 1929
Kristjan Cuderman	1. 11. 1929– ?
Vinko Lovšin	20. 2. 1930–1. 9. 1931 ⁴⁹⁷
Jožef Klemenčič	10. 9. 1931–februar 1933 ⁴⁹⁸
Lado Lampič	15. 2. 1933 ⁴⁹⁹ –1. 8. 1934
Franc Starman	1. 8. 1934–1. 8. 1936 ⁵⁰⁰

beneficiat	obdobje delovanja
Leopold Erzin	19. 9. 1918–23. 10. 1925 ⁵⁰¹
Franc Šmit	25. 11. 1925–1. 7. 1926
Ivan Primar	1.9.1926–25. 1. 1927
Franc Pleša	1.2.1927–15. 3. 1936
Franc Starman	1. 8. 1936– ?

V obdobju med obema vojnama je delovalo v Šmartnem več organistov. Orgle so slovesno blagoslovili 18. septembra 1908. V tem času je bil v Šmartnem že novi organist in občinski tajnik Ivan Rus. Prišel je iz Šentvida nad Ljubljano, doma je bil pa iz sosednje župnije Javorje, kjer je orglal kot samouk njegov oče. Rus je bil tudi vodja tamburašev. V Šmartnem je ostal vse do svoje smrti leta 1921.⁵⁰² Po njegovi smrti je 3. maja istega leta nastopil službo organista in občinskega tajnika Filip Lokan, vendar je

⁴⁹³ Župnijska kronika, leto 1917.

⁴⁹⁴ Župnijska kronika, leto 1919.

⁴⁹⁵ Župnijska kronika, leto 1924.

⁴⁹⁶ Prav tam.

⁴⁹⁷ Župnijska kronika, leto 1931.

⁴⁹⁸ Jubilej, 2001, 86.; Župnijska kronika, leto 1933.: »20.2. prišel nov kaplan novomašnik g. Ladislav Lampič. G. Klemenčič odšel domov na dopust.«

⁴⁹⁹ V »Jubilej, 2001, 87.« naveden datum 15. 2., v »Župnijska kronika, leto 1933.« pa 20. 2.

⁵⁰⁰ Župnijska kronika, leto 1936.: »G. kaplan Starman se je 1. avg. preselil kot beneficiat na Hrib.«

⁵⁰¹ V »NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, Poročilo Leopolda Erzina o svojem delovanju z datumom podpisa 21. 10. 1925.«: »Po 7 letnem bivanju na Hribu sem dne 21. oktobra 1925 odšel na župnijo k Sv. Križu pri Litiji.«

⁵⁰² Jubilej, 2001, 138.; V »Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 16.« se Ivan Rus omenja tudi kot zborovodja.; Župnijska kronika, leto 1921.: »10. 3. Umrl je organist in obč. tajnik g. Ivan Rus, ki je služboval v Šmartnem nad 12 let. Rojen je bil v Javorju, kjer je bil njegov oče organist samouk.«; V »NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).« je kot datum smrti naveden 2. 3. 1921.

kmalu zbolel in že 21. 12. 1924 umrl.⁵⁰³ Že obolelega je zamenjal organist in tajnik Zadružne hranilnice Niko Loboda, ki je v avgustu 1924, ko je bil Evharistični shod za dekanijo, oskrbel petje z močnim pevskim zborom, ki je bil sestavljen iz pevcev cele dekanije ob spremljavi godbe. Organiziral je tudi koncert pevskega okrožja, na kateremu so nastopili zbori iz Šmartna, Zagorja, Javorja, Dol in Janč.⁵⁰⁴ V letu 1926 je nastopil službo organista in tajnika Kmetijske hranilnice Jože Cajhen iz Dola pri Ljubljani. Med drugim je bil tudi zborovodja Pevskega odseka in vodja Tamburaškega zbora pri Prosvetnem društvu Šmartno.⁵⁰⁵ 4. 12. 1927 je bil koncert narodnih pesmi, na kateremu je nastopilo 35 pevcev v moški, ženski in mešani zasedbi. Potekal je pod vodstvom Cajhna in ob klavirski spremljavi nadučitelja Kovačiča.⁵⁰⁶ Kot odličen organist in zborovodja je ustvaril zelo dober zbor z nekaj odličnimi in nepozabnimi posamezniki (sopranistko Anico Izgoršek, roj. Meke, tenoristom Francem Permetom, basistom Ivanom Izgorškom).⁵⁰⁷ Bil je zadnji poklicni organist v šmarski župniji in deloval vse do začetka druge svetovne vojne.⁵⁰⁸

Poleg organistov so imeli pri delovanju župnije pomembno vlogo tudi cerkovniki in cerkveni ključarji. Cerkovnik Matevž Osredkar je kmalu po prvi svetovni vojni (31. 10. 1919) umrl.⁵⁰⁹ Nadomestil ga je Matija Grdin,⁵¹⁰ ki je umrl 18. 8. 1924.⁵¹¹ V obdobju med obema vojnama so delovali tudi številni cerkveni ključarji⁵¹²:

⁵⁰³ Jubilej, 2001, 138.: »Rus, ki je bil tudi vodja tamburašev, je v Šmartnem ostal vse do svoje smrti leta 1921. Po njegovi smrti se je zopet vrnil Filip Lokan, a je kmalu zbolel in že decembra 1924 umrl.«; Župnijska kronika, leto 1921.: »3. 5. Filip Lokan, ki je pred 12 leti že tukaj služboval nastopi službo organista in obč. tajnika.«; Župnijska kronika, leto 1924.: »21. 12. je umrl tajnik in organist Filip Lokan, rojen v Ločici pri Vranskem 19. 4. 1869, ki je dvakrat tukaj služboval.«; Zapisniki sej, 4. 1. 1925.: »Gospod dekan Matej Rihar predlaga da poprej kot se preide na dnevni red se izreče sožalje za umrlim tajnikom Filip Lakanom. Sožalje izrečeno.«

⁵⁰⁴ Jubilej, 2001, 138–139.; Župnijska kronika, leto 1924.: »14. 9. prevzame službo organista mesto obolelega Filipa Lokana, tajnik zadruga Nikola Loboda«; Ilustrirani Slovenec, 18. 4. 1926, »Naša prosvetna organizacija (III. del).«: »Pevski odsek prosvetnega društva v Šmartnem pri Litiji pod vodstvom g. Nika Lobode.«

⁵⁰⁵ Jubilej, 2001, 139.; Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 18.: »Organist g. Jože Cajhen je bil vodja tamburaške skupine in zborovodja pevskega odseka.«; Dolšek, Špinerbal, 2011, 40.: »Pevski zbor Zvon in tudi šolski pevski zbor je vodil Kovačič, v Katoliškem slovenskem izobraževalnem društvu ali na kratko v Prosvetnem društvu pa je vodil pevce in tamburaše Jože Cajhen. Cajhen je bil tudi organist in tajnik Kmetijske hranilnice in posojilnice.«

⁵⁰⁶ Jubilej, 2001, 139.: »Cajhen je decembra 1927 pripravil koncert narodnih pesmi, kjer je nastopilo 35 pevcev in sicer v moški, ženski in mešani zasedbi.«; Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 19.: »4. 12. 1927 je bil koncert pod vodstvom J. Cajhna in ob klavirski spremljavi nadučitelja g. Kovačiča.«; Župnijska kronika, leto 1927.: »4. 12. Koncert narodnih pesmi, moški, mešani in ženski zbor. Nastopilo je 35 pevcev.«

⁵⁰⁷ Jubilej, 2001, 140.

⁵⁰⁸ Jubilej, 2001, 140–141.: »Cajhen, zadnji poklicni organist v šmarski župniji /.../ Na začetku 2. svetovne vojne, leta 1941, ko so Nemci najprej udarili po inteligenci, je bil tudi organist Cajhen julija 1941 nasilno preseljen v Srbijo. Od tam se je leta 1942 po zvezah in srečnem naključju vrnil v Ljubljano, kjer je orgljal v cerkvi sv. Družine v Mostah. Po vojni je zaradi pritiskov nove oblasti orgljal in vodil zbor le še občasno, zadnjič ob orgelski spremljavi organista Toneta Koprivnikarja pri novi maši Jožeta Hauptmana leta 1971. Cajhen je bil tudi dolgoletni zborovodja litijske Lipe, krajši čas tudi šmarskega Zvona, po upokojitvi je nekaj let poučeval glasbo in vodil pevski zbor na šmarski osnovni šoli.«

⁵⁰⁹ Župnijska kronika, leto 1919.: »31. 10. Umrl Matevž Osredkar župni cerkvenik, ki je služboval tukaj 22 let, bil je skrben in iznajdljiv za olupšavo cerkve.«

⁵¹⁰ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).: »Cerkvenik Marija Grdin, oženjen z 2 otrokoma, je nastopil službo po smrti Mateja Osredkar, spomladi l. 1920.«

datum	cerkveni ključarji
20. 1. 1918 ⁵¹³	Šmartno pri Litiji: Martin Adamčič, Anton Verbajs ⁵¹⁴ ; Litija: Janez Bric, Franc Volk; Gradišče: Janez Tomše, Anton Zupančič; Breg: Jožef Strojjan, Janez Vidic; Št. Jurij: Janez Damjan, Janez Marn; Vintarjevec: Matija Žitnik, Anton Hostnik; Brezje: Franc Rozina, Leopold Hostnik; Liberga: Martin Fortuna, Janez Poglajen; Jablanica: Anton Tomažič, Janez Pregelj
1. 10. 1920 ⁵¹⁵	Šmartno pri Litiji: Martin Adamčič, Anton Verbajs; Litija: Janez Bric, Franc Volk; Gradišče: Pavel Bric, Janez Tomše; Breg: Josip Strojjan, Janez Vidic; Št. Jurij: Ignacij Damjan, Franc Primožič (ključarjeva namestnika); Vintarjevec: Martin Hostnik, Matija Žitnik; Brezje: Franc Rozina, Leopold Hostnik; Liberga: Janez Poglajen, Martin Fortuna; Jablanica: Anton Tomažič, Janez Pregelj
15. 3. 1927 ⁵¹⁶	Šmartno pri Litiji: Anton Verbajs, Ignac Rus; Litija: Janez Bric, Franc Simončič; Gradišče: Pavel Bric, Janez Tomše; Breg: Josip Strojjan, Franc Vidic; Št. Jurij: Ignacij Damjan, Leopold Simončič; Vintarjevec: Martin Hostnik, Matija Žitnik; Brezje: Franc Rozina, Jože Ambrož; Liberga: Janez Poglajen, Franc Fortuna; Jablanica: Anton Tomažič, Franc Poglajen
28. 3. 1930 (za Šmartno pri Litiji), 31. 12. 1929 (ostalo) ⁵¹⁷	Šmartno pri Litiji: Franc Povše, Ignac Rus; Litija: Janez Bric, Franc Simončič; Gradišče: Pavel Bric, Janez Tomše; Breg: Josip Strojjan, Franc Vidic; Št. Jurij: Ignacij Damjan, Leopold Simončič; Vintarjevec: Martin Hostnik, Matija Žitnik; Brezje: Franc Rozina, Jože Ambrož; Liberga: Janez Poglajen, Anton Dobravec; Jablanica: Anton Tomažič, Franc Poglajen
31. 12. 1936 ⁵¹⁸	Šmartno pri Litiji: Franc Povše, Ignac Rus; Gradišče: Pavel Bric, Janez Tomše; Vintarjevec: Martin Hostnik, Matija Žitnik; Brezje: Jože Ambrož; Liberga: Janez Poglajen, Anton Dobravec; Jablanica: Anton Tomažič, Franc Poglajen
1. 1. 1938 ⁵¹⁹	Šmartno pri Litiji: Franc Povše, Ignac Rus; Gradišče: Pavel Bric, Janez ⁵²⁰ Tomše; Vintarjevec: Martin Hostnik, Matija Žitnik; Brezje: Franc Rozina, Jože Ambrož; Liberga: Janez Poglajen, Anton Dobravec; Jablanica: Franc Poglajen, Jožef Zaman
1. 1. 1940 ⁵²¹	Šmartno pri Litiji: Franc Povše, Ignac Rus; Gradišče: Pavel Bric; Vintarjevec: Martin

⁵¹¹ Župnijska kronika, leto 1924.: »18. 8. je umrl cerkvenik Matija Gerdin, ki je služboval tukaj 5 let.«

⁵¹² Ključarji so podpisani v cerkvenih računih za posamezno leto. Včasih je zraven izrecno zapisano, da gre za cerkvene ključarje, a ne vedno. Cerkveni ključarji so podpisani pod datumi, ki so navedeni v levem stolpcu. Za 31. 12. 1936 pri podružnici Gradišče datum iz dokumenta ni jasno razviden.

⁵¹³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1917«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Liberga, Brezje, Breg, Vintarjevec, Št. Jurij, Jablanica, Litija, Gradišče, Šmartno pri Litiji; leto 1917).

⁵¹⁴ Župnijska kronika, leto 1929.: »10.5. Je umrl ključavničar Verbajs Anton, bivši podžupan in skozi 15 let cerkveni ključar.«; Slovenec, 11. 5. 1929, 7.: »Hranilnica in posojilnica v Šmartnem pri Litiji naznanja, da je 10. maja, previden s sv. zakramenti, umrl dolgoletni član njenega nadzorstva, gospod Anton Verbajs posestnik in ključavničar, cerkveni ključar, bivši večletni občinski odbornik in podžupan, član Orla itd.«

⁵¹⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1919«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Šmartno pri Litiji, Litija, Gradišče, Breg, Št. Jurij, Vintarjevec, Brezje, Liberga, Jablanica; leto 1919).

⁵¹⁶ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1927«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Šmartno pri Litiji, Litija, Gradišče, Breg, Št. Jurij, Vintarjevec, Brezje, Liberga, Jablanica; leto 1927).

⁵¹⁷ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1929«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Šmartno pri Litiji, Vintarjevec, Št. Jurij; leto 1919), Izkaz o prirastku in odpadku inventarjalne imovine (cerkve: Breg, Jablanica, Liberga, Brezje, Gradišče, Litija; leto 1929 – pri cerkvi v Brezju leto v imenu dokumenta ni navedeno).

⁵¹⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1936«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Šmartno pri Litiji, Liberga, Jablanica, Brezje, Vintarjevec, Gradišče; leto 1936).

⁵¹⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1937«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Šmartno pri Litiji, Liberga, Jablanica, Gradišče, Vintarjevec, Brezje; leto 1937).

⁵²⁰ Pod tem datumom je zapisan samo priimek, ime pa manjka.

⁵²¹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 6, mapa »Cerkveni računi 1939«, Račun o gospodarstvu (cerkve: Šmartno pri Litiji, Brezje, Gradišče, Jablanica, Vintarjevec, Liberga; leto 1939).

Zgodovino šmarske župnije med obema vojnoma lahko razdelimo v dve obdobji: obdobje župnika Mateja Riharja (1918–1930) in obdobje župnika Antona Gornika (1930–1941), ne samo zaradi vpliva njune osebnosti na dogajanje, pač pa tudi zaradi pomembnih dogodkov in procesov, ki so se odvijali na državni in svetovni ravni ter vplivali tudi na šmarsko župnijo. Gospodarska kriza in uvedba diktature sta vsekakor pomembno vplivali na dogajanje v tridesetih letih, nezanemarljiva je pa tudi menjava škofa Jeliča s škofom Rožmanom 1. 8. 1930.⁵²²

Matej Rihar je v šmarsko župnijo prišel že leta 1906 in ostal do leta 1930. Prva leta po prvi svetovni vojni so bila v znamenju odpravljanja posledic vojne. Med prvo svetovno vojno so bili odvzeti številni zvonovi, ki so jih nadomeščali v letih 1922–1924, ko so nove zvonove dobili šmarska cerkev ter podružnične cerkve na Libergi, v Brezju, v Vintarjevcu, Jablanici in na Bregu.⁵²³ Podružnica na Libergi ter podružnica v Jablanici sta vsaka po en zvon dobili tudi leta 1929.⁵²⁴ Zapis v Župnijski kroniki, ki kot uspeh misijona leta 1919 navaja, da so se nekoliko omilile posledice vojne, kaže na odpravljanje posledic vojne tudi na duhovnem področju.⁵²⁵ V prvih letih po prvi svetovni vojni je bila v cerkev, župnišče in društveno dvorano napeljana elektrika⁵²⁶, obnovljenih je bilo več podružničnih cerkva (Jablanica, Gradišče, Vintarjevec, Breg in Liberga), v letih 1925 in 1926 so pa potekala tudi popravila na župnijski cerkvi v Šmartnem. Morda najpomembnejša slovesnost v dvajsetih letih pa je bilo praznovanje 25-letnice posvetitve župnijske cerkve leta 1926.⁵²⁷ Matej Rihar je bil kot večletni občinski odbornik aktivno vključen v delovanje občine. Na občinski seji 21. 11. 1926 je bil izvoljen tudi za častnega člana šmarske občine.⁵²⁸

18. maja 1930 je Rihar iz Šmartna odšel v Kamnik. Na njegovo mesto je 3. junija istega leta prišel Anton Gornik, kateremu so Šmarčani pripravili »naravnost svečan sprejem. Na trgu pred cerkvijo ga je pričakala velika množica otrok, mladih, starih, vernih in nevernih ter politikov. Pozdrav in dobrodošlico je izrekel novemu dekanu domači župan Drčar.«⁵²⁹

⁵²² Župnijska kronika, leto 1930.

⁵²³ Župnijska kronika, leta 1922–1924.

⁵²⁴ Župnijska kronika, leto 1929.

⁵²⁵ Župnijska kronika, leto 1919.

⁵²⁶ Župnijska kronika, leta 1920, 1922.

⁵²⁷ Župnijska kronika, leta 1921–1922, 1924–1926.

⁵²⁸ Zapisniki sej, 18. 5. 1930.

⁵²⁹ Jubilej, 2001, 46.; Župnijska kronika, leto 1930.: »G. Rihar je odšel 22. 5. Organizacije so se od njega lepo poslovile. Novi župnik in dekan je nastopil svoje službeno mesto 4. 6. Sprejem je bil v Litiji in Šmartnem. Sprejema v Litiji so se udeležili zastopniki vseh uradov /.../ V Šmartnem vse organizacije, tudi »Zvon«. Na Bink. nedeljo se novi župnik predstavi vernikom zjutraj in ob 10^h s pridigo in imel ob 10^h slov. sv. mašo. Slovesnost so opravili samo domači duhovniki.«; Dekan Matej Rihar se je od občinskega odbora poslovil na seji 18. 5. 1930, na kateri je imel govor župan Ernest Drčar, v katerem se je Riharju zahvalil za več kot dvajsetletno sodelovanje (prvič je bil izvoljen v odbor leta 1909, prvič pa je na občinski seji prisostvoval 27. 12. istega leta). Sledil je poslovljni govor Mateja Riharja. Temu je sledilo še poslavljanje dekana od posameznih navzočih šmarskih odbornikov. (Zapisniki sej, 18. 5. 1930.); Zapisniki sej, 11. 11. 1930.: »V krajevni šolski odbor namesto odišlega gospoda dekana Rihar Mateja se izvoli sedanji gosp. dekan Gornik Anton. /.../ Namesto odišlega gosp. dekana Rihar Mateja se izvoli v kmetijski odbor gosp. Jurič Anton, kot namestnik pa Cizarle Ignac.«; Za častnega občana šmarske občine

Začetek tridesetih let je zaznamovala kraljeva diktatura, ki je pomenila hud udarec za družbeno dejavnost v Šmartnem. Prepovedano je bilo delovanje vseh društev, ki niso imela vsejugoslovanskega značaja. Deloval je lahko le liberalni Sokol.⁵³⁰ Tako je bilo leta 1932 razpuščeno Prosvetno društvo, ki je bila pomembna katoliška organizacija (ponovno je bilo vzpostavljeno 1. 9. 1935).⁵³¹ V Župnijski kroniki je zapisano, da so bili 22. 2. 1933 aretirani trije fantje zaradi protirežimskih letakov. Zaprti so bili dva tedna, kasneje je bil eden oproščen, dva pa kaznovana s 3 meseci zapora in 2 leti pogojne kazni. V tem času se je v zaporu znašel tudi dekan in bil 30. 4. obsojen na 40 dni zapora. Po pritožbi so nato kazen znižali za polovico.⁵³² Trideseta leta je zaznamovala tudi gospodarska kriza, ko naj ne bi bilo dneva, da se kateri izmed brezposelnih ne bi oglasil po miloščino v župnišče. Dekan Gornik je rad pomagal družinam z več otroki in revnim. Pomagal je tudi tako, da je plačal račun v trgovini, kjer so nabavili živila za dostojno praznovanje, tako da so tudi domači pri mizi občutili, da je praznik pri hiši.⁵³³ V času Antona Gornika so potekala nekatera popravila (npr. popravilo kapelice na pokopališču, cerkve v Brezju, cerkve v Vintarjencu itd.). Leti 1932 in 1933 sta bili v znamenju gradnje novega župnijskega gospodarskega poslopja, ki je pred tem pogorel v požaru 29. 6. 1932, leta 1939 je pa potekalo popravilo orgel.⁵³⁴ V tem obdobju je bilo zelo pomembno praznovanje 800-letnice šmarske župnije leta 1935, leto pozneje je bila pa ustanovljena župnija Litija.⁵³⁵

Življenje v župniji se je temeljito spremenilo s pričetkom druge svetovne vojne, ko je bilo konec društvenih dejavnosti, duhovniki so bili izgnani, prepovedani so bili običaji, meja župnije pa je bila na nekaterih mestih tudi državna meja. Zaradi slednje so Nemci podrli celo cerkev na Felič vrhu, požgali pa so tudi cerkev na Gradišču.⁵³⁶ Anton Gornik, ki so ga v začetku vojne Nemci izgnali, se je leta 1946, po petih letih vrnil v Šmartno.⁵³⁷ V tej župniji je nato ostal še do leta 1967, ko je za eno leto odšel v župnijo Sela pri Kamniku. Leta 1968 se je kot upokojeni duhovnik naselil v svoji rojstni župniji Gora nad Sodražico. Jeseni leta 1971 so ga bolehnega sprejeli v Šmartnem, kjer je bival do svoje smrti. Umrl je 15. 3. 1974 in bil pokopan v Šmartnem v pokopališki kapeli.⁵³⁸ Ljubljanska škofija mu je dala priznanje za njegovo delo s povišanjem v častnega kanonika.⁵³⁹

je bil sprejet na isti seji kot nadučitelj Mihael Debelak – Zapisniki sej, 21. 11. 1926.: »Gospod dekan Matej Rihar in gospod nadučitelj Mihael Debelak se enoglasno sprejmeta kot častna člana občine.«; Zapisniki sej, 6. 2. 1927.: »Gospodu Mateju Riharju in Mihaelu Debelak se izročijo diplome častnih občanov, katera dva sta bila dne 21./novembra 1927 (napaka v zapisu, op. a.) sprejeta kot častna člana občine.«

⁵³⁰ Jubilej, 2001, 46.

⁵³¹ Župnijska kronika, leti 1932, 1935.

⁵³² Župnijska kronika, leto 1932.

⁵³³ Jubilej, 2001, 47.

⁵³⁴ Župnijska kronika, leta 1930–1933, 1939.

⁵³⁵ Jubilej, 2001, 47.

⁵³⁶ Prav tam, 47–48.

⁵³⁷ Prav tam, 94.

⁵³⁸ Prav tam, 86.

⁵³⁹ Prav tam, 94.

7. 2. DELA NA CERKVENIH ZGRADBAH

7. 2. 1. DELA NA CERKVENIH ZGRADBAH V ČASU MATEJA RIHARJA

V prvih povojnih letih je potekalo napeljevanje elektrike v cerkev, župnišče, hlev in društveno dvorano. Električno razsvetljava v cerkvi je »tvrdba Vojnovič« začela napeljevati novembra 1919, delo je bilo pa zaključeno septembra 1920. Decembra⁵⁴⁰ je ista »tvrdba« poskrbela za električni pogon orgel. Narejenih naj bi bilo 21 luči in »vsi lestenci za elektriko«. V Župnijski kroniki se za tisto obdobje omenja tudi napeljava elektrike v župnišče in v hlev (verjetno kakšen hlev, ki je bil v lasti župnije).⁵⁴¹ Za leto 1922 Župnijska kronika omenja napeljava električne razsvetljave v društveno dvorano. Istega leta so v cerkvi tudi zamenjali slabe svetilke za elektriko z boljšimi, v novembru tega leta pa vzpostavili ventilator za pogon mehu pri orglah.⁵⁴²

V začetku dvajsetih let se je cerkev lotila nadomeščanja zvonov, ki so bili odvzeti med prvo svetovno vojno. Jeseni leta 1921 so začeli zbirati prispevke za zvonove v Vintarjencu, na Libergi in v Jablanici. Decembra so že naročili novi zvon za podružnico cerkev na Libergi, ki so ga blagoslovili 17. 12. 1922. To je bil v šmarski župniji prvi zvon po prvi svetovni vojni (ob odvzetju zvonov je farna cerkev začasno prepustila Libergi mali pokopališki zvon).⁵⁴³ Februarja 1923 so bili blagoslovljeni trije novi železni zvonovi v Brezju. Vlila jih je družba na Jesenicah, oskrbo zvonov pa je vodil župan Leopold Hostnik.⁵⁴⁴ Aprila istega leta je bila slovesnost ob priložnosti nabave novega bronastega zvona v Vintarjencu.⁵⁴⁵ V tem letu sta bila posvečena tudi dva nova zvonova za župnijsko cerkev v Šmartnem. Zbiranje sredstev je bilo že vsaj aprila 1922, ko Župnijska kronika poroča o nabirki za zvon v župnijski cerkvi.⁵⁴⁶ 22. 3. 1923 je bil izvoljen odbor za nabavo dveh farnih zvonov, ki so ga sestavljali dekan Matej Rihar ter Ernest Drčar, Ivan Robavs, Ferdinand Tomažin, Franc Ilovar in Franc Knaflič. 10. 4. 1923 je bila sklenjena pogodba s podjetjem »Strojne tovarne in livarne« v Ljubljani za vlitje dveh zvonov za farno cerkev in vlitje zvona v Jablanici.⁵⁴⁷ 16. 9. 1923 je bila tudi velika tombola v korist farnim zvonovom, na kateri naj bi sodelovali vsi Šmarčani brez razlike, čisti dobiček pa je bil 35 688 din. Ob nabavi zvonov je potrebno omeniti kot posebne dobrotnike družino Knaflič, Izgoršek, Tomažin, Drčar in Robavs ter graščine Wagensberg, Grmače in Črni potok.⁵⁴⁸ Zvonova so slovesno pripeljali 27. oktobra, dan kasneje pa jih je posvetil takratni stolni dekan Ignacij

⁵⁴⁰ Iz Župnijske kronike ni jasno razvidno, ali leta 1919 ali 1920.

⁵⁴¹ Župnijska kronika, leto 1920.

⁵⁴² Župnijska kronika, leto 1922.

⁵⁴³ Župnijska kronika, leti 1921, 1922.

⁵⁴⁴ Župnijska kronika, leto 1923.; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 20, mapa »Šmartno pri Litiji; župnijski spisi 1923«: »Podpisani prosi, da bi smel blagosloviti 3 nove zvonove za tukajšnjo podružnico sv. Križa v Brezju in 3 za župno cerkev v Javorju. Zvonovi so železni.«/Dekanijski urad v Šmartnem pri Litiji, 8. II. 1923« (Iz zapisanega lahko sklepamo, da so bili v podobnem času kot trije železni zvonovi v Brezju blagoslovljeni tudi trije novi zvonovi za župnijsko cerkev v Javorju.)

⁵⁴⁵ Župnijska kronika, leto 1923.

⁵⁴⁶ Župnijska kronika, leto 1922.

⁵⁴⁷ Župnijska kronika, leto 1923.: »10. 4. Pogodba za vlitje dveh farnih zvonov pri tvrdbi: Strojne tovarne in livarne d. d. v Ljubljani, obenem tudi za vlitje enega zvona v Jablanici.«

⁵⁴⁸ Župnijska kronika, leto 1923.

Nadrah.⁵⁴⁹ Za farno cerkev sta bila posvečena zvonova C – 1830 kg in G – 566 kg, za podružnično cerkev v Jablanici pa B – 344 kg.⁵⁵⁰ Aprila 1924 je dekan blagoslovil tri železne zvonove na Bregu. Oktobra istega leta so v Litijo pripeljali dva zvonova, ki ju je ulila livarna v Št. Vidu nad Ljubljano, novembra pa so pripeljali dva bronasta zvonova za podružnico na Gradišču, ki ju je blagoslovil dekan Matej Rihar.⁵⁵¹ 12. 5. 1929 je dekan Rihar ob asistenci župnika Erzina iz Sv. Križa, župnijskega upravitelja iz Javorja Javornika in kaplana Sladiča, posvetil nov zvon na Libergi. Zvon je bil naročen januarja, pripeljan pa 10. maja. Štirinajst dni pozneje je dekan blagoslovil nov bronasti zvon v Jablanici. Naročili so ga 5. 4. 1929. Oba zvonova (za Libergo in Jablanico) so vtilile Strojne tovarne in livarne v Ljubljani.⁵⁵²

blagoslov zvana	cerkev	vrsta zvona
17. 12. 1922 ⁵⁵³	Liberga	B – 365 kg ⁵⁵⁴
18. 2. 1923 ⁵⁵⁵	Brezje	F – 890 kg, A – 504 kg, C – 250 kg (železo)
2. 4. 1923 ⁵⁵⁶	Vintarjevec	Cis – 212, 5 kg (bron)
28. 10. 1923 ⁵⁵⁷	Šmartno	C – 1830 kg, G – 566 kg
28. 10. 1923 ⁵⁵⁸	Jablanica	B – 344 kg
27. 4. 1924 ⁵⁵⁹	Breg	G – 590 kg, H – 305 kg, D – 195 kg (železo)
1.10. 1924 (pripeljali) ⁵⁶⁰	Litija	Fis – 715 kg, B – 344 kg
9. 11. 1924 (pripeljali) ⁵⁶¹	Gradišče	C – 281 kg, Es – 147 kg (bron)
12. 5. 1929 ⁵⁶²	Liberga	744 kg
26. 5. 1929 ⁵⁶³	Jablanica	602 kg (bron)

Po prvi svetovni vojni so se lotili tudi del na podružnicah. 20. 7. 1919 je bil blagoslovljen nov križev pot v Jablanici. Podobe je v procesiji iz župnijske cerkve neslo 28 mož med petjem in molitvijo. Blagoslova se je udeležilo okrog 500 ljudi.⁵⁶⁴ Ob tej priložnosti so julija prenovili cerkev (poslikal jo je sobni slikar Franc Rozina iz Litije).⁵⁶⁵ Leta 1921 so prenovili cerkev na Gradišču in »napravili« novo streho na zvoniku⁵⁶⁶ podružnične cerkve v Vintarjevcu.⁵⁶⁷ Sredi leta 1922 je bila obnovljena

⁵⁴⁹ Jubilej, 2001, 41.

⁵⁵⁰ Župnijska kronika, leto 1923.

⁵⁵¹ Župnijska kronika, leto 1924.

⁵⁵² Župnijska kronika, leto 1929.

⁵⁵³ Župnijska kronika, leto 1922.

⁵⁵⁴ Župnijska kronika, leto 1921.: »Za Libergo so meseca decembra tudi že naročili zvon, bronast, ki bo tehtal krog 200 kg in bo vlit koncem maja 1922.«; Župnijska kronika, leto 1922.: »17. 12. Blagoslovljenje novega 365 kg težkega bronastega zvona na Libergi.«

⁵⁵⁵ Župnijska kronika, leto 1923.

⁵⁵⁶ Župnijska kronika, leto 1923.: »Slovesnost ob priliki nabave novega bronastega zvona v Vintarjevcu.«

⁵⁵⁷ Župnijska kronika, leto 1923.

⁵⁵⁸ Prav tam.

⁵⁵⁹ Župnijska kronika, leto 1924.

⁵⁶⁰ Prav tam.

⁵⁶¹ Prav tam.

⁵⁶² Župnijska kronika, leto 1929.

⁵⁶³ Prav tam.

⁵⁶⁴ V »Župnijska kronika, leto 1919.«: »Udeležba moških do 100, ženskih do 500.«

⁵⁶⁵ Župnijska kronika, leto 1919.

⁵⁶⁶ V »Župnijska kronika, leto 1921.«: »na stolpu«

podružnična cerkev na Bregu⁵⁶⁸, leta 1924 pa je bila prekrita cerkvena streha v Jablanici in streha na zvoniku na Libergi (baročno streho na zvoniku na Libergi, ki je strohnela, so nadomestili s koničasto streho, krito s pločevino).⁵⁶⁹ Naslednje leto je bila preslikana cerkev na Libergi in prepleskana streha na zvoniku na Bregu.⁵⁷⁰

V začetku dvajsetih let so posvetili tudi nekaj novih kapelic. 5. 6. 1921 je potekal blagoslov kapele presvetega Srca Jezusovega v Selšku in kapelice Matere božje dobrega sveta v Jablaniških Lazih. Kipe so blagoslovili v farni cerkvi in jih nesli v procesiji na svoje mesto.⁵⁷¹ 15. 6. 1924 je dekan blagoslovil novo kapelico v Lupinici.⁵⁷²

Pred pomembnim jubilejem (25-letnico posvetitve cerkve), ki se ga je udeležil tudi njen graditelj Ivan Lavrenčič, so se lotili nekaterih popravil na župnijski cerkvi. V letih 1925 in 1926 so popravili in prepleskali pločevino in žlebove na cerkvi ter zvoniku, križe na zvonikih in mreže na oknih ter na več mestih popravili zidne opore, iz katerih je izpadlo nekaj kosov mehkejše opeke.⁵⁷³ Na stolpih so se napravile ventilacije, vstavila se je mreža pri vhodu, prepleskala so se vrata, popravil se je električni vod. Nekaj popravil so naredili tudi na župnišču (popravila nekaterih oken, pleskanje žlebov in urejanje kamnitih stopnic do župnišča).⁵⁷⁴

V letih 1925 in 1926 so potekala tudi dela na kapelici Ecce Homo, na kateri so popravili in prepleskali vso streho, popravili pročelje, pobelili zunanje stene ter preslikali njeno notranjost.⁵⁷⁵ Leta 1925 so pri kapeli na pokopališču prepleskali streho in mrežo na oknih. Istega leta so popravili betonsko ploščo na delu pokopališkega zidu na strani proti Litiji v dolžini okrog 40 m.⁵⁷⁶

Nekaj popravil je potekalo tudi v drugi polovici dvajsetih let. Leta 1927 so obnovili in pozlatili vse tri oltarje in prižnice v župnijski cerkvi ter obnovili oltar v kapelici Ecce Homo na Pungrtu.⁵⁷⁷ Leta 1928 je na praznik sv. Rešnjega telesa prvič zagorel lesteneč pred Marijinim oltarjem. Junija 1928 so potekala popravila elektrike (nova razvodna plošča, nova glavna vpeljava v cerkev ter preureditev za »marijin luster«). 29. 6. 1928 je odletel kembel velikega zvona. Novega je priredil Jerman iz Dola. Leta 1928 so potekala tudi dela na cerkveni strehi na Libergi in na cerkveni strehi na Bregu. Istega leta je bila blagoslovljena spominska plošča padlim vojakom na Libergi. Plošča je bila vzdana v zunanjo cerkveno streho.⁵⁷⁸ Marca 1929 so bili

⁵⁶⁷ Župnijska kronika, leto 1921.

⁵⁶⁸ Župnijska kronika, leto 1922.

⁵⁶⁹ Župnijska kronika, leto 1924.

⁵⁷⁰ Župnijska kronika, leto 1925.

⁵⁷¹ Župnijska kronika, leto 1921.

⁵⁷² Župnijska kronika, leto 1924.

⁵⁷³ Jubilej, 2001, 42.

⁵⁷⁴ Župnijska kronika, leto 1925.

⁵⁷⁵ Župnijska kronika, leto 1925, 1926.

⁵⁷⁶ Župnijska kronika, leto 1925.

⁵⁷⁷ Župnijska kronika, leto 1927.: »25. 4.–10. 5. Renovacija in pozlačenje vseh treh altarjev in prižnice ter renovacija altarja v kapelici Ecce Homo na Pungrtu.«

⁵⁷⁸ Župnijska kronika, leto 1928.

prenovljeni in pozlačeni vsi lestenci in svečniki po cerkvi, uredili so pa tudi električno napeljavo pri lestencih.⁵⁷⁹

20. 7. 1919	V Jablanici blagoslovljen nov križev pot. ⁵⁸⁰
julij 1919	Preslikava cerkve v Jablanici. ⁵⁸¹
5. 6. 1921	Blagoslov kapele presvetega Srca Jezusovega v Selšek in kapelice Matere božje dobrega sveta v Jablaniških Lazih.
poletje 1921	Prenova cerkve na Gradišču. ⁵⁸²
jesen 1921	Prekritje strehe na zvoniku podružnične cerkve v Vintarjevcu. ⁵⁸³
april 1922	Blagoslov križa v Veliki Kostrevnici.
1922	Prenova podružnične cerkve na Bregu. ⁵⁸⁴
15. 6. 1924	Blagoslov nove kapelice v Lupinici.
avgust in september 1924	Prekrita cerkvena streha v Jablanici.
21. 9.–1. 10. 1924	Prekrita streha na zvoniku na Libergi. ⁵⁸⁵
julij 1925	Preslikava cerkve na Libergi.
avgust 1925	Pleskanje strehe na zvoniku na Bregu. ⁵⁸⁶
1925, 1926	Popravila na župnijski cerkvi v Šmartnem, kapelici Ecce Homo in kapeli na pokopališču ter na pokopališkem zidu. ⁵⁸⁷
25.4.–10. 5. 1927	Prenova in pozlatitev vseh treh oltarjev in prižnice v župnijski cerkvi ter obnova oltarja v kapelici Ecce Homo na Pungrtu. ⁵⁸⁸
9. 4. 1928	Blagoslov spominske plošče padlim vojakom na Libergi (plošča vzdana v zunanjo cerkveno steno).
29. 6. 1928	Odletel kembel iz velikega zvona. Novega je priredil Jerman iz Dola.
junij 1928	Popravila električne napeljave v župnijski cerkvi.
junij 1928	Napravljena betonska škarpa za župniščem poleg društvenega doma.
oktober 1928	Popravilo na cerkveni strehi na Libergi.
1928	Prekritje cerkvene strehe na Bregu.
1928	Napravljen cvetlični vrt za cerkvijo. ⁵⁸⁹
marec 1929	Prenovljeni in pozlačeni vsi lestenci in svečniki po cerkvi, ureditev električne napeljave pri lestencih. ⁵⁹⁰

⁵⁷⁹ Župnijska kronika, leto 1929.: »/.../ je prenovil in pozlatil vse lustre in svečnike po cerkvi ter uredil električno napeljavo pri lustrih.«

⁵⁸⁰ Župnijska kronika, leto 1919.

⁵⁸¹ Prav tam.

⁵⁸² Župnijska kronika, leto 1921.

⁵⁸³ Župnijska kronika, leto 1921.: »V jeseni se je napravila nova streha na stolpu podružnice v Vintarjevcu.«

⁵⁸⁴ Župnijska kronika, leto 1922.

⁵⁸⁵ Župnijska kronika, leto 1924.

⁵⁸⁶ Župnijska kronika, leto 1925.

⁵⁸⁷ Župnijska kronika, leto 1925, 1926.

⁵⁸⁸ Župnijska kronika, leto 1927.: »25. 4.–10. 5. Renovacija in pozlačenje vseh treh oltarjev in prižnice ter renovacija oltarja v kapelici Ecce Homo na Pungrtu.«

⁵⁸⁹ Župnijska kronika, leto 1928.

⁵⁹⁰ Župnijska kronika, leto 1929.

7. 2. 2. DELA NA CERKVENIH ZGRADBAH V ČASU ANTONA GORNIKA

Leta 1930 je bilo popravljeno pokopališče (popravljen zid, prekrita in preslikana kapelica, popravljena okna in vrata). Vse delo je bilo opravljeno ravno do 1. 11. Istega leta so se na Gradišču napravili novi podboji in nova cerkvena vrata, pri župnijski cerkvi so se pa popravili vsi žlebovi (na severni strani so bili gornji žlebovi novi, vsi drugi so se pokrpal).⁵⁹¹ Leta 1931 je bila kapelica na pokopališču spet potrebna popravila, saj je streha puščala na šestih mestih, zato so jo v celoti pokrili s pločevino. Septembra istega leta je bil prepleskan zvonik v Jablanici in Vintarjevcu.⁵⁹² Leta 1932 je škof Rožman ob obisku šmarske župnije zaradi birme (5. 5. 1932) obiskal tudi cerkvi v Brezju in v Vintarjevcu. Pred birmo so črnopotoški fantje sami popravili cerkev v Brezju, ki naj bi bila najbolj zanemarjena (ves omet, slikanje in nov cementni tlak) V Vintarjevcu je bila cerkev sv. Petra in Pavla za birmo od zunaj in znotraj preslikana. Leta 1932 je bil tudi na novo pokrit zvonik na Pungrtu in na Libergi narejen nov severni pokopališki zid.⁵⁹³

29. 6. 1932 je strela zanetila požar na župnijskem gospodarskem poslopju. Na srečo se ogenj iz poslopja, ki je bilo polno živine in sena, ni razširil na bližnje hiše.⁵⁹⁴ Veter je namreč pihal v nasprotno smer, kjer ni bilo v neposredni bližini hiš. Ognjene ogorke je neslo daleč naokrog⁵⁹⁵, krajani pa so reševali živino ter gasili ogenj s čebri in raznimi posodami.⁵⁹⁶ O velikosti požara priča tudi dejstvo, da je požar kljub angažiranju gasilcev in velike večine Šmarčanov pogasil šele hud naliv.⁵⁹⁷ Poslopje, ki je v tem požaru v celoti zgorelo, je bilo sicer zavarovano za 25000 dinarjev, vendar je bil pa nezavarovan dekanov inventar. Škode je bilo za 30000 dinarjev. 5. 9. 1932 je bila narejena konkurenčna obravnava, na kateri so sklenili, da bodo postavili popolnoma novo poslopje po načrtih, ki jih je preskrbel dekan. Denar naj bi plačali litijska in šmarska občina.⁵⁹⁸ Pri tem ni šlo brez zapletov. V Župnijski kroniki je zapisano, da se je pritožil proti novi stavbi »stavbeni odbor zlasti Rus, cerkveni ključar in Strman Jože, trgovec iz M. Kostrevnice«⁵⁹⁹. Tej pritožbi se je na Rusovo intervencijo pridružil tudi šmarski občinski odbor, ki naj bi pred tem soglasno glasoval za novo stavbo. Konkurenčna obravnava je bila tako razveljavljena in določena nova, ki je bila predvidena za leto 1933. Ker so z delom pričeli že pred pritožbo⁶⁰⁰, so uspeli polovico poslopja (hlev in pod) za silo zgraditi, kamor so premestili živino, ki je bila pred tem začasno nameščena v hlevu Leskovca iz Šmartna. Hlev je bil blagoslovljen 1. 12.

⁵⁹¹ Župnijska kronika, leto 1930.

⁵⁹² Župnijska kronika, leto 1931.

⁵⁹³ Župnijska kronika, leto 1932.

⁵⁹⁴ Jubilej, 2001, 46.; Župnijska kronika, leto 1932.

⁵⁹⁵ Po poročanju »Župnijske kronike, leto 1932.« je gorečo slamo nosilo do Brega.

⁵⁹⁶ rokopis, Slavka Mrzel; V tem viru ni navedeno, kdaj je do požara prišlo. Da gre za isti požar lahko sklepamo po podobnosti opisa z ostalimi viri.

⁵⁹⁷ Jubilej, 2001, 46.

⁵⁹⁸ V »Župnijska kronika, leto 1932.« je zapisano: »Litija plača Din 65.000. Ostanek Šmartno. Litija da samo denar, občina Šmartno pa tudi naturalijo«

⁵⁹⁹ Župnijska kronika, leto 1932.

⁶⁰⁰ V »Župnijska kronika, leto 1932.«: »Zidati se je pa vendar prej pričelo, ker je bilo zidarsko delo pred pritožbo oddano g. Konjarju iz Litije, ki je z delom takoj pričel in tako prehitel razveljavljene.«

1932.⁶⁰¹ Naslednja konkurenčna obravnava za zidavo nadarbinskega poslopja je bila 5. 3. 1933. Po poročanju Župnijske kronike naj bi bili v občinski odbor imenovani sami nasprotniki in so bili tako vsi, posebno glavar Podboj, Lajovic in Koblar proti vsaki dajatvi. Kljub temu se je dekanu in zastopniku banske uprave v Ljubljani posrečilo, da je bil po šesturni debati novi načrt sprejet v celoti. Zidati so začeli v juniju, 20. oktobra je bila pa stavba (svinjaki) toliko gotova, da so tja lahko namestili živino.⁶⁰²

Leta 1934 so napravili vetrna vrata pri vseh treh vhodih na pročelju cerkve. Približno v istem času je bila obnovljena električna napeljava.⁶⁰³ Leta 1935 so na tiho nedeljo na Dobravi blagoslovili evharistični križ, visok 16 metrov. Tega dogodka naj bi se udeležilo 2000 ljudi.⁶⁰⁴ Istega leta je bil na Libergi popravljen pokopališki zid, ki je začel razpadati, na Gradišču je bil prekrit zvonik s hrastovimi deščicami, v Jablanici popravljen pokopališki zid in stopnice (oboje je bilo pred tem v slabem stanju), tega leta pa je bila popravljena tudi cerkvena ura.⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ Za leto 1938 se v Župnijski kroniki omenjajo popravila na župnišču, mežnariji in cerkveni strehi.⁶⁰⁷

Oktobra 1938 je bila v pokopališki kapeli narejena grobnica za umrle duhovnike. 16. oktobra je bila grobnica blagoslovljena. Vanjo so prenesli ostanke umrlih Burgerja in Rusa. Na spominske plošče so zapisali imena vseh v Šmartnem umrlih duhovnikov, za katere se je iz knjig dalo razbrati, da so umrli v Šmartnem. Na isti dan je bil na pokopališču blagoslovljen spomenik padlim vojakom. Slovesnosti se je udeležilo okrog 3000 oseb. Spominska govora duhovnikom in padlim vojakom je imel domači dekan.⁶⁰⁸

Leta 1939 so orgle v cerkvi povsem odpovedale, popravilo pa je trajalo od velike noči do septembra, vendar tako, da je bil en manual vedno na voljo za igranje (po veliki noči je bil v popravilu en manual, po Binkoštih drug manual). Orgle je vzel v popravilo

⁶⁰¹ Župnijska kronika, leto 1932.

⁶⁰² Župnijska kronika, leto 1933.; Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988, 10.: »S pomočjo faranov so na pogorišču zgradili novo poslopje. Po drugi svetovni vojni so to poslopje preuredili v obrat Kovina.«; Zapisniki sej, 25. 9. 1932.: »po dalši debati pride odbor do sklepanja zadevajoč odločbe in načrta, prvič se da na glasovanje odboru kedo je zato da se dela gori označeno nadarbinsko poslopje po sedanjem načrtu in odločki, vsi odborniki so glasovali proti delavi po sedanjem načrtu in odločbi. Drugič se da na glasovanje, kedo je zato, da se načrt spreobrne v toliko, da se hlev dela po načrtu na stari zid in da se obdrži za svinjake ves stari zid od bivših hlevov. Cel odbor je enoglasno glasoval zato. Tretjič se je odbor pozvalo, kdo je zato, da se razpiše in zaprosi za razpis nove konkurenčne obravnave, da se načrti spremenijo porabijo stari zidovi in izvrši nova konkurenčna obravnava, posebno zato ker bode stavbo prišla precej niže v ceni, kakor po sedanjem načrtu. Cel odbor je bil enoglasno za razpis nove konkurenčne obravnave in sprembo načrtov.«; Zapisniki sej, 9. 4. 1933.: »Nalog kraljevske banske uprave dravske banovine v Ljubljani z dne 17./2. 1933 II. No 4874/1 zadevajoč občine Šmartno pri Litiji in Litije, prevzem jamstva za posojilo Din 30.000, ki ga je najel gradbeni odbor nadarbinskega poslopja v Šmartnem se prečita gospodu županu odboru. Nato je odbor sklenil enoglasno da prevzame jamstvo samo kot porok (ne tudi kot plačnik) za najetje posojila po župni nadarbini v znesku Din 30.000 od katere svote pade na občino Šmartno pri Litiji po izvedeni konkurenčni obravnavi od podpisanih direktnih davkov 79.733 Din 13.342 Din na Litijo pade 16.658 Din na predpisane direktne davke 99.592 Din; Tozadevni razglas naj sestavi občina in naj ga ljudstvu razglasi. Zadolžnico bode podpisal gosp. župan in dva svetovalca.«

⁶⁰³ Jubilej, 2001, 46.

⁶⁰⁴ Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁰⁵ Verjetno na župnijski cerkvi, ni pa to izrecno zapisano.

⁶⁰⁶ Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁰⁷ Župnijska kronika, leto 1938.: »Ker je bil denar na razpolago se je popravilo župnišče – nova streha – mežnarija in cerkvena streha.«

⁶⁰⁸ Župnijska kronika, leto 1938.

Franc Jenko iz Šentvida nad Ljubljano. Za popravilo orgel je Občina Šmartno pri Litiji dala iz proračuna 20000 din, Občina Litija pa 5000 din. Ob zaključku del so 24. 9. 1939 pripravili koncert, ki ga je vodil organist in zborovodja Jože Cajhen. Na orgle je igral profesor Matija Tomc, orgle pa je razložil stolni dekan dr. Franc Kimovec. Slednji je napisal o tem koncertu daljše poročilo, v katerem je pohvalil šmarske pevce.⁶⁰⁹

Marca 1939 je Izgoršek naredil nova nihalna vrata pri glavnem vhodu v cerkev.⁶¹⁰ Aprila je bila napeljana nova električna napeljava v cerkvi in na Hribu. Tudi to delo je izvršil Izgoršek.⁶¹¹ Junija 1940 je bila prekrita streha župnijske cerkve. Žlebovi so bili znova pokriti z lesom. Julija istega leta so v Šmartno napeljali novo elektriko kranjskih elektrarn. Med 1. in 8. 12. 1940 je v Šmartnem potekal sv. misijon, ki so ga vodili lazaristi. Ob tej priložnosti so bili v cerkvi nameščeni zvočniki. Ljudje so zahtevali, da morajo zvočniki v cerkvi ostati stalno, kar bi stalo 10000 dinarjev. Župnik je za pomoč zaprosil graščine in tovarnarja Knafiča, a neuspešno.⁶¹² Očitno je ozvočenje ostalo, saj je Vinko Šega leta 1976 zapisal: »Ker je bilo ozvočenje izpred druge svetovne vojne že zastarelo in dotrajano, je dal dekan Gornik napraviti novo sodobno ozvočenje za cerkev.«⁶¹³

7. 3. DUHOVNO ŽIVLJENJE V ŠMARSKI ŽUPNIJI

Vizitacijsko poročilo za leto 1932 navaja, da so bile ob nedeljah in praznikih bogoslužja ob pol šestih in ob desetih, ob delavnikih pa ob šestih (maja ob pol šestih).⁶¹⁴ Kmalu za tem je bila uvedena osma maša. V pismu iz 14. septembra 1933 je namreč navedeno, da so v župnijski cerkvi navadno tri sv. maše: ob pol šestih, ob osmih in ob desetih, pri tem je pa še dodano, da je deseta maša zelo pomembna za oddaljene župljane, osma pa je najpripravnejša in vedno močno obiskana, posebno zato, ker pri njej poje otroški zbor.⁶¹⁵ Vizitacijsko poročilo za leto 1938 navaja, da so ob nedeljah in praznikih bogoslužja ob pol šestih, ob osmih, ob desetih in ob dveh popoldne, ob delavnikih pa ob šestih (maja in prve petke ob pol šestih).⁶¹⁶ Bogoslužje ob dveh popoldne je bilo verjetno popoldanski krščanski nauk, saj Kronika za hrib za leto 1936 navaja, da je imel do odhoda beneficiata Pleše beneficiat deseto mašo, šesto dekan,

⁶⁰⁹ Jubilej, 2001, 140.; Župnijska kronika, leto 1939.

⁶¹⁰ Župnijska kronika, leto 1939.

⁶¹¹ Prav tam.

⁶¹² Župnijska kronika, leto 1940.

⁶¹³ Župnijska in dekanijska, 1976, 26.; V tem viru je tudi zapisano: »Ob prevzemu župnije Šmartno leta 1930 (pri tem je mišljen Gornikov prevzem župnije, op. a.) cerkev še ni bila potrebna kakšne večje obnove, pač pa je bilo treba dodati še kaj novega. Tako je okoli leta 1934 dal napraviti vetrna vrata pri vseh treh vhodih na pročelju cerkve. Približno v istem času je obnovil električno napeljavo. Malo pred drugo svetovno vojno je dal v cerkev prvo ozvočenje, kar je bilo za tako velik prostor res potrebno. Napravil je velik in lep kovinski svečnik za velikonočno svečo, obnovil praznične mašne plašče, temeljito prenovil stolpno uro; na ženski strani v cerkvi je dal napraviti dve klopi tam, kjer je bil med klopmi prehod.«

⁶¹⁴ NŠAL, Vizitacije 1600–1966, škatla 18, mapa »Kanonična vizitacija 1932–33; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1932« (župnija Šmartno pri Litiji).

⁶¹⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 20, mapa: »župnijski dopisi 1933«, Pismo župnijskega urada Šmartno pri Litiji Kn. šk. ordinariatu v Ljubljani iz 14. 9. 1933.

⁶¹⁶ NŠAL 14. Vizitacije 1600–1966, škatla 21, mapa »Kanonična vizitacija 1938; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1938« (župnija Šmartno pri Litiji).

osmo in popoldanski krščanski nauk pa kaplan⁶¹⁷.⁶¹⁸ Po odhodu Pleše so se razmere spremenile, saj se je zaradi ustanovitve litijske župnije skrčil delokrog šmarske župnije.⁶¹⁹ Po odhodu Franca Pleše je bil za nekaj mesecev za upravitelja beneficija imenovan dekan Anton Gornik.⁶²⁰ Ko je 1. 8. 1936 postal beneficiat Franc Starman je bilo kaplansko mesto izpraznjeno in na njegovo mesto ni prišel noben nov kaplan.⁶²¹ Takrat so se spremenile tudi dolžnosti dekana in beneficiata. Dekan je predlagal škofiji, naj ima on šesto in osmo mašo, beneficiat pa deseto mašo in popoldanski krščanski nauk.⁶²² Beneficiat je nato izjavil, da mu je nemogoče imeti deseto mašo in popoldanski krščanski nauk, škofijski ordinariat pa je uvidel, da bi bilo to za beneficiata res prenaporno.⁶²³ Škof je nato odločil, da ima župnik šesto mašo in krščanski nauk ali šesto in deseto mašo (o tem odloča župnik).⁶²⁴

Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o prvih obhajilih in birmah. Prva obhajila so bila npr. 18. 7. 1920, 29. 6. 1927, 29. 6. 1930 in 14. 5. 1931. Leta 1920 je bilo 110

⁶¹⁷ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »4. 9. 1936, Razdelitev dela in dohodkov z g. dekanom«.; NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 15, mapa »Ustanovitev župnije Litija; 1931–1936; 1. 5.«, Pismo župnijskega urada Šmartno pri Litiji Kn. šk. ordinariatu v Ljubljani iz 15. 7. 1936 (predmet: Ureditev dolžnosti in pravic beneficiata): »Vsled ustanovitve litijske župnije se je delokrog župnije Šmartno pri Litiji skrčil, da v doglednem času ni pričakovati, da bi v župniji delovali trije duhovniki (V današnjih razmerah tudi živeti ne bi mogli). Vsled tega se tudi pravice in dolžnosti, ki so bile določene med obema kaplanoma popolnoma spremenijo. Te pravice in dolžnosti so razvidne iz priloženih listin (listine so priložene v prepisu, ker je original težko čitljiv), dejanski stan pa je bil spremenjen v toliko, da je beneficiat opravljal v nedeljah in praznikih deseto mašo, ali pa je imel ekskurze po podružnicah, ko so bila tam »žegnanja«. Kaplan pa je imel krščanske nauke in v najnovejšem času še osmo mašo.«

⁶¹⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »4. 9. 1936, Razdelitev dela in dohodkov z g. dekanom«.

⁶¹⁹ Župnijska kronika, leto 1936.: »1. maja ustanovljena samostojna župnija v Litiji po boju 5 let. /.../ V Šmartnem bosta odslej samo 2 duhovnika. /.../ G. kaplan Starman se je 1. avg. preselil kot beneficiat na Hrib.«

⁶²⁰ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »15. 3. 1936, Pleša Franc«, »Gornik Anton«.: »G. Pleša Franc je 1. marca 1936 dobil dekret za župnega upravitelja v Št. Jur pod Kumom. Poslovil se je 15. marca. Za upravitelja beneficija je bil do prihoda novega imenovan dekan g. Gornik Anton. To je trajalo 4 mesece.«

⁶²¹ Župnijska kronika, leto 1936.: »1. maja ustanovljena samostojna župnija v Litiji po boju 5 let. /.../ V Šmartnem bosta odslej samo 2 duhovnika. /.../ G. kaplan Starman se je 1. avg. preselil kot beneficiat na Hrib.«

⁶²² NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »4. 9. 1936, Razdelitev dela in dohodkov z g. dekanom«.

⁶²³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 20, mapa »župnijski dopisi 1936«, Pismo škofijskega ordinariata v Ljubljani župnijskemu uradu v Šmartnem pri Litiji iz 14. 8. 1936 (predmet: Pravice in dolžnosti beneficiata): »Na ondotno vlogo z dne 16. julija 1936, št. 116, je ondotni beneficiat izjavil, da mu je nemogoče imeti deseto mašo in popoldanski krščanski nauk. Škofijski ordinariat uvideva, da bi bilo to za beneficiata res prenaporno in želi, da bi se zanj določila osma ali pa šesta maša. Da ne bo neprijetnih sporov zaradi previdevanja bolnikov, se priporoča, naj si oba duhovna pastirja to delo tako razdelita, da ga bo opravljal vsak en teden. Kadar bo tednar po uradnem delu zadržan, gre k bolniku tisti, ki ni zadržan. Župnik in beneficiat naj se o tem sporazumeta in naj se o sporazumu sem sporoči.«

⁶²⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatla 7, Kronika za hrib 1897–1940, »4. 9. 1936, Razdelitev dela in dohodkov z g. dekanom«.: »Do odhoda g. Pleše je beneficiat imel samo 10. mašo, šesto je imel g. dekan, osmo in popoldanski kršč. nauk pa kaplan. G. dekan je predlagal sedaj škofiji, naj ima on 6. in 8. mašo, beneficiat pa 10. in popoldan. Čez par dni je škofija dekanove predloge poslala v izjavo še beneficijatu. Na njegov predlog so potem škof 4. sept. št. 4325. 1936 odločili: /.../ Župnik ima 6. mašo in kršč. nauk, ali 6. in 10. odloča župnik«

prvoobhajancev, leta 1927 pa 116.⁶²⁵ Birme so bile npr. 28. 5. 1922, 29. 5. 1927, 5. 5. 1932 in 29. 5. 1938. Leta 1922 je bilo 570 birmancev⁶²⁶, leta 1932 536, leta 1938 pa 364. Za leto 1927, 1932 in 1938 je navedeno, da je škof ob priložnosti birme opravil tudi vizitacijo v šoli (leta 1932 je dan pred birmo opravil dopoldne obisk v šoli v vseh razredih, popoldne pa obisk cerkve v Brezju in Vintarjevcu). Leta 1927 je izvajal birmo Jeglič, leta 1932 in 1938 pa Rožman.⁶²⁷ Ob prihodu so škofa slovesno sprejeli. Leta 1922 so npr. ob prihodu v Šmartno škofa pričakali »občinski zastop« ter učiteljstvo in cela vrsta organizacij z zastavami.⁶²⁸

Župnijska kronika poroča v obdobju med obema vojnoma o štirih misijonih: 31. 10.–9. 11. 1919, »ponavljanje sv. misijona« 7. 11.–14. 11. 1920, 30. 11.–8. 12. 1930 in 1.–8. 12. 1940. Za misijone v letih 1919, 1930 in 1940 je zabeleženo, da so ga vodili lazaristi.⁶²⁹ Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o udeležbi na misijonih, čeprav le opisno. Leta 1919 naj bi bila udeležba srednja, prebivalci krajev Šmartno in Litija naj bi pa na misijonu skoraj v celoti izostali. Misijon se je zaključil s pobožnostjo v cerkvi, ker je bilo vreme zelo neugodno. Župnijska kronika navaja kot uspeh misijona, da so se nekoliko omilile posledice vojne.⁶³⁰ Za leto 1920 je navedeno, da je bila udeležba »slična kot pri misijonu preteklo leto«.⁶³¹ O precej večjem uspehu je pisano leta 1930. Dogovarjanja med misijonsko hišo v Ljubljani in župnijskim uradom v Šmartnem o terminu so se začela avgusta leta 1929.⁶³² Predlog termina, ki je bil potem tudi upoštevan, je bil poslan župnijskemu uradu v Šmartnem 19. 1. 1930. Med pripravami na sv. misijon je misijonska hiša v Ljubljani svetovala župnijskemu uradu v Šmartnem, da se posebno pozornost posveti mestu Litija in delavstvu.⁶³³ Na tem področju je bil misijon očitno tudi uspešen, saj je v Župnijski kroniki zapisano, da je bil misijon uspešen predvsem glede delavstva. Uradništvo na bi se misijona dobro udeleževalo, učiteljstvo pa nič. Ob zaključku misijona 8. decembra naj bi bila zaradi velike udeležbe šmarska cerkev premajhna, misijona naj bi se pa udeležili praktično vsi, razen učiteljstva in prejšnjih »liberalcev«. Častna izjema naj bi bil nadučitelj Kovačič, ki je šel k sv. obhajilu.⁶³⁴ Za misijon leta 1940 v Župnijski kroniki ni podatkov o uspešnosti letga, naj pa navedemo, da so bili ob tej priložnosti v cerkvi nameščeni zvočniki.⁶³⁵

V obdobju med obema vojnoma so bile organizirane tudi svetoletne procesije. V letu 1926 je potekalo v šmarski župniji šest svetoletnih procesij: 18. 4., 16. 5., 30. 5., 11. 7., 22. 8., 31. 10. Prvi dve sta bili zelo dobro obiskani (»do 2000 vernikov«), ostale pa

⁶²⁵ Župnijska kronika, leto 1920, 1927, 1930, 1931.

⁶²⁶ Župnijska kronika, leto 1922.; Domoljub, 31. 5. 1922, 211.: »28. maja smo imeli sv. birmo. Birmanih je bilo domačih otrok 430 in 300 otrok iz drugih fara.«

⁶²⁷ Župnijska kronika, leto 1922, 1927, 1932, 1938.

⁶²⁸ Domoljub, 31. 5. 1922, 211.

⁶²⁹ Župnijska kronika, leto 1919, 1920, 1930, 1940.

⁶³⁰ Župnijska kronika, leto 1919.

⁶³¹ Župnijska kronika, leto 1920.

⁶³² NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 20, mapa: »župnijski spisi 1930«, Pismo predstojništva misijonske hiše v Ljubljani župnijskemu uradu v Šmartnem pri Litiji iz 7. 8. 1929.

⁶³³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 20, mapa: »župnijski spisi 1930«, Pismo predstojništva misijonske hiše v Ljubljani župnijskemu uradu v Šmartnem pri Litiji iz 19. 1. 1930.

⁶³⁴ Župnijska kronika, leto 1930.

⁶³⁵ Župnijska kronika, leto 1940.

nekoliko slabše. Precejšnji del župljanov naj bi izostal, zlasti iz Šmartna in Litije.⁶³⁶ Leta 1929 so bile tekom leta tri svetoletne procesije, ki so bile srednje obiskane.⁶³⁷ Rekordna udeležba naj bi bila na svetoletni procesiji 17. 6. 1934 na nedeljo Srca Jezusovega (župnišče – župnijska cerkev – Pungrt – župnijska cerkev – Brezje – župnijska cerkev – Litija), ki naj bi jo obiskalo okrog 3000 ljudi.⁶³⁸

Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o udeležbi šmarskih župljanov na slovesnostih v drugih krajih:

25. 9. 1921	Katoliški shod v Zagorju, ki se ga je udeležilo do 600 šmarskih župljanov. ⁶³⁹
19. 8. 1923	Evharistični shod v Zagrebu, ki se ga je udeležilo 54 šmarskih župljanov z zastavama Marijinih družb.
27. 8. 1923	Katoliški shod v Ljubljani, ki se ga je udeležilo okrog 500 šmarskih župljanov. ⁶⁴⁰
1933	Svetoletna proslava v Ljubljani z biserno mašo Jegliča, ki se je udeležilo okrog 50 šmarskih župljanov, dva sta pa šla v Rim. ⁶⁴¹
Junij 1935	Evharistični kongres v Ljubljani, ki se ga je 29. 6. 1935 udeležilo 650 otrok, 30. 6. pa 1050 odraslih. ⁶⁴²
21. 6. 1936	Shod deklet v Stični kot obletnica evharističnega kongresa (udeležba: 200 šmarskih župljanov). ⁶⁴³
15. 8. 1936	Obletnica v Stični. (udeležba: 300 šmarskih župljanov, od tega 150 otrok) ⁶⁴⁴

Župnijska kronika poroča tudi o nekaterih drugih dogodkih, ki so bili pomembni za župnijo. 9. in 10. 8. 1924 je potekal evharistični shod za dekanijo, na kateremu so govorili Erzín, Špendal, Jagodic in Rožman. Ob desetih dopoldne je bila slovesna sveta maša na trgu pred cerkvijo. Za petje je poskrbel organist Loboda z močnim pevskim zborom, ki je bil sestavljen iz pevcev celotne dekanije. Popoldne je bila evharistična procesija, ki so se je udeležile cerkvene organizacije z zastavami (le-teh je bilo 15). Udeležba je bila velika. Pri procesiji so sodelovali različni pevski zbori in godba fantov iz Dol. Trg pred cerkvijo in cerkev so okrasili okoličani, Šmartno pa naj bi okraševanje odreklo. Na dan shoda so bili »sestanki posameznih stanov«.⁶⁴⁵

V obdobju med obema vojnoma sta v Šmartnem potekali dve pomembni slovesnosti: praznovanje 25-letnice posvetitve nove cerkve in praznovanje 800-letnice šmarske župnije. Praznovanje 25-letnice posvetitve nove cerkve je potekalo od 8. do 12. 9. 1926. 8. septembra je bilo predavanje Lavrenčiča o zgodovini cerkvene stavbe, na

⁶³⁶ Župnijska kronika, leto 1926.

⁶³⁷ Župnijska kronika, leto 1929.

⁶³⁸ Župnijska kronika, leto 1934.

⁶³⁹ Župnijska kronika, leto 1921.

⁶⁴⁰ Župnijska kronika, leto 1923.

⁶⁴¹ Župnijska kronika, leto 1933.

⁶⁴² Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁴³ Župnijska kronika, leto 1936.

⁶⁴⁴ Župnijska kronika, leto 1936.: »15. 8. obletnica v Stični za vse. Naših 300. Otroci v Stično 150.«

⁶⁴⁵ Župnijska kronika, leto 1924.

koncu je pa Matej Rihar orisal razvoj cerkve od leta 1902 do 1926. 9. septembra je bil govor »Cerkev hiša božja« in maša za žive dobrotnike, dan pozneje pa govor »Cerkev vrata nebeška« in maša za umrle dobrotnike. 11. septembra je bil ob sedmih zvečer govor »Moja hiša, hiša molitve« in molitvena ura za »milosti prejete v cerkvi«. 12. septembra je bil ob šestih zjutraj govor o dolžnostih župljanov do župnijske cerkve ter maša za žive in mrtve dušne pastirje v župniji. Ob desetih je bil govor »Cerkev, vir pravega veselja in blagoslova«. Ob treh popoldne je bil govor o pomenu cerkvenega petja in glasbe ter nato koncert z desetimi pesmimi in tremi točkami na orgle.⁶⁴⁶ Slednje je izvedel prof. Stanko Premrl, ki je bil vodja stolnega kora v Ljubljani in skladatelj naše državne slovenske himne. Orgle so za to priložnost uglasili in nekoliko predelali.⁶⁴⁷ 3. 2. 1930 je v Kamniku umrl bivši šmarski dekan in graditelj cerkve Ivan Lavrenčič. Poleg dekana Mateja Riharja se je pogreba udeležilo 18 župljanov pod vodstvom župana Ernesta Drčarja s 4 zastavami in lepim vencem. Namesto venca sta Hranilnica in posojilnica ter občina naklonili vsaka po 1000 dinarjev za nabavo četrtega zvona. 14. 2. 1930 se je opravil slovesni rekvijem za Lavrenčiča.⁶⁴⁸

Praznovanje 800-letnice šmarske župnije je potekalo leta 1935. V sklopu praznovanja 800-letnice so bile decembra 1934 duhovne vaje za moške v Šmartnem, konec februarja 1935 pa v Litiji. Duhovne vaje je vodil Kosiček. Udeležilo se jih je okrog 150 oseb. Obe duhovni vaji sta bili hkrati tudi duhovna priprava na evharistični kongres. Na svečnico leta 1935 je cerkveni pevski zbor priredil koncert v sklopu praznovanja 800-letnice obstoja šmarske župnije. V Župnijski kroniki je zapisano, da je koncert lepo pripravil ljudi na jubilej. 800-letnica se je praznovala novembra istega leta.⁶⁴⁹ Ob tej priložnosti so Šmartno okrasili z visokimi mlaji in slavoloki. Mlajev naj bi bilo na šmarskem trgu in okrog cerkve 76. Gospodarji naj bi kar tekmovali med seboj, kdo bo daroval bolj orjaško smreko. Najvišji mlaj je stal pred »Knafličevo tvornico«. Visok naj bi bil 32 metrov in pol.⁶⁵⁰ Z venci naj bi bile okrašene vse hiše.⁶⁵¹ Veličastno je bila okrašena tudi šmarska katedrala. Pročelna stran z mozaikom patrona sv. Martina je bila odeta v zelenje. Na vsaki strani glavnega oltarja sta bili ogromni števili iz zelenja: 1135 (letnica ustanovitve župnije) in 1935 (leto, ko se praznuje 800 letnica obstoja).⁶⁵² Za nekaj dni so cerkev tudi prvič od zunaj razsvetlili z reflektorji, kar je bila takrat redkost. Ponoči je bila tako cerkev vidna daleč naokrog. Da bi užili ta pogled, so se nekateri posebej zato zvečer peljali z vlakom do Save.⁶⁵³ Šmartno je bilo vse v zastavah, ki so bile po večini državne. Na obeh visokih zvonikih so bile tri

⁶⁴⁶ Župnijska kronika, leto 1926.

⁶⁴⁷ Jubilej, 2001, 139.

⁶⁴⁸ Župnijska kronika, leto 1930.; Zapisniki sej, 9. 2. 1930.: »Pred pričetkom dnevnega reda je razložil gospod župan odboru spomenice z dne poklonitve Nj. Vel. Kralju v Beogradu. Nato je opisal dobrote pokojnega gospoda dekana Lavrenčiča, katere je nudil Šmarski fari za časa službovanja v Šmartnem. Občina bode izplačala za mankajoči zvon Šmarske cerkve 1000 Din namesto venca pokojnemu gospodu dekanu Lavrenčiču. To se naj javno razglasi v dnevnikih, ker je bil pokojni gospod dekan častni občan tuk. občine.«

⁶⁴⁹ Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁵⁰ Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.

⁶⁵¹ Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁵² Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.

⁶⁵³ Jubilej, 2001, 47.

zastave: cerkvena, državna in slovenska.⁶⁵⁴ Slovesno praznovanje 800-letnice šmarske župnije je potekalo med 10. 11. in 17. 11. 1935.⁶⁵⁵ V neobjavljenem časopisnem članku, na začetku katerega je datum 17. 11. 1935, je zapisano, da so se slovesnosti začele že »prejšnji teden«. Uvodni dnevi naj bi bili bolj posvečeni cerkvenim pobožnostim, 16. in 17. november pa zunanjim manifestacijam. 16. novembra je bil sprejem knezoškofa Jegliča in njegovega spremstva (med spremstvom je bil npr. stiški opat Kastelic). Najprej so ga sprejeli šmarski dekan Gornik in številna duhovščina iz raznih krajev. Nato so mu izrekli pozdrav še »deca iz šmarske in kostrevniške, učenka Darja Jelnicarjeva pa iz litijsko šolo«, šmarski župan Josip Strman, gasilski starosta Franc Lajovic, Ferdinand Tomažin za pevce in predstavniki raznih društev. Vsa množica je nato šla v cerkev, kjer je knezoškof opravil kratko cerkveno pobožnost, pri kateri je ljudstvo sodelovalo z zahvalno pesmijo.⁶⁵⁶ Ob Ave Mariji je bil mogočen sprevod z baklami po Šmartnem (800 bakelj), med katero so bile vse hiše in cerkev razsvetljeni, šmarski pevci pa so pod vodstvom organista Cajhna zapeli Jegliču podoknico.⁶⁵⁷ Dekan Gornik je v imenu prebivalstva izrekel dobrodošlico, v kateri je omenjal zgodovino fare od leta 1787, ko je prišlo Šmartno pod ljubljansko škofijo. Naslednji dan je bila ob desetih⁶⁵⁸ »pontifikalna maša, kakršne ta cerkev še ne pomni«. Vodil jo je nadškof ob spremstvu okrog 30 duhovnikov.⁶⁵⁹ Pri maši sta pela šmarski in litijski cerkveni zbor. »Prevzvišeni« se je odpeljal ob štirih popoldne, ob petih popoldne pa so bile za sklep slovesne litanije s polno cerkvijo in ljudskim petjem.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴ Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.

⁶⁵⁵ Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁵⁶ Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.

⁶⁵⁷ »Župnijska kronika, leto 1935.« in »Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.

⁶⁵⁸ Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.: »Tudi današnja sicer deževna nedelja je prikazala pomembnost lepega jubileja. Ob 10. se je začela pontifikalna maša, kakršne ta cerkev še ne pomni.«; Župnijska kronika, leto 1935.: »17. 11. /.../ Ob 9^h pontifikalna maša.«

⁶⁵⁹ Župnijska kronika, neobjavljen članek za časopis: »800 let šmarske župnije«.

⁶⁶⁰ Župnijska kronika, leto 1935.

Kronološki razpored dogodkov v šmarski župniji:

29. 5. 1919	»Celodnevno češčenje za mir ugoden za Slovence.« ⁶⁶¹ 9. 6. 1919 je bil verjetno iz istega razloga sklican »javen shod za pravičen mir«, ki ga je sklicala »Kmetiska zveza« (na njem je bilo navzočih »do 200 ljudi«). ⁶⁶²
31. 10.–9. 11. 1919	Sv. misijon. ⁶⁶³
7. 11.–14. 11. 1920	Sv. misijon. ⁶⁶⁴
4.–6. 3. 1921	»Tridnevnicca III. reda povodom 700 letnice« ⁶⁶⁵ , med katero so bili trije govori domače duhovščine. ⁶⁶⁶
3. 6. 1921	»Vizitacija III. reda po p. Salvatorju« ⁶⁶⁷
31. 7. 1921	Dva rojaka šmarske župnije obhajata zlato mašo: Janez Brezovar v Šmartnem in »Anton Vrbajs« v Ihanu. ⁶⁶⁸
25–27. 11. 1921	Tridnevnicca ob celodnevnom češčenju. ⁶⁶⁹
28. 5. 1922	Sv. birma.
9. 7. 1922	Nova maša Pavla Simončiča (novomašni pridigar: Matej Rihar). Posvečen je bil 29. 6. 1922. ⁶⁷⁰
1922	Tridnevnicca ob celodnevnom češčenju. ⁶⁷¹
27. 5. 1923	Slovesno praznovanje jubileja zlate maše škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča v cerkvi in društveni dvorani. ⁶⁷²
30. 1.–2. 2. 1924	Duhovne vaje za fante (udeležba pri govorih: »do 150«).
9.–10. 8. 1924	Evharistični shod za dekanijo.
14.–17. 8. 1924	Duhovne vaje za dekleta. ⁶⁷³
11.–15. 11. 1925	»Povodom celodnevnega češčenja« evharistična štiridnevna pobožnost. ⁶⁷⁴
2. 2. 1926	Prvo praznovanje »misijonskega praznika« v Šmartnem. ⁶⁷⁵
8.–12. 9. 1926	25-letnica posvetitve nove cerkve.
31. 10. 1926	Prvo praznovanje praznika Kristusa Kralja v šmarski župniji. Dogodka so se udeležile vse katoliške organizacije iz šmarske župnije ⁶⁷⁶ z zastavami, gasilsko društvo iz Šmartna in Litije ter šmarski in litijski »občinski zastop« ⁶⁷⁷ , udeležbo pa je odklonilo pevsko društvo Zvon.

⁶⁶¹ Župnijska kronika, leto 1919.

⁶⁶² Prav tam.

⁶⁶³ Prav tam.

⁶⁶⁴ Župnijska kronika, leto 1920.

⁶⁶⁵ Župnijska kronika, leto 1921.

⁶⁶⁶ Prav tam.

⁶⁶⁷ Prav tam.

⁶⁶⁸ Prav tam.

⁶⁶⁹ Župnijska kronika, leto 1921.: »Tridnevnicca povodom celodnevnega češčenja«

⁶⁷⁰ Župnijska kronika, leto 1922.: »9. 7. Nova maša Pavla Simončič /.../ Cerkevni govor je imel g. dekan M. Rihar.«; Jubilej, 2001, 110.: »Dr. Pavel Simončič; 13. 1. 1897; novomašnik 29. 6. 1922, umrl 26. 9. 1971 v Ljubljani, kjer je tudi pokopan; med drugim je bil župnik pri sv. Petru v Ljubljani in nazadnje stolni kanonik«

⁶⁷¹ Župnijska kronika, leto 1922.

⁶⁷² Župnijska kronika, leto 1923.

⁶⁷³ Župnijska kronika, leto 1924.

⁶⁷⁴ Župnijska kronika, leto 1925.

⁶⁷⁵ Župnijska kronika, leto 1926.: »2. 2. Prvič misijonski praznik.«

⁶⁷⁶ V »Župnijska kronika, leto 1926.«: »naše organizacije«

⁶⁷⁷ V »Župnijska kronika, leto 1926.«: »oba občinska zastopa«

11.–14. 11. 1926	Duhovne vaje za može in žene.
16.–19. 12. 1926	Duhovne vaje za fante (pet govorov, ki se jih je povprečno udeleževalo 100 fantov). ⁶⁷⁸
2. 1. 1927	»Proslava sv. Alojzija in sv. Stanislava s skioptičnem predavanjem in govorom ter deklamacijami in petjem.« ⁶⁷⁹
13. 2. 1927	Slovesno praznovanje 1100-letnice rojstva sv. Cirila, ki so se ga udeležile vse katoliške organizacije iz šmarske župnije, Gasilsko društvo in pevsko društvo Zvon. ⁶⁸⁰
29. 5. 1927	Sv. birma.
14. 8. 1927	Versko zborovanje za Šmartno in bližnje župnije (udeležba: okrog 600 mož in fantov).
23. 10. 1927	Misijonski praznik (ob osmih zjutraj sv. maša za šolsko mladino z govorom, popoldne predstava »Mlini pod zemljo«). ⁶⁸¹
15. 7. 1928	Na prižnici prebrano besedilo, ki so ga sestavili šmarski duhovniki za farane na temo slabšanja verskega življenja, posebno v bližnji okolici. ⁶⁸²
10.–14. 11. 1928	»Trodnevica za posamezne stanove in celodnevno češčenje sv. R. T.« ⁶⁸³
3. 2. 1930	V Kamniku umre bivši šmarski dekan in graditelj cerkve Ivan Lavrenčič.
24. 9. 1930	Pastoralna konferenca (udeležil se je tudi škof Rožman).
30. 11.–8. 12. 1930	Sv. misijon. ⁶⁸⁴
5. 5. 1932	Sv. birma. ⁶⁸⁵
6.–9. 12. 1934	Duhovne vaje za može in fante (udeležba: okrog 400 mož in fantov). ⁶⁸⁶
1935	Praznovanja, povezana z 800-letnico šmarske župnije. ⁶⁸⁷
10. 12.–13. 12. 1936	Duhovne vaje za može in fante (udeležba: 533 ljudi). ⁶⁸⁸
29. 12. 1936–1. 1. 1937	Duhovne vaje za dekleta (udeležba: okrog 300 oseb). ⁶⁸⁹
9. 12. 1937	Duhovne vaje za žene (udeležba: 220 žena). ⁶⁹⁰
29. 5. 1938	Sv. birma. ⁶⁹¹
1.–8. 12. 1940	Sv. misijon. ⁶⁹²

⁶⁷⁸ Župnijska kronika, leto 1926.

⁶⁷⁹ Župnijska kronika, leto 1927.

⁶⁸⁰ Župnijska kronika, leto 1927.: »13. 2. Slovesno praznovanje 1100 letnice smrti sv. Cirila, udeležile so se vse naše organizacije, Gas. društvo in »Zvon«; Slovenec, 13. 2. 1927, 3.: »Proslava 1100 letnice Cirilovega rojstva.«

⁶⁸¹ Župnijska kronika, leto 1927.

⁶⁸² Župnijska kronika, leto 1928.

⁶⁸³ Prav tam.

⁶⁸⁴ Župnijska kronika, leto 1930.

⁶⁸⁵ Župnijska kronika, leto 1932.

⁶⁸⁶ Župnijska kronika, leto 1934.

⁶⁸⁷ Župnijska kronika, leto 1935.

⁶⁸⁸ Župnijska kronika, leto 1936.

⁶⁸⁹ Prav tam.

⁶⁹⁰ Župnijska kronika, leto 1937.

⁶⁹¹ Župnijska kronika, leto 1938.

⁶⁹² Župnijska kronika, leto 1940.

7. 4. MARIJINA DRUŽBA

V Šmartnem je obstajala Marijina družba, ki jo je sestavljalo več podskupin: npr. dekliška Marijina družba, Marijina družba za žene, fantovska Marijina družba in Marijin vrtec za otroke. Marijina družba za žene je bila ustanovljena 5. 6. 1931⁶⁹³, dekliška in fantovska Marijina družba ter Marijin vrtec pa se omenjajo v Župnijski kroniki že prej. Marijin vrtec naj bi bil »ponovno vpeljan« 17. 7. 1921 (vodil ga je dekan Rihar).⁶⁹⁴

Ohranjenih je nekaj podatkov o sprejemih v posamezno skupino Marijine družbe:

25. 3. 1919	Sprejetih 17 fantov v Marijino družbo. ⁶⁹⁵
2. 2. 1921	Sprejem deklet v Marijino družbo (število sprejetih ni navedeno). ⁶⁹⁶
28. 5. 1922	Sprejetih 28 fantov v Marijino družbo. ⁶⁹⁷
26. 7. 1931	Slovesen sprejem v Marijino družbo za žene na praznik sv. Ane, na kateremu jih je bilo prvič sprejetih 231.
8. 12. 1931	Sprejetih 22 fantov v fantovsko Marijino družbo, ki je po novem štela 139 fantov. Deset na novo sprejetih fantov je bilo iz Šmartna. Sprejem je potekal »pri zaprti cerkvi, kar fante bolj vleče«. Tajnosti pri fantovski družbi naj bi se ljudje takoj navadili in jo razumeli. ⁶⁹⁸
8. 12. 1934	Na slovesnem shodu dekliške Marijine družbe je bilo sprejetih 31 deklet. ⁶⁹⁹
1934	Slovesen sprejem več kot 100 novih članov v Marijin vrtec. ⁷⁰⁰
9. 12. 1934	Slovesen popoldanski shod fantovske kongregacije. Sprejem 25 fantov. ⁷⁰¹

Ohranjenih je nekaj podatkov o številu članov. Leta 1931 naj bi bilo v Marijini družbi 139 fantov, v na novo ustanovljeni Marijini družbi za žene pa 231 članic.⁷⁰² Leta 1926 naj bi bilo v dekliški Marijini družbi skupaj s 25 na novo sprejetimi 270 članic.⁷⁰³

⁶⁹³ Župnijska kronika, leto 1931.: »Na praznik žalostne matere božje je bil v cerkvi prvi shod Marijine družbe za žene, ki se je začela ustanavljati. Ustanovljena je bila od ljubljanskega škofa Gregorija 5. junija 1931.«

⁶⁹⁴ Župnijska kronika, leto 1921.

⁶⁹⁵ Župnijska kronika, leto 1919.

⁶⁹⁶ Župnijska kronika, leto 1921.

⁶⁹⁷ Župnijska kronika, leto 1922.

⁶⁹⁸ Župnijska kronika, leto 1931.

⁶⁹⁹ Župnijska kronika, leto 1934.

⁷⁰⁰ Angeljček, marec 1935, 109.: »Naš »Vrtec« (Šmartno pri Litiji), ki šteje 400 članov, je lani marsikaj lepega doživel. Našim mamicam smo napravili »Materinski dan«; v deklamacijah, govorih in v petju smo pokazali, kako imamo svoje matere radi. Imeli smo tudi slovesen sprejem čez 100 novih Marijinih varovancev in varovank. Ta dan smo se vsi zbrali v dvorani. Od tam smo v sprevedu z banderci šli v cerkev, kjer je bila slovesna pridružitve naših novincev in novink.«

⁷⁰¹ Župnijska kronika, leto 1934.: »9. 12. pop. slov. shod. fant. kongr. Sprejetih je bilo 25 fantov.«

⁷⁰² Župnijska kronika, leto 1931.

⁷⁰³ Župnijska kronika, leto 1926.

Marca 1935 naj bi Marijin vrtec v Šmartnem imel 400 članov.⁷⁰⁴ Nekaj podatkov nam nudijo tudi poročila iz vizitacij⁷⁰⁵:

1922	Marijina družba za fante (115 članov; vodi dekan), Marijina družba za dekleta (270 članic, vodi Erzin), Marijin vrtec (40 dečkov, 80 deklic; vodi dekan)
1927	Marijina družba za fante (114 članov, vodi dekan), Marijina družba za dekleta (270 članic, vodi benediktinca), Marijin vrtec (okrog 120 članov; vodi kaplan)
1932	Marijina družba za fante (139 članov, 3 cerkveni sestanki, 8 izvencerkvenih sestankov), Marijina družba za dekleta (283 ⁷⁰⁶ članic, 3 cerkveni sestanki, 10 izvencerkvenih sestankov), Marijina družba za žene (270 članic, 2 cerkvena sestanka, 11 izvencerkvenih sestankov), Marijin vrtec za dečke (140 članov, en cerkveni sestaneček, 11 izvencerkvenih sestankov), Marijin vrtec za dekleta (130 članic, en cerkveni sestaneček, 11 izvencerkvenih sestankov)
1938	Marijina družba za fante (172 članov, 20 ⁷⁰⁷ cerkvenih sestankov, 2 izvencerkvena sestanka), Marijina družba za dekleta (274 članic, 12 cerkvenih sestankov, en izvencerkveni sestaneček), Marijina družba za žene (224 članic, 12 cerkvenih sestankov, en izvencerkveni sestaneček), Marijin vrtec za dečke (123 članov, 11 cerkvenih sestankov), Marijin vrtec za dekleta (157 članic, 11 cerkvenih sestankov)

Pri procesiji ali drugi slovesnosti je vsaka skupina imela svoj prapor.⁷⁰⁸ Ohranjenih je nekaj podatkov o nakupu novih praporov. 3. 7. 1921 je bila ob priliki dvajsetletnice dekliške Marijine družbe blagoslovljena njena nova zastava.⁷⁰⁹ Leta 1934 si je fantovska kongregacija omislila nov prapor. Blagoslovil ga je arhidiakon Klinar. Po blagoslovu je bila nato v dvorani marijanska akademija. Ista kongregacija je v postu sedemkrat igrala pasijon (režiral ga je kaplan Lampič), ki je bil že prepovedan, a se je sreski načelnik pritisku uklonil.⁷¹⁰ Leta 1935 sta bila nabavljena dva nova prapora: za otroški vrtec in žensko Marijino družbo. Blagoslovil ju je arhidiakon Klinar 16. junija. Omenjena prapora, fantovski prapor in veliko monštranco so poslali na razstavo ob priliki evharističnega kongresa v Ljubljani.⁷¹¹

V okviru Marijine družbe so potekali shodi, romanja, duhovne vaje in marijanske akademije. Leta 1920 je bil npr. shod mladinskih Marijinih družb v

⁷⁰⁴ Angeljček, marec 1935, 109.; Da gre za opis dogodkov v letu 1934 in navedbo članov v marcu 1935 se sklepa po uvodnih besedah časopisnega članka: »Naš »Vrtec« (Šmartno pri Litiji), ki šteje 400 članov, je lani marsikaj lepega doživel.«

⁷⁰⁵ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).; NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).; NŠAL, Vizitacije 1600–1966, škatla 18, mapa »Kanonična vizitacija 1932–33; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1932« (župnija Šmartno pri Litiji).; NŠAL, Vizitacije 1600–1966, škatla 21, mapa »Kanonična vizitacija 1938; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1938« (župnija Šmartno pri Litiji).

⁷⁰⁶ V tipkopisu se lahko ta podatek prebere kot »283« ali »253«.

⁷⁰⁷ V tipkopisu se lahko ta podatek prebere kot »20« ali »10«.

⁷⁰⁸ Jubilej, 2001, 46.

⁷⁰⁹ Župnijska kronika, leto 1921.

⁷¹⁰ Župnijska kronika, leto 1934.

⁷¹¹ Župnijska kronika, leto 1935.

Štangi⁷¹², v letih 1921 in 1922 dekanijski shod dekliških Marijinih družb (za leto 1921 ni navedeno kje, leta 1922 pa je bil v Kresnicah)⁷¹³, leta 1924 marijanski shod v Ljubljani⁷¹⁴, leta 1936 pa dekanijski shod dekliških Marijinih družb v St. Juriju pod Kumom.⁷¹⁵ Na dekanijskem shodu dekliških Marijinih družb leta 1921 je npr. potekal spreved po »navadni procesijski poti«, na župnijskem vrtu pa so bili pozdravi in deklamacije članic. Zaključni govor je imel Ramšak.⁷¹⁶ Leta 1934 je bil na Sv. Gori skupen shod Marijinih vrtcev. Nekaj šmarskih predstavnikov je nastopilo z deklamacijami, eden pa tudi z govorom. Dopoldne je potekala sv. maša, popoldne pa litanije. Zunaj je potekala zabava na različne načine. Na Sv. Gori so bili starejši, mlajši so pa drugi dan napravili izlet v Štango.⁷¹⁷ 22. 9. 1918 je npr. potekalo romanje fantovske Marijine družbe na Zaplaz⁷¹⁸, 2. 7. 1928 romanje dekliške Marijine družbe na Kum⁷¹⁹, 22. 8. 1929 pa romanje fantovske kongregacije v Brezje.⁷²⁰ 2. in 3. 7. 1921 so potekale duhovne vaje za dekliško Marijino družbo. Vodil jih je jezuit Ramšak, ki je imel pet govorov. V nedeljo je bilo skupno sv. obhajilo, v ponedeljek pa sv. obhajilo za rajne članice.⁷²¹ Marijanska akademija je npr. potekala 14. 12. 1924 s petjem, deklamacijami in govorom kanonika Alojzija Mrharja⁷²², leta 1934 po blagoslovu prapora fantovske kongregacije⁷²³, 8. 12. 1938 pa v domu po sprejemu fantovske kongregacije med prvo mašo in sprejemu dekliške kongregacije med osmo mašo.⁷²⁴

Ohranjeni so tudi podatki o nekaterih drugih dejavnostih. Leta 1919 se npr. omenja uprizoritev igre⁷²⁵, maja 1922 pa okraševanje Marijinega oltarja, ki so ga takrat prevzela dekleta Marijine družbe (ob tem je še zapisano, da so bila vsak teden za to zadolžena dekleta iz ene izmed podobčin, vsako soboto pa naj bi imela dekleta iz določene podobčine skupno sv. obhajilo).⁷²⁶ 8. 9. 1920 je bil sestanek dekliških Marijinih družb v Štangi. V cerkvi je govoril spiritual Filipič, zunaj cerkve pa je bil nagovor in deklamacija deklet. Sklepni govor je imel dekan Rihar.⁷²⁷ 9. 5. 1929 je Križanska moška Marijina družba obiskala Šmartno pri Litiji z voditeljem Klemenčičem. Iz Ljubljane se je tega dogodka udeležilo 55 oseb.⁷²⁸ 2. 2. 1930 je popoldne potekala »marjanska proslava« v društvenem domu, ki so jo sestavljali govor, skioptične slike in deklamacije.⁷²⁹ Leta 1934 je Marijin vrtec organiziral praznovanje

⁷¹² Župnijska kronika, leto 1920.

⁷¹³ Župnijska kronika, leti 1921, 1922.

⁷¹⁴ Župnijska kronika, leto 1924.

⁷¹⁵ Župnijska kronika, leto 1936.

⁷¹⁶ Župnijska kronika, leto 1921.

⁷¹⁷ Angeljček, marec 1935, 109–110.

⁷¹⁸ Župnijska kronika, leto 1918.

⁷¹⁹ Župnijska kronika, leto 1928.

⁷²⁰ Župnijska kronika, leto 1929.: »22. 8. Romanje fantov kongregacije in drugih, med njimi nekaj mož, na Brezje.«

⁷²¹ Župnijska kronika, leto 1921.

⁷²² Župnijska kronika, leto 1924.

⁷²³ Župnijska kronika, leto 1934.

⁷²⁴ Župnijska kronika, leto 1938.

⁷²⁵ Župnijska kronika, leto 1919.

⁷²⁶ Župnijska kronika, leto 1922.

⁷²⁷ Župnijska kronika, leto 1920.

⁷²⁸ Župnijska kronika, leto 1929.

⁷²⁹ Župnijska kronika, leto 1930.

materinskega dne, ki je potekalo v obliki deklamacij, govorov in petja.⁷³⁰ Leta 1934 je med počitnicami Marijin Vrtec v Šmartnem vsako nedeljo organiziral krajši izlet v bližino (vsega skupaj pet).⁷³¹

Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o praznovanju obletic. 3. 7. 1921 je bila dvajsetletnica dekliške Marijine družbe in blagoslov njene nove zastave.⁷³² Med 22. in 24. 5. 1926 so potekale duhovne vaje ob petindvajsetletnici dekliške Marijine družbe, na kateri je bilo sedem govorov (štiri so imeli domači duhovniki, dva Ciril Potočnik in zadnjega Rožman). Zaključka se je udeležilo 8 sosednjih kongregacij (6 zastav in 147 članic), v sklopu praznovanja pa je potekal tudi sprevod na pokopališče in nato proslava petindvajsetletnice v dvorani.⁷³³ 27. 9. 1931 je v Šmartnem pri Litiji potekala proslava tridesetletnice Marijine družbe v Šmartnem pri Litiji.⁷³⁴

O vlogi Marijine družbe v življenju župljanov priča tudi naslednji vtis o praznovanju velike noči v Marijinem vrtcu (opis se najverjetneje nanaša na veliko noč 1933): »Za Veliko noč smo pa imeli v Marijinem vrtcu še večje veselje kot na tepežni in Miklavžev dan. Gospod katehet so nam v šoli rekli, da naj prav vsi pridemo, ker bo nekaj takega, kar še nikoli ni bilo. Ugibali smo, kaj bo. Rekli smo: slike. Vedeli pa nismo. Na Veliko noč nas je bilo toliko v cerkvi, kot še nikoli pri deseti maši. Po maši nas je bilo poln trg. Ljudje so se kar smejali, ko so gledali, kako tečemo, kdo bo prej v dvorani. Kot na Veliko soboto, ko tečemo z ognjem. Gospod katehet so nas prešteli pri vratih. Bilo nas je še več kot 400. Čudno se nam je zdelo, zakaj nas štejejo. V dvorani je najprej eden voščil velikonočne praznike, potem so bile deklamacije, nato so pa gospod katehet povedali, da so nam za Veliko noč pripravili veselje, namreč, da bodo vsem dali pirhe. Ko bi vi slišali in videli, kakšno veselje je nastalo med nami, zlasti ko smo videli, da je res, ker so prinesli v dvorano dva velika jerbasa polna samih pirhov rdečih in zelenih in pa dva zaboja polna pomaranč. Bali smo se, da bo zmanjkalo, pa ni, vsak je dobil pirhe in pomaranče. Nazadnje se je še eden gospodu katehetu zahvalil in potem smo veselo šli domov in pripovedovali in kazali, kaj smo dobili. Te Velike noči, ko smo prvokrat dobili pirhe, ne bomo nikoli pozabili.«⁷³⁵

⁷³⁰ Angeljček, marec 1935, 109.

⁷³¹ Angeljček, marec 1935, 110.

⁷³² Župnijska kronika, leto 1921.

⁷³³ Župnijska kronika, leto 1926.

⁷³⁴ Ilustrirani Slovenec, 18. 10. 1931, 339.: »V nedeljo, dne 27. p. m. je priredila naša katoliška akcija zopet več evharističnih slovesnosti, ki so izpadle povsod izredno lepo, kakor na Viču, v Št. Vidu nad Ljubljano in pri Devici Mariji v Polju, a v Šmartnem pri Litiji se je vršila proslava 30-letnice ondotne Marijine družbe.«

⁷³⁵ Angeljček, september 1933, 14.

Kronološka razpredelnica dogodkov, povezanih z Marijino družbo:

22. 9. 1918	Romanje fantovske Marijine družbe na Zaplaz. ⁷³⁶
6. 4. 1919	»Igra »Mater Dobrote«, igrala Marijina družba« ⁷³⁷
8. 9. 1920	Sestanek dekliških Marijinih družb v Štangi (udeležba: 500 članic). ⁷³⁸
28. 9. 1920	Shod mladinskih Marijinih družb v Štangi (udeležba: 80 članov iz Šmartna in 80 članov iz Prežganja in Štange) ⁷³⁹
2.–3. 7. 1921	Duhovne vaje za dekliško Marijino družbo.
3. 7. 1921	Dvajsetletnica dekliške Marijine družbe ter blagoslov njene nove zastave.
3. 7. 1921	Dekanijski shod dekliških Marijinih družb (udeležba: nad 600 udeleženk z 12 zastavami).
17. 7. 1921	Ponovna vpeljava Marijinega vrtca, ki ga je vodil dekan Rihar. ⁷⁴⁰
14. 5. 1922	Dekanijski shod dekliških Marijinih družb v Kresnicah (udeležba: 55 članic šmarske Marijine družbe). ⁷⁴¹
7.–8. 9. 1924	Marijanski shod v Ljubljani.
14. 12. 1924	Marijanska akademija. ⁷⁴²
22.–24. 5. 1926	Duhovne vaje za dekleta ob petindvajsetletnici obstoja dekliške Marijine družbe. ⁷⁴³
2. 7. 1928	Romanje dekliške Marijine družbe na Kum (udeležba: 70 udeležencev). ⁷⁴⁴
9. 5. 1929	Križanska moška Marijina družba obiše Šmartno pri Litiji.
22. 8. 1929	Romanje fantovske kongregacije in drugih (med njimi nekaj mož) v Brezje (250 udeležencev iz Šmartna in sosednjih župnij, od duhovnikov Rihar, Dolinar, Selan in Stupica). ⁷⁴⁵
2. 2. 1930	»Marjanska proslava«. ⁷⁴⁶
5. 6. 1931	Ustanovitev Marijine družbe za žene. ⁷⁴⁷
27. 9. 1931	Proslava tridesetletnice Marijine družbe. ⁷⁴⁸
1934	Blagoslov novega prapora fantovske kongregacije. Po blagoslovu je bila marijanska akademija. ⁷⁴⁹
1934	Skupen shod Marijinih vrtcev na Sv. Gori.
1934	Marijin vrtec organizira praznovanje materinskega dne. ⁷⁵⁰

⁷³⁶ Župnijska kronika, leto 1918.: »Božja pot fant. Marijine družbe na Zaplaz.«

⁷³⁷ Župnijska kronika, leto 1919.

⁷³⁸ Župnijska kronika, leto 1920.: »Sestanek dekl Marijinih družb v Štangi – 500 članic.«

⁷³⁹ Župnijska kronika, leto 1920.: »Shod mlad Marijinih družb v Štangi. Navzočih iz Šmartna 80 članov iz Prežganja in Štange okrog 80«

⁷⁴⁰ Župnijska kronika, leto 1921.

⁷⁴¹ Župnijska kronika, leto 1922.

⁷⁴² Župnijska kronika, leto 1924.

⁷⁴³ Župnijska kronika, leto 1926.

⁷⁴⁴ Župnijska kronika, leto 1928.: »Romanje dekl. Mar. družbe na Kum /70/«

⁷⁴⁵ Župnijska kronika, leto 1929.

⁷⁴⁶ Župnijska kronika, leto 1930.

⁷⁴⁷ Župnijska kronika, leto 1931.

⁷⁴⁸ Ilustrirani Slovenec, 18. 10. 1931, 339.

⁷⁴⁹ Župnijska kronika, leto 1934.

16. 6. 1935	Blagoslov novega prapora za otroški vrtec in novega prapora žensko Marijino družbo. ⁷⁵¹
13. 9. 1936	Dekanijski shod dekliških Marijinih družb v St. Juriju pod Kumom (udeležba: 100 članic dekliške Marijine družbe v Šmartnem). ⁷⁵²
8. 12. 1938	Sprejem fantovske kongregacije med prvo mašo, sprejem dekliške kongregacije med osmo mašo in marijanska akademija popoldne v domu. ⁷⁵³

Slika 4: Cerkveni koncert pred cerkvijo v Šmartnem pri Litiji ob priliki marijanske slovesnosti leta 1931.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ Angeljček, marec 1935, 109.

⁷⁵¹ Župnijska kronika, leto 1935.

⁷⁵² Župnijska kronika, leto 1936.: »13. 9. Dekanijski shod Dekl. Mar. družb v St. Jurju pod Kumom. Naših 100.«

⁷⁵³ Župnijska kronika, leto 1938.

⁷⁵⁴ Ilustrirani Slovenec, 18. 10. 1931, 339.

7. 5. USTANOVITEV ŽUPNIJE LITIJA LETA 1936

Župnija Šmartno pri Litiji je bila pred ustanovitvijo nove župnije Litija dolga leta matična župnija podružnične cerkve sv. Nikolaja v Litiji.⁷⁵⁵ Razmeroma pozna ustanovitev samostojne župnije je bila tudi posledica bližine starodavnega župnijskega središča Šmartno pri Litiji.⁷⁵⁶ Na razvoj Litije je močno vplival prihod železnice na levi breg Save leta 1849 in izgradnja mostu čez Savo leta 1852. Prišlo je do vsesplošne povezave med desnim in levim bregom Save, dotoka številnih prebivalcev in razvoja industrije. Prebivalci trga Litija so leta 1856 pridobili upokojenega župnika Antona Kašmana, ki se je stalno naselil v Litijo. To je bil tako prvi stalno naseljeni duhovnik v Litiji.⁷⁵⁷ Ko je med letoma 1895 in 1897 tam prebival Jakob Rus, sta bila v Litiji celo dva upokojena duhovnika. Leta 1888 se je dekan iz Šmartna pri Litiji Jakob Rus pritoževal, da je njegova župnija ena najtežjih v škofiji zaradi velikega števila vernikov, ki jih je bilo že nad 4800, ter predvsem zaradi težkega hribovitega terena. Kot glavno težavo je omenil predvsem vasi, ki so bile od središča župnije oddaljene več kot uro in pol hoda, in še to le peš. To je oteževalo pastoralno delo, ki ga trije duhovniki v Šmartnem niso zmogli. Versko življenje v Litiji in na levem bregu Save je skozi leta vedno bolj pešalo, na kar je opozoril tudi škof Jeglič ob vizitaciji v juniju 1906. Ugotovil je, da je poleg številnih uspehov v župniji napredovalo tudi zlo, posebno v Litiji in v Šmartnem. Takrat je škof tudi predlagal ustanovitev nove župnije Litija takratnemu župniku Antonu Žlogarju. Oktobra istega leta je Žlogar zapustil župnijo, namesto njega pa je mesto dekana in župnika zasedel Matej Rihar, ki v nadaljnjem delovanju ni pokazal resnega interesa, da bi Litija postala samostojna župnija. Na potrebo po ustanovitvi samostojne župnije ga je leta 1917 ob vizitaciji opomnil škof Jeglič. Litijani so se vse bolj distancirali od sedeža župnije v Šmartnem. Dekan Rihar se je leta 1907 pritoževal, da so si litijski ključarji prisvojili preveč pravic in želijo sami razpolagati s cerkvenim premoženjem. Litijani so na posebnem shodu zahtevali, da bi bilo premoženje podružnice sv. Nikolaja in imenovanje ključarjev v rokah trškega zastopstva. Že nekaj let so imeli polnočno mašo na božično noč, kar je bilo drugače praviloma pridržano župnijski cerkvi, in več obredov velikega tedna: v četrtek mašo, postavili so božji grob, na veliki petek so imeli slovesno odkritje sv. križa ter izpostavljeno sv. Rešnje telo, v soboto pa blagoslov velikonočne sveče in mašo. Škofijski ordinariat je po Riharjevem posredovanju vse te obrede vseeno dovolil, da ostanejo. Ukiniti so morali le blagoslov sveče na veliko soboto.⁷⁵⁸

Ob koncu dvajsetih let je potekalo združevanje občin Litija, Hotič in Konj. Litijski župan Lebinger je 20. 10. 1927 vložil predlog za združitev omenjenih občin, »kar naj bi bilo obenem podlaga za ustanovitev župnije v Litiji«.⁷⁵⁹ Sklep o združitvi teh občin je oblastni odbor sprejel 14. 11. 1928.⁷⁶⁰ Združitev teh treh občin v eno veliko

⁷⁵⁵ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 672.

⁷⁵⁶ Prav tam, 671.

⁷⁵⁷ Prav tam, 672–673.

⁷⁵⁸ Prav tam, 673.

⁷⁵⁹ Župnijska kronika, leto 1927.

⁷⁶⁰ Župnijska kronika, leto 1928.

občino Litija je bila potrjena od kralja 10. 12. 1928, nova občinska uprava te povečane občine pa je prevzela posle 24. 4. 1929.⁷⁶¹

Župnik Matej Rihar očitno ni bil najbolj navdušen, da bi Litija postala samostojna župnija. Razlog je bil verjetno tudi v tem, da je gospodarsko močna Litija prispevala veliko sredstev za sedež župnije v Šmartnem. Razmere so se spremenile s prihodom novega dekana – župnika v Šmartnem pri Litiji Antona Gornika, ki je bil umeščen 19. maja 1930. Že 4. novembra istega leta je poslal škofijskemu ordinariatu predlog za ustanovitev samostojne župnije Litija. V predlogu je zapisal, da je Litija postala velik industrijski kraj, kjer ima sedež sresko načelstvo, okrajno sodišče in mnogo drugih uradov, ima šestrazredno osnovno šolo, v kraju je veliko tovarn in svinčen rudnik itd., trg Litija pa je cerkvenoupravno razdeljen na tri župnije: Šmartno pri Litiji, Vače in Sava. V trgu je podružnica sv. Nikolaja, ki jo upravlja upokojeni župnik. Ugotovil je, da ljudje in njihovi župnijski duhovniki razen administrativnega v župnijskih pisarnah nimajo skoraj nikakršnega stika. Zato je dušnopastirsko delo onemogočeno, delavstvo je v nevarnosti pred komunizmom, drugi ljudje pa postajajo versko indiferentni. Predlagal je samostojno župnijo, v katero bi spadali kraji iz župnije Šmartno, župnije Sava in župnije Vače. Iz župnije Šmartno bi po njegovem predlogu v župnijo Litija spadali kraji Litija, Št. Jurij, Veliki vrh, Sitarjevec, Grbin (v kolikor spada v občino Litija), Breg in Tenetiše, iz župnije Sava Gradec in Ponoviče, iz župnije Vače pa Dolnji Log. Nova župnija bi štela od 2500 do 3000 prebivalcev.⁷⁶²

Predlog je škofijski ordinariat takoj posredoval župnikoma iz Vač in Save. Vaški župnik Jan Rihar je predlogu pritrdil, vendar s pripombo, da iz župnije Vače prideta v poštev Gornji Log (ne Dolnji) in del Gradca, kar je bilo pozneje upoštevano, saj se je pri poimenovanju kraja dekan Gornik le zmotil. S predlogom se je strinjal tudi župnik iz Save, vendar je ostro nasprotoval, da bi bila novi župniji priključena tudi vas Ponoviče, ker naj bi v vseh ozirih gravitirala na Savo. Tudi ta predlog je bil pozneje upoštevan. Župnik Andrej Širaj je zagotovil, da se v primeru ustanovitve nove župnije odpoveduje osebni odškodnini, vendar je pa zahteval odškodnino za dotedanjo 8 % naklado na vse direktne davke v soseski Gradec v korist organista – mežnarja – na Savi in primeren znesek v primeru večjih popravil pri cerkvenih in nadarbinskih poslopih, za katere je do tedaj največ prispevala litijska predilnica.

Dekan Gornik se je lotil tudi verske preнове in je posebej za Litijo in okolico v litijski cerkvi organiziral sv. misijon. Ta je trajal od 30. novembra do 7. decembra 1930, vodil ga je pa lazarist Ludovik Šavli. Po poročilu časopisa *Slovenec* je bil obisk in odziv vernikov zelo dober.

Na podlagi odgovorov župnikov iz Vač in Save je škofijski ordinariat januarja 1931 prosil župnijski urad v Šmartnem, naj poda vse relevantne podatke za sestavo vloge na ministrstvo pravde v Beograd za ustanovitev župnije. 27. februarja 1931 je škofijski ordinariat posredoval Kraljevski banski upravi Dravske banovine uradno prošnjo z obrazložitvijo ter prošnjo, naj jo posreduje v Beogradu, da se nova župnija čim prej ustanovi.

⁷⁶¹ Župnijska kronika, leto 1929.

⁷⁶² Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 674.

22. aprila 1931 je na pobudo litijskega župana Hinka Lebingerja v restavraciji »Na pošti« potekal sestanek o ustanovitvi nove župnije. Udeležili so se ga predstavniki vseh krajev, tovarnarji, uradniki in tudi dekan Gornik. Slednji je poudaril potrebo po novi župniji in navedel stroške, ki bi bili s tem povezani. Ti naj bi znašali okoli 200000 din. Udeleženci sestanka, ki jih je bilo okoli 300, so se strinjali, da je ustanovitev fare sicer potrebna, vendar je čas za to neprimeren. Zaradi gospodarske krize so se bali predvsem prispevkov, ki bi jih morali zbrati. Proti priključitvi k novi župniji so se izrekli tudi zastopniki vasi Gornji Log in Breg ter veliko ljudi iz Gradca. Škofijskemu ordinariatu so poslali dopis, v katerem so zapisali, da so proti vsakršnemu »prisilnemu« zbiranju prispevkov na podlagi doklade na davek ali iz javnih sredstev in da mora biti zbiranje za novo župnijo povsem prostovoljno, župnija pa naj se ustanovi šele takrat, ko bo zbranih dovolj sredstev. Nekateri so celo zagrozili, da bodo v nasprotnem primeru izstopili iz Cerkve. Vaški župnik je ob tem ugotovil, da izrazi protesta le kažejo, kako je nova župnija res potrebna, saj so ljudje že povsem odtujeni od Cerkve, vendar je pa potrebno pri ustanavljanju vseeno računati z razpoloženjem ljudstva. Zato je predlagal novo rešitev in sicer, da zaenkrat ostanejo župnije po starem, kaplan iz Šmartna pa se preseli v Litijo kot ekspozit ter za dele župnij Vače in Save kot delegat. Tako naj se v Litiji vrši aktivno župnijsko življenje, četudi formalno še ne bo obstajala. Ko se bo poživilo cerkveno življenje bodo ljudje sami zahtevali popolno župnijo.⁷⁶³ V Župnijski kroniki je zapisano, da so bili ljudje na sestanku 22. aprila, ki se ga je udeležilo veliko ljudi iz vseh vasi, ki so spadale na območje ustanavljanja nove župnije, večinoma za ustanovitev litijske župnije z izjemo litijskih liberalcev. »Izgovarjali so se na denar, ki pa skoro ni prišel v poštev. Vzrok pa je: litijski liberalci nočejo aktivnega duhovnika, pač pa penzionista in g. Pleničar je javno obljubil, da bo on priskrbel penzionista. In res je na njegovo posredovanje prišel suspendiran štajerski duhovnik Andrej Klobasa, ki ga pa šmartinski župnik ni hotel sprejeti in mu je ljubljanski ordinariat prepovedal bivanje v Litiji. Po tej blamaži dajo za enkrat liberalci mir.«⁷⁶⁴

Prošnjo škofijskega ordinariata za ustanovitev nove župnije iz 27. februarja 1931 je ban Drago Marušič poslal v Beograd šele 20. avgusta 1931. V oceni je poudaril, da se mu zdi ustanovitev nove župnije v času gospodarske krize povsem neutemeljena, predvsem zaradi visokih finančnih obremenitev ljudi, ki bi nastale z ustanovitvijo nove župnije.⁷⁶⁵ Kmalu za tem je 31. avgusta 1931 škofijski ordinariat izdal dekret, s katerim je imenoval za kaplana v Šmartnem Josipa Klemenčiča, šmarskemu kaplanu Vinku Lovšinu pa naročil, naj se preseli v Litijo in opravlja tam, do ustanovitve samostojne župnije vsa dušnopastirska dela v sporazumu in odvisnosti od župnika v Šmartnem. Formalno je bil imenovan na mesto kaplana v Polšniku, ki je bilo prosto, saj sta bili v Šmartnem sistemizirani le dve kaplanski mesti. S tem so mu zagotovili tudi nekaj dohodkov.⁷⁶⁶ 15. septembra je šmarski župnik sporočil, da se je Lovšin že preselil v Litijo. Še naprej je pa prihajalo do uporov prebivalcev okoliških vasi proti vključitvi v

⁷⁶³ Prav tam, 675.

⁷⁶⁴ Župnijska kronika, leto 1931.

⁷⁶⁵ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 675–676.

⁷⁶⁶ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 676.; Župnijska kronika, leto 1931.: »1. 9. je bil g. Vinko Lovšin nastavljen v Litiji kot aktiven dušni pastir. Dejansko je še šmartinski kaplan, juridično kaplan na Polšniku. V Šmartno pa je prišel za kaplana g. Jos. Klemenčič.«

ново župnijo Litija. 3. junija 1931 so se npr. v škofijski pisarni oglasili trije posestniki iz vasi Breg in izjavili, da cela vas Breg nasprotuje priključitvi k novi župniji, konec septembra je pa 37 podpisnikov iz vasi Breg in Tenetiše svoje nasprotovanje naslovilo še na škofa Rožmana. Šmarski župnik je na to pritožbo odgovoril, češ da je brezpredmetna, ker da sta se ključarja podpisala na nepopisan papir, poleg gospodarjev pa so podpisani tudi otroci in žene, da bi bilo podpisnikov več. Glavno nasprotovanje naj bi po mnenju šmarskega župnika izviralo iz tega, ker želijo biti pokopani v Šmartnem in želijo še naprej hoditi v cerkev v Šmartno.

Škofijski ordinariat je glede ustanovitve ekspoziture 7. oktobra 1931 posredoval na bansko upravo, ta pa je prošnjo s priporočilom predložila ministrstvu pravde v Beograd. Minister pravde je 12. novembra 1931 odobril sistematizacijo tretjega kaplana v Šmartnem pri Litiji za čas, dokler se v Litiji ne ustanovi župnija, mesto kaplana na Polšniku pa je bilo zamrznjeno. Litijska cerkev je tako postala duhovnija, Lovšin pa ekspozit v Litiji.⁷⁶⁷

Leta 1934 je bil ustanovljen Odbor za ustanovitev župnije Litija, ki ga je kot predsednik vodil župan Lajovic. Poleg njega so bili v odboru še tajnik in trije odborniki, med njimi ekspozit Lovšin. Škofijski ordinariat je 22. avgusta 1934 povprašal novega župnika na Vačah Antona Porento (mesto župnika na Vačah je prevzel leta 1933), kaj meni o priključitvi vasi Gornji Log in dela Gradca k novi župniji Litija. Župnik je odgovoril, da se s predlogom načeloma strinja, saj sta kraja zelo blizu Litije ter gospodarsko in družabno gravitirata v Litijo, ob tem pa dodal, da si ljudje ne želijo sprememb, ker si želijo biti pokopani na istem pokopališču kot njihovi predniki, in se bojijo stroškov, ki bi bili povezani z ustanovitvijo nove župnije in odkupom pravic starih župnij. Po organistu je župnik povprašal prebivalce obeh krajev. V Gornjem Logu so bili vsi za župnijo Vače (13 hiš oz. 65 prebivalcev), v Gradcu pa je bilo od 47 družin 15 za Vače, in sicer stari zemljiški posestniki.⁷⁶⁸

V letu 1935 je Odbor za ustanovitev župnije Litija še poživil delovanje. Župan Lajovic in ekspozit Lovšin sta iskala podporo pri različnih uradih in osebnostih v Litiji in izven nje. Odbor je 8. februarja 1935 na škofijo vložil prošnjo, naj se obnovijo prizadevanja za ustanovitev župnije, ki so bila sprožena 27. februarja 1931. Občinski odbor v Litiji je na svoji seji 13. marca 1935 soglasno sprejel sklep, da je ustanovitev župnije nujno potrebna. Poleg tega je še dodal, da bo iz občinskih sredstev občina neobvezno po možnostih prispevala za popravila sedanje cerkvene hiše in nabavo krstnega kamna.⁷⁶⁹ Na seji občinskega odbora občine Šmartno pri Litiji 23. 9. 1934 je bilo sklenjeno, da je občina pripravljena pristati na ustanovitev župnije v Litiji le pod pogojem, da le-ta letno odškoduje šmarsko župnijo z 18000 din. Z ustanovitvijo litijske župnije bi namreč odpadli vsi večji davkoplačevalci in bi bilo tako vzdrževanje cerkve »nevzdržljivo«.⁷⁷⁰ Na seji 30. 5. 1935 je pa bilo rečeno, da bi šmarski občinski odbor privolil v ustanovitev litijske župnije le pod pogojem, da cerkvena oziroma upravna občina Litija prispeva za vsa popravila nadarbinskih poslopij cerkve in organista po dotakratnem ključu. V primeru, da bi prišlo do ustanovitve župnije v Litiji in se

⁷⁶⁷ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 676.

⁷⁶⁸ Prav tam, 677.

⁷⁶⁹ Prav tam, 677–678.

⁷⁷⁰ Zapisniki sej, 23. 9. 1934.

cerkvena oziroma upravna občina ne bi zavezala prispevati po dotakratnem ključu, bi občina Šmartno odklonila vse dajatve iz strani občine Šmartno »farni občini« v Šmartnem (npr. organist, popravilo cerkve itd.).⁷⁷¹

Sresko načelstvo v Litiji in banska uprava sta leta 1935 za mnenje glede nove župnije povprašala okoliške občine. Občine Vače, Št. Lambert in Šmartno pri Litiji so se opredelile proti novi župniji Litija.

Sredi leta je prišlo do pomembne politične spremembe, ki je olajšala ustanovitev župnije, ko je nekdanja SLS vstopila v vlado in režimsko Jugoslovansko radikalno zajednico. Notranji minister Anton Korošec je za banske svetnike imenoval privržence SLS, za bana pa je bil imenovan Marko Natlačen. S tem so bili dani pogoji za ugodno vlogo banovine na ministra pravde v Beograd. Škofija je 3. oktobra 1935 ponovno pisala banski upravi, naj vzame v pretres vlogo za ustanovitev župnije Litija, čemur se je banovina nemudoma odzvala in pospešila sklepni del procesa ustanovitve župnije.⁷⁷²

V aprilu 1935 je glede obsega nove župnije šmarski župnik predlagal, naj se k novi župniji priključi celotni Gradec, poleg tega pa še dodal, naj se v Litiji sistemizirata dve kaplanski mesti. Februarja 1936 je predlagal, da se vas Podsitarjevec izloči iz predlaganega obsega nove župnije Litija in obdrži v Šmartnem, ker so otroci hodili v šolo v Šmartno.

2. marca 1936 je ban Marko Natlačen ministrstvu pravde v Beogradu predložil ponovno prošnjo za ustanovitev župnije, v kateri je poleg številnih potreb po ustanovitvi župnije ovrigel prejšnja odklonilna stališča svojih predhodnikov, češ da je ustanovitev neprimerna zaradi prevelike finančne obremenitve ljudi. V Beogradu so prošnjo 12. marca 1936 odobrili, s čimer je bila pot za ustanovitev župnije odprta. Odobrili so sistemizacijo mesta župnika in dveh kaplanov ter okvirni obseg župnije, ki ga je nato natančno opredelil še Vinko Lovšin. Pri ministru pravde v Beogradu je za ugodno in hitro rešitev posredoval tudi Marko Krek. 14. aprila 1936 je ustanovitev nove župnije odobril še stolni kapitelj v Ljubljani.⁷⁷³

Na podlagi odobritve ministra pravde in stolnega kapitlja je škof Gregorij Rožman 17. aprila 1936 izstavil listino o ustanovitvi nove župnije sv. Nikolaja v Litiji, ki naj bo razglašena 1. maja 1936 na god apostolov Filipa in Jakoba. Nova župnija je obsegala iz župnije Šmartno pri Litiji kraje: Litija, Št. Jurij, Veliki vrh, Grbin (razen št. 15, 16, 17 in 18), Breg (razen št. 26–30) in Tenetiše – skupaj 1500 duš, iz župnije Sava: Gradec (kolikor ga spada v to župnijo) – 1100 duš, in iz župnije Vače: Gradec (kolikor ga spada v to župnijo) ter Gornji Log – 400 duš. Nova župnija je skupaj štela okoli 3000 duš.⁷⁷⁴ S tem je bila podružnična cerkev sv. Nikolaja razglašena za župnijsko, podružnici sv. Katarine na Bregu in sv. Jurija pri Poganiku⁷⁷⁵ pa za podružnični cerkvi v Litiji.⁷⁷⁶ Dogovorili so se tudi glede skupnega pokopališča. Trški odbor je dal zanj izdelati načrte za razširitev.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ Zapisniki sej, 30. 5. 1935.

⁷⁷² Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 678.

⁷⁷³ Prav tam, 679.

⁷⁷⁴ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 679.; Lebar, Območje občin, 2011, 635.

⁷⁷⁵ V »Domoljub, 27. 5. 1936, 331.«: »sv. Jurija v Št. Juriju«

⁷⁷⁶ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 679.

⁷⁷⁷ Lebar, Območje občin, 2011, 635.; Domoljub, 27. 5. 1936, 331.: »Župnija obsega kraje: iz župnije Šmartno: Litija, Št. Jurij, Veliki Vrh, del vasi Grbin, del vasi Breg, Teniše – vsega 1500 duš. Iz župnije

Z dnevom izdaje ustanovne listine je bil za prvega župnijskega upravitelja župnije Litija imenovan Vinko Lovšin. Na podlagi odobritev je 22. aprila 1936 ustanovitev nove župnije razglasila tudi Kraljevska uprava Dravske banovine. Takoj ko se je izvedelo za ustanovitev nove župnije in neposredno po svečani razglasitvi, so novi župniji Litija ostro nasprotovali nekateri prebivalci Zgornjega Loga, Brega in Tenetiš, vendar ti protesti niso spremenili mej nove župnije.⁷⁷⁸ Šmarska župnija naj bi po odcepitvi imela okrog 3000 prebivalcev. Zaradi spremenjenih razmer sta bila za šmarsko župnijo predvidena samo še dva duhovnika, v Župnijski kroniki pa je zapisano, da župnija potrebuje pomoč kakšnega upokojenega duhovnika.⁷⁷⁹

Samostojna župnija Litija je bila razglašena 1. maja 1936. Obsegala je kraje, ki so prej pripadali trem različnim župnijam.⁷⁸⁰ K ustanovitvi nove župnije je pripomoglo tudi dejstvo, da so se trije župniki iz Šmartna, Vač in Save odrekli odškodnini. Od 1. maja je vodil vse dejavnosti župnika Vinko Lovšin, poleg njega sta pa delovala tudi dva kaplana. Plačo so prejeli iz državne blagajne, vendar šele v novem proračunskem letu s 1. aprilom 1937. Z ustanovitvijo samostojne župnije Litija se je uresničila dolgoletna želja Litijanov, ki so morali do tedaj krste, poroke in pogrebe opravljati v Šmartnem, na Savi ali na dve uri oddaljenih Vačah.⁷⁸¹

Sava: Gradec z 1100 dušami. Iz župnije Vače: del Gradca ter celotna vas Gornji Log s 400 verniki. Skupno šteje nova župnija 3000 duš. K novi župniji Litija sta priključeni obe podružnični cerkvi sv. Katarine na Bregu in sv. Jurija v Št. Juriju. Vse obvezne dajatve prebivalcev zgoraj navedenih vasi, oziroma trga, se obvezno prenašajo na duhovščino in cerkvene uslužbence nove župnije. Ustanovitev nove župnije je bila v vsakem pogledu nujno potrebna.«

⁷⁷⁸ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 680–681.

⁷⁷⁹ Župnijska kronika, leto 1936.

⁷⁸⁰ Otrin, Ustanovitev župnije, 2011, 671.

⁷⁸¹ Lebar, Območje občin, 2011, 635.

8. ŠOLSTVO V OBČINI ŠMARTNO PRI LITJI MED OBEMA VOJNAMA

8. 1. OSNOVNA ŠOLA V ŠMARTNEM PRI LITJI

8. 1. 1. RAZVOJ ŠOLE, UČITELJSTVO IN ŠTEVILO UČENCEV

Osnovna šola v Šmartnem pri Litiji naj bi bila ustanovljena leta 1665. V takratni enorazrednici je pouk potekal v župnišču, pozneje pa v zasebnih hišah. Po ustnem izročilu je pouk potekal tudi v kapeli na Pungрту, kjer naj bi poučevali stiški menihi.⁷⁸² Iz pohvalne knjige, ki je bila uničena med drugo svetovno vojno, je bilo razvidno, da je šola leta 1853 postala dvorazrednica, štiri leta pozneje pa trirazrednica.⁷⁸³ Leta 1868 je šmarski dekan Jožef Burger ustanovil prvo farno šolo, ki je izvajala pouk v prvem nadstropju poznejše mežnarije na Staretovem trgu.⁷⁸⁴ Ker je zaradi prevelikega števila učencev šola kmalu postala pretesna, so leta 1875 začeli graditi novo šolsko poslopje nasproti cerkve. Slovesna otvoritev nove šole je bila 4. novembra 1876. Istočasno je bila šola razširjena v štirirazrednico (takrat naj bi bila to ena izmed redkih štirirazrednic na Kranjskem).⁷⁸⁵ Šola je imela velik vpliv na življenje v Šmartnem. Praznovanja, ki jih je prirejala šola in so bila povezana z raznimi slovesnostmi, so povezala celoten kraj.⁷⁸⁶ Leta 1906 je bil na šoli ustanovljen poseben oddelek za oddaljene učence, ki jim ni bilo treba hoditi v šolo vsak dan.⁷⁸⁷ Po prvi svetovni vojni je bila leta 1919 razširjena v

⁷⁸² Jubilej, 2001, 18.; ZAL, LIT 30, škatla 1, mapa 2, Kronika, 1945–1962, str. 3.: »Kakor je najti v starih zapiskih, je ugotovljeno, da je šola v Šmartnem ena najstarejših v Sloveniji. Že l 1665. torej pred 281 leti, je deloval na njej kot učitelj Janez /.../ /Assole/ V času od 1667–1695; l. 1676 tudi Marko Schimetz. Poleg njega je učil skoraj v istem času duhovnik Jurij Kukovica (1680–1683). Od l. 1702–1715 srečamo pri tem poslu Marka Kukovico. Njemu je skoraj gotovo sledil Tomaž Fider, ki se da ugotoviti l 1721–1729. V času od l 1740–1768 je opravljal ta posel Kalan Jožef. Prva šola – zasebna enorazrednica – je bila torej ustanovljena že l 1665. Vršil se je pouk skoraj gotovo v župnišču, pozneje pa v takozvani stari šoli – sedanji mežnariji. Pred kakimi 100 leti je bila šola nekaj časa tudi v hiši sedanjega gostilničarja Ivana Mačka. Pripominja se, da se nahaja v tej hiši gostilna šele zadnja desetletja.«

⁷⁸³ Jubilej, 2001, 18.; ZAL, LIT 30, škatla 1, mapa 2, Kronika, 1945–1962, str. 3–4.: »Kakor je že zgoraj navedeno, je bila prva šola – enorazrednica ustanovljena že l 1665. L. 1853 je bila ta enorazrednica razširjena v dvorazrednico. To je bilo razvidno iz pohvalne knjige, ki je pa danes, žal, ni več, ker jo je uničil okupator. L. 1857 je šola postala trirazrednica.«

⁷⁸⁴ Jubilej, 2001, 18.: »Leta 1868 je šmarski dekan Jožef Burger ustanovil prvo farno šolo. Pouk je potekal v prvem nadstropju sedanje mežnarije na Staretovem trgu.«

⁷⁸⁵ Jubilej, 2001, 18.; ZAL, LIT 30, škatla 1, mapa 2, Kronika, 1945–1962, str. 4–5.: »4. novembra 1876. je bila ta šola slovesno otvorena in obenem razširjena v štirirazrednico, kakršnih je bilo v tisti dobi v Sloveniji še malo. /.../ Prvi učitelj – nadučitelj – je bil na novi sezidani in v štirirazrednico razširjeni šoli Franc Ser. Adamič, ki je že v stari šoli poučeval 23 let, a v novi le še dobro leto. Umril je l. 1877. /.../ Poleg imenovanega Adamiča so bili prvi učitelji na šoli: Krmavner, Ribnikar in Malec. /.../ Za Adamčičem je l 1877 nastopil kot nadučitelj A. Pin, ki je bil mladinski pisatelj. Služboval je 8 let. L. 1885 je bil nastavljen za nadučitelja v Šmartnem Jurij Adlešič, ustanovitelj gasilskega društva v Šmartnem. Služboval je do l 1895. Tega leta je prevzel upraviteljske posle Ivan Bartl, znan slovenski skladatelj. /.../ Umril je v Šmartnem l. 1900. Od l 1900–1904 je nadučiteljeval A. Črné. /.../ Od l 1904–1926 je deloval na šoli kot šolski upravitelj Mihael Debelak, torej dolgih 22 let.«; Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 320.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015): »Šmartno pri Litiji /.../ Šola ust. 1876, 8 odd.«

⁷⁸⁶ Jubilej, 2001, 18.

⁷⁸⁷ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 43.; ZAL, LIT 30, škatla 1, mapa 2, Kronika, 1945–1962, str. 4.: »V oddelek za oddaljene so hodili učenci, ki so bili oddaljeni od šole več kakor 4 km.«

petrazrednico,⁷⁸⁸ leta 1926 pa v šestrazrednico.⁷⁸⁹ Po koncu prve svetovne vojne je bil učni in uradovadni jezik slovenski, od tretjega razreda naprej se je pa poučevala srbohrvaščina (pred tem se je v tretjem in četrtem razredu poučevala nemščina).⁷⁹⁰ Iz oddaljenih krajev so otroci hodili v šolo le trikrat na teden. V letu 1928 je število otrok na šoli naraslo (bilo jih je več kot 400), zato je bil ustanovljen vzporedni oddelek. Leta 1941 je osnovna šola postala sedemrazrednica z vzporednico. Kmalu po okupaciji so Nemci izselili slovenske učitelje in učiteljice ter pripeljali svoje kadre. Med vojno je bila šolska knjižnica sežgana, uničen je bil pa tudi ves šolski arhiv s pohvalno knjigo in drugo dragoceno dokumentacijo.⁷⁹¹

Med leti 1904 in 1926 je deloval na šoli kot šolski upravitelj Mihael Debelak, ki je bil »vsestransko delaven in ga je občina ob njegovem odhodu imenovala svojim častnim članom.«⁷⁹² Leta 1926 ga je nasledil Maks Kovačič, ki je bil tudi zborovodja pevskega društva Zvon, predsednik gasilskega društva, tajnik kmetske posojilnice, ukvarjal⁷⁹³ naj bi se pa tudi s sadjarstvom in posebno še s čebelarstvom.⁷⁹⁴ Deloval je vse do druge svetovne vojne.⁷⁹⁵ Umrli je 13. 7. 1943.⁷⁹⁶

Ohranjenih je nekaj podatkov o številu učencev po posameznih krajih v šolskem letu 1923/24, seznamov učiteljev in učiteljic po posameznih letih ter podatkov o številu razredov, učencev, učnih sob in učiteljev po posameznih letih:

⁷⁸⁸ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Nekaj iz kronike šmarske šole.: »Ker je šolski okoliš zelo velik in ima mnogo otrok nad 4 km hoda v šolo je dež. šolski svet z odlokom z dne 18. 2. 1906 št. 792 dovolil na šoli poseben oddelek za oddaljene učence in nastavil novo učno moč. Dolgo vrsto let /43/ je ostala šola kot štirirazrednica in šele l. 1919. je bila po prizadevanju šolskih prijateljev z odlokom viš. šolskega sveta z dne 13. 8. 1919. št. 8965 razširjena v petrazrednico in zopet l. 1926 v šestrazrednico.«

⁷⁸⁹ Jubilej, 2001, 19.; NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).: »V Šmartnem 5 razredov in 2 oddelka za oddaljene ter obrtna šola.«; NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).: »V Šmartnem 6 razredov, 2 razreda za oddaljene in obrtna šola.«; ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 40, Zgodovinska slika šolskega okoliša Šmartno pri Litiji.: »Leta 1906 je bil ustanovljen na šoli poseben oddelek za oddaljene učence, l. 1919 je šola postala petrazrednica, l. 1926 šestrazrednica, l. 1928 je bila dovoljena še ena vzporednica.«

⁷⁹⁰ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.

⁷⁹¹ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 43–44.

⁷⁹² Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.

⁷⁹³ V »Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.«: »se peča s sadjarstvom in posebno še s čebelarstvom.«

⁷⁹⁴ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.

⁷⁹⁵ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 44.: »Leta 1941, tik pred začetkom vojne, je osnovna šola postala sedemrazrednica z vzporednico. Šolski upravitelj je bil Maks Kovačič, poučevala sta dva učitelja in šest učiteljic, šolo pa je obiskovalo 384 učencev in učenk.«

⁷⁹⁶ <http://www.obraziscaslovenije.si/Oseba/OsebaId/783> (Dostop: 6. 3. 2015)

1923/24 ⁷⁹⁷	Brezje (3, 2), Cerovica (8, 6), Črni potok (6, 5), Dvor (5, 7), Gradiške Laze (4, 9), Jablanica (15, 12), Mala Kostrevnica (16, 6), Velika Kostrevnica (10, 6), Podroje (2, -), Riharjevec (3, /), Roje (3, 2), Selšek (2, 4), Šmartno (39, 25), Ustje (28, 29), Vintarjevec (10, 6), Wagensperk (2, 1), Zagorica (1, 3), Zavrstnik (16, 11); Skupaj (173 moških, 134 žensk) Oddalj.: Bič (2, 3), Bukovica (5, 4), Bernardovec (-, 39), Dobovec (5, 2), Dobrava (-, 3), Gradišče (8, 7), Jablaniške Laze (3, 4), Jablaniški Potok (-, 2), Jagodnik (2, -), Jelša (-, -), Liberga (5, 7), Lupinica (2, 8), Marsko (-, -), Preska (6, 8), Rodni vrh (-, 2), Tisje (2, 3), Volčja Jama (-, 7), Sv. Večer (2, -), Zelenc (6, -); Skupaj (52 moških, 68 žensk)
------------------------	--

1932	Maks Kovačič ⁷⁹⁸ , katehet Franc Pleša, Olga Kramar, Marica Koritzky, Franc Vidic, Mila Wagner-Grum, Marija Schwaiger in Marija Vozel. ⁷⁹⁹
20. 7. 1937	Marija Iglič, Rozalija Iglič, Maks Kovačič, Olga Kramar, Terezija Rode, Marija Schwaiger, Franc Vidic; osmo učiteljsko mesto izpraznjeno, ker je učiteljica Hilda Krušič 15. junija v bolnišnici umrla (predvideno je bilo, da bo z novim šolskim letom mesto zopet zasedeno) ⁸⁰⁰
25. 6. 1939	Marija Iglič, Rozalija Iglič, Olga Izlakar, Olga Kramar, Maks Kovačič, Terezija Rode, Marija Schwaiger, Franc Vidic ⁸⁰¹
15. 10. 1940	Marija Iglič, Rozalija Iglič, Olga Izlakar, Olga Kramar, Maks Kovačič, Terezija Rode, Marija Schwaiger, Franc Vidic ⁸⁰²

⁷⁹⁷ ZAL, LIT 30, škatla 12, mapa 116, »Matica za 1917, 1918, š. 1. 1923/24, 1924/25«, Skupni pregled za šolsko leto 1923/24.; Leve številke v oklepajih so število moških, desne številke pa število žensk.

⁷⁹⁸ V »NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 23, mapa »Iz zapuščine šolskega upravitelja Maksa Kovačiča; predavanja; izrezki iz časopisov«, Sinteza mojega dela v mojem oddelku v letošnjem letu (čas nastanka dokumenta: »o božiču 1930«).«: »/.../ Jaz poučujem že več let 6. razred /.../ Odkrito moram priznati, da se kot starejši učitelj nisem do sedaj držal po smernicah strnjene pouka, zato tudi ne morem tu analizirati po tem načrtu uspeha dela v razredu. Zopet pa ne morem trditi, da se držim samo stare šole, ampak hodim nekako srednjo pot med starejšo in novodobno šolo. /.../ ne poučujem sam vseh predmetov, ampak poučujejo radi razbremenitve mojega dela nekatere predmete drugi učitelji (zemljepis, prirodopis, risanje, lepomis, telovadba).«

⁷⁹⁹ Šmartno nekdanj, 1995, 30.; V literaturi se omenjajo tudi druge različice imen – npr. »Dolšek, Niti življenja, 2013, 207.«: Mimica Vozel, Ljudmila Wagner, Marica Koritski, Franjo Vidic, Marija Schwaiger«

⁸⁰⁰ ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 43, Seznam učiteljstva na ljudski šoli v Šmartnem pri Litiji iz 20. 7. 1937.; <http://www.obrazisrcaslovenije.si/Oseba/OsebaId/684> (Dostop: 22. 7. 2015): »Hilda Krušič /.../ Maturo je opravila leta 1928. Čez leto je dobila svoje prvo delovno mesto v Krškem, kjer je začela delati tudi kot narodna delavka. Kasneje je odšla v Št. Vid pri Ptuj in v Vodice pod Šmaro goro. Bivala je v vlažnih stanovanjih, zato je zbolela. Prihajala je v Ljubljano po zdravniško pomoč, dokler ni bila iz zdravstvenih razlogov premeščena v Polje, da ozdravi. Vkljub najboljši negi in zdravljenju na kliniki v Zagrebu se je bolezen poslabšala in da ji rešijo življenje, so ji meseca maja leta 1934. v Gradcu odstranili desno ledvico. /.../ Tri leta je tako preživela v Polju, dokler ni bila februarja 1936 premeščena v Šmartno pri Litiji. Nenadna sprememba, pomanjkanje prave dietične hrane, vsakodnevni napor in vožnja na službeno mesto ter končno prehlad v deževnem naliivu meseca oktobra 1936. leta, so ji tako omajali zdravje, da je težko obolela. /.../ Umrla je med operacijo leta 1937.«

⁸⁰¹ ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 50, Seznam učiteljstva ljudske šole v Šmartnem pri Litiji iz 25. 6. 1939.

⁸⁰² ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 50, Seznam učiteljstva ljudske šole v Šmartnem pri Litiji iz 15. 10. 1940.

datum, na katerega se nanašajo podatki	število razredov	število učencev	število učnih sob	število učnih oseb
10. 7. 1938 ⁸⁰³	6 razredov, 1 vzporednica, oddelek za oddaljene (skupaj 8)	425 učencev	4	8
25. 6. 1939 ⁸⁰⁴	6 razredov, 1 vzporednica, oddelek za oddaljene (skupaj 8)	401 učencev	4	8
25. 8. 1940 ⁸⁰⁵	8 oddelkov	364 učencev	4	8

V nekaterih drugih virih so ohranjeni nekateri podatki za posamezne učitelje. V Župnijski kroniki je zapisano, da naj bi na začetku šolskega leta 1921/22 službo učitelja v Šmartnem nastopil Svatopluk Stoviček, ki je »oživel« pevsko društvo Zvon in vodil sokolsko gibanje.⁸⁰⁶ Marija Hauptman, rojena leta 1920, se izmed šmarskih učiteljic spominja poleg Marije Vozel in Schwaigerjeve še Polančeve in Kodretove. Kdaj točno sta učili je iz pripovedi težko razbrati.⁸⁰⁷ Iz kratkega življenjepisa Marije Schwaiger je razvidno, da je službovala v Šmartnem pri Litiji med leti 1925 in 1941. Med drugo svetovno vojno je bila izgnana v Srbijo in se nato vrnila nazaj v Šmartno.⁸⁰⁸ Vizitacijsko poročilo za leto 1922 navaja, da je vse učiteljstvo »nasprotnega mišljenja, izvzemši eno, ki je neodločena.«⁸⁰⁹ Takrat je bil katehet beneficiat Erzin.⁸¹⁰ Vizitacijsko poročilo za leto 1927 novega nadučitelja opisuje kot korektnega in »postrežljivega«. Učiteljice naj bi bile »povečini razven ene nasprotnega mišljenja, vendar se razen ene ne udeležujejo.«⁸¹¹ Katehet je bil takratni beneficiat, ki ga poročilo poimensko ne navaja.⁸¹² Vizitacijsko poročilo za leto 1932 navaja, da je Franc Pleša v šolskem letu 1931/32 poučeval na šmarski šoli prvi, drugi, četrti in peti razred, dva razreda za

⁸⁰³ ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 44, Zapisnik proračunske seje krajevnega šol. odbora v Šmartnem pri Litiji 10. 7. 1938.

⁸⁰⁴ ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 45, Zapisnik proračunske seje krajevnega šol. odbora v Šmartnem pri Litiji 25. 6. 1939.

⁸⁰⁵ ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 46, Zapisnik proračunske seje krajevnega šol. odbora v Šmartnem pri Litiji 25. 8. 1940.; Šmartno in šola skozi čas, 2013, 44.: »Leta 1941, tik pred začetkom vojne, je osnovna šola postala sedemrazrednica z vzporednico. Šolski upravitelj je bil Maks Kovačič, poučevala sta dva učitelja in šest učiteljic, šolo pa je obiskovalo 384 učencev in učenk.«; V »Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Državna ljudska šola Šmartno pri Litiji.« je navedeno, da je bilo 31. 3. 1941 na šoli 7 razredov z eno vzporednico, 354 otrok (185 dečkov in 169 deklic) ter 2 učitelja in 6 učiteljic.

⁸⁰⁶ Župnijska kronika, leto 1921.; V tem viru je učitelj zapisan kot »Svatopluk Stoviček«.

⁸⁰⁷ Dolšek, Niti življenja, 2013, 63.

⁸⁰⁸ Osnovna šola Šmartno pri Litiji, »Moj življenjepiš« (Življenjepiš Marije Schwaiger).

⁸⁰⁹ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 16, mapa »1923«, Dekanija Litija, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 40), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (20. 5. 1922).

⁸¹⁰ Prav tam.

⁸¹¹ NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatla 17, mapa »1927«, Dekanija Šmarje, župnija Šmartno pri Litiji (zaporedna številka 23), »Promemoria. Šmartno pri Litiji.« (1927).

⁸¹² Prav tam.

oddaljene ter dva razreda v Kostrevnici.⁸¹³ Vizitacijsko poročilo za leto 1938 navaja, da je Gornik v letu 1937/38 poučeval na šmarski šoli v tretjem, petem in šestem razredu, Starman pa v 1. a, 1. b, drugem letniku, četrtem letniku, nižjem oddelku za oddaljene, višjem oddelku za oddaljene, v nižjem razredu v Veliki Kostrevnici in višjem oddelku v Veliki Kostrevnici.⁸¹⁴ Učiteljica Marija Vozel je bila v Šmartno dodeljena oktobra 1930. Čakali so jo učenci prvega razreda, ki so ga do njenega prihoda nadomeščali ostali učitelji.⁸¹⁵ Naslednje leto je zopet dobila prvi razred in šla z njimi do četrtega.⁸¹⁶ V tem času je bil upravitelj šole Maks Kovačič, učili pa so Marija Schwaiger, Terezija Rode, Mila Wagner, Marica Koritsky, Franc Vidic in Olga Kramar.⁸¹⁷ Učiteljeva dolžnost je bila med drugim tudi brezplačna kulturna dejavnost v domačem kraju, tudi ob nedeljah. Kovačič je vodil pevski zbor Zvon, Vidic je bil telovadec in dober govornik, Schwaigerjeva in Wagnerjeva sta delovali v Sokolu, v pevskem društvu in dramski skupini, Marija Vozel pa je bila telovadka. O izvenšolskih dejavnostih so vsak mesec pismeno poročali upravitelju.⁸¹⁸

Leta 1940 je Maks Kovačič zapisal, da je šmarsko šolo »v splošnem smatrati kot vaško šolo, ki ima v svojem delovanju največ opraviti s kmečkimi otroci in njih starši,

⁸¹³ NŠAL, Vizitacije 1600–1966, škatla 18, mapa »Kanonična vizitacija 1932–33; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1932« (župnija Šmartno pri Litiji); Pripomba učitelja verouka v istem viru: »Letošnja zima in bolezen, ki traja že dva meseca in kateri je podlegel z malo izjemami vsak učenec okoli 1 mesec je delo v šoli zelo otežkočila, tako, da ni bilo mogoče vzeti predpisane tvarine in stroke pripraviti kot bi bilo mogoče v normalnih razmerah.«

⁸¹⁴ NŠAL 14. Vizitacije 1600–1966, škatla 21, mapa »Kanonična vizitacija 1938; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1938« (župnija Šmartno pri Litiji).

⁸¹⁵ Dolšek, Špinerbal, 2011, 44.

⁸¹⁶ Dolšek, Niti življenja, 2013, 440.

⁸¹⁷ Dolšek, Špinerbal, 2011, 44.; Spomin Slavke Mrzel na nekatere učitelje v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 290–291.«: »Ker sem bila živahna in radovedna učenka, sem se pogosto obračala nazaj. Razredničarka Mimica Vozel je bila zelo stroga in me je za kazen poklicala pred kateder. /.../ gospodična Schwaigerjeva, tako smo jo imenovali včasih. Spraševala je po abecedi. Učenka pred mano ni znala in takoj nato je poklicala mene. Od strahu sem povsem otrdela in ničesar nisem mogla spraviti iz sebe. Njen gromki glas se je slišal še daleč od šole. Ustrahovala nas je s palico, fante je prijela zadaj za hlače, jih dvignila in jim naložila po zadnji plati. Tepla je tudi po notranji in zunanji strani dlani, pa tudi po konicah prstov. Drugi učitelji so bili znosnejši, posebno prijetne spomine imam na nadučitelja Maksa Kovačiča. Resnično nas je imel rad in vzgajal nas je v zavedne Slovence. Tudi na katehete, posebno dekana Gornika, me vežejo lepi trenutki.«; Spomin Martina Maha v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 206–207.«: »Vključil sem se k šolski telovadbi pri Sokolu. Izvajal sem proste vaje in vaje na orodjih /.../ Ko smo se sokoli pripravljali na evropsko srečanje v Zagrebu, me učiteljica Vozlova ni pustila zraven. Priznam, da sem ji nagajal toliko kot ostali učenci, a tega si nisem zaslužil. Zameril sem ji in odšel k telovadnemu društvu Orel. Tu smo se dobili dvakrat na teden, vse vaje pa smo izvajali na orodjih. Poslušali smo tudi razna predavanja o pomenu telovadbe in telesnem razvoju.«; Spomin Pavla Smrekarja v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 379.« na šolanje v šmarski šoli (Glede na omembo nadučitelja Debelaka, gre verjetno za šmarsko šolo, v Veliki Kostrevnici je takrat še ni bilo, pa tudi rojen je bil v Vintarjevcu in tam verjetno tudi živel. Rojen je bil leta 1912. Iz teh podatkov lahko sklepamo, da vsaj del pripovedi sega v prva leta po prvi svetovni vojni.): »Spominjam se velike slike Franca Jožefa. Imeli smo jo v abecedniku prvega razreda. Vsako jutro smo pred poukom zmolili očenaš. Učili smo se branja, pisanja, računanja in verouk. Najbolje, z oceno ena, sem se odrezal pri računstvu, tako so ocenjevali v avstroogrskih časih. V četrtem razredu sem dobil zelo dobro učiteljico, Terezijo Furlan. Vedno dobre volje je segala v predale in nam talala piškote in cukar. Z nami se je znala pošaliti. V petem razredu me je učil nadučitelj Miha Debelak, nato sem še dve leti obiskoval ponavljalni razred dva- do trikrat na teden. Malico sem nosil s seboj. Če ni bilo kruha, sem si natresel pa kuhan fižol v škroniceljček.«

⁸¹⁸ Dolšek, Špinerbal, 2011, 44.

zato moramo ciljni smoter naših stremljenj pri pouku v splošnem prilagoditi kmetškemu življu.«⁸¹⁹

Spodnja razpredelnica prikazuje pregled ohranjenih podatkov o razredniku, številu učencev v razredu in predmetih, ki so se ocenjevali, v nekaterih razredih v posameznem letu.⁸²⁰

⁸¹⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 23, mapa »Iz zapuščine šolskega upravitelja Maksa Kovačiča; predavanja; izrezki iz časopisov«, Odnos med šolo in domom (datum: 24. 11. 1940).

⁸²⁰ V analizi so zajeti predmeti, ki se ocenjujejo, zato zaradi preglednosti podatki iz dnevnikov, ki ne prikazujejo nujno vseh ocenjevanih predmetov, niso vključeni v analizo. Imena predmetov so dobesedno prepisana iz virov. Pri seznamu predmetov, ki so se ocenjevali, je včasih pri posameznikih kakšno odstopanje od večine, kar bi lahko pripisali tudi napaki zapisovalca (npr. zapis ocene v napačen stolpec itd.); V »NŠAL, Vizitacije 1600–1966, škatla 18, mapa »Kanonična vizitacija 1932–33; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1932« (župnija Šmartno pri Litiji).« je navedeno, da je bilo v šolskem letu 1931/32 na šmarnski šoli v prvem razredu 45 učencev, v drugem 46, v četrtem razredu 39, v petem razredu 25, v razredu za oddaljene pa 54 v eni skupini ter 50 v drugi. V »NŠAL 14. Vizitacije 1600–1966, škatla 21, mapa »Kanonična vizitacija 1938; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1938« (župnija Šmartno pri Litiji).« je navedeno, da je bilo v letu 1937/38 v 1. a 36 učencev, v 1. b 38, v drugem razredu 53, v tretjem 47, v četrtem 59, v petem 34, v šestem 33, v oddelku za oddaljene pa 62 v nižji skupini ter 56 v višji skupini.; Na tem mestu podajamo še nekaj spominov na potek pouka v tem času. Učenka, ki naj bi obiskovala šolo med leti 1923 in 1930 se svojega šolanja po poročanju sorodnika v »Dolšek, Ko sem še majhen bil, 1996, 60.« spominja takole: »V prvem razredu so pisali na tablice, pozneje tudi v zvezke. Pisali so s peresi in črnilom. Prvi trije razredi so bili nižji, četrti, peti in šesti razred pa višji. V višjih razredih so imela dekleta tudi ročna dela, kjer so pletle in kvačkale, dečki pa so se učili kmetijskih del. Sedeli so v dolgih klopeh – po trije skupaj. Glavni odmor je trajal 20 minut, malico so prinesli s seboj. /.../ Deklice so bile oblečene v krila in predpasnike. Vsi so hodili bos. V enem razredu je bilo 30 učencev, razdeljenih po starosti. Oddaljeni otroci so morali zelo zgodaj vstati in priti peš v šolo. /.../ Zadnji razred so zaradi mladosti obiskovali dve leti. V višjih razredih so ob koncu leta dobili spričevala. Kupiti so morali kolek in z njim plačati izkaz. Revnejši niso imeli denarja za kolek, zato niso dobili spričevala. /.../ je bila dobra učenka. V prvem razredu je bila ocenjena s samimi enkami kar je bilo takrat vredno za petice, v ostalih razredih pa je bilo ocenjevanje takšno kot danes.«; Marija Vozel, ki je delovala v Šmartnem med leti 1930 in 1935 (Dolšek, Špinerbal, 2011, 44.; Dolšek, Niti življenja, 2013, 443.), o svojem poučevanju v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 441.« pripoveduje takole: »Prva dva meseca smo spoznavali pojme, barve, orientacijo. Tega se danes naučijo že v vrtcu in iz medijev. /.../ Šele potem smo začeli spoznavati male pisane črke. Najprej smo jih pisali s prstom po zraku, nato s prstom po klopi, šele nato sem črko vpisala vsakemu v zvezek. Nisem imela lepe pisave, a učiteljevo delo me je k temu pripravilo. Učenec je opazoval potek in nato vadil sam. Ko smo dobro utrdili male pisane črke, smo prešli na velike pisane. Najtežje pa je bilo učence pripeljati do povezovanja črk. Na učiteljišču smo spoznavali fonetiko v obliki hospitacij v gluhoemnici. Nekaterim učencem se je odprlo šele spomladi, naprej pa je bila potrebna le bralna vaja. Do konca leta so vsi gladko brali.«; Spomin Martina Maha v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 205–206.« na svoje šolanje: »Jeseni leta 1928 sem dočakal prvo šolsko leto. /.../ Ocenjeni smo bili dvakrat na leto. Ko je bilo že očitno, da bom le s težavo izdelal, me je vzela v roke stara mama. Spomnim se, da sva se učila skupaj, a kljub temu je sledilo ponavljanje. /.../ V drugem razredu je bilo že bolje. Še danes se dobro spomnim spisa o takratni jugoslovanski kraljici Mariji, Aleksandrovi ženi. Namesto Marija sem napisal Mija in si s tem pridela nezadostno pri slovenščini. Zopet sem ponavljal. /.../ Leta 1932 sem obiskoval tretji razred in odnosi do učiteljice so se še bolj zaostri. /.../ Najslabše je bilo pri petju. Sram me je bilo, če sem moral sam zapeti. Štiri ure sem bil zaprt, za kazen pa sem moral deklamirati še državno himno in si zopet prislužil slab red. Zaradi tega sem že tretjič ponavljal, tokrat tretji razred.«

razred	šolsko leto	razrednik/ razredničarka	število učencev	predmeti, ki so se ocenjevali
1. ⁸²¹	1918/19	Iva Ivančič	začetek leta: 60 (36 moških, 24 žensk); konec leta: 56 (37 moških, 19 žensk)	Vedenje, Pridnost, Veronauk, Branje, Pisanje, Slovenski učni jezik, Računstvo in geometrijsko oblikoslovje, Petje
Oddelek za oddaljene (višji – 2 oddelka in nižji – 2 oddelka) ⁸²²	1918/19	Terezija Rode	začetek leta: 102 (56 moških, 46 žensk); konec leta: 99 (51 moških, 48 žensk)	nižja skupina: Vedenje, Pridnost, Veronauk, Branje, Pisanje, Računstvo in geometrijsko oblikoslovje ⁸²³ višja skupina: Vedenje, Pridnost, Veronauk, Branje, Slovenski učni jezik, Računstvo in geometrijsko oblikoslovje, Prirodnoznanstvo (prirodopis in prirodoslovje), Zemljepis in zgodovina ⁸²⁴
3.(dva oddelka) ⁸²⁵	1918/19	Beti Kaučič	začetek leta: 66 (40 moških, 26 žensk); konec leta: 64 (36 moških, 28 žensk)	Vedenje, Pridnost, Veronauk, Branje, Pisanje, Slovenski učni jezik, Računstvo in geometrijsko oblikoslovje, Prirodnoznanstvo (prirodopis in prirodoslovje), Zemljepis in zgodovina, Petje, Ženska ročna dela ⁸²⁶ (samo za ženske)
4. (dva oddelka) ⁸²⁷	1918/19	Stanka Mešek	začetek leta: 52 (24 moških, 28 žensk); konec leta: 49 (24 moških, 25 žensk)	Vedenje, Pridnost, Veronauk, Branje, Pisanje, Slovenski učni jezik, Računstvo in geometrijsko oblikoslovje, Prirodnoznanstvo (prirodopis in prirodoslovje), Zemljepis in zgodovina, Petje, Ženska ročna dela (samo za ženske)
Ponavljalna šola – deklice (dva oddelka) ⁸²⁸	1922/23	Beti Kaučič	začetek leta: 48 žensk; konec leta: 50 žensk	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Dekliška ročna dela ⁸²⁹

⁸²¹ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 84, Katalog štirirazredne ljudske šole v Šmartnem (razred 1.; š. l. 1918/19).

⁸²² ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 84, Katalog štirirazredne ljudske šole v Šmartnem (razred: 1.; skupina: niž+viš; š. l. 1918/19).; V tem viru je razredničarka zapisana kot »Ter. Rode«.

⁸²³ Dve imata Prirodnoznanstvi (Prirodopis in prirodoslovje) namesto »Računstvo in geometrijsko oblikoslovje«, dva moška Pisanja nimata.; V 2. oddelku nižje skupine je poleg navedenih predmetov v nižji skupini še »Slovenski učni jezik«.

⁸²⁴ V višji skupini eden zadnjih dveh predmetov – »prirodnoznanstva« in »zemljepis« nima.

⁸²⁵ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 84, Katalog štirirazredne ljudske šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 3.; š. l. 1918/19).; V tem viru razredničarka zapisana kot »B. Kaučič«.

⁸²⁶ Spomin Slavke Mrzel v »Dolšek, Špinerbal, 2011, 72–73.«: »V osnovni in meščanski šoli sta bila obvezna učna predmeta tudi gospodinjstvo in ročna dela. V Šmartnem sta poleg Rodetove gospe poučevali še Schwaigarjeva in Vozlova. Bili sta strogi in natančni, peto pri nogavici sem morala tudi desetkrat podreti. Poleg pletenja smo tudi šivale, kvačkale, vezle. V obdobju med obema vojnama so bile ročne vezenine visoko cenjene. Vsako dekle si je moralo svojo obleko ali pa obleko mlajših sestic ročno okrasiti. Ti okraski so pričali tudi o znanju in ročnih spretnostih, seveda pa tudi o pridnosti.«; Spomin Marije Rozina v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 344.« (iz pripovedi ni mogoče ugotoviti točnega časa, kdaj je hodila v šolo, glede na to, da je bila rojena leta 1909 morda vsaj manjši del sodi v čas po prvi svetovni vojni): »Hodila sem v šmarsko šolo, učila me je Beti Kavčič. Pouk smo imeli vsak dan zjutraj, s hribov so hodili v šolo le vsak drugi dan. Učili smo se pisanja, računanja, petja. Dekleta smo se pri ročnih delih učila plesti nogavice in rokavice, vesti prte po narisani sliki in kvačkati. Zadnje leto sem hodila dvakrat tedensko v ponavljalno šolo. Doma so me nujno potrebovali pri delu, zato sem po štirih letih šolanje zaključila.«

⁸²⁷ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 84, Katalog štirirazredne ljudske šole v Šmartnem (razred: 4.; š. l. 1918/19).

⁸²⁸ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 85, Katalog za ponavljalno šolo petrazredne osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (š. l. 1922/23) – Katalog dekliške ponavljalne šole 1922/23.; V tem viru je priimek razredničarke manj čitljiv.

⁸²⁹ Nekatere učenke namesto dekliških ročnih del deška ročna dela, nekatere imajo tudi Petje.

5. (dva oddelka) ⁸³⁰	1922/23	Mihael Debelak	začetek leta: 40 (14 moških, 26 žensk); konec leta: 33 (13 moških, 20 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Telovadba (samo za moške), Kmetijsko delo ⁸³¹ , Dekliška ročna dela (samo za ženske)
Oddelek za oddaljene (višji – 2 oddelka in nižji – 2 oddelka) ⁸³²	1923/24	Terezija Rode	začetek leta: 104 (50 moških, 54 žensk); konec leta: 106 (50 moških, 56 žensk)	nižja skupina: Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domoznanstvo višja skupina: Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Risanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domozn., Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Kmetijski pouk (samo za drugi oddelek višje skupine) ⁸³³
Ponavljalna šola – dečki (dva oddelka) ⁸³⁴	1923/24	Svatopluk Stoviček	začetek leta: 35 dečkov; za konec leta ni podatkov	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Kmetijski pouk
Ponavljalna šola – deklice (dva oddelka) ⁸³⁵	1923/24	Marica Koritzky	začetek leta: 42 žensk; konec leta: 43 žensk	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Dekliška ročna dela
1. ⁸³⁶	1923/24	Beti Kaučič	začetek leta: 31 (18 moških, 13 žensk); konec leta: 31 (18 moških, 13 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domoznanstvo, Risanje, Petje
2. ⁸³⁷	1923/24	Terezija Furlan	začetek leta: 39 (26 moških, 13 žensk); konec leta: 40 (26 moških, 14 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domozn., Risanje, Petje, Deška (!) ročna dela (samo za ženske)
4. (dva oddelka) ⁸³⁸	1923/24	Svatopluk Stoviček	začetek leta: 51 (28 moških, 23 žensk); konec leta: 51 (27 moških, 24 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domoznanstvo, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Telovadba (samo za moške), Kmetijski pouk, Dekliška ročna dela (samo za ženske)
5. (dva oddelka) ⁸³⁹	1923/24	Mihael Debelak	začetek leta: 36 (18 moških, 18 žensk);	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in

⁸³⁰ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 85, Katalog petrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 5.) – Katalog vsakdanje šole 1922/23.; V tem viru je razrednik zapisan kot »M. Debelak«.

⁸³¹ zapisano kot »Kmet.«

⁸³² ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog petrazredne osnovne šole v Šmartnem (razred: oddalj.; skupina: n+v; š. l. 1923/24.); V tem viru je razredničarka zapisana kot »Ter. Rode«.

⁸³³ Deška ročna dela ima samo ena učenka, ki nima Kmetijskega pouka.

⁸³⁴ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog deške ponavljalne šole petrazredne javne osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (š. l. 1923/24). – Katalog ponavljalne šole; Dečki 1923–1924; V tem viru razrednik zapisan kot »Sv. Stoviček«.

⁸³⁵ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog ponavljalne šole petrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (š. l. 1923/24). – Katalog dekliške ponavljalne šole 1923/24.

⁸³⁶ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog petrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 1.; š. l. 1923/24).

⁸³⁷ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog petrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem (razred: 2.; š. l. 1923/24.); V tem viru je razredničarka zapisana kot »Terezija Furlanova«.

⁸³⁸ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog petrazredne javne osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 4.; š. l. 1923/24.); V tem viru je razrednik zapisan kot »Sv. Stoviček«.

⁸³⁹ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 86, Katalog petrazredne osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 5.; š. l. 1923/24.); V tem viru je razrednik zapisan kot »M. Debelak«.

			konec leta: 33 (16 moških, 17 žensk)	merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Telovadba (samo za moške), Dekliška ročna dela (samo za ženske), Kmetijski pouk
2. ⁸⁴⁰	1925/26	Venceslav Perko	začetek leta: 22 (11 moških, 11 žensk); konec leta: 21 (11 moških, 10 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domozn., Risanje, Petje, Telovadba (samo za moške)
3. ⁸⁴¹	1925/26	Bogumila Čerin	začetek leta: 33 (19 moških, 14 žensk); konec leta: 33 (20 moških, 13 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje
2. ⁸⁴²	1926/27	Marica Koritzky	začetek leta: 26 (14 moških, 12 žensk); konec leta: 27 (14 moških, 13 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domoznanstvo, Risanje, Petje, Telovadba, Dekliška ročna dela (samo za ženske)
3. ⁸⁴³	1926/27	Venceslav Perko	začetek leta: 27 (16 moških, 11 žensk); konec leta: 29 (17 moških, 12 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Deška ročna dela (samo za moške), Dekliška ročna dela (samo za ženske)
4. ⁸⁴⁴	1926/27	Bogumila Čerin	začetek leta: 32 (18 moških, 14 žensk); konec leta : 33 (18 moških, 15 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Deška ročna dela (za moške), Dekliška ročna dela (za ženske)
5. ⁸⁴⁵	1926/27	Poljanc	začetek leta: 26 (19 moških, 7 žensk); konec leta: 25 (18 moških, 7 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Telovadba (samo za moške), Kmetijski pouk (samo za moške), Dekliška ročna dela (samo za ženske)
6. ⁸⁴⁶	1926/27	Olga Kramar	začetek leta: 23 (12 moških, 11 žensk); konec leta: 23 (12 moških, 11 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Srbohrvaščina, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Petje, Kmetijski pouk (samo za moške), Dekliška ročna dela (samo za ženske) ⁸⁴⁷
Oddelek za oddaljene	1926/27	Terezija Rode	začetek leta: 84 (33 moških, 51 žensk);	nižja skupina: Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in

⁸⁴⁰ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 87, Katalog šestrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem (razred: 2.; š. l. 1925/26).

⁸⁴¹ ZAL, LIT 30, škatla 9, mapa 87, Katalog šestrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 3.; š. l. 1925/26).

⁸⁴² ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 88, Katalog šestrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem (razred: 2.; š. l. 1926/27).

⁸⁴³ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 88, Katalog šestrazredne mešane osnovne šole v Šmartnem (razred: 3.; š. l. 1926/27).

⁸⁴⁴ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 88, Katalog šestrazredne državne osnovne šole v Šmartnem pri Litiji (razred: 4.; š. l. 1926/27).

⁸⁴⁵ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 88, Katalog šestrazredne javne osnovne šole v Šmartnem (razred: 5.; š. l. 1926/27).; V tem viru je ime razredničarke manj čitljivo, priimek pa je zapisan kot »Poljančeva«.

⁸⁴⁶ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 88, Katalog šestrazredne meš. državne osnovne šole Šmartno pri Litiji (razred: 6.; š. l. 1926/27).; V tem viru je razredničarka zapisana kot »Olga Kramarjeva«.

⁸⁴⁷ Dekliških ročnih del niso pri vseh ocenili.

(višji – dva oddelka in nižji – dva oddelka) ⁸⁴⁸			konec leta: 84 (34 moških, 50 žensk)	merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domoznanstvo višja skupina: Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje, Dekliška roča dela (samo za ženske) ⁸⁴⁹
Oddelek za oddaljene (višji – 2 oddelka in nižji – 2 oddelka) ⁸⁵⁰	1927/28	Terezija Rode	začetek leta: 78 (37 moških, 41 žensk); konec leta: 79 (38 moških, 41 žensk)	Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Nazorni nauk in domoznanstvo, Dekliška ročna dela ⁸⁵¹ višja skupina: Vedenje, Pridnost, Verouk, Čitanje, Pisanje, Učni jezik, Računstvo in merstveno oblikoslovje, Zemljepis in zgodovina, Prirodopis in prirodoslovje, Risanje ⁸⁵²
1. a ⁸⁵³	1932/33	Olga Kramar	začetek leta: 33 (16 moških, 17 žensk); konec leta: 34 (17 moških, 17 žensk)	Vedenje, Veronauk z mor. poukom, slovenski, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu, Ročno delo (samo za ženske) ⁸⁵⁴
šol. stanica ⁸⁵⁵	1932/33	Terezija Rode	začetek leta: 50 (22 moških, 28 žensk); konec leta: 52 (23 moških, 29 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, nemški (zraven pripisano: »Čitanje«), Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Lepopisje
2. b ⁸⁵⁶	1933/34	Marica Koritzky	začetek leta: 34 (20 moških, 14 žensk); konec leta: 32 (19 moških, 13 žensk)	Vedenje, Veronauk z mor. poukom, slovenski, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu, Ročno delo (samo za ženske)
1. a ⁸⁵⁷	1934/35	Olga Kramar	začetek leta: 40 (18 moških, 22 žensk); konec leta: 41 (19 moških, 22 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
2. ⁸⁵⁸	1934/35	Marija Schwaiger	/	/
3. ⁸⁵⁹	1934/35	Franc Vidic	začetek leta: 60 (33 moških, 27 žensk); konec leta: 57 (30 moških, 27 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
2. a ⁸⁶⁰	1935/36	Olga Kramar	začetek leta: 34	Vedenje, Veronauk z moral. poukom,

⁸⁴⁸ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 88, Katalog šestrazredne osnovne šole v Šmartnem (razred: oddalj.; skupina: viš+niž; š. l. 1926/27).; V tem viru je razredničarka zapisana kot »Ter. Rode«.

⁸⁴⁹ Dve risanja nimata, dve Dekliških ročnih del nimata ocenjenih.

⁸⁵⁰ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 89, Katalog šestrazredne osnovne šole v Šmartnem (razred: oddaljeni; skupina: niž+viš; š. l. 1927/28).; V tem viru je razredničarka zapisana kot »Ter. Rode«.

⁸⁵¹ Dekliška ročna dela imajo samo nekatere ženske.

⁸⁵² Risanje nekateri imajo, drugi ne.

⁸⁵³ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 90, Razredni katalog (razred: 1. a; š. l. 1932/33).

⁸⁵⁴ Nekateri imajo namesto računstva »Praktična gospodarska znanja«. Nekateri redki posamezniki Poznavanja prirode nimajo.

⁸⁵⁵ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 90, Razredni katalog (razred: šol. stanica; š. l. 1932/33).

⁸⁵⁶ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 91, Razredni katalog (razred: 2. b; š. l. 1933/34).; V tem viru je razredničarka zapisana kot »Koritzky /.../ Marija«.

⁸⁵⁷ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 92, Razredni katalog (razred: 1. a; š. l. 1934/35).; Podatki o razredu, šolskem letu in razredničarki dostopni tudi v »ZAL, LIT 30, škatla 11, mapa 112, Razrednica in tednik (razred: 1. a; š. l. 1934/35).«.

⁸⁵⁸ Osnovna šola Šmartno pri Litiji, Dnevnik za 2. razred (1934/35).

⁸⁵⁹ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 92, Razredni katalog (razred: 3.; š. l. 1934/35).; V tem viru je razrednik zapisan kot »Vidic /.../ Franjo«.

			(16 moških, 18 žensk); konec leta: 34 (16 moških, 18 žensk)	slovenski, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu, Ročno delo (samo za ženske)
3. ⁸⁶¹	1935/36	Marija Schwaiger	/	/
1. ⁸⁶²	1936/37	Vekoslava Drofenik	54 (29 moških, 25 žensk)	/
3. a ⁸⁶³	1936/37	Olga Kramar	začetek leta: 34 (16 moških, 18 žensk); konec leta: 33 (15 moških, 18 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
3. b ⁸⁶⁴	1936/37	Rozalija Igljič	začetek leta: 35 (15 moških, 20 žensk); konec leta: 34 (15 moških, 19 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
2. ⁸⁶⁵	1937/38	Olga Kramar	začetek leta: 52 (25 moških, 27 žensk); konec leta: 54 (26 moških, 28 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Ročno delo (ženske in nekateri moški), Risanje, Lepopisje, Telovadba po sok. sestavu, Petje
3. ⁸⁶⁶	1937/38	Fr. Marija Ažman ⁸⁶⁷	/	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
prvi oddelek višje ljudske šole ⁸⁶⁸	1938/39	Franc Vidic	začetek leta: 37 (19 moških, 18 žensk); konec leta: 37 (19 moških, 18 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Praktič. gospodarska znanja, Higiena, Gospodarstvo- gospodinjstvo, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
četrti oddelek osnovne šole ⁸⁶⁹	1938/39	Olga Izlakar	začetek leta: 57 (25 moških, 32 žensk); za konec leta ni podatkov	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Praktič. gospodarska znanja, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
6. ⁸⁷⁰	1939/40	Maks Kovačič	začetek leta: 32 (12 moških, 20 žensk); za konec leta ni podatkov	Vedenje, Veronauk z mor. poukom slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Praktič. gospodarska znanja (samo za moške, tudi

⁸⁶⁰ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 93, Razredni katalog (razred: 2. a; š. l. 1935/36).

⁸⁶¹ Osnovna šola Šmartno pri Litiji, Dnevnik za 3. razred (1935/36).

⁸⁶² ZAL, LIT 30, škatla 11, mapa 113, Razrednica in tednik (razred: 1.; š. l. 1936/37).

⁸⁶³ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 94, Razredni katalog (razred: 3. a; š. l. 1936/37).; Podatki o razredu, šolskem letu in razredničarki dostopni tudi v »ZAL, LIT 30, škatla 11, mapa 113, Tednik in razrednica (razred: 3. a; š. l. 1936/37).«.

⁸⁶⁴ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 94, Razredni katalog (razred: 3. b; š. l. 1936/37).

⁸⁶⁵ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 95, Razredni katalog (razred: 2.; š. l. 1937/38).

⁸⁶⁶ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 95, Razredni katalog (razred: 3.; š. l. 1937/38).

⁸⁶⁷ Župnijska kronika, leto 1938.: »31. 7. odšla g. učiteljica Marija Ažmanova v Nemčijo. Prva res katoliška – povsod delovna učiteljica!!«

⁸⁶⁸ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 96, Razredni katalog (prvi oddelek višje ljudske šole; š. l. 1938/39).; V tem viru je razrednik zapisan kot »Vidic«.

⁸⁶⁹ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 96, Razredni katalog (četrti oddelek osnovne šole; š. l. 1938/39).

⁸⁷⁰ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 97, Razredni katalog (razred: 6.; š. l. 1939/40).; V tem viru je razrednik zapisan kot »Kovačič«.

				moški ne popolnoma vsi), Higiena, Gospodarstvo-gospodinjstvo, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
prvi razred višje ljudske šole, peto šolsko leto ⁸⁷¹	1939/40	Franc Vidic	začetek leta: 45 (17 moških, 28 žensk); konec leta: 42 (15 moških, 27 žensk)	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, srbohrvaški, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Praktič. gospodarska znanja, Higiena, Gospodarstvo – gospodinjstvo, Ročno delo, Risanje, Lepopisje, Petje, Telovadba po sok. sestavu
Oddelek za oddaljene (3. in 4. razred) ⁸⁷²	1940/41	Terezija Rode	/	Vedenje, Veronauk z moral. poukom, slovenski, Zgodovina, Zemljepis, Računstvo in merstv. oblikoslovje, Poznavanje prirode, Lepopisje

8. 1. 2. POTEK POUKA

Potek pouka bomo analizirali na podlagi dnevnika za 2. razred za šolsko leto 1934/35, dnevnika za 3. razred za šolsko leto 1935/36, Tednika za 1. razred za šolsko leto 1936/37 in Tednika za 3. a razred za šolsko leto 1936/37. Obravnavali bomo torej potek pouka v letih 1934/35, 1935/36 in 1936/37. Pouk je potekal od začetka septembra do Vidovega dne. V letih 1934/35 in 1935/36 se je pouk začel 3. septembra z začetno mašo ob osmih. Med letom so bile božične (23. 12. 1934–10. 1. 1935, 22. 12. 1935–10. 1. 1936, 23. 12. 1936–10. 1. 1937) in velikonočne počitnice (18. 4. 1935–7. 5. 1935, 9. 4. 1936–19. 4. 1936, 25. 3. 1937–31. 3. 1937). Šolsko leto 1934/35 se je zaključilo 28. 6. 1935 z zaključno mašo in vidovdansko proslavo (govor, petje, deklamacije). Šolsko leto 1935/36 se je zaključilo v soboto, 27. 6. 1936 (verjetno zato, ker je bil Vidov dan v nedeljo), isto z zaključno mašo (ob osmi uri) in vidovdansko proslavo (govor, petje, deklamacije). Pouk je potekal od ponedeljka do sobote, v šolsko leto so pa posegli tudi vsakoletni in izredni posebni dogodki. Redni dogodki, ki so vplivali na potek pouka so bili npr. sejmi⁸⁷³, vsakoletni cerkveni prazniki (Sv. Sava⁸⁷⁴, Svečnica⁸⁷⁵, praznik sv. Jožefa⁸⁷⁶, Marijini prazniki⁸⁷⁷, Vnebohod⁸⁷⁸, binkoštni ponedeljek⁸⁷⁹, praznik Sv. Rešnjega telesa⁸⁸⁰, praznik sv. Alojzija⁸⁸¹, Vsi Sveti in Verne duše⁸⁸²), spoved⁸⁸³ in

⁸⁷¹ ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 97, Razredni katalog (razred: 1. r. viš. lj. š.; š. l. 1939/40); V tem viru je razrednik zapisan kot »Vidic«.

⁸⁷² ZAL, LIT 30, škatla 10, mapa 98, Razredni katalog (razred: 1. oddalj – 3. in 4. r.; š. l. 1940/41); V tem viru je razredničarka zapisana kot »Rode /.../ Terezija«.

⁸⁷³ 11. 9. 1934, 12. 11. 1934, 19. 2. 1935, 10. 9. 1935, 18. 11. 1935, 18. 2. 1936, 15. 9. 1936, 16. 11. 1936, 16. 2. 1937

⁸⁷⁴ 26. 1. 1935, 27. 1. 1936, 27. 1. 1937

⁸⁷⁵ 2. 2. 1935, v letu 1935/36 je bila Svečnica v nedeljo, 2. 2. 1937

⁸⁷⁶ 19. 3. 1935, 19. 3. 1936, 19. 3. 1937

⁸⁷⁷ 8. 9. 1934, v letu 1935/36 je bil 8. 9. nedelja, 8. 12. 1934, v letu 1935/36 je bil 8. 12. nedelja, 25. 3. 1935, 25. 3. 1936, 8. 9. 1936, 8. 12. 1936

⁸⁷⁸ 30. 5. 1935, 21. 5. 1936, 6. 5. 1937

⁸⁷⁹ 10. 6. 1935, 1. 6. 1936, 17. 5. 1937

⁸⁸⁰ 20. 6. 1935 (praznik se ne omenja, je pa ta dan v dnevniku izpuščen; Slovenec, 20. 6. 1935, 7.: »Koledar; Četrtek, 20. junija: Sv. Rešnje Telo.«), 11. 6. 1936, 27. 5. 1937

⁸⁸¹ 21. 6. 1937

⁸⁸² 1. 11. 1934, 2. 11. 1934, 1. 11. 1935, 2. 11. 1935, 2. 11. 1936

⁸⁸³ 7. 12. 1934, 5. 4. 1935, 7. 6. 1935, 6. 12. 1935, 4. 4. 1936, 5. 6. 1936, 20. 3. 1937

češčenje⁸⁸⁴.⁸⁸⁵ Za leti 1934/35 in 1935/36 se omenja praznovanje rojstnega dne prestolonaslednika (v letu 1935/36 kralja) Petra 6. septembra, za leto 1936/37 pa 5. septembra. V letih 1934/35 in 1935/36 se obakrat omenja šolska maša ob osmih, v letu 1935/36 pa tudi govor, deklamacije in petje po maši. Za vsa tri leta se omenja praznik na 1. december⁸⁸⁶. Oktobra 1934 je bil pouk zaznamovan s smrtjo kralja Aleksandra. 10. oktobra je bil zaradi smrti odpovedan pouk. Naslednji dan je bil žalni govor o življenju kralja Aleksandra. Tisti dan je pri pouku potekalo »čitanje beril temu primerne vsebine«⁸⁸⁷. 18. oktobra je ob osmih potekala maša zadušnica in nato žalna svečanost na trgu. Ob dveh popoldne je bila žalna svečanost v Litiji. Naslednje šolsko leto je 9. 10. 1935 potekala prva obletnica smrti kralja Aleksandra. Žalna svečanost za kraljem Aleksandrom je bila tudi 9. 10. 1936. V šolskem letu 1935/36 pa je bilo za potek pouka pomembno tudi praznovanje 800-letnice šmarske župnije (tridnevno češčenje ob priliki 800-letnice 9–11. 11. 1935, sprejem škofa 16. 11. 1935). Kot posebni dogodki se omenjajo še npr. Stroßmajerjeva proslava⁸⁸⁸, Slomškova proslava 24. 9. 1936, Vrtnarski tečaj v Litiji 22. 9. 1934 in šolski izleti (npr. šolski izlet na Sv. Goro in Št. Lambert 9. 6. 1936, šolski izlet 9. 6. 1937 ...).⁸⁸⁹

Po poročanju Župnijske kronike je 7. 11. 1926 potekala 50-letnica novega šolskega poslopja s sv. mašo, proslavo s petjem in deklamacijami v društvenem domu, s šolsko zastavo in pogostitvijo otrok.⁸⁹⁰ Maks Kovačič je kmalu po prihodu v Šmartno ustanovil mladinski zbor, ki je leta 1935 z velikim uspehom nastopil v Unionski dvorani v Ljubljani.⁸⁹¹ Na šoli naj bi vsako leto prirejali božičnico in ob tej priliki obdarovali 150 otrok. Prosvetno društvo in Sokol Šmartno naj bi imeli vsako leto Miklavžev večer, na kateremu so bili obdarovani otroci.⁸⁹²

⁸⁸⁴ 14. 11. 1934, 14. 11. 1936

⁸⁸⁵ V obravnavanih letih 1934/35, 1935/36 in 1936/37 gre v naštetih rednih dogodkih za pouka prost dan. V nekaterih primerih je to izrecno zapisano, v ostalih primerih pa to lahko sklepamo za leti 1934/35 in 1935/36 na podlagi tega, da za omenjene dni ni opisa poteka pouka ali pa gre za opis proslave (npr. praznovanje Sv. Save), za leto 1936/37 pa na podlagi tega, da omenjeni dnevi vsaj v enem izmed obravnavanih tednikov niso naštet med šolskimi dnevi.

⁸⁸⁶ 1. 12. 1934; 1. 12. 1935; 1. 12. 1936

⁸⁸⁷ V »Osnovna šola Šmartno pri Litiji, Dnevnik za 2. razred (1934/35), 11. 10. 1934.«: »Žalni govor ob zaslugah našega pok. kralja Življenjepis /od rojstva do smrti/ Smrt. Čitanje beril temu primerne vsebine«

⁸⁸⁸ 4. 2. 1935, 4. 2. 1936, 4. 2. 1937

⁸⁸⁹ Osnovna šola Šmartno pri Litiji, Dnevnik za 2. razred (1934/35); Osnovna šola Šmartno pri Litiji, Dnevnik za 3. razred (1935/36); ZAL, LIT 30, škatla 11, mapa 113, Tednik o predelani učni snovi (razred: 1.; š. l. 1936/37); ZAL, LIT 30, škatla 11, mapa 113, Tednik o predelani učni snovi (razred: 3. a; š. l. 1936/37); V »Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.« je navedeno, da je šola vsako leto prirejala razne šolske proslave (na 1. december, »Vidovo« itd.).

⁸⁹⁰ Župnijska kronika, leto 1926.

⁸⁹¹ <http://www.obraziscaslovenije.si/Oseba/OsebaId/783> (Dostop: 6. 3. 2015); Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.: »Šmartno je znano kot pevski kraj. Tudi šolski otroci kaj lepo pojo. Zato obstoja na šoli že od leta 1933 mladinski šolski zbor, katerega vodi šol. upravitelj. Zbor je nastopil tudi ob priliki velike mladinske pevske prireditve v Ljubljani leta 1935.«; Dolšek, Niti življenja, 2013, 442.: »Otroški pevski zbor pod vodstvom Maksa Kovačiča v Šmartnem, 1931; Zbor je istega leta na tekmovanju v Ljubljani osvojil drugo mesto.«; »ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Šolski mladinski zbor v Šmartnem pri Litiji (Ob pril. mlad. koncerta v Ljubljani dne 3. 6. 1934).« navaja 63 pevcev (I. glas: 26, II. glas: 22, III. glas: 15)

⁸⁹² Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.

8. 1. 3. MATERIALNO STANJE ŠOLE

Viri nam posredujejo nekaj podatkov o materialnem stanju šole v začetku dvajsetih let in v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno. Ohranjeno je poročilo o stroških šmarske šole v letih 1922 in 1923. Leta 1922 se kot stroški omenjajo npr. plačilo »sluge« po posameznih mesecih, stroški mizarju Izgoršku, družbi sv. Mohorja, plačilo premoga, Izgorškove elektrike, drva iz Grmač (verjetno plačilo graščaku na Grmačah)⁸⁹³, plačilo treh žarnic, poprave strehe itd.⁸⁹⁴ Za leto 1923 je navedenih tudi nekaj stroškov, ki bi lahko nakazovali na popravila na šoli v tem obdobju, kot npr. popravilo peči, sekanje in vožnja lesa za deske, skladanje in vožnja desk, popravilo strehe – Potisek, žaganje in cepljenje drv, popravilo vrtnih vrat, poprava oken in stekla itd. Pod stroški se navajajo tudi npr. kroglice za računalno, knjige za knjižnico in učne knjige.⁸⁹⁵

V času tik pred drugo svetovno vojno⁸⁹⁶ so bile v šoli samo štiri učne sobe in se je pouk izvajal dopoldne in popoldne, zvečer pa še obrtna šola. V eni sobi je bilo okrog 50 do 60 otrok. V tistem času so potekala prizadevanja, da bi se poslopje dvignilo za eno nadstropje, vendar zaradi nezadostnih sredstev do takrat do tega še ni prišlo. Stavbo je vzdrževal krajevni šolski odbor. Šolski vrt je bil takrat velik 16 a. V njem se je gojila »drevesnica (ca 400 dr.), matičnjak (32 dr.), lepotično grmičevje«.⁸⁹⁷ Na vrtu je stal čebelnjak, ki ga je postavil takratni upravitelj. Takrat se je v njem nahajalo 24 žnidešičev in 16 kranjičev z družinami. Vrt in čebelarstvo je vodil in urejal šolski upravitelj Maks Kovačič. Za šolo se je nahajal še en vrt (2 a), ki je služil v prvi vrsti za zelenjavo in cvetličarstvo (35 vrtic).⁸⁹⁸ V arhivu šole so bile takrat stare šolske matice, katalogi od leta 1873, tedniki in razglednice za 6 let nazaj, razni dopisi, zlata knjiga in razni drugi spisi. Učiteljska knjižnica je vsebovala okrog 600 knjig, med katerimi so bile nekatere »res starejšega datuma«.⁸⁹⁹ Nekaj informacij o stanju šole nam posredujejo poročila sreskega načelnika iz 4. aprila 1934, 20. marca 1936 in 2. decembra 1939. Leta 1934 sreski načelnik navaja, da je šola v dobrem stanju, tudi poslopje, kljub temu, da je staro. Obisk naj bi bil prav dober in uspehi odlični. Opozoril je pa na odsotnost nekaterih učil: oko in uho, »občujoče posode«, sesalke in nekaj »prirodopisnih slik«, slabo urejenost stranišč in potrebo po pridobitvi novih učnih sob, s katero se ob stalno

⁸⁹³ V »NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Račun o stvarnih potrebah 5 razredne ljudske šole v Šmartnem pri Litiji leta 1922.«: »za drva – račun Grmače«.

⁸⁹⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Račun o stvarnih potrebah 5 razredne ljudske šole v Šmartnem pri Litiji leta 1922.

⁸⁹⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Račun o stvarnih potrebah 5 razredne osnovne šole v Šmartnem pri Litiji 1923. leta.

⁸⁹⁶ Na začetku dokumenta se omenja dopis »kr. banske uprave z dne 28. nov. 1938.«, v besedilu se pa kot šolski upravitelj omenja Maks Kovačič.

⁸⁹⁷ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.

⁸⁹⁸ Prav tam.

⁸⁹⁹ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Državna ljudska šola Šmartno pri Litiji.: »Podatki o stanju na šoli 31./3. 1941 /.../ Učit. knjiž. je štela ca 600 knjig, šol. 437.«

naraščajočemu številu otrok ne bo več dalo odlašati.⁹⁰⁰ Leta 1936 je ponovno opozoril na potrebo po izboljšanju stranišč in potrebo po novih učnih sobah. Opozoril je tudi na potrebo po zemljevidu Amerike in nekaj »prirodopisnih slikah«, »sesalkah« itd. za »prirodopisni pouk«. Ob tem je pa pohvalil požrtvovalno delo učiteljstva v šoli in izven nje.⁹⁰¹ Leta 1939 se omenja pridobitev pisarne. Pred tem naj bi ena soba služila za pisarno, zbornico, knjižnico in sploh za shrambo vsega inventarja. Nov naj bi bil tudi čebelnjak na šolskem vrtu. Potreba po izboljšanju stranišč se v tem poročilu ne omenja več. Omenja se samo še potreba po novih učilih kot npr. nekaj »prirodopisnih slik«, »nove natege«, oko, zemljevid Amerike ... in potreba po prepleskanju vseh oken v šoli.⁹⁰²

8. 2. OSNOVNA ŠOLA V VELIKI KOSTREVNICI

8. 2. 1. USTANOVITEV IN RAZVOJ ŠOLE

Želja po šoli v Veliki Kostrevnici se je pojavila že pred 1. svetovno vojno, vendar zaradi nesoglasij, kje naj bi šola stala, do uresničitve te želje ni prišlo. Ideja je ponovno zaživela po prvi svetovni vojni. Šolo so želeli predvsem zaradi oddaljenosti otrok od šole in zato, ker vsi učenci niso mogli vsakodnevno hoditi k pouku v Šmartno. V šmarnski šoli je bil poseben razred, ki je bil namenjen otrokom iz oddaljenih krajev (t. i. »hribovski razred«). Učenci iz tega razreda so pouk obiskovali le trikrat na teden.⁹⁰³ Aktivno delo za šolo se je ponovno začelo v letu 1928. Ustanovljen je bil pripravljalni krajevni šolski odbor. Marca 1929 je pripravljalni odbor na Oblastni šolski odbor v Ljubljani odposlal prošnjo za ustanovitev šole v Veliki Kostrevnici. Šolski odbor v Ljubljani je 1. maja 1929 na osnovi zakonitih predpisov določil, da se ustanovi dvorazredna šola v Kostrevnici s šolskim okolišem: Liberga, Velika Kostrevnica, Dvor, Jelša, Rodni vrh, Bič, Podbič, Reber, Preska in Tisje. 15. maja 1929 so dobili tudi dovoljenje za ustanovitev dvorazredne šole od ministrstva za prosveto kraljevine SHS.⁹⁰⁴ V Kostrevnici so z rednim poukom začeli v šolskem letu 1929/30. Šola je bila

⁹⁰⁰ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Pismo sreskega načelnika Krajevnemu šolskemu odboru v Šmartnem iz 4. 4. 1934 (Predmet: Nujne stvarne potrebščine pri šoli).

⁹⁰¹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Pismo sreskega načelnika Krajevnemu šolskemu odboru v Šmartnem iz 20. 3. 1936 (Predmet: Nujne stvarne potrebščine pri šoli).

⁹⁰² NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Spisi, škatla 13, mapa »Dopisi; Krajevni šolski svet 1910–1940«, Pismo sreskega načelnika Krajevnemu šolskemu odboru v Šmartnem iz 2. 12. 1939 (Predmet: Nujne stvarne potrebščine pri šoli).

⁹⁰³ Poglajen, 50 let šole, 2003, 6.; Lebar, Območje občin, 2011, 629.: »Tudi prebivalci Liberge in bližnjih vasi Kostrevnica, Preska in Tisje so si že ob koncu 19. stoletja brez uspeha prizadevali dobiti lastno šolo. Po prvi svetovni vojni so pri okrajnem šolskem nadzorniku Bezeljaku dobili zagotovilo, da bodo njihovi zahtevi ugodili. Zahtevo so formulirali takole: »Otroci so bili do sedaj šoloobvezni v 6 razredni osnovni šoli v Šmartnem pri Litiji. Za vse otroke oddaljenejših hribovskih sel in vasi je bil priključen na šmartinski šoli poseben razred za oddaljene šolarje, ki so ga obiskovali v dveh oddelkih samo po trikrat tedensko. Šolarji-ke pa so kljub tem ugodnostim precej trpeli na dolgem potu. Oddaljenost od sel in vasi do šole v Šmartnem znaša nad 4 km, od nekaterih hribovskih krajev pa celo do 9 km (Preska, Tisje).««

⁹⁰⁴ Poglajen, 50 let šole, 2003, 6.; Šmartno in šola skozi čas, 2013, 145.: »15. maja 1929 je bila ustanovljena dvorazredna Osnovna šola Velika Kostrevnica s šolskim okolišem: Liberga, Dvor, Jelša, Rodni Vrh, Bič, Podbič, Reber, Preska in Tisje.«; Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 321.; v:

dvorazrednica, poučeval pa je učitelj Albert Poljšak⁹⁰⁵. S poukom so začeli 2. decembra 1929⁹⁰⁶, končali pa 28. junija 1930. Učenci so učne knjige dobili v šoli brezplačno od krajevnega šolskega odbora. Šolske stavbe v kraju ni bilo, zato so v najem vzeli sobo v bivši trgovini, ki je bila last Alojza Jesenška iz Velike Kostrevnice, sobo pa so preuredili v začasno učilnico. Glede učiteljevega stanovanja so se dogovorili, da bo učitelj stanoval v hiši Jožeta Koritnika na Dvoru.⁹⁰⁷ Za učno sobo je skupaj z banovino skrbel šolski odbor. V višjih razredih so poleg rednega pouka poučevali kmetijski pouk, učiteljeva soproga pa je dekleta poučevala ročna dela.⁹⁰⁸

Krajevni šolski odbor je dal pobudo, da se zgradi nova šolska stavba, za katero so določili parcelo ob potoku, ki je bila last veleposestnika kneza Alfreda Windischgraetza z gradu Bogenšperk. 5. junija 1930 je na ogled parcele prišla komisija z načelstva v Litiji, ki s parcelo ni bila zadovoljna. Nato so skupaj s krajani določili parcelo na koncu vasi, ki je bila ob cesti na pobočju hriba proti SZ strani vasi in v lasti Antona Dobravca iz Velike Kostrevnice. Komisiji so se pri ogledu pridružili tudi možje iz Jelše in z Liberge. Ti se niso strinjali, da bi se šola gradila v dolini. Komisijo so odpeljali tudi na ogled parcel v Jelšo in na Libergo. Komisija je kot možno parcelo izbrala tudi zemljišče v Jelši–Rodnem Vrhu, ki je bila last Franca Fortune. 7. maja 1931

<http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015): »Velika Kostrevnica /.../ š v kraju ust. 1929, 2 odd.«

⁹⁰⁵ V »Pogljajen, 50 let šole, 2003, 6.« se pojavi z imenom »Albert Poljanšek«.

⁹⁰⁶ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika.: »Dne 24. nov. 1929 se je preselil iz Goriškega v Italijo v kraljevino Jugoslavijo g. učitelj Poljšak Albert s svojo družino ter bil imenovan /.../ prvega šol. upravitelja v Vel. Kostrevnici. S prihodom šol. upr. g. Poljšak Alb. se je pričel pouk /.../ dne 2. dec. 1929 s šolodolžnimi otroci novega šol. okoliša.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 23.: »V spomin na ustanovitev šole in otvoritev šolskega pouka v Vel. Kostrevnici je zasadil šol. upravitelj dne 29. marca 1930 l. tri lipe in sicer eno »Pri lipi« za križem, drugo nad stanovanjem in tretjo pred Pišovo hišo.«

⁹⁰⁷ Pogljajen, 50 let šole, 2003, 6.

⁹⁰⁸ Pogljajen, 50 let šole, 2003, 6–7.; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 18.: »Poučevala se je telovadba na prostem, po cesti /.../ Ženskih ročnih del se ni poučevalo v šoli, ampak privatno pri učiteljevi soprogi.«; š. l. 1929/30, str. 18.: »Poučevalo se je tudi kmetijstvo v višji narodni šoli v 5. in 6. š. l. in sicer o rastlinstvu.«; š. l. 1929/30, str. 22.: »Srbohrvaščino se je poučevalo od 3. šol. leta dalje po Prvi srbski ali hrvatski čitanki za slov. osn. šole od I. Lešića.«; š. l. 1930/31, str. 36–37.: »Telovadba se je vršila v sobi in na prostem po Pivkovem načrtu. Pri ročnih delih se je tudi gledalo na praktično stran.«; š. l. 1930/31, str. 37.: »V višji narodni šoli se je poučevalo tudi kmetijstvo. Šoloodrasle mladeniče je šol. uprav. prostovoljno in brezplačno poučeval v sadjarstvu 2x po 2^h na teden od 18./3. do konec aprila. Vseh udeležencev je bilo 23 iz Vel. Kostrevnice in Dvora.«; š. l. 1931/32, str. 55.: »Telovadba se je učila po učnem načrtu /.../ Pivka. Dečki so se vadili tudi v rokotvornih delih kot je bilo pač možno brez primernih pripomočkov. Kmetijstvo se je poučevalo od 3. š. l. dalje po predpisanem u. načrtu.«; š. l. 1932/33, str. 71.: »Telovadba se je učila po sokolskem sestavu po dr. Pivkovi metodi. Žen. r. dela so se poučevala po lastni praksi in znanju učiteljice. Deš. r. dela: /.../«; š. l. 1932/33, str. 72.: »Kmetijski pouk se je poučeval po učnem načrtu in deloma po učiteljevi praksi z ozirom na domače razmere.«; š. l. 1934/35, poglavje: »Pogozdovanje tuk. šole na veleposestvu Bogenšperk«.: »Po odloku /.../ se je vršil letos 10. aprila dopoldne »dečji dan za pogozdovanje« učencev II. razr. (4.–8. š. l.) tuk. šole na veleposestvu Bogenšperk. Pogozdovanje je vodil sreski podžupan g. Burnik Rafael ob navzočnosti tuk. učiteljice Robida Marije.«; š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »Po nalogu sres. nač. v Litiji se je vršil dečji dan za pogozdovanje z učenci II. razr. (4.–7. š. l.) dne 24. aprila dopoldne na veleposestvu Bogenšperk pod vodstvom upravitelja veleposestva g. Drofjenik Franca in ob navzočnosti razredne učiteljice Robida Marije.«; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »Po nalogu sres. nač. v Litiji se je vršilo z učenci II. razreda pogozdovanje na veleposestvu Bogenšperk pod vodstvom uprav. velep. g. Drofjenika in ob navzočnosti razredne učiteljice.«

si je komisija ponovno ogledala parcele za novo šolsko zgradbo, nato pa so po ogledu na podlagi skice šolskega okoliša in oddaljenosti posameznih krajev od šole določili za stavbno zemljišče še dve parceli (parcela št. 746 v Lupinici, last Martina Permeta iz Velike Kostrevnice in parcela št. 1507, last Antona Sirka iz Velike Kostrevnice). Komisija se je po posvetovanju odločila za parcelo št. 1507. Ker komisija ni upoštevala želje krajanov z Liberge, s Preske in Jelše, so ti protestirali tako, da so svoje otroke še naprej pošiljali v šolo v Šmartno.⁹⁰⁹

Oktober 1931 je prišlo do nesporazuma med lastnikom sobe, v kateri je potekal pouk, in šolskim krajevnim odborom. Alojz Jesenšek 5. oktobra ni hotel odpreti šolske sobe, kar je šolsko upraviteljstvo sporočilo sreskemu načelstvu v Litiji. Predlagali so novo sobo za učilnico v gostilni Antona Jesenška – pri Okrogarju. Tu je pouk potekal toliko časa, da so dokončali sobo v gasilskem domu. 6. oktobra 1931 so najprej v novo sobo znosili vso šolsko opremo in učila, ob 9. uri pa so lahko že začeli s poukom v novem prostoru. Krajanje niso hoteli, da pouk poteka v gostilni, zato so hiteli z urejanjem prostora v gasilskem domu. 16. novembra 1931 so že začeli s poukom v novi sobi, na predvečer tega dne pa so v novo učilnico prenesli šolsko opremo in vsa učila. Z gasilci so imeli sklenjeno pogodbo, da lahko uporabljajo to sobo do zgraditve nove šole.⁹¹⁰ Šolski upravitelj Albert Poljšak je ustanovil javno šolsko knjižnico za odrasle in daroval 37 knjig, zaprosil je pa tudi razne knjigarne, da bi darovale posamezne izvode knjig. Ker so se člani krajevnega šolskega odbora večkrat menjavali, niso mogli določiti, kje naj bi stala nova šola. 21. februarja 1935 je krajevni šolski odbor ponovno zaprosil za ogled parcele za novo šolo. Komisija si je 16. marca 1935 ponovno ogledala parceli št. 1507 in parcelo št. 746 in ugotovila, da sta obe parceli primerni za graditev nove šole. Ker je bilo mnenje prisotnih deljeno, so člani komisije naložili predsedniku občine Šmartno Josipu Strmanu, naj izvede javno glasovanje, ki so ga nato izvedli 7. maja 1935. Glasovanje je vodil predsednik občine, pomagali pa so mu člani občinske uprave. Na glasovanje so prišli tudi krajanje Preske, Liberge in Jelše, ki so spet zahtevali, da se šola zgradi pri cerkvi. Ker niso nič dosegli, so glasovanje protestno zapustili. Ostali navzoči so izglasovali parcelo št. 1507, Liberžani so pa protestno še naprej pošiljali svoje otroke v šolo v Šmartno. Sporu ni bilo videti konca, zato je banska uprava z odločbo določila šolsko zemljišče. Na podlagi te odločbe in odločbe, da naj se takoj začne z gradnjo šolskega poslopja, se je sestavil gradbeni odbor, ki je priskrbel opeko, apno in pripravil ves potreben les. Ker so s to nabavo porabili ves stavbni denar iz fonda, so vložili prošnjo za banovinsko in državno pomoč. Gradnjo šole je preprečila vojna. Material, ki je bil pripravljen za gradnjo šole, so Nemci uporabili za gradnjo obmejne stražarnice na mejnem področju med Italijo in Nemčijo.⁹¹¹ Tako je bila šola zgrajena šele po drugi svetovni vojni. Otvoritev nove šole je bila 11. oktobra 1953.⁹¹²

⁹⁰⁹ Poglajen, 50 let šole, 2003, 7–8.; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 16–17.: »Po otvoritvi šol. pouka v Vel. Kostrevnici so se starši šol. otrok teh-le vasi: Jelše, Rodnega vrha, Biča, Podbiča, Liberge, Preske, Tisja in Bernardovca uprli, da ne bodo pošiljali svojih otrok v tuk. šolo in zahtevali po navodilu gotovih mož in posebno bivšega dekana, da bodo pošiljali svoje otroke še nadalje v šmartinsko šolo.«

⁹¹⁰ Poglajen, 50 let šole, 2003, 8.

⁹¹¹ Poglajen, 50 let šole, 2003, 9–10.; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika za časa domovinske vojske.: »Šola nima lastnega poslopja, ampak je bila nastanjena v zgradbi gasilskega doma, kjer je bil prostor namenjen za učilnico in uporaben tudi za

Med leti 1941 in 1945 v Kostrevnici zaradi vojne ni bilo pouka. Okupator je takoj, ko je prišel v te kraje, prepovedal pouk v slovenščini. Soba, v kateri je potekal pouk, je bila večino časa zaprta. Pouk se je v tem kraju izvajal približno tri tedne in je potekal v nemškem jeziku.⁹¹³ Ta pouk ni bila prava šola, ampak nekakšen večerni tečaj za mladino in odrasle, pri čemer tečajniki niso imeli nikakršnih knjig.⁹¹⁴ Učitelji, ki so takrat poučevali, so prihajali iz Šmartna. Zanimanja za nemški pouk ni bilo, zato so ga ukinili. Učiteljici, ki sta poučevali v Kostrevnici pred vojno, je okupator odpustil. Ivo Bajec je skupaj z družino preselil v Srbijo, Marija Vozel pa je med vojno živela v Šmartnem pri svojih starših.⁹¹⁵ Šolarsko in učiteljsko knjižnico je okupator požgal, nemške knjižnice pa ni ustanovil.⁹¹⁶

8. 2. 2. MATERIALNO STANJE ŠOLE

V obdobju med obema vojnama je pouk potekal v različnih prostorih: najprej v najeti sobi Alojza Jesenška iz Velike Kostrevnice 8, nato med 6. oktobrom in 16. novembrom 1931 v gostilni Antona Jesenška – Pri Okrogarju, od 16. novembra 1931 naprej pa v gasilskem domu. Razmere niso bile vedno ugodne za pouk. V letu 1929/30 je npr. zaradi velike vročine v majhni šoli v mesecu juniju, bil učitelj prisiljen poučevati ob popoldanskih urah tudi v bližnjem gozdu nad Sušnikom.⁹¹⁷ V zvezi s sobo v gasilskem domu se pa večkrat omenja mraz. 13. februarja 1932 je bil npr. pouk zaradi hudega mraza prekinjen, 15. in 16. februarja pa je potekal le usten pouk, ker je bilo vse črnilo zamrznjeno, v razredu pa so bili vsi otroci pokriti ter sedeli in stali okrog peči. Takrat naj bi šele opoldne narasla temperatura na +6°C (pozneje naj bi bilo npr. 21. marca ob osmi uri zjutraj 5°C, 10. aprila pa ob osmi uri zjutraj 8, 5°C.⁹¹⁸ Mraz naj bi bil posledica nepravilno narejene sobe v »osojeni, ki ima za opeko široko steno, 2 cm tanek strop in ker leži pod na mokrem pesku, ki je v stalni zvezi z mlakužo, posebno ob deževju, poleg tega pa ni skrbel kraj. š. odbor (predsednik), čeravno ga je na to opozoril šol. upravitelj, za napravo stropa na veži in oken. Oba prostora sta bila v najhujši zimi odprta. /.../ Peč je slabo gorela, ker se niso brigali odgovorni činitelji za zadostno

eventuelne prireditve. Pač pa je bilo že vse pripravljeno za graditev nove šolske stavbe. Prostor za novo šolsko stavbo je bil že določen in tudi komisijsko že odobren. Prostor je oddaljen od sedanjega gasilskega doma približno 10 minut in leži na jugovzhodni strani. Za novo stavbo je bil narejen in odobren že tudi načrt stavbe in to za /.../ s stanovanji za učiteljstvo ter dvorano za igre in druge prireditve. Za novo šolo so imeli pripravljeno že zadostno količino opeke, apna in 60 m³ lesa. Ves ta material je okupator porabil za zidavo obmejnih bunkerjev, tako da ob koncu /.../ vojne ni ničesar ostalo.«

⁹¹² Poglajen, 50 let šole, 2003, 12.

⁹¹³ Prav tam, 10.

⁹¹⁴ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika za časa domovinske vojske.

⁹¹⁵ Poglajen, 50 let šole, 2003, 10.

⁹¹⁶ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika za časa domovinske vojske.; Šmartno in šola skozi čas, 2013, 145.: »Med vojno krajani svojih otrok niso pošiljali v šolo, ker je pouk potekal v nemškem jeziku. Nemci pa so uničili tudi vse šolske knjige, knjige iz knjižnice in šolski arhiv.«

⁹¹⁷ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 18.

⁹¹⁸ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 53.

čiščenje pečenih cevi in dimnika.«⁹¹⁹ V šolskem letu 1931/32 naj bi se pouk večkrat pričel pri -4°C in navadno pri $+2^{\circ}\text{C}$.⁹²⁰ Šolski upravitelj je bil izmed vseh navzočih najboljše oblečen in obut celo z dvema paroma volnenih nogavic, a je imel kljub temu dan za dnem »omrznjene noge in slednjič zadobil nadležni ishias v bedru kot posledica mrzlega in vlažnega poda.«⁹²¹ Zaradi hudega mraza v učilnici, posebno v dopoldanskih urah, je bila šolska mladina prizadeta od ošpic v marcu in aprilu, nekateri otroci pa od influence in prehlada.⁹²² V letu 1932/33 se je prvi mraz začutil že 6. oktobra, zaradi česar se je tega dne prvič zakurilo pri 10°C ter se je kurilo do 15. aprila.⁹²³ V letu 1933/34 je bil pouk zaradi mraza zopet prekinjen, in sicer 13., 14. in 15. decembra.⁹²⁴

Šolska kronika poroča o nekaterih delih v šolski sobi. V šolskem letu 1932/33 je 31. oktobra gasilsko društvo napravilo na veži strop ter postavilo okna v veži in v kabinetu.⁹²⁵ Med božičnimi počitnicami v šolskem letu 1933/34 se je preuredila šolska soba tako, da se je peč prestavila ob prednjo steno ter napeljalo več cevi. Napravila so se še ena vrata. Pri vhodu v šolsko sobo so bila tako dvojna vrata. Vse to je precej izboljšalo stanje v šolski sobi.⁹²⁶ V avgustu 1936 sta bila učna soba in kabinet na novo prebeljena. Takrat se je napravilo tudi novo leseno stranišče. Februarja 1936 je bil nabavljen zemljevid Evrope.⁹²⁷ Ob pričetku vojne aprila 1941 je šola imela eno učno sobo in dve knjižnici, učiteljsko in šolarsko. Število knjig je bilo približno 200, ločeno število za posamezno knjižnico pa ni znano.⁹²⁸

⁹¹⁹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 53–54.; š. l. 1932/33, str. 80–81.: »Ker ima učilnica tanke stene in postavljena na močvirnatih tleh na severni strani, kamor nikdar ne zasijejo sončni žarki.«; š. l. 1933/34, poglavje: »Prekinitev pouka radi mraza.«: »Bilo je v učilnici le 5°C in stene so pač tako tanke, do prizidka mrzli val zraka od vseh strani, pod pa leži na mokrem pesku na mlakužastih tleh.«

⁹²⁰ V »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 52–53.«: »Večkrat je pričel pouk pri -4°C – 3°C in navadno pri $+2^{\circ}\text{C}$.«

⁹²¹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 53.

⁹²² ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 52.

⁹²³ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1932/33, str. 81.

⁹²⁴ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Prekinitev pouka radi mraza.«; š. l. 1933/34, poglavje: »Dopust radi bolezni.«: »/.../ tuk. šol. upravitelj Poljšak Albert hudo se prehladil na pljučih, ker je prihajal vsak dan iz Šmartna poučevat v to mrzlo in blažno klet in zadobil močan bronchitis in ako bi ne ostal dne 6. oktobra v postelji, bi se našel še pljučnico. /.../ Dopust je trajal od 6. okt. do 27. okt. /.../«

⁹²⁵ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1932/33, str. 70–71.: »Na tuk. poročilo je zaukazalo sresko nač. /.../ da mora Gas. društvo napraviti na veži strop, postaviti okna na veži in v kabinetu ter posuti žaganje in obiti z deskami podstrešje, da se bo lažje ogrevala učilnica, kar se je tudi izvršilo dne 31. oktobr.«

⁹²⁶ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Preureditev šol. sobe.«

⁹²⁷ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Stavbne premembe učne sobe in oprave.«

⁹²⁸ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika za časa domovinske vojske.

8. 2. 3. POTEK POUKA

Pouk se je pričel v začetku septembra⁹²⁹, zaključil pa na koncu junija okrog Vidovega dne⁹³⁰ (točni datumi pričetka in zaključka so bili različni). Prvo polletje se je praviloma zaključilo konec januarja. Nekaj primerov datuma zaključka prvega polletja je: 31. 1. 1930, 31. 1. 1931, 31. 1. 1934, 18. 2. 1935, 31. 1. 1936 in 30. 1. 1937.⁹³¹ Med šolskim letom so bile božične in velikonočne počitnice:

⁹²⁹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 12.: »S prihodom šol. upravitelja g. Alberta Poljšak-a se je pričel pouk na šoli v Vel. Kostrevnici dne 2. decembra 1929 l. s šolodolžnimi otroci novega šolsk. okoliša.«; š. l. 1930/31, str. 29.: »Na tukajšnji šoli se je vpisovalo šolodolžne otroke novince dne 1. in 2. septembra in šol. maša je bila 3. sept. ter naslednji dan je bil redni šol. pouk.«; š. l. 1931/32, str. 44.: »Dne 31. avgusta 1931 od 8^h–10^h je bilo vpisovanje šolskih otrok. /.../ Dne 3. sept. se je šol. mladina z učiteljstvom udeležila šol maše in dne 4. sept. pa je začel redni šol. pouk.«; š. l. 1932/33, str. 67.: »Začetek šol. leta je bil dne 3. sept. 1932 s šolsko mašo ob 8^h združeno s šmartinsko šolo. Nato se je vršila lokalna učiteljska konferenca. Naslednjega dne 5. sept. pa se je razdelilo otroke po razredih in šol. letih, jim razdelilo šol. knjige in pojasnilo šolski red. Dne 6. sept. pa je začel redni šol. pouk.«; š. l. 1933/34, poglavje: »Začetek šol. leta«.: »/.../ se je pričelo š. l. s vpisovanjem otrok dne 1. sept. in 2. sept. pa je bila šol. maša /.../ dne 4. sept. pa se je pričel redni šol. pouk.«; š. l. 1934/35, poglavje: »Začetek šol. l.«.: »/.../ se je pričelo šol. l. z vpisovanjem dece, dne 1. sept., v ponedeljek 3. sept. pa je bila šolska sv. maša, v torek 4. sept. pa se je pričel reden pouk.«; š. l. 1935/36, poglavje: »Začetek šol. leta«.: »/.../ se je pričelo šolsko leto 1935/36 z naknadnim vpisovanjem dece v ponedeljek 2. septembra, 3. septembra je bila šolska sv. maša, v sredo 4. septembra pa se je pričel redni pouk.«; š. l. 1936/37, poglavje: »Začetek šol. leta«.: »Šol. leto 1936/37 se je pričelo z začetno šolsko sv. mašo dne 2. septembra, pouk se je pričel dne 3. septembra«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 2, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1937–1963), š. l. 1937/38 do 6. 4. 1941, poglavje: »Pričetek šol. l.«.: »Začetek šolskih let 1937/38, 1938/39 in 1939/40 ter 1940/41 je bil v septembru.«

⁹³⁰ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 12.: »Šolski pouk se je zaključil dne 27. junija in sklep šol. leta pa dne 28. junija na Vidovdan z lepo šol. proslavo«; š. l. 1930/31, str. 29.: »Šol. leto se je zaključilo dne 27. junija s šol. mašo in proslavo Vidovega dne.«; š. l. 1932/33, str. 67.: »Šol. leto se je zaključilo dne 24. junija s šol. mašo, zahvalno pesmijo in s šol. proslavo.«; š. l. 1934/35, poglavje: »Konec šol. leta 1934/35«.: »Šol. leto 1934/35 se je zaključilo s tem, da se je šol. mladina udeležila na Vidov dan z tuk. učiteljico šol. sv. maše v Šmartnu v župni cerkvi. Nato se je v učni sobi vršila proslava Vidovega dne.«; š. l. 1935/36, poglavje: »Sklep šol. leta 1935/36«.: »Šolsko leto se je radi Slomškovih svečanosti v Mariboru v dneh 28. in 29. VI. zaključilo dne 27. junija v sklepno šolsko sv. mašo ob 8^h v župni cerkvi v Šmartnu in z Vidovdanske proslavo v tukajšnji učni sobi.«; š. l. 1936/37, poglavje: »Sklep šol. leta 1936/37«.: »Šolsko leto se je zaključilo na Vidov dan s šolsko proslavo v učni sobi in sklepno šolsko sv. mašo ob 8^h v župni cerkvi v Šmartnu.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 2, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1937–1963), š. l. 1937/38 do 6. 4. 1941, poglavje: »Pričetek šol. l.«.: »Začetek šolskih let 1937/38, 1938/39 in 1939/40 ter 1940/41 je bil v septembru. Prva tri imenovana šolska leta so se končala na Vidov dan, šolsko leto 1940/41 pa je končal 6. IV. 1941 nasilni okupator/.../«

⁹³¹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 19.: »Prvo polletje na osnovnih šolah je končalo dne 31. jan. 1930 po končanem pouku z razdelitvijo polletnih izkazov in drugo polletje je pričelo dne 4. febr. 1930 z rednim poukom.«; š. l. 1930/31, str. 38.: »/.../ se je zaključilo I. polul. dne 31./1. 31 po končanem rednem pouku z razdelitvijo izkazov in pričelo II. polul. dne 4. febr. 31.«; š. l. 1933/34, poglavje: »Zaključek 1. polletja«.: »Zaključek I. polletja je bil 31. januarja z razdelitvijo izpričeval«; š. l. 1934/35, poglavje: »Zaključek I. polletja«.: »Ker je pouk izostal 14 dni po božičnih počitnicah, se je I. polletje tudi kasneje zaključilo in sicer 18. februarja z razdelitvijo spričeval«; š. l. 1935/36, poglavje: »Zaključek 1. polletja«.: »Prvo polletje šol. leta 1935/36 se je zaključilo dne 31. januarja 1936 z razdelitvijo spričeval.«; š. l. 1936/37, poglavje: »Zaključek 1. polletja«.: »Prvo polletje šol. leta 1936/37 se je zaključilo dne 30. januarja 1937 z razdelitvijo spričeval, ker je bila 31. januarja nedelja.«

božične počitnice	23. 12. 1930–15. 1. 1931, 24. 12. 1931–10. 1. 1932, 24. 12. 1932–10. 1. 1933, 23. 12. 1933–9. 1. 1934, 23. 12. 1934–10. 1. 1935, 23. 12. 1935–10. 1. 1936, 23. 12. 1936–10. 1. 1937 ⁹³²
velikonočne počitnice	17. 4. 1930–27. 4. 1930, 2. 4. 1931–15. 4. 1931, 24. 3. 1932–29. 3. 1932, 13. 4. 1933–23. 4. 1933, 29. 3. 1934–11. 4. 1934, 18. 4. 1935–6. 5. 1935, 9. 4. 1936–19. 4. 1936, 25. 3. 1937–30. 3. 1937 ⁹³³

Zapisi za šolski leti 1929/30 in 1930/31 kažejo na pouk v dveh izmenah. Za leto 1929/30 je bilo navedeno, da je bil pouk razdeljen v dve skupini: nižja skupina (prvo in drugo šolsko leto) je obiskovala šolo med trinajsto uro in šestnajsto uro in pol, višja skupina (med tretjim in sedmim šolskim letom) pa med pol deveto in dvanajsto uro.⁹³⁴ Za leto 1930/31 je zabeleženo, da je pouk potekal dopoldne čez celo leto med osmo in dvanajsto uro, popoldne pa od 1. septembra do 28. februarja med prvo in četrto uro, od 1. marca do 1. junija med 13.30 in 17.15, od 1. junija do 28. junija pa med 14.00 in 17.45.⁹³⁵ V dveh izmenah naj bi pouk potekal tudi ob pričetku druge svetovne vojne.⁹³⁶ V času med obema vojnama so na tej šoli poučevali naslednji učitelji⁹³⁷:

⁹³² ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1930/31, str. 37.; š. l. 1931/32, 56.; š. l. 1932/33, str. 68.; š. l. 1933/34, poglavje: »Počitnice«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Božične počitn.«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Šolski odmori – počitnice«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Šolski odmori – počitnice«.

⁹³³ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 20.; š. l. 1930/31, str. 38.; š. l. 1931/32, str. 56.; š. l. 1932/33, str. 68.; š. l. 1933/34, poglavje: »Počitnice«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Velikonočne počitnice«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Šolski odmori – počitnice«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Šolski odmori – počitnice«.

⁹³⁴ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 22.: »Pouk je bil razdeljen v dve skupini. Nižjo skup. ali osnovno šolo je obiskovalo 1. in 2. š. l., višjo sk. pa 3+4 š. l. in višja nar. šola pa 5., 6. in 7. š. l. Nižja skup. je obiskovala šolo od 13–16 ½ h, in viš. sk. pa od 8 ½–12^h.«

⁹³⁵ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1930/31, str. 39.

⁹³⁶ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika za časa domovinske vojske.

⁹³⁷ Poglajen, 50 let šole, 2003, 18.; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika.: »Dne 24. nov. 1929 se je preselil iz Goriškega v Italijo v kraljevino Jugoslavijo g. učitelj Poljšak Albert s svojo družino ter bil imenovan /.../ prvega šol. upravitelja v Vel. Kostrevnici. /.../ Dne 15. sept. 1930 pa je bila dodeljena učit. /.../ Veronika Bizjak ter bila že razrešena na tuk. šoli dne 31. januarja 1931. Na tukajšnje prazno mesto pa je bila postavljena učiteljica Jercog Tausas Vanda, 4. febr. 1931, ki podučuje še danes. Dec 1933 je bil tu razrešen šol. upr. A. Poljšak in premeščen v Naklo pri Kranju.«; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Dodatek h kroniki. Spemembe učiteljstva.: »Z dne 31. XII. 1934 je bila razrešena službovanja na tukajšnji šoli v Kostrevnici zač. šol. upraviteljica Jercog Vanda in premeščena v Škofjo Loko. Na takajšnje prazno mesto je bila imenovana učit. /.../ Robida Marija za učit. pripravnico ter je nastopila dne 24. januarja 1935 ter je poučevala sama na šoli oba razreda do 13. aprila 1935, ko je bila iz bednostnega sklada kr. ban. uprave pripuščena učit. /.../ Lajovic Maksimiljana na tuk. šoli ter je do 28. VI. 1935 poučevala I. razred. Dne 28. VI. 1935 je nastopila učit. /.../ Vrtovec Zora, imenovana za učitelj. pripravnico na tukajšnji šoli, kjer je bila z dne 5. X. 1936 razrešena službovanja in premeščena v Globoko pri Brežicah. Na njeno mesto je bila premeščena iz Kostanjevice učit. Keber /.../ Cecilija ter slušbuje na tukajšnji šoli od 5. X. 1936.«; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica, Kronika za časa domovinske vojske.: »Ob pričetku vojne aprila 1941 je bila šola v Kostrevnici dvorazredna, z 90 šoloobveznimi otroci. Na šoli sta tedaj poučevali dve učiteljici in to Keber Cecilija in Vozel Marija. Zadnja je tedaj upravljala tudi upraviteljske posle.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Premestitev š. upravitelja«.: »Z odl. /.../ je tuk. šol. upravitelj Poljšak Albert premeščen na novo službeno mesto Naklo pri Kranju ter razrešen službovanja v Vel. Kostrevnici z dnem 18. decembra 1933. Posle šolskega

1929–1933	Albert Poljšak
1932–1934	Vanda Jercog
1935–1936	Marija Robida
1935–1936	Zora Vrtovec
1936–1939	Cecilija Keber
1937–1941	Marija Vozel
1939–1940	Marija Malnar
1940–1941	Iva Bajec

V šolskem letu 1932/33 je npr. prvi razred poučevala Vanda Jercog, drugi razred pa šolski upravitelj Albert Poljšak,⁹³⁸ v letu 1935/36 je prvi razred poučevala Zora Vrtovec, drugi razred pa Marija Robida⁹³⁹, v letu 1936/37 pa je do 5. oktobra prvi razred poučevala Zora Košorak, po tem datumu pa Cecilija Keber.⁹⁴⁰ V določenih obdobjih je glede na navedene podatke v določenih obdobjih poučeval na tej šoli samo en učitelj. Posledično je v primeru bolezni učitelja pouk odpadel.⁹⁴¹

V šolskem letu 1929/30 sprva verouka ni bilo, saj ga je dekan Matej Rihar začel poučevati šele 12. 3. 1930, ko mu je bila po sklepu občinskega odbora priznana potnina. Poučevati je prenehal že 9. aprila in 21. maja odšel na novo službeno mesto v Kamnik. 14. maja je začel verouk poučevati kaplan Vinko Lovšin. Za šolsko leto 1930/31 je bil nato za učitelja verouka na tej šoli postavljen Franc Pleša. Do zapletov je prišlo leta 1931/32, ko je 7. oktobra katehet Pleša izjavil, da ne bo več poučeval verouka, dokler se bo učilo v gostilniškem prostoru ali v gasilskem domu. V šolski sobi gasilskega doma je nato začel ponovno poučevati 18. novembra. V šolskem letu 1932/33 je med 14. septembrom in 15. februarjem poučeval verouk župnik Tomaž Javornik iz Javorja, med 22. februarjem in 8. marcem kaplan Lampič iz Šmartna, od 15. marca do konca šolskega leta pa kaplan Pleša. V šolskem letu 1933/34 je med osmo in deseto uro zjutraj verouk poučeval kaplan Lampič, v letu 1934/35 Pleša, v letu 1935/36 pa do 7. marca 1936

upraviteljstva je začasno izročeno učiteljici Jercog Vandii.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 2, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1937–1963), š. 1. 1937/38 do 6. 4. 1941, poglavje: »Učiteljstvo«.: »Učiteljica Keber Cecilija je bila 30. VIII. 1939 premeščena na lastno prošnjo v Litijo. Na izpraznjeno mesto je prišla Malnar Marija, ki je potem poučevala na šoli do 15. IX. 1940. Za njo je nastopila službeno mesto učiteljica Bajc Iva.«; Spomin Marije Vozel v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 444.«: »S Kebrovo Cilko sva učili v izmenah in obe hodili peš iz Šmartna. Za njo je prišla Iva Bajčeva z dvema sinovoma in hčerko.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. 1. 1934/35, poglavje: »Nastop nove učne moči«.: »Z odlokom /.../ je bila imenovana učiteljska abiturijentka Robida Ivanova Marija za učiteljico pripravnico na drž. nar. šoli v Vel. Kostrevnici. Imenovana je nastopila službo na tukajšnji šoli 24. januarja. Radi odhoda šol. upr. Jercog Vande in še ne došle nove učne moči, je bil pričetek pouka mesto 11. januarja po božičnih počitnicah šele 14 dni kasneje t. j. 25. januarja. Oba razreda je tedaj poučevala le ena učna moč Robida Marija, ki je vršila obenem tudi upraviteljske posle.«

⁹³⁸ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. 1. 1932/33, str. 84.

⁹³⁹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. 1. 1935/36, poglavje: »Učiteljstvo«.

⁹⁴⁰ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. 1. 1936/37, poglavje: »Premembe v učiteljskem zboru«.

⁹⁴¹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. 1. 1929/30, str. 15.: »Radi obolesti na influenčni mrzlici šol. upravitelja se je moral prekiniti šol. pouk dne 10. januarja popoldne in 11. jan. cel dan in za enako bolezen tudi dne 7. junija cel dan«

Pleša, od 14. marca do konca šolskega leta pa Franc Starman. Slednji je nato poučeval vsaj večino časa⁹⁴² do druge svetovne vojne.⁹⁴³ Za večino šolskih let⁹⁴⁴ od 1929/30 do 1936/37 je navedeno, da so t. i. »verske vaje« potekale trikrat na leto: ob priliki božiča, velike noči in ob koncu šolskega leta, v obliki spovedi in skupnega svetega obhajila. Zabeleženih je nekaj datumov in sicer za leto 1931/32 4. 12., 4. 3. in 23. 6., za leto 1932/33 15. 12., 7. 4. in 10. 6., za leto 1934/35 7. 12., 5. 4. in 7. 6., za leto 1935/36 6. 12., 3. 4. in 5. 6. ter za leto 1936/37 3. 12., 5. 3. in 4. 6 (nekatera leta navajajo samo nekatere datume, npr. za leto 1929/30 15. 3. in 29. 6., za leto 1933/34 pa 1. 6.).⁹⁴⁵

Tekom šolskega leta so potekala tudi cepljenja proti kozam (5. 5. 1930 – zdravnik Ukmar, 28. 5. 1932 – zdravnik Ukmar, 4. 5. 1934 – zdravnik Orel, 9. 5. 1935 – zdravnik Ukmar, 23. 5. 1936 – zdravnik Ukmar, 21. 5. 1937 – zdravnik Ukmar),⁹⁴⁶ za leta 1934/35, 1935/36 in 1936/37 je pa zabeleženo, da so učence v protituberkuloznem tednu osveščali o tuberkulozi.⁹⁴⁷

Število učencev se je med leti 1929 in 1941 večino časa gibalo med 40 in 60. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je število učencev naraščalo⁹⁴⁸:

⁹⁴² Za leto 1936/37 ni podatkov o učitelju verouka.

⁹⁴³ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 15–16.; š. l. 1930/31, str. 32.; š. l. 1931/32, str. 47, 51.; š. l. 1932/33, str. 84–85.; š. l. 1933/34, poglavje: »Pouk verouk«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Veroučitelj«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Prememba veroučitelja«.; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Učiteljstvo«.: »/.../ verouk g. beneficijant Pleša Franc iz Šmartna.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 2, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1937–1963), š. l. 1937/38 do 6. 4. 1941, poglavje: »Učiteljstvo«.: »Učiteljica Keber Cecilija je bila 30. VIII. 1939 premeščena na lastno prošnjo v Litijo. Na izpraznjeno mesto je prišla Malnar Marija, ki je potem poučevala na šoli do 15. IX. 1940. Za njo je nastopila službeno mesto učiteljica Bajc Iva. Verouk pa je vsa leta poučeval Starman Franc.«

⁹⁴⁴ V vseh omenjenih letih se omenjajo verske vaje, a ne vedno vsi navedeni podatki.

⁹⁴⁵ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 13.; š. l. 1930/31, str. 31.; š. l. 1931/32, str. 50–51.; š. l. 1932/33, str. 68.; š. l. 1933/34, poglavje: »Verske vaje«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Verske vaje«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Verske vaje«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Verske vaje«.

⁹⁴⁶ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 20.; š. l. 1931/32, str. 58.; š. l. 1933/34, poglavje: »Ceplj. in doceplj. koz«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Cepljenje in docepljenje koz«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Cepljenje in docepljenje koz«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Cepljenje in docepljenje koz«.

⁹⁴⁷ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »Proslave in prireditve«.: »Z odl. /.../ se je učencem predavalo v protituberkuloznem tednu o obrambi proti jetiki. Ista snov se je obravnavala tudi pismeno v šolski nalogi v obeh razredih.«; š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »V protituberkuloznem tednu od 17. do 24. maja se je v obeh razredih pri zdravstv. urah obravnavalo o jetiki, okužbi in obrambi proti njej. Snov se je utrdilo tudi s spisno nalogo.«; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »V protituberkuloznem tednu od 2. do 8. maja se je v obeh razredih pri zdravstvenih urah obravnavalo o jetiki, okužbi in obrambi.«; Zapis, ki ni nujno, da se nanaša na protituberkulozni teden: ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 62–63.: »Glasom odl. /.../ so se pisale tekmovalne naloge od 3. š. l. dalje, da vzbude zanimanje za protituberkulozno propagando za higieno med šol. mladino. Na naši šoli je pisalo: »Kako se čuvajmo jetike – največje sovražnice človeštva. Dve najboljši nalogi /.../ se je odposlalo na sresko načelstvo.«

⁹⁴⁸ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 25–26.; š. l. 1930/31, str. 42.; š. l. 1931/32, str. 45. (število vpisanih otrok); š. l. 1932/33, str. 83. (število vpisanih otrok v začetku šolskega leta); š. l. 1933/34, poglavje: »Statistični pregled« (število vpisanih v začetku šolskega leta); š. l. 1934/35, poglavje: »Všolanje« (število vpisanih učencev) – V tem viru je še zapisano: »Med počitnicami se je sicer delalo za prešolanje Ježenvrha iz Primskovega v tukajšnjo šolo, a doseglo se ni ničesar, ker so prizadeti baje vložili pritožbo. Prešolanih bi bilo moralo biti 16 dečkov in 8 deklic – skupaj 24 učencev. Tako se je zopet zamoglo vpisati za tek. š. l. le otroke iz Vel. Kostrevnice,

Šolsko leto	Število učencev
1929/30	36 (20 moških, 16 žensk)
1930/31	45 (23 moških, 22 žensk)
1931/32	46 (25 moških, 21 žensk)
1932/33	57 (31 moških, 26 žensk)
1933/34	52 (27 moških, 25 žensk)
1934/35	51 (25 moških, 26 žensk)
1935/36	44 (23 moških, 21 žensk)
1936/37	47 (23 moških, 24 žensk)
1937/38	49
1938/39	58
1939/40	66
1940/41	68

Poleg rednega pouka, so šolsko leto popestrili šolski izleti in prazniki:

Šolski izleti⁹⁴⁹:

1929/30	Celodnevni izlet v Javorje in okolico na Felič vrh in na Obolno.
1930/31	Izlet z dvema razredoma na Gradišče–Primskovo, 28. 5. 1931.
1931/32	Šolski izlet v Litijo, 6. 5. 1932 popoldne.; Celodnevni izlet drugega razreda na Zaplaz in prvega razreda v Javorje, 21. 5. 1932.
1932/33	Izlet drugega razreda na Višji grm, 3. 6. 1933.
1933/34	Celodnevni šolski izlet v Ljubljano na ljubljanski velesejem, 2. 6. 1934 (udeležba: 42 učencev).
1934/35	Celodnevni izlet šolske mladine na Bled, ki so se ga udeležili trije učenci, ogledali so si pa tudi Ljubljano iz nebotičnika, 26. 6. 1935.
1935/36	Šolski izlet v Celje (dopoldne ogled mesta, popoldne pa izlet do razvalin celjskega gradu), 25. 6. 1936.
1936/37	Učenci prvega in drugega razreda se udeležijo šolskega izleta na Primskovo, 8. 6. 1937.

Dvora in Lupinice /.../«; š. l. 1935/36, poglavje: »Všolanje« (število vpisanih učencev); š. l. 1936/37, poglavje: »Všolanje« (število vpisanih učencev); ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 2, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1937–1963), š. l. »1937/38 do 6. 4. 1941« (število učencev v posameznem letu v letih 1937/38, 1938/39, 1939/40 in 1940/41; ni navedeno, ali gre za začetek ali konec šolskega leta); V »NŠAL, Vizitacije 1600–1966, škatla 18, mapa »Kanonična vizitacija 1932–33; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1932« (župnija Šmartno pri Litiji).« je navedeno, da je bilo v šoli v Veliki Kostrevnici v enem izmed razredov 25 učencev, v drugem pa 23. V »NŠAL 14. Vizitacije 1600–1966, škatla 21, mapa »Kanonična vizitacija 1938; dekanija Litija«, »Vizitacijsko poročilo za leto 1938« (župnija Šmartno pri Litiji).« je navedeno, da je bilo v šoli v Veliki Kostrevnici v nižjem razredu 23 učencev, v višjem pa 26.; V »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 25–26.« je zapisano, da je bilo na začetku leta 36 učencev (20 moških, 16 žensk), prav tako na koncu leta. Otrok, ki so dejansko hodili v šolo naj bi jih bilo na začetku in na koncu leta 35 (20 moških, 15 žensk). 38 (20 moških, 18 žensk) jih je še naprej hodilo v šolo v Šmartno. V »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1930/31, str. 42.« je navedeno, da je bilo na začetku in na koncu šolskega leta 80 učencev (40 moških, 40 žensk), od tega jih je v domačo šolo hodilo 45 (23 moških, 22 žensk), v šmarsko pa 35 (17 moških, 18 žensk).

⁹⁴⁹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 13.; š. l. 1930/31, str. 31.; š. l. 1931/32, str. 51–52.; š. l. 1932/33, str. 68.; š. l. 1933/34, poglavje: »Šolski izlet«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Šolski izlet«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Šolski izlet«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Šolski izlet«.

Redni prazniki:

rojstni dan kraljice Marije	Praznovanje rojstnega dne kraljice Marije se omenja v šolskih letih 1929/30, 1932/33 in 1933/34, in sicer na 9. januar. ⁹⁵⁰
sv. Sava	Zabeleženo praznovanje za šolska leta 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36 in 1936/37. V vseh omenjenih letih je praznovanje potekalo 27. januarja, z izjemo leta 1934/35, ko je potekalo 26. januarja. Za več let se v povezavi s tem praznikom omenja proslava v učilnici in pouka prost dan. ⁹⁵¹
Strossmayerjev dan	Zabeleženo praznovanje za šolska leta 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36, 1936/37. V vseh omenjenih letih je praznovanje potekalo 4. februarja. Za več let se v povezavi s tem praznikom omenja proslava in pouka prost dan. ⁹⁵²
Rojstni dan Zrinjskega in Frankopana	30. 4. 1932 v obeh razredih proslavijo njuno ime in delovanje za svoj narod. To praznovanje se omenja tudi 30. 4. 1933. ⁹⁵³
materinski dan	11. 5. 1930, 10. 5. 1931, 10. 5. 1932, 10. 5. 1933, 10. 5. 1934, 8. 5. 1936 ⁹⁵⁴
udeležba na procesiji	20. 5. 1936 je potekala prošnja procesija križevega tedna po šmarskem polju. Udeležila se je je šolska mladina pod vodstvom obeh učiteljic. Na ta dan ni bilo pouka. Šolska mladina se je pod vodstvom obeh učiteljic udeležila prošnje procesije tudi naslednje leto v sredo pred Vnebohodom, 5. 5. 1937. V zadnjem

⁹⁵⁰ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 12–13.; š. l. 1932/33, str. 68.; š. l. 1933/34, poglavje »Patriot. slavn.«.

⁹⁵¹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 13.; š. l. 1930/31, str. 31.; š. l. 1931/32, str. 64.; š. l. 1932/33, str. 67.; š. l. 1933/34, poglavje: »Sv. Sava«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Šol. proslavi: Sv. Sava in J. Jur Strossmayer«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 13.: »Dne 27. januarja se je v šoli proslavil dan sv. Save z opisom njegovega življenja z izvajanjem patriotskih pesmi in deklamacij, kar je sledil pouka prosti dan.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Sv. Sava«.: »Dne 27. januarja se je v šolski sobi vršila proslava sv. Save s patriot. pesmimi, govorom in patriot. deklamac., na kar je bil pouka prost dan. Enako se je proslavil tudi Strossmayerjev dan, dne 4. febr.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »Šol. proslavi: Sv. Sava in J. Jur. Strossmayer«.: »Dne 26. januarja se je vršila v šolski sobi proslava sv. Save s patriot. govorom in deklamacijo, pravtako tudi na dan J. Jur. Strossmayerja 4. februarja – nakar je bil pouka prost dan.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36., poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »Dne 27. januarja se je v učilnici vršila proslava sv. Save s tozadevnim predavanjem in deklamacijama; prav tako tudi na dan J. Jurija Strossmayerja 4. februarja. Oba dni je bilo pouka prosto.«; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »Dne 27. januarja se je vršila proslava sv. Save v šoli s predavanjem, enako tudi na dan J. J. Strossmayerja dne 4. februarja. Oba dni je bilo pouka prosto. Dne 4. II. so se učenci udeležili tudi obvezne šol. sv. maše.«

⁹⁵² ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 13.; š. l. 1930/31, str. 31.; š. l. 1931/32, str. 64.; š. l. 1932/33, str. 67.; š. l. 1933/34, poglavje: »Sv. Sava«.; š. l. 1934/35, poglavje: »Šol. proslavi: Sv. Sava in J. Jur Strossmayer«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.

⁹⁵³ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 64.; š. l. 1932/33, str. 68.

⁹⁵⁴ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 20.; š. l. 1930/31, str. 31.; š. l. 1931/32., str. 64.; š. l. 1932/33, str. 78.; š. l. 1933/34, poglavje: »Materinski dan«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.; Primer praznovanja je opisan v »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1932/33, str. 78.«: »/.../ se je praznoval »Materinski dan« dne 10. maja zadnje uro, da se je razložilo pomen tega dneva in otroci so deklamirali nekaj primernih pesmi ter zapeli nacionalne pesmi.«

	primeru je zapisano, da se je pred procesijo udeležila šolska mladina tudi šolske maše in da je bil ta dan pouka prost dan. ⁹⁵⁵
Vidov dan	Proslava Vidovega dne se omenja v šolskih letih 1930/31, 1931/32, 1934/35, 1935/36 in 1936/37. V vseh omenjenih opisih se omenja šolska maša in proslava. Za leto 1934/35 se npr. omenja proslava v učni sobi s predavanjem o pomenu Vidovega dne in deklamacijami učencev. ⁹⁵⁶
praznik sv. Petra in Pavla	29. 6. 1936 je na praznik sv. Petra in Pavla šola v Veliki Kostrevnici ⁹⁵⁷ v režiji učiteljice Marije Robida ob petih popoldne uprizorila dve mladinski veseloigri. ⁹⁵⁸
rojstni dan prestolonaslednika Petra	To praznovanje se omenja v šolskih letih 1930/31, 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36 in 1936/37. V vseh omenjenih letih je praznovanje potekalo 6. septembra z izjemo leta 1936/37, ko je praznovanje potekalo 5. septembra. V povezavi s tem praznikom se omenjajo npr. udeležba šolske mladine pri šolski sv. maši, proslava in pouka prost dan (kaj od tega se izrecno omenja, se pa od leta do leta razlikuje). ⁹⁵⁹
obletnica smrti škofa Antona Martina Slomška	24. 9. 1936 se je ob tej priložnosti šolska mladina udeležila skupne šolske maše v župnijski cerkvi in nato proslave v šoli. Ta dan je bil pouka prost. ⁹⁶⁰
»Vse sveti« in »Vernih duš dan«	Za leto 1931/32 je zabeleženo, da je bil takrat pouka prost dan. ⁹⁶¹
dan miru	11. novembra 1934 je potekalo predavanje o pomenu dneva miru. Leta 1935 je bilo zaradi pouka prostih dni 9. in 11. 11. predavanje ob dnevu miru 12. 11.

⁹⁵⁵ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Šolski odmori – počitnice«; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 50.: »Šol. mladina se je trikrat udeležila predpisane šol. spovedi in sv. obhajila, dne 14. dec., 4. marca, 23. junija, za Vel. noč in Telovo pa procesije v Šmartnem pod vodstvom učiteljstva, kakor tudi sv. maše na dan sv. Alojzija, dne 21. jun.« (omemba udeležbe na drugih procesijah)

⁹⁵⁶ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1930/31, str. 30.; š. l. 1931/32, str. 64.; š. l. 1934/35, poglavje: »Konec šol. leta 1934/35«; š. l. 1935/36, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«; š. l. 1936/37, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Statistični pregled«: »Šol. l. 1933/34 se je zaključilo s tem, da se je šol. mladina udeležila šol. sv. maše za padle junake na Kosovem polju, z učiteljico v župni cerkvi v Šmartnem. Ker je ljudstvo bilo zaposleno in se ta dan ne bi moglo udeležiti na današnji dan, zato se je ista prenesla na prihodnji dan, t. j. na praznik sv. Petra in Pavla.«

⁹⁵⁷ V »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.«: »tukajšnja šola«

⁹⁵⁸ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.

⁹⁵⁹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1930/31, str. 29.; š. l. 1932/33, str. 67–68.; š. l. 1933/34, poglavje: »Važnejši dogodki iz vladarske rodovine in proslave«; š. l. 1934/35, poglavje: »Važnejši dogodki iz vladarske rodbine«; š. l. 1935/36, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«; š. l. 1936/37, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »Važnejši dogodki iz vladarske rodbine«: »Glasom odl. sr. nač. v Litiji /.../ z dne 18./VIII. 34 se je praznoval rojstni dan Nj. Visoč. prestolonaslednika Petra dne 6. sept. z zahvalno službo božjo v šmartinski cerkvi, kateri je prisostvovala vsa šol. mladina z učiteljstvom. Nato je bilo pouka prosto.«; ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«: »Dne 6. septembra na rojstni dan Nj. Vel. kralja Petra II. se je šolska mladina pod vodstvom obeh učiteljic udeležila zahvalne službe božje ob 8^h /.../ v Šmartnu in nato proslave v Sokolskem domu istotam. Ta dan je bil pouka prost.«

⁹⁶⁰ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1936/37, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«.

⁹⁶¹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 55.

	Potekal je tudi dve minutni molk, posvečen spominu na žrtve prve svetovne vojne. V šolskem letu 1936/37 je predavanje o miru potekalo 11. novembra pri jezikovnem pouku. Tudi v tem letu je potekal dve minutni molk v spomin na žrtve prve svetovne vojne. ⁹⁶²
celodnevno češčenje	14. 11. 1932 in 14. 11. 1936 je bil ob celodnevem češčenju v šmarski župniji pouka prost dan. ⁹⁶³
praznik »ujedinjenja« Srbov, Hrvatov in Slovencev	Praznovanje se omenja v šolskih letih 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1935/36 in 1936/37. Praznovanje je v vseh omenjenih letih potekalo 1. decembra. V povezavi s tem praznikom se omenjajo npr. udeležba pri šolski sv. maši in proslava v šoli (slavnostni govor, deklamacije itd.), kaj od tega se izrecno omenja se pa od leta do leta razlikuje. ⁹⁶⁴
Miklavž	Miklavžev večer (5. 12. 1935) ⁹⁶⁵
rojstni dan Aleksandra I.	Praznovanje rojstnega dne Aleksandra I. je zabeleženo za šolska leta 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33 in 1933/34. Praviloma je praznovanje potekalo na 17. december. Pri večini zapisov je izrecno omenjena udeležba šolske mladine pri šolski sv. maši. ⁹⁶⁶
predvečer Božiča	24. 12. 1931 je v šolski sobi potekala božičnica. ⁹⁶⁷

Obletnice in drugi izredni dogodki:

Desetletnica nadzorovanja šolskega nadzornika Ivana Bezeljaka	Potekala je 6. 6. 1931. Po zborovanju učiteljstva iz litijskega sreza je potekalo slavnostno zborovanje v sokolski dvorani v Šmartnem. ⁹⁶⁸
Stoletnica rojstva Frana	Potekala je 31. 10. 1931 »z lepim in obširnimi vzporedom na tuk. šoli«. ⁹⁶⁹

⁹⁶² ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »11. XI. 1934; Dan miru«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.; V teh zapisih se prva svetovna vojna omenja z izrazom »svetovna vojna«.; V »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »11. XI. 1934; Dan miru«.: »Od 11^h–12^h se je šolski mladini predavalo o pomenu tega dne, katerega že preko 10 let praznuje ves svet.«

⁹⁶³ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1932/33, str. 68.: »Dne 14. nov. je bilo običajno celodnevno češčenje v tuk. župnijski cerkvi. Lansko leto ni znal šol. uprav. za ta običaj, ki ga drži šola v Šmartnem in /.../ se je zameril ljudstvu. Ker je pa imela prosto šole sosedna šola, zato sem dovolil prosto tudi naši šoli, čeravno ne odgovarja šol. predpisu.«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »Dne 14. novembra je bil ob celodnevem češčenju sv. R. Tel. v šmarski župniji pouka prost dan.«

⁹⁶⁴ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 13.; š. l. 1930/31, str. 29.; š. l. 1931/32, str. 49.; 1932/33, str. 67.; š. l. 1933/34, poglavje: »Patriotična proslava«.; š. l. 1933/34, poglavje: »Patriot. slavn.«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«.

⁹⁶⁵ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.: »Na Miklavžev večer 5. decembra je tuk. šol. mladina uprizorila dr. Lahovo mladinsko igro »Miklavž prihaja« v režiji šol. uprav. Robida Marije.«

⁹⁶⁶ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1929/30, str. 12.; š. l. 1930/31, str. 29–30.; š. l. 1931/32, str. 49.; š. l. 1932/33, str. 67.; š. l. 1933/34, poglavje: »Vажnejši dogodki iz vladarske rodovine in proslave«.; š. l. 1933/34, poglavje: »Patriot. slavn.«.

⁹⁶⁷ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 50.: »Dne 24. decembra se je vršila v tuk. šol. sobi Gas. d. božičnica šolske mladine pod vodstvom šol. upravitelja. Vsebinsko lepega vzporeda mu je preskrbela g. Bizjakova iz Litije. Po cestni pripravi in učenju petih dni se je že zamoglo javno nastopiti /.../ na sveti večer ob 20^h pred veliko množico poslušalcev. Vse točke so izvajali otroci sami s prav dobrim uspehom, da je bilo ljudstvo kar navdušeno od radosti.«

⁹⁶⁸ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1930/31, str. 40.

Levstika	
130-letnica vstaje Karadjordjevičev	Proslava ob 130-letnici vstaje Karadjordjevičev je potekala 15. februarja 1934 v šolski sobi. Glavna točka te proslave je bil govor, v katerem se je orisalo potek vstaje in njenih posledic. ⁹⁷⁰
Devetdesetletnica Josipa Jurčiča	3. marca 1934 se je pri pouku zgodovine ⁹⁷¹ govorilo o devetdesetletnici Josipa Jurčiča. Ob tej priložnosti se je otrokom prebralo njegovo zgodovinsko povest Jurij Kozjak. ⁹⁷²
dogodki, povezani s smrtjo kralja Aleksandra	Na dan pogreba se vsi šolarji udeležijo žalne sv. maše, po kateri je potekala žalna svečanost z žalnimi obredi na cerkvenem stopnišču. En mesec po smrti se šolarji udeležijo žalnih obredov v župnijski cerkvi v Šmartnem, prav tako se udeležijo žalne sv. maše in skupne žalne proslave na trgu pred cerkvijo ob prvi obletnici smrti 9. 10. 1935, ko je bil tudi pouka prost dan. Žalne maše se je šolska mladina udeležila tudi 9. 10. 1936 ob drugi obletnici njegove smrti. Ob tej priložnosti je v šoli potekalo predavanje v spomin na kralja Aleksandra. ⁹⁷³
85-letnica nadškofa dr. A. B. Jegliča	5. 6. 1935 se je ena učna ura posvetila proslavi 85-letnice nadškofa dr. A. B. Jegliča za pojasnitev pomena njegove osebnosti in dela. ⁹⁷⁴
800-letnica župnije Šmartno pri Litiji	9., 10. in 11. 11. 1935 se je šolska mladina udeležila tridnevnega češčenja Sv. Rešnjega Telesa (9. in 11. 11. je bil tudi pouka prost dan), 16. 11. pa sprejema knezoškofa dr. A. B. Jegliča. Slovesna maša je bila nato v nedeljo, 17. 11. ⁹⁷⁵
Stoletnica Stritarjevega rojstva	6. 3. 1936 se je ob stoletnici Stritarjevega rojstva ena ura pouka posvetila predavanju o življenju in delu mladinskega pesnika in pisatelja. ⁹⁷⁶

8. 3. OBRтна NADALJEVALNA ŠOLA V ŠMARTNEM PRI LITIJ

Obrtna nadaljevalna šola v Šmartnem je delovala v prostorih ljudske šole od leta 1898 do začetka 2. svetovne vojne. Ta šola je bila namenjena predvsem vajencem in pomočnikom pri različnih obrtnikih, ki so ob večerih in nedeljah pridobivali ustrezna teoretična in praktična znanja. Med učenci so bili kasnejši mojstri različnih obrti (npr. trgovci, mizarji, kovači, krojači, čevljarji, usnjarji, peki, mesarji, mlinarji, frizerji, brivci, kolarji, šivilje itd.), ki so z izobraževanjem pridobili ustrezna pomočniška in mojstrska spričevala.⁹⁷⁷ Leta 1898 je bilo število učencev v obrtni nadaljevalni šoli 25,

⁹⁶⁹ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1931/32, str. 47.

⁹⁷⁰ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Prosl. 130 letnice Karadj. – 15 febr.«.

⁹⁷¹ V »ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Jos. Jurčič«.«. »v zgodov. uri«

⁹⁷² ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1933/34, poglavje: »Jos. Jurčič«.

⁹⁷³ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »18. 10. 1934«.; š. l. 1934/35, poglavje: »9. 11. 1934 30 dnevnica smrti Nj. Vel. kr. Al. I.«.; š. l. 1935/36, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«.; š. l. 1936/37, poglavje: »Patriotične šolske slavnosti«.

⁹⁷⁴ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1934/35, poglavje: »Proslave in prireditve«.

⁹⁷⁵ ZAL, LIT 33, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (OŠ Velika Kostrevnica, 1929–1937), š. l. 1935/36, poglavje: »Druge šolske slovesnosti«.

⁹⁷⁶ Prav tam.

⁹⁷⁷ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 43–44.

od tega je bilo 7 trgovskih, 6 mizarskih, 5 krojaških učencev, 4 kovaški in 3 čevljarški učenci.⁹⁷⁸

Med leti 1898 in 1941 obrtna nadaljevalna šola ni ves čas delovala, ampak je bil vmes pouk prekinjen. Za koliko časa je bil prekinjen, težko z gotovostjo trdimo. Iz resolucije, ki je bila sprejeta na sestanku obrtnikov in trgovcev v Šmartnem 1. 9. 1920 izhaja, da je bilo delo obrtne šole prekinjeno. V resoluciji so namreč zapisali, da je bil pouk prekinjen za dve leti in da zaradi potrebe po nadaljnjem izobraževanju obrtnih in trgovskih vajencev zahtevajo, da se pouk s 1. oktobrom ponovno prične. Zaradi pomanjkanja denarnih sredstev so v resoluciji tudi zapisali, da prosijo deželno vlado, da prevzame stroške za obrtno nadaljevalno šolo. V imenu šmarskih trgovcev in obrtnikov sta resolucijo podpisala trgovec Ivan Leskovec in mizar Franc Izgoršek in jo naslovila deželni vladi za Slovenijo v Ljubljani ter »obrtnijski« in trgovski zbornici v Ljubljani.⁹⁷⁹ Ohranjen je pa tudi statistični pregled za obdobje med šolskim letom 1919/20 in šolskim letom 1929/30, v kateremu je zapisano da v letih 1919/20 in 1920/21 zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ni bilo pouka.⁹⁸⁰ Če so navedbe v obeh virih točne, z resolucijo leta 1920 niso uspeli in je bil torej pouk prekinjen za več kot dve leti. To se ujema tudi z zapisom iz zapisnikov sej občinskega odbora iz 23. 10. 1921, v katerem je zapisano, da je občina sprejela formalno garancijo za obrtno šolo pod določenimi pogoji (to bi se lahko nanašalo na ponovno vzpostavljjanje obrtne nadaljevalne šole).⁹⁸¹

Iz istega statističnega pregleda izhaja, da je bil v času aktivnega delovanja šole od leta 1921/22 nekje do leta 1926/27 upravitelj šole Mihael Debelak, pozneje pa Maks Kovačič še vsaj do vključno leta 1929/30⁹⁸². Učitelji na tej šoli v dvajsetih letih 20. stoletja po posameznih letih so bili sledeči⁹⁸³:

1921/22	Debelak, Stoviček, Kaučič
1922/23	Debelak, Stoviček, Kaučič
1923/24	Debelak, Stoviček, Kaučič
1924/25	Debelak, Stoviček
1925/26	Debelak, Perko

⁹⁷⁸ Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999, 6.: »/.../ število učencev znaša 35, od teh je 7 trgovskih, 6 mizarskih, 5 krojaških učencev, 4 kovaški in 3 čevljarški učenci.«

⁹⁷⁹ Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999, 18.

⁹⁸⁰ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Statistički podatki Obrtne nadaljevalne Škole (akad.) u Šmartnem za 1919/20–1929/30. god.

⁹⁸¹ Zapisniki sej, 23. 10. 1921.: »Občina sprejme formalno garancijo za obrtno šolo pod pogoji: a) Da se dva interesenta pravomočno zavežeta, da bodeta slučajni primankljaj krila iz lastnih sredstev.; b) Da se pouk vrši ob večernih urah in ne po dnevi popoldne in da se vrši obvezni veronauk in da se nigdar ne poučuje ob nedeljah in praznikih med službo božjo.; c) Garancija velja samo za eno leto in stopi v veljavo takoj po izročitvi pravoveljavne garancije interesentov glede pokritja slučajnega primankljaja.; d) Za slučaj, da bi šolska oblast ne upoštevala /.../ predstavljenih pogojev, ukine občina takoj svojo garancijo.«; Zapisniki sej, 20. 11. 1921.: »Z ozirom na dopis /.../ se sklene, da prevzame polno garancijo za event. primankljaj brez vsakih drugih pogojev izvzemši obrt šole, da se vrši obvezni veronauk in se ne poučuje ob nedeljah in praznikih med glavno sv. mašo. Garancija velja le za eno leto.«

⁹⁸² V viru sta upravitelja navedena samo s priimki.

⁹⁸³ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Statistički podatki Obrtne nadaljevalne Škole (akad.) u Šmartnem za 1919/20–1929/30. god.; V »Dolšek, Niti življenja, 2013, 285.« Slavka Mrzel v komentarju pod sliko okoli leta 1935 navaja učitelja Vidica in nadučitelja Kovačiča, kar kaže na to, da sta poučevala na tej šoli tudi v sredini tridesetih let.

1926/27	Debelak, Perko
1927/28	Kovačič, Vidic
1928/29	Kovačič, Vidic
1929/30	Kovačič, Vidic

V plačilnem seznamu za april in maj 1931 so navedeni trije učitelji: Maks Kovačič, Franc Vidic⁹⁸⁴ in Anton Gornik (najverjetneje kot učitelj verouka).⁹⁸⁵

V dvajsetih letih je pouk potekal dve leti (v letu 1921/22 drugi razred še ni imel obiskovalcev), v letih 1921/22, 1922/23 in 1923/24 pa je obstajal tudi pripravljalni razred. Število učencev po posameznih razredih je bilo sledeče⁹⁸⁶:

	pripravljalni razred		prvi razred		drugi razred		skupaj		
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	skupaj
1921/22	13	0	19	5	0	0	32	5	37
1922/23	8	0	16	0	11	3	35	3	38
1923/24	6	0	14	5	9	5	29	10	39
1924/25	0	0	27	0	7	7	34	7	41
1925/26	0	0	18	9	16	4	34	13	47
1926/27	0	0	12	7	21	9	33	16	49
1927/28	0	0	14	4	20	13	34	17	51
1928/29	0	0	24	4	15	7	39	11	50
1929/30	0	0	22	3	17	3	39	6	45

V šolskem letu 1933/34 je šola obiskovalo v dveh razredih 47 učencev. Dva razreda sta bila tudi v letu 1934/35. Poročilo, ki je bilo izdano 21. 9. 1935, navaja seznam vajencev po strokah: 8 mizarjev, 1 sedlar in jermenar, 2 krojača, 5 krojačic in šivilj, 2 čevljarja, 2 kovača, 2 ključavničarja, 1 brivec, 2 peka, 2 sobna slikarja, 1 pleskar, 5 trgovcev, 1 gostilničar in 3 pletilničarji. Pouk naj bi trajal 7 mesecev po 9 ur na teden.⁹⁸⁷

V letih 1921/22, 1922/23 in 1923/24 je pripravljalni razred potekal 7 ur na teden, prvi in drugi razred pa 8 ur na teden (z izjemo leta 1921/22, ko drugega razreda še ni bilo). Pri tem gre verjetno samo za strokovne predmete, saj se verouk omenja v posebni vrstici kot eno uro na teden, ni pa jasno navedeno, ali je verouk potekal v prav vseh

⁹⁸⁴ V »ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Plačilni seznam za meseca april in maj 1931(datum: 17. 5. 1931).«: »Franjo Vidic«

⁹⁸⁵ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Plačilni seznam za meseca april in maj 1931(datum: 17. 5. 1931).

⁹⁸⁶ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Statistični podatki Obrtne nadaljevalne Šole (akad.) u Šmartnem za 1919/20–1929/30. god.; Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999, 18.: »Med redkimi ohranjenimi statističnimi podatki je statistični izkaz za šolsko leto 1927/28, v katerem poročajo, da je bilo v obrtnonadaljevalni šoli Šmartno v dveh razredih 52 vajenk in vajencev.«; ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Pismo Odbora obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji Odboru kmetske hranilnice in posojilnice v Šmartnem iz 11. 11. 1927.: »Šolo obiskuje 51 vajencev in vajenk in sicer v I. r. 20 v II. r. 31.«; »ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Statistični podatki občne obrtne šole v Šmartnem pri Litiji za šol. leto 1929/30.« omenja, da je bilo na začetku šolskega leta v prvem razredu vpisanih 20 dečkov in 3 deklice (skupaj 23 oseb), v drugem razredu pa 17 dečkov, 3 deklice (skupaj 20 oseb), na koncu šolskega leta pa vpisanih v prvem razredu 21 dečkov in 3 deklice (skupaj 24 oseb), v drugem razredu pa 17 dečkov in 3 deklice (skupaj 20 oseb).

⁹⁸⁷ Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999, 18–19.

razredih. Leta 1926/27 pripravljalnega razreda ni bilo, v prvem in drugem razredu pa je bilo prav tako 8 ur, v posebni vrstici pa je navedena še ena ura verouka. V letih 1921/22 in 1926/27 naj bi pouk potekal 6 mesecev, v letu 1922/23 7 mesecev, za leto 1923/24 pa glede trajanja pouka ni jasno ali gre za 6 ali 7 mesecev, saj so bili v dokument naknadno vnešeni popravki.⁹⁸⁸ V pismu odbora obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji iz 11. 11. 1927 je zapisano: »Obrtna šola se je pričela začetkom novembra 1927 in se bo končala koncem aprila 1928. Tedensko se poučuje v vsakem razredu 9 ur, in sicer 8 ur strokovnih predmetov in eno uro verouk. Šolo obiskuje 51 vajencev in vajenk in sicer v I. r. 20 v II. r. 31.«⁹⁸⁹

Za šolsko leto 1928/29 je bil pouk predviden ob ponedeljkih, torkih in sredah med 18. in 20. uro ter ob nedeljah med 8. in 10. ter med 11. in 12. uro. Za prvi razred so bili predvideni predmeti Obrtno računstvo, Obrtno spisje, Zdravstvo, Jezikovni pouk, Verouk ter Geometrijsko in prostorsko risanje, za drugi razred pa Obrtno spisje, Obrtno knjigovodstvo, Državoznanstvo, Obrtna kalkulacija, Verouk in Strokovno risanje.⁹⁹⁰

Vodstvo šole je 4. julija 1925 trgovski in obrtniški zbornici sporočilo, da so v Šmartnem priredili prav lepo vajeniško razstavo, ki je bila dobro obiskana. Razstavljeni so bili mizarški, ključavničarski, kovaški in risarski izdelki, ki so jih pozneje razstavili tudi v Ljubljani.⁹⁹¹ V Župnijski kroniki je pod datumom 20. 6. 1928 zapisano, da je bila ob koncu šolskega leta razstava izdelkov obrtne in ljudske šole.⁹⁹² V sklopu obrtne nadaljevalne šole so bili občasno organizirani tudi krajši strokovni tečaji, ki so bili v Šmartnem ali pa so se jih šmarski obrtniki udeleževali v Ljubljani. To so bili čevljarški in damski (šiviljski) prikrojevalni tečaji, ki so prav tako potekali v večernem času, organizirali pa so jih v sodelovanju z Uradom za pospeševanje obrti. V letih 1926 in 1927 je bil v Šmartnem t. i. potovalni tečaj za luženje, ki ga je vodil Josip Tratnik. V okviru obrtne nadaljevalne šole so organizirali tudi tečaje gospodinjstva in ročnih del. Slednja so imela v tem okolju veliko tradicijo, saj so žene in dekleta pred prihodom železnice ročno izvezene bele vezenine peš nosile prodajat v Trst.⁹⁹³

⁹⁸⁸ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Preudarek za koledarsko leto 1921/22 obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji., Preudarek za koledarsko leto 1922/23 obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji., Preudarek za koledarsko leto 1923/24 obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji., Preudarek za koledarsko leto 1926/27 obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji.

⁹⁸⁹ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Pismo Odbora obrtne nadaljevalne šole v Šmartnem pri Litiji odboru kmetijske hranilnice in posojilnice v Šmartnem iz 11. 11. 1927.; V »ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Statistični izkaz obrtno nad. šole v letu 1928/29.« se kot pričetek šole omenja 5. 11. 1928 in konec 30. 4. 1929.; V »ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, »Statistika obrtno nad. šole v šolskem letu 1927/28« se kot pričetek šole omenja 6. 11. 1927 in konec 30. 4. 1928.; V »ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, »Statistični podatki obč. obrtne šole v Šmartnem pri Litiji za šol. leto 1929/30« se kot pričetek šole omenja 1. 11. 1929 in kot konec 15. 5. 1930.

⁹⁹⁰ ZAL, LIT 36, škatla 4, mapa 37, Razdelitev ur na obrtno nad. šoli v Šmartnem pri Litiji, šolsko leto 1928/29.; Spomin Marije Mrzel v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 273.«: »Obrtno šolo sem obiskovala v Šmartnem. Pouk je potekal dvakrat na teden po dve uri, ob nedeljah dopoldne pa smo se učili risanja krojev. Poleg učitelja Vidica je poučeval tudi nadučitelj Maks Kovačič.«; Spomin Martina Maha v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 207.«: »Po končani osnovni šoli sem se začel učiti kovaške obrti pri svojem očetu. Vpisal sem se v obrtno šolo. Dopoldne in še del popoldneva sem delal v domači delavnici, od 17. do 20. ure pa sem bil pri pouku.«

⁹⁹¹ Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999, 18.

⁹⁹² Župnijska kronika, leto 1928.

⁹⁹³ Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999, 19.

Obrtni nadaljevalni šoli je bila priključena tudi dvoletna kmetijska nadaljevalna šola, ki je delovala med leti 1927 in 1931.⁹⁹⁴ Pričela naj bi se 17. 11. 1927, ko jo je obiskovalo okrog 30 fantov in mož.⁹⁹⁵ Naslednje leto naj bi se začela oktobra, ko se je udeležilo okrog 20 oseb.⁹⁹⁶ Kmetijske nadaljevalne šole⁹⁹⁷, se Pavel Smrekar spominja takole: »Rad sem kmetoval. V želji, da se naučim še kaj več, sem obiskoval kmetijsko šolo v Šmartnem. Pouk je potekal samo v zimskem času, trikrat na teden. Poslušali smo razna zanimiva predavanja. O kmetijstvu in sadjarstvu je predaval litijski nadučitelj Rostohar, o hranilnici in posojilnici župnik Pleša, živinozdravnik pa nas je učil o boleznih in zdravljenju živine. Nekajkrat smo se na ponoviški graščini praktično seznanili s pravilnim reševanjem pri telitvi. To šolo so obiskovali tudi starejši moški in ob koncu je vseh šestdeset slušateljev prejelo spričevalo.«⁹⁹⁸

8. 4. OSNOVNA ŠOLA V JAVORJU

Začetki šolstva v Javorju segajo v leto 1873, ko je v tem kraju delovala zasilna šola, v kateri so na začetku poučevali le duhovniki in cerkovniki. Leta 1873 je poučeval župnik Martin Boštele, za njim pa organista Anton Berlan in Anton Rus (slednji med leti 1878 in 1908). Leta 1908 je pričel poučevati župnik Franc Indof, po njegovi smrti pa župnik Tomaž Javornik, ki je poučeval med leti 1922 in 1930. Od leta 1930 so poučevali tudi učitelji: npr. Ivan Mihelič, Medvešček, učiteljica Tavželj, Ivan Bajec ter Marjan Prosen in njegova žena.⁹⁹⁹ Leta 1898 je bila cerkveni hiši prizidana učilnica, leta 1935 pa so sezidali novo poslopje, ki je bilo prvotno namenjeno za gasilski dom. To poslopje je gasilsko društvo odstopilo šolskim namenom. Nova šola je imela svoje poslopje z 2 učilnicama, pisarno in upraviteljskim stanovanjem.¹⁰⁰⁰ Nekaj podatkov o

⁹⁹⁴ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 44.: »Od leta 1927 do 1931 so obrtnonadaljevalni šoli priključili še dvoletno kmetijsko nadaljevalno šolo.«

⁹⁹⁵ Župnijska kronika, leto 1927.: »17. 11. Pričetek kmetijske nadaljevalne šole, katero je obiskovalo krog 30 fantov in mož.«; Zapisniki sej, 7. 8. 1927.: »Kmetijska nadaljevalna šola v Šmartnem za leto 1927/28 se pozdravlja, stroške prevzame občina, financijelno bodo podpirale tudi posojilnice to šolo. V odbor za kmetisko nadaljevalno šolo se izvolijo naslednji odborniki: Ignac Fincinger, Rudolf Berčon, Franc Rozina in Alojz Strman.«; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.: »Ker je okolica Šmartna kmetskega značaja, se je leta 1928 v jeseni ustanovila kmetijsko nad. šola, ki je delovala do leta 1931.«; ZAL, LIT 30, škatla 4, mapa 40, Zgodovinska slika šolskega okoliša Šmartno pri Litiji.: »Za okoličane je bila l. 1928 ustanovljena kmetijsko nadaljevalna šola, ki je delovala do l. 1931.«

⁹⁹⁶ Župnijska kronika, leto 1928.: »Oktober. Pričetek nadaljevalne kmetijske šole. Udeležba cca 20«

⁹⁹⁷ Imenuje jo sicer »kmetijska šola«. Na obdobje med leti 1927 in 1931 kaže tudi omemba »župnika Pleše«, s katerim je verjetno imel v mislih beneficiata Franca Plešo.

⁹⁹⁸ Dolšek, Niti življenja, 2013, 380.

⁹⁹⁹ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 146.: »Začetki šolstva v Javorju segajo že v leto 1873, ko je v tem kraju delovala zasilna šola, v kateri so poučevali duhovniki.«; ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Razvoj šole«.: »Na Javorju je bila zasilna šola. V prvi dobi so poučevali le župniki in cerkovniki. Znano je, da je l. 1873 poučeval župnik Martin Boštele, za njim pa organista Anton Berlan in Anton Rus in sicer slednji od 1878–1908. Tega leta je pričel poučevati župnik Franc Indof, po njegovi smrti pa župnik Tomaž Javornik od 1922 do 1930. Od l. 1930 pa so pričeli poučevati učitelji: in sicer znana so sledeča imena: Mihelič Ivan, Medvešček, učiteljica Hiršman Ana, Kolšek Sonja, Jamnik Iva, Rigler Milena, učiteljica Tavželj, Bajec Ivan, Prosen Marjan in njegova žena.«

¹⁰⁰⁰ ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje »Razvoj šole«.: »1898 l. je bila prizidana cerkveni hiši učilnica. /.../ L. 1935 pa so sezidali novo poslopje, ki je prvotno bilo namenjeno za gasilski dom. Gasilsko društvo pa je odstopilo poslopje šolskim namenom. In od tedaj dalje

šoli za leto 1924 lahko razberemo iz šolske popisnice, ki omenja, da je vsakdanji dopoldanski pouk potekal med 9. in 12. uro. Ponavljalna šola je takrat potekala dvakrat tedensko od prve do tretje ure popoldne. Obstajala je tudi nedeljska šola.¹⁰⁰¹ Takrat naj bi bila v šolskem poslopju ena učna soba, prostor je bil pa še za en razred. Ena soba je služila še prosvetnim namenom. Šola je imela en razred in eno sistemizirano učno mesto. Všolani kraji so bili: Javorje, Beleči vrh, Ravni Osredok, Riharjevec, Leskovec, Vrata, Perovo selo, Dolina, Cerovec, Gorenji vrh, Debeče, Planina, Obolno, Pusti javor, Pristava in Hruševac.¹⁰⁰² Sredi tridesetih let naj bi bilo po spominu enega izmed takratnih učencev vseh otrok v šoli 80. Starejši naj bi imeli pouk dopoldne, mlajši pa popoldne.¹⁰⁰³ 2. septembra 1930 je šola postala enorazrednica, 17. septembra 1931 pa je dobila eno vzporednico. Med 27. oktobrom 1938 in 6. aprilom 1941 je imela šola 3 oddelke.¹⁰⁰⁴ Med drugo svetovno vojno je sprva pouk potekal v nemščini, nato je bila pa

ima šola svoje poslopje z 2 učilnicama, pisarno in upraviteljevim stanovanjem.«; V »Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Javorje pri Litiji, Šolska popisnica za javne, zasebne, osnovne, meščanske šole v Javorjeh iz 15. 2. 1924.« je omenjeno, da je bila šola preurejena okoli leta 1894.

¹⁰⁰¹ Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Javorje pri Litiji, Šolska popisnica za javne, zasebne, osnovne, meščanske šole v Javorjeh iz 15. 2. 1924.: »28. Kateri način pouka je uveden na šoli: celodnev., poldnev., nerazdeljeni dopoldan. pouk (doba, odlok itd.)? Vsakdanji dopoldanski pouk od 9–12 ure. Za ponavljalno šolo popoldne od 1–3 dvakrat tedensko.; 29. Ali je s to šolo v zvezi tudi kaka druga (pomožna, trgov., kmet., gospodinjstvo-nadaljevalna) šola ali tečaj; disciplin., pospeševalni, zaključni razred ali oddelk, otroški vrtec; pod istim ali posebnim vodstvom? nedeljska šola pod istim vodstvom«

¹⁰⁰² Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Javorje pri Litiji, Šolska popisnica za javne, zasebne, osnovne, meščanske šole v Javorjeh iz 15. 2. 1924.

¹⁰⁰³ Dolšek, Ko sem še majhen bil, 1996, 58.: »Leta 1935 sem hodil v javorsko šolo. Po sredini razreda je bila vrsta tako dolgih klopi, da je lahko v eni sedelo po 6 učencev, na vsaki strani pa še po ena vrsta manjših klopi za dva učenca. Vseh otrok je bilo 80, veliki so imeli pouk dopoldne, mali pa popoldne. Učitelj je bil zelo umirjen človek, hodil je po razredu gor in dol in pripovedoval razne dogodivščine. Pisali in brali nismo skoraj nič. Zelo strogo pa je bilo pri verouku. Eden od nas je bral vprašanja iz katekizma, drugi pa smo na pamet odgovarjali. Tudi klop ni smela zaškripati. Sedel sem z drugimi zadaj v srednji klopi in župnik me je velikokrat opozoril: »Pakar, če bo škripala klop, bom tebe namazal.«; Spomin Albinca Pivec (rojene leta 1930) v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 331.«: »Ob torkih in petkih je po eno uro učil verouk župnik Tomaž Javornik, učil nas je tudi pisati, brati in moliti. Učitelj je le hodil po razredu, pripovedoval o pesnikih in pisateljih in nas naučil kakšno pesmico. Ob koncu šolskega leta, na Alojzijeve dan, smo se šolarji udeležili maše in tedaj smo lahko tudi šolarke prepevale na koru. Šolo sem obiskovala le do četrtega razreda, potem se je začela vojna.«; Spomin Pavle Bavdež (rojene leta 1917) v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 16–17.«: »V šolo sem pričela hoditi s šestimi leti. Pouk smo imeli v javorski mežnariji. /.../ Imeli smo kamnite tablice z lesenim okvirjem. Na eni strani so bile narisane bele črte za pisanje, na drugi pa kariraste za računstvo. Poleg teh dveh predmetov smo imeli še verouk in branje. V začetku me je učil župnik Tomaž Indof. Bil je zelo prijazen, dober, ni pretepal otrok in radi smo ga imeli. Zadnji dve leti pa smo imeli Javornika. Ta je bil strog in marsikateri jih je fasal. /.../ Po šestih letih sem prenehala hoditi v šolo.«; Spomin Marije Hribovšek (rojene leta 1909) v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 85.«: »/.../ šolo, ki sem jo obiskovala osem let. (kljub zgodnji letnici rojstva je glede na osem let obiskovanja šole verjetno vsaj deloma obdobje šolanja sodilo v obdobje med obema vojnama, op. a.) V šoli me je učil župnik Indof. Bil je dober človek, majhne postave. Največ je učil verouk, učil smo se pa tudi brati, pisati in računati. Pouk se je pričel za nas bolj oddaljene popoldne ob treh. Ko je vstopil v razred, smo ga pozdravili Hvaljen Jezus ter zmolili očenaš in zdravamarijo. Prav tako smo molili tudi po končanem pouku.«

¹⁰⁰⁴ ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Razvoj šole«; Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 320.; v: <http://www.sistory.si/publikacije/?menu=61> (Dostop: 11. 9. 2015): »Javorje /.../ Šola, 2 oddelka.«

šola ukinjena.¹⁰⁰⁵ Od 1. junija 1945 naprej je imela šola zopet samo dva oddelka, saj je bilo precej manj vpisanih učencev kot pred vojno.¹⁰⁰⁶

Ohranjenih je nekaj podatkov o stanju na šoli iz 31. 3. 1941, torej tik pred pričetkom druge svetovne vojne (ti podatki se nekoliko razlikujejo od prej navedenih). Takrat je bila osnovna šola v Javorju štirirazredna. To leto je bilo vpisanih veliko otrok (več kot običajno), in sicer okrog 150. Takrat so poučevali trije učitelji: »Bajec, Prosen Marjan in Hilda«¹⁰⁰⁷. Isti popis navaja, da je šola stara 10 let in je pritlična. V pritličju naj bi bili 2 učilnici, pisarna in hodnik ter dve stranišči, nad pritličjem pa podstrešno stanovanje za upravitelja s tremi sobami in kuhinjo, shrambo in straniščem.¹⁰⁰⁸

8. 5. MEŠČANSKA ŠOLA V LITIJU

Leta 1931 so sprejeli šolski zakon za meščanske šole, ki so bile najprej triletno, nato pa štiriletne. Učni načrt za meščanske šole je obsegal tri smeri: obrtno-industrijsko, trgovsko in kmetijsko. Njihova stopnja je bila enaka stopnji ostalih nižjih srednjih šol, absolventi meščanskih šol pa so lahko nadaljevali šolanje na srednjih strokovnih šolah in učiteljskih (ne pa tudi na višjih gimnazijah).¹⁰⁰⁹

Meščanska šola v Litiji se ni nahajala na območju občine Šmartno pri Litiji med obema vojnama, pač pa je imela pomemben vpliv nanj, šmarska občina je pa tudi sodelovala pri njenem ustanavljanju. 22. 7. 1934 je šmarski občinski odbor sklenil, da se v Litiji ustanovi meščanska šola. Glede zidave šole je odbor sklenil, da v kolikor se le-ta ne zida ne Dobravi, naj jo Občina Litija zida sama v svoji režiji, šmarska občina bi pa prispevala le za vzdrževanje šole. V kolikor bi se pa šola zidala na levem bregu Save, pa

¹⁰⁰⁵ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 146.: »Kmalu po zasedbi Nemcev je potekal pouk v nemščini. Šolsko poslopje je med vojno sicer ostalo celo, močno poškodovani so bili le posamezni deli. Uničen je bil šolski vrt, na katerem je imel okupator močne lesene utrdbe, saj je v bližini potekala nemško-italijanska meja.«; Spomin Albince Pivec (rojene leta 1930) v »Dolšek, Niti življenja, 2013, 331–332.«: »Šola sem obiskovala le do četrtega razreda, potem se je začela vojna. Zaprli so oba, učitelja in župnika. Nato je hodil učiti nemščino učitelj Kovačič iz Šmartna. Za Nemce, ki so imeli v Javorju postojanko, je bil vsak premik sumljiv in po šestih tednih se je tudi ta šola končala.«; ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Šola med okupacijo (1941–1945)«.: »Tik pred pričetkom vojne je šola služila par dni bivši jugoslovanski vojski in sicer je bil v njej nastanjen RK.«; ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Razvoj šole«.: »Med okupacijo je služilo šolsko poslopje za bivanje vojaštva, bila je močno utrjena. Pouk se ni vršil.«

¹⁰⁰⁶ ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Razvoj šole«.

¹⁰⁰⁷ ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Šola med okupacijo (1941–1945)«.

¹⁰⁰⁸ ZAL, LIT 22, škatla 1, mapa 1, Šolska kronika (1873) 1945–1974, poglavje: »Šola med okupacijo (1941–1945)«.; V tem viru je še zapisano: »Šola sama je bila v dobrem stanju, kljub temu, da je zidava in izdelava sploh, površna in slaba (Zid je polovico lesen, polovico iz kamna – slabega in vlažnega). Med obema učilnicama je bila lesena stena, ki se je pri prireditvah (igre) lahko zožila, tako da je bila dvorana povečana in je zasegla tako oba razreda. Oder, ki je bil last gasilske čete Javorje, je stal v južni učilnici. Odrska oprema je bila prav tako last gasilske čete. Telovadišča šola ni imela. Vrt pa je služil kot učilo.«; Šmartno in šola skozi čas, 2013, 146.: »Leta 1941 je šolo obiskovalo kar 150 otrok, razdeljenih v štiri razrede. Poučevali so jih trije učitelji. Zelo ponosni so bili na šolsko knjižnico, ki je tedaj štela kar 500 knjig. Poslopje je bilo novo, staro komaj deset let.«

¹⁰⁰⁹ Damjan, Litijško šolstvo skozi čas, 2000, 104.

šmarska občina ne bi financirala vzdrževanja šole.¹⁰¹⁰ 6. 10. 1935 je bil v upravni odbor meščanske šole v Litiji izvoljen Josip Strman.¹⁰¹¹

Otvoritev meščanske šole v Litiji je bila dovoljena z odlokom Ministrstva za prosveto 13. 12. 1934. Določena smer je bila obrtno-industrijska. Banska uprava je zaradi tehničnih ovir odredila, da se šola odpre z začetkom šolskega leta 1935/36. Za v. d. upravitelja je bil imenovan Vladislav Rojec (upravitelj meščanske šole v Litiji je bil od leta 1935 do leta 1941). Na šolo je bila nato dodeljena kot učiteljica tudi njegova žena Ana Rojec, ki je bila do takrat učiteljica narodne šole v Rakeku. Prvo leto se je vpisalo v šolo 56 učencev (33 moških in 23 žensk). Meščansko šolo v Litiji so obiskovali iz upravnih občin Litija, Šmartno, Vače in Kresnice. Prvi upravni odbor meščanske šole so sestavljali predsednik Franc Lajovic (predsednik občine Litija), poslovodja Vladislav Rojec (v. d. upravitelja meščanske šole), blagajnik Josip Vajdetič (davkar v Litiji) ter člani dr. Vladimir Orel (okrožni zdravnik), Josip Strman (predsednik občine Šmartno) in Franc Kukovica (posestnik s Kresniškega vrha). Šola je bila začasno nastanjena v poslopju predilniškega podjetja Mautner (dekliški dom), v prvem nadstropju pa sta bili na razpolago dve mini sobi, prostor za ravnateljstvo, pisarno, hodnik, garderoba ter dva WC.¹⁰¹² Prvo leto je začel delovati prvi razred, nato pa postopoma še ostali razredi. Razred je bil zaradi prevelikega števila tako natrpan, da je bil otežen tako pouk kot vzdrževanje discipline. Prošnja za odprtje vzporednice ni bila odobrena. V istem nadstropju je imel dvoje učilnic tudi otroški vrtec tamkajšnje narodne šole. V drugem nadstropju so imele sobe neomožene uslužbenke predilniškega podjetja. Poslopje je bilo zgrajeno leta 1923 za nastanitev samskih uslužbenk predilnice, pozneje pa so zaradi zmanjšanja števila delavk v predilnici prazne sobe odstopili meščanski šoli za delo. Predilnici za to ni bilo treba plačati nikakršne odškodnine ali najemnine. Prostor, ki jih je uporabljala meščanska šola, so zadostovali samo za dve šolski leti, a le, če se število učencev ne bi povečalo na dve vzporednici. Ker boljših prostorov v kraju ni bilo mogoče dobiti, je bila za obstoj meščanske šole nujno potrebna nova stavba. Upravni odbor se je tega problema zavedal in poskušal doseči, da bi se že naslednjo pomlad pričelo z gradbenimi deli.¹⁰¹³ 10. 7. 1936 je *Slovenec* poročal o dogovarjanju glede določitve prostora za gradnjo meščanske šole. Predlogov za lokacijo naj bi bilo več: prostor pred litijskim sodiščem, prostor poleg športnega igrišča pod »Švarcovo hosto« (last litijske predilnice), parcela gostilničarja g. Franko Cerarja med litijskim glavarstvom, Rotarjevo vilo in cesto, ki vodi proti Ponovičam, stavbna parcela pod cesto, ki vodi na Grbin, med Jamškovo in Vidovičevo vilo (last gostilničarke ge. Alojzije Pleničar), prostor nad prej omenjeno cesto pod Oblakovim gozdičkom (last vpok. podpolkovnika g. Robleka) ter prostor na litijski Dobravi (na sedlu med Litijo in Šmartnim).¹⁰¹⁴ 11. 7. 1936 se je sestala komisija za določitev stavbišča meščanske šole

¹⁰¹⁰ Zapisniki sej, 22. 7. 1934.; Zapisniki sej, 18. 8. 1929.: »Ustanovitev meščanskih šol se pozdravlja in bode občina po svojih močeh podpirala ustanovitev istih.«

¹⁰¹¹ Zapisniki sej, 6. 10. 1935.

¹⁰¹² Damjan, *Litijsko šolstvo skozi čas*, 2000, 104.; <http://www.obrazisrcaslovenije.si/Oseba/OsebaId/770> (Dostop: 11. 8. 2014); Lebar, *Območje občin*, 2011, 629.: »V Litiji je od leta 1935 poleg osnovne šole in nižje gimnazije delovala tudi meščanska šola. Prostore je imela v poslopju dekliškega doma Na Stavbah.«

¹⁰¹³ Damjan, *Litijsko šolstvo skozi čas*, 2000, 105–106.

¹⁰¹⁴ Damjan, *Litijsko šolstvo skozi čas*, 2000, 107.; Avtor časopisnega članka, ki je fotografiran v »Damjan, *Litijsko šolstvo skozi čas*, 2000, 107.« meni, da je prostor pred litijskim sodiščem neprimeren,

v Litiji. Občino Šmartno je predstavljal njen predsednik, ki je zagovarjal stališče, naj se šola na vsak način gradi na Dobravi. Komisija naj bi si prostor na Dobravi ogledala in nato ugotovila, da je na Dobravi najidealnejši prostor za graditev meščanske šole.¹⁰¹⁵ 20. 9. 1936 je predsednik občine poročal, da je kraljeva banska uprava potrdila stavbišče za zidavo meščanske šole na Dobravi (Simončičeva parcela) in da naj bi se Litijani proti temu pritožili.¹⁰¹⁶

Po poročanju *Slovenskega naroda* 4. 7. 1940 takrat meščanska šola še ni imela lastnega poslopja in je pouk že pet let potekal v dekliškem domu na Stavbah. Do takrat je bilo zaradi prepotrebne nove šole že več komisij, a do gradnje še ni prišlo. Spomladi 1940 si je posebna komisija izbrala tri stavbišča, banska uprava pa je izdala odločbo, naj se zgradi nova meščanska šola na Grbinu. V predpisanem času ni bil podan noben ugovor, vendar je potem zadeva spet utihnila. V istem časopisnem članku je še zapisano, da sta tekom prejšnjega šolskega leta prišli v litijsko meščansko šolo učiteljici Nana Cejan in Josipina Stegu. To šolo je takrat obiskovalo 108 učencev in učenk, šolarji so pa bili tudi iz drugih krajev in so prihajali v Litijo z vlakom iz Kresnic in Jevnice. Iz uradniških družin sta bili 2 učenki, iz trgovskih 3, iz obrtniških 14, iz kmečkih 27, iz delavskih 12 dečkov in 12 deklic, od ostalih (zasebnih uslužbencev, državnih in samoupravnih uslužbencev) pa 35 otrok.¹⁰¹⁷

Meščanska šola v Litiji je delovala le do leta 1941, ko se je pričela druga svetovna vojna. Takrat so delo nadaljevali Nemci. Šola je postala Deutsche Hauptschule, njen ravnatelj pa Zischkale. Pouk je potekal v nemškem jeziku in z nemškimi učitelji. Po koncu vojne so bile meščanske šole ukinjene, namesto njih pa ustanovljene nižje gimnazije.¹⁰¹⁸

ker bi bili potem kar dve šoli na istem mestu (poleg osnovne šole), ker naj bi temu nasprotovali lastniki majhnih parcel na tem prostoru (»/.../ se vsi lastniki tistih majhnih parcel, ki bi se morale na tem koncu kupiti, na vse kriplje branijo te parcele, katere jim sedaj služijo za vrtove, odstopiti prostovoljno za zidavo meščanske šole«), zaradi občutljivosti na poplavo in ker bi »s tem njihovim načrtom /.../ utesnili prostor bodočega prosvetnega doma, pred katerim imajo menda silen strah«. Najbolj primeren prostor naj bi bil na litijski Dobravi zaradi bližine Šmartnemu, ker je tam prostora dovolj na vse strani, čist zrak (tam ni nezdravega dima litijskih tovarn in železniških strojev), cesta na Dobravo pa je manj obljudena in zato bolj varna kot po Litiji, Gradcu ali Grbinu. Glede na dogajanje v poznejših desetletjih je zanimiv zapis: »Najidealnejši prostor pa je na litijski Dobravi, na sedlu med Litijo in Šmartnom. Tam je več parcel na razpolago za pozidanje. Za ta načrt se vнемajo sosedje Šmarčani in ker je gotovo, da je le še vprašanje par let, da se sedanja občina Šmartno spoji z litijsko, je na dlani, da bi taka šola še bolj povežala stike med obema sedaj še ločenima občinama.«

¹⁰¹⁵ Zapisniki sej, 12. 7. 1936.

¹⁰¹⁶ Zapisniki sej, 20. 9. 1936.

¹⁰¹⁷ Slovenski narod, 4. 7. 1940, 4.

¹⁰¹⁸ Damjan, Litijsko šolstvo skozi čas, 2000, 109.

9. PROSVETNO DRUŠTVO

9. 1. RAZVOJ IN ORGANIZACIJA DRUŠTVA

Cerkev je v Šmartnem daljši čas vso svojo energijo vlagala v pripravo in samo izgradnjo cerkve, zato je bila v tem obdobju manj dejavna na družbenem področju. Že v letu 1901 pa so ustanovili Hranilnico in posojilnico, ki je ves čas nudila materialne pogoje za delovanje Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva (KSID), ki je bilo ustanovljeno 17. 2. 1907. Posebej pomembno vlogo pri ustanovitvi naj bi imela kaplan Ivan Štrukelj in dekan Matej Rihar, ki je bil pobudnik KSID. Za prvega predsednika je bil izvoljen župan Leopold Hostnik, tajništvo pa je prevzel organist Filip Lokan. Društvo se je naselilo v Škratovo hišo, ki jo je Posojilnica kupila leta 1906 in se nahaja na sedanji Usnjarski ulici. Dejavnost tega društva je bila bogata in raznolika, saj je bila v društvu močno razvita telovadna, glasbena, dramska, knjižničarska in tudi karitativna dejavnost. Glavni animatorji in organizatorji dela v društvu so bili v vseh obdobjih delovanja društva duhovniki, predvsem kaplani. Zelo uspešno obdobje je bilo po ustanovitvi in je trajalo do začetka prve svetovne vojne. V tem času so zgradili novo dvorano ter ustanovili telovadni odsek, pevski odsek, tamburaško skupino, dramsko skupino in knjižnico. V času vojne je delovanje društva precej zastalo, ponovno pa je zaživelo, ko se je vojna končala. Vse do začetka druge svetovne vojne je bilo Prosvetno društvo središče izobraževalnega, kulturnega, telesno-kulturnega in tudi verskega dogajanja v Šmartnem. Pod okriljem društva so bile prirejene najrazličnejše izobraževalne in dobrodelne akcije, predavanja in shodi. V letih 1910–1911 je bil zgrajen društveni dom oz. dvorana poleg posojilnice.¹⁰¹⁹ Društvo se je na začetku imenovalo Katoliško slovensko izobraževalno društvo, pozneje pa Katoliško prosvetno društvo.¹⁰²⁰ V letu 1922 je Prosvetno društvo priredilo sedem dramskih¹⁰²¹ predstav, leta 1923 šest, leta 1924 tri¹⁰²², leta 1925 osem in leta 1926 deset.¹⁰²³ Leta 1937 je Prosvetno društvo uprizorilo Pasijon.¹⁰²⁴ Za leta 1923, 1924 in 1925 Župnijska kronika omenja božičnico.¹⁰²⁵ Leta 1925 je Prosvetno društvo priredilo skioptično predavanje »V Rim«, leta 1926 pa materinski dan, skioptična predavanja o Lurdu, Mati Tereziji, biblične slike in Božič v slikah.¹⁰²⁶ Pevski odsek je imel leta 1925 dvakrat tedensko svoje večere.¹⁰²⁷ Leta 1926 je bilo petje ob ponedeljkih in četrtekih.¹⁰²⁸ 24. 8. 1930 je potekal v Trebnjem blagoslov novega Doma, ki se ga je udeležilo okrog 25 Šmarčanov z dekanom Gornikom.¹⁰²⁹ Orlovske prireditve bodo obravnavane v posebnem podglavju.

¹⁰¹⁹ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 4.; Jubilej, 2001, 144.

¹⁰²⁰ Vidic, 140-let posvetnega zborovstva, 2012, 14.

¹⁰²¹ V »Župnijska kronika, leto 1922.«: »dramatičnih«

¹⁰²² V »Župnijska kronika, leto 1924.«: »3 dramatične predstave, med njimi trikrat Quo vadis«

¹⁰²³ Župnijska kronika, leto 1922, 1923, 1924, 1925, 1926.

¹⁰²⁴ Župnijska kronika, leto 1937.

¹⁰²⁵ Župnijska kronika, leto 1923, 1924, 1925.

¹⁰²⁶ Župnijska kronika, leto 1925, 1926.

¹⁰²⁷ Župnijska kronika, leto 1925.: »izvzemši poletne mesece so imeli Orli tedensko 2 krat, Orlice 1 krat in pevski odsek 2 krat svoje večere«

¹⁰²⁸ Župnijska kronika, leto 1926.

¹⁰²⁹ Župnijska kronika, leto 1930.

Ustanovitelj društva in dekan Matej Rihar je odšel iz Šmartna leta 1930, in sicer v Kamnik (na mesto umrlega graditelja šmarske cerkve g. Lavrenčiča). Od njega so se organizacije lepo poslovile. V tem letu je prišel za župnika v Šmartno Anton Gornik, ki so ga Šmarčani in Litijani zelo lepo sprejeli. To je bil čas gospodarske krize, zaostrele so se pa tudi družbene razmere.¹⁰³⁰ Leta 1932 so za šestdesetletnico Korošca »fantje kurili kres in nosili zelene kravate, zato je bilo 8 fantov zaprtih za 4 dni. Pri sodišču pa so bili vsi oproščeni.«¹⁰³¹ Na praznik sv. Rešnjega telesa so se na mlajih pojavile slovenske zastave, vendar preiskave niso dognale ničesar. Sreski načelnik Podboj je 13. 6. 1932 razpustil Prosvetno društvo, češ da je društvo delalo protirežimsko propagando, da so fantje telovadili, nosili zelene kravate ter razobesili slovenske zastave.¹⁰³² Ob tem je v Župnijski kroniki zapisano: »Razen kravat ničesar dokazanega pa tudi kravate ni nosilo društvo, ampak privatniki.«¹⁰³³ Notranje ministrstvo je pritožbo zavrnilo, da je bilo društvo definitivno razpuščeno v oktobru. Inventar je bil zapečaten, dekan pa ni hotel izročiti ključev, ker je bila dvorana last Hranilnice in posojilnice v Šmartnem. Da inventarja niso odnesli iz Doma, je ključke izročil pod pogojem, da jih dobi, kadar bodo cerkvene organizacije rabile dvorano.¹⁰³⁴ Gornik je lahko ključke uporabljal za cerkvene prireditve kot so shodi Marijine družbe, Marijinega vrtca itd. ob nedeljah popoldne. Po končanih prireditvah je moral ključke vrniti občini, da bo dvorana zaklenjena in da se inventar ne odstrani.¹⁰³⁵ Po razpustu društva je začelo z delom Prosvetno društvo Litija. Obnovljeno je bilo pred veliko nočjo, k njemu so pa pristopili vsi člani šmarskega društva. Tako je šlo delo naprej.¹⁰³⁶ Ker je bila nevarnost, da bo Prosvetna zveza razpuščena, je dekan 17. 1. 1933 vzel društveni dom v najem za cerkev za pet let. 19. februarja je bila Prosvetna zveza res razpuščena in z njo vsa včlanjena društva, tudi litijsko.¹⁰³⁷ Do takrat je litijsko prosvetno društvo vprizorilo igre: Slehernik, Voda, Miklavžev in Silvestrov večer.¹⁰³⁸ Prosvetno delo je hotelo nadaljevati gasilsko društvo v Veliki Kostrevnici, vendar pa so bili med vajo že dovoljene igre trije igralci aretirani. To so bili Perme, Flisek in Dobravec. Dekan je vodil vajo naprej. Nato je bila dan pred igro prireditev prepovedana. Cerkev je dobila ključ in ves društveni inventar po pravilih društva šele 3. 11. 1933. Ker društvo ni smelo delovati, je šla takoj na delo fantovska kongregacija, ki je priredila Miklavžev večer in obdarila revne otroke, pred božičem pa

¹⁰³⁰ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 4, 21.

¹⁰³¹ Župnijska kronika, leto 1932.

¹⁰³² Župnijska kronika, leto 1932.; Jubilej, 2001, 144.

¹⁰³³ Župnijska kronika, leto 1932.

¹⁰³⁴ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 21.

¹⁰³⁵ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 20.: »Na prošnjo župnega urada v Šmartnem pri Litiji dovoljujem, da izroči županstvo na zahtevo cerkvene oblasti v Šmartnem za cerkvene prireditve (shodi Marijine družbe, Marijinega vrtca in ednake prireditve) ob nedeljah popoldne od dvorane v »Društvenem domu« ključke in vrata odpečati. Po končanih prireditvah mora župni urad takoj zopet izročiti ključke županstvu, ki naj skrbi, da bo dvorana zaklenjena in da se inventar ne odstrani.« (fotografija pisma sreskega načelnika Podboja »Županstvu občine Šmartno.« iz 17. 6. 1932)

¹⁰³⁶ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 21.

¹⁰³⁷ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 21.: »Ker je bila nevarnost, da bo Prosvetna zveza razpuščena, je dekan 17. 1. 1933 vzel društveni dom v najem za cerkev in se za 5 let nanj intabuliral. Res je bila 19. februarja Prosvetna zveza razpuščena in z njo tudi vsa včlanjena društva, tudi litijsko.«; Jubilej, 2001, 145.: »Dekan Anton Gornik je še pred razpustom Prosvetne zveze društveni dom za pet let vzel v najem za cerkev, aprila 1935 pa je Cerkev kupila skupaj z vsem inventarjem.«

¹⁰³⁸ Župnijska kronika, leto 1933.

uprizorila igro »Vrnitev«. Kljub temu, da so nasprotniki trdili, da bo prireditev gotovo prepovedana, se to ni zgodilo. Fantovska kongregacija si je v letu 1934 za 3000 din omislila nov prapor. V dvorani je bila po blagoslovu marijanska akademija. Ista kongregacija je igrala v postu sedemkrat »Pasijon«, ki je bil že prepovedan, vendar se je sreski načelnik pritisku le uklonil. »Pasijon« je režiral kaplan Lampič.¹⁰³⁹ Za leto 1934 je v Župnijski kroniki o Prosvetnem društvu zapisano: »Delo v društvu vodi Marijina družba pod imenom strokovne zveze iz Litije. Tudi ta sama ima našo dvorano na razpolago.«¹⁰⁴⁰

1. septembra 1935 je notranji minister Korošec izdal dekret, da je društvo spet vzpostavljeno.¹⁰⁴¹ Ponovno vzpostavitev društva so slovesno otvorili z dijaško igro Luč z gora in s petjem.¹⁰⁴² Za leto 1935 Župnijska kronika navaja, da društvo »nemoteno in živahno deluje z igrami in predavanji po odsekih.«¹⁰⁴³ Tega leta je Prosvetni dom, ki je bil last Hranilnice in posojilnice, kupila župnijska cerkev za 30000 din. Takrat je bil last cerkve tudi inventar društva.¹⁰⁴⁴ 4. 5. 1937 je bila je bila tridesetletnica Prosvetnega društva. Ob osmih je bila maša za umrle člane in govor »Cerkev in slovenska kultura«. Vsi člani naj bi bili pri sv. obhajilu. Popoldne je bila lepa akademija. Govor je imel Ivan Dolenc.¹⁰⁴⁵ Leta 1938 je bil organiziran pri Prosvetnem društvu nov odsek – dijaški krožek. Tega leta naj bi imel 23 članov. Prirejal je sestanke, predavanja, igre, čajanke in tako »s poštenim delom zaposluje dijake in dijakinje med počitnicami.«¹⁰⁴⁶ Na binkoštni ponedeljek 6. 6. 1938 je bil v Šmartnem mladinski tabor, ki se ga je udeležilo okrog 3000 oseb. Ob desetih je bila sv. maša z ljudskim petjem in pridiga. Po maši je bil pred cerkvijo tabor, na kateremu sta bila govornika Bazaj in minister Krek. Popoldne je bil telovadni nastop in veselica. Vse to je bila priprava na ljubljanski veličastni mednarodni katoliški mladinski tabor, ki je potekal med 26. in 29. 6. 1938, ki so se ga udeležili šmarski fantje, dekleta in naraščaj obeh skupin z velikim številom oseb. Župnijska kronika dogajanje v letu 1938 komentira takole: »Sploh je bilo letos leto taborov, ki je šlo kot valj po Sloveniji. Zdi se celo preveč prireditev. Mladina si daje duška za pretekle čase.«¹⁰⁴⁷ 10. 7. je bil nato telovadni nastop šmarskega sokola. V Župnijski kroniki je zapisano, da so Sokoli »vabili na vse strani, da bi bil zabrisan vtis našega tabora. Sprevod 480 ljudi: krojev in civilistov – gledalcev na trgu: niti enega človeka.«¹⁰⁴⁸ Prosvetno društvo je nato verjetno delovalo vse do druge svetovne vojne.¹⁰⁴⁹ Nemci so aprila 1941 Prosvetni dom zasegli, lastniku odvzeli lastninsko

¹⁰³⁹ Vidic, Katoliško slovensko, 2007, 21–22, 25.

¹⁰⁴⁰ Župnijska kronika, leto 1934.

¹⁰⁴¹ Župnijska kronika, leto 1935.; Šmartno nekdanj, 1995, 56.: »Po diktaturi leta 1929 so bila vsa telovadna društva in organizacije razpuščene. Po zakonu so ustanovili »Sokol kraljevine Jugoslavije« in pa leta 1935 obnovili orlovsko organizacijo pod imenom »Slovenski fantje«.

¹⁰⁴² Župnijska kronika, leto 1935.

¹⁰⁴³ Prav tam.

¹⁰⁴⁴ Župnijska kronika, leto 1935.: »Prosvetni dom, ki je bil last Hranilnice in posojilnice je kupila župna cerkev za Din 30.000 Tudi inventar društva je last cerkve.«

¹⁰⁴⁵ Župnijska kronika, leto 1937.

¹⁰⁴⁶ Župnijska kronika, leto 1938.

¹⁰⁴⁷ Prav tam.

¹⁰⁴⁸ Prav tam.

¹⁰⁴⁹ V »Dolšek, Niti življenja, 2013, 292.« se v komentarju pod sliko v zvezi s Prosvetnim društvom omenja letnica 1940, torej čas tik pred začetkom druge svetovne vojne (na tem mestu se društvo naziva kot »Šmarsko Prosvetno društvo Orel«).

pravico in sežgali knjige iz bogate knjižnice. Po drugi svetovni vojni je bil Prosvetni dom nacionaliziran.¹⁰⁵⁰

9. 2. ORLI

Dve leti po ustanovitvi Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva (KSID) je v okviru društva kaplan Franc Krische organiziral ustanovitev odseka Orli.¹⁰⁵¹ Spomladi leta 1919 je bil ustanovljen ženski telovadni odsek »Orlic«.¹⁰⁵² V okviru orlovske organizacije so potekale orlovske in orliške akademije. O orlovskih akademijah Župnijska kronika poroča za leto 1922¹⁰⁵³, 1923¹⁰⁵⁴, 1924¹⁰⁵⁵ (za leti 1923 in 1924 se poleg orlovske omenja tudi orliška akademija), 1925 (orlovska – 9. 3. 1925, orliška in naraščajska akademija)¹⁰⁵⁶, 1926 (orlovska in orliška akademija)¹⁰⁵⁷. Za leta 1923, 1924 in 1925 Župnijska kronika poroča tudi o orlovskih in orliških večerih (leta 1923 se v zvezi z orlovskimi in orliški večeri omenja predavanja).¹⁰⁵⁸ Za leto 1922 isti vir navaja, da so bili leta 1922 redni večeri telovadbe (lahko predvidevamo, da je bila redna telovadba običajna praksa, ki pa ni bila za vsa leta sproti navedena).¹⁰⁵⁹ Leta 1925 so imeli z izjemo poletnih mesecev Orli svoje večere dvakrat tedensko, Orlice pa enkrat tedensko.¹⁰⁶⁰ Leta 1926 so orlovski večeri potekali ob torkih in petkih, orliški večeri pa vsako drugo sredo.¹⁰⁶¹ Orli so se družili na vrtu za župniščem in na sejmišču v Cerkovniku. Imeli so tudi svojo društveno dvorano, ki stoji poleg nekdanje Tovarne usnja.¹⁰⁶²

Orli so se tudi udeleževali taborov v drugih krajih. Tako so se leta 1919 udeležili tabora v Št. Vidu pri Stični in tabora v Trbovljah, leta 1920 orlovskega tabora v Mariboru in leta 1922 orlovskega tabora v Brnu.¹⁰⁶³

Orli so se udeleževali različnih izletov, pri čemer iz zapisov v Župnijski kroniki ni jasno razvidno, ali so jih tudi sami organizirali. Leta 1919 so se npr. udeležili izleta na Polšnik¹⁰⁶⁴, leta 1920 pa izleta na Prežganje in v Štango ter izleta v Zagorje (za izlet v Zagorje je jasno navedeno, da so ga priredili Orli).¹⁰⁶⁵

Poseben poudarek je bil namenjen 8. decembru. Za leto 1923 na ta dan npr. Župnijska kronika navaja skupno obhajilo orlovske organizacije¹⁰⁶⁶, leta 1924 slovesen

¹⁰⁵⁰ Jubilej, 2001, 145.

¹⁰⁵¹ Šmartno in šola skozi čas, 2013, 22.

¹⁰⁵² Župnijska kronika, leto 1919.

¹⁰⁵³ Župnijska kronika, leto 1922.

¹⁰⁵⁴ Župnijska kronika, leto 1923.

¹⁰⁵⁵ Župnijska kronika, leto 1924.

¹⁰⁵⁶ Župnijska kronika, leto 1925.

¹⁰⁵⁷ Župnijska kronika, leto 1926.

¹⁰⁵⁸ Župnijska kronika, leto 1923, 1924, 1925.

¹⁰⁵⁹ Župnijska kronika, leto 1922.

¹⁰⁶⁰ Župnijska kronika, leto 1925.

¹⁰⁶¹ Župnijska kronika, leto 1926.

¹⁰⁶² Dolšek, Špinerbal, 2011, 40.

¹⁰⁶³ Župnijska kronika, leto 1919, 1920, 1922.

¹⁰⁶⁴ Župnijska kronika, leto 1919.

¹⁰⁶⁵ Župnijska kronika, leto 1920.

¹⁰⁶⁶ Župnijska kronika, leto 1923.

sprejem šestih članov Orla¹⁰⁶⁷, leta 1936 pa mladinsko mašo s skupnim sv. obhajilom in mladinsko akademijo. Leta 1936 so se praznovanja »Brezmadežne« udeležile vse katoliške organizacije s šestimi zastavami (tudi fantje z orlovsko zastavo).¹⁰⁶⁸

Župnijska kronika poroča tudi o nekaterih drugih dogodkih, povezanih z Orli. Med 1. in 14. 8. 1921 je bila v Strasbourgu¹⁰⁶⁹ mednarodna prireditev krščanskih telovadcev, ki sta se je udeležila šmarski kaplan Sparhagl in Janez Regali iz Male Kostrevnice. Slednji je kot zmagovalec v tekmi dobil lovorov venec.¹⁰⁷⁰ 21. 5. 1922 so imeli šmarski Orli, Orlice ter njun naraščaj zjutraj skupno sv. obhajilo v krojih, popoldne pa v Domu akademijo s sporedom, ki so ga sestavljale telovadne točke in spevoigra »Boj na trgu«.¹⁰⁷¹ 1. 8. 1926 je potekala okrožna orlovska prireditev, na kateri je zunaj cerkve govoril misijonar Tumpej. V Litiji je Orle pozdravil župan Lebinger, v Šmartnem pa namesto župana Drčar. Popoldne je bila prireditev na župnikovem travniku s telovadbo, ki jo je motil dež. Na isti dan je potekala tudi sokolska prireditev v Litiji.¹⁰⁷² 24. 6. 1928 je potekala srenjska orlovska prireditev. Zjutraj je bila sv. maša in skupno sv. obhajilo, popoldne pa na župnijskem vrtu telovadba in srečolov.¹⁰⁷³ Julija 1929 je iz Šmartna odšel v Prago k orlovski slavnosti šmarski kaplan Sladič in nekaj drugih udeležencev.¹⁰⁷⁴ Z Orli bi lahko bili povezani že omenjeni dogodki: tridesetletnica Prosvetnega društva 4. 5. 1937, ko se omenja akademija (vendar ni jasno zapisano, ali gre za orlovsko akademijo), mladinski tabor v Šmartnem 6. 6. 1938, kjer je govora o telovadnem nastopu (verjetno gre za nastop Orlov, ni pa to izrecno navedeno) ter mednarodni katoliški mladinski tabor med 26. in 29. 6. 1938, kjer se omenja udeležba fantov, deklet in naraščaja obeh skupin (vendar pa ni jasno razvidno, ali gre za Orle ali ne).¹⁰⁷⁵

Ohranjen je tudi spomin na delovanje Orlov: »Gospod Alojz Potisek je bil v društvo Orlov, ko je bil star 17 let. Trenirali so gimnastiko: vaje na drogu, bradlji, kozi... Igrali pa so tudi odbojko in metali kroglo. Najboljši so šli potem tudi tekmovat v Ljubljano. Tam so tekmovali v raznih mednarodnih mladinskih taborih. Dobivali so samo diplome in ne kakršnih medalj. Alojz je dobil leta 1938 diplomu za 98. mesto. To je bil velik uspeh, saj jih je tekmovalo čez 1000. Povedal nam je še, kako so morali 7, 25 kg težke železne krogle metati v daljavo z vsako roko. Vrgli so jo od 7 do 9 metrov. Dvigovali so tudi 18 kg težke uteži in skakali čez vrvi v višino, kjer je bil Alojzijeve največji uspeh, skočil je kar 120 cm. S tem športom se je kar dvakrat rešil smrti.«¹⁰⁷⁶

Orli so praznovali tudi svoje obletnice. 11. 7. 1920 je potekalo praznovanje desetletnice Orla, ki ga Župnijska kronika opisuje takole: »Orlovski tabor obsavskega okrožja ob prilike 10 letnice tukajšnjega odseka Orel. Udeležba 130 Orlov, 100 Orlic in 100 naraščaja. Ob pol enajstih prihod v Šmartno z orlovsko godbo D. M. v Polju, nato

¹⁰⁶⁷ Župnijska kronika, leto 1924.

¹⁰⁶⁸ Župnijska kronika, leto 1936.

¹⁰⁶⁹ V »Župnijska kronika, leto 1921.«: »Strassburgu«

¹⁰⁷⁰ Župnijska kronika, leto 1921.

¹⁰⁷¹ Domoljub, 31. 5. 1922, 211.

¹⁰⁷² Župnijska kronika, leto 1926.

¹⁰⁷³ Župnijska kronika, leto 1928.

¹⁰⁷⁴ Župnijska kronika, leto 1929.

¹⁰⁷⁵ Župnijska kronika, leto 1937, 1938.

¹⁰⁷⁶ Šmartno nekdanj, 1995, 74.

sv. maša in skupno petje pesmi »Ti, o Marija« po sv. maši zborovanje pred cerkvijo. Otvoril je zborovanje in popravil predsednik izobraž. društva E. Drčar v imenu društva in v imenu občine; v imenu krajne kmetske zveze je popravil Al. Strman iz Vel. Kostrevnice, v imenu okraj. kmetske zveze J. Gale. Dekan Matej Rihar je podal kratek pregled orlovske organizacije v župniji, nato sta govorila urednik Kremžar in obč. tajnik iz Cerklja Marinček. Ob dveh litanije, nato javna telovadba na travniku pri graščini Grmače. Udeležencev je bilo nad 2000, dasi so imeli isti čas prireditev na Vačah Sokoli Šmartno-Litija. V Šmartnem je bilo 13 zastav.¹⁰⁷⁷ 31. 8. 1924 je potekala petnajstletnica Orla. Ob osmih je bila sv. maša, katere se je udeležilo 80 članov¹⁰⁷⁸, članic in naraščaja. Popoldne je bila vrtna prireditev.¹⁰⁷⁹ 23. 6. 1929 so popoldne obhajali dvajsetletnico Orla. Govornik je bil Capuder. Na isti dan je bil blagoslovljen Orlovski prapor. Blagoslovil ga je kanonik Klinar.¹⁰⁸⁰

Kronološka razpredelnica dogodkov, povezanih z Orli, med obema vojnama:

8.–15. 4. 1919	Trije Orli se udeležijo tečaja v Ljubljani. ¹⁰⁸¹
6. 7. 1919	Izlet Orlov na Polšnik (udeležba: 22 članov). ¹⁰⁸²
24. 8. 1919	Udeležba orlovske organizacije na taboru v Št. Vidu pri Stični.
7. 9. 1919	Udeležba orlovske organizacije na taboru v Trbovljah (udeležba: 20 Orlov in 20 Orlic). ¹⁰⁸³
23. 5. 1920	Izlet Orlov na Prežganje in v Štango (udeležba: 20). ¹⁰⁸⁴
11. 7. 1920	Desetletnica Orla (udeležba: 130 Orlov, 100 Orlic, 100 naraščaja).
31. 7. 1920	Udeležba orlovske organizacije na orlovskem taboru v Mariboru (udeležba: 27 Orlov, 15 Orlic, 54 drugih oseb). ¹⁰⁸⁵
22. 8. 1920	Orel priredi izlet v Zagorje ¹⁰⁸⁶
1.–14. 8. 1921	Mednarodna prireditev krščanskih telovadcev v Strasbourgu. ¹⁰⁸⁷
18. 9. 1921	Prireditev Orla, na kateri je sodelovala pevška zveza iz Ljubljane. ¹⁰⁸⁸
21. 5. 1922	Šmarski Orli, Orlice ter njun naraščaj so imeli zjutraj skupno sv. obhajilo v krojih (število udeležencev: 120), popoldne pa v Domu akademijo s sporedom, ki so ga sestavljale telovadne točke in spevoigra »Boj na trgu«. ¹⁰⁸⁹

¹⁰⁷⁷ Župnijska kronika, leto 1920.

¹⁰⁷⁸ V »Župnijska kronika, leto 1924.«: »do 80 članov in članic ter naraščaja«

¹⁰⁷⁹ Župnijska kronika, leto 1924.

¹⁰⁸⁰ Župnijska kronika, leto 1929.

¹⁰⁸¹ Župnijska kronika, leto 1919.

¹⁰⁸² Župnijska kronika, leto 1919.: »6. 7. Izlet odseka Orel 22 članov v krojih Polšnik.«

¹⁰⁸³ Župnijska kronika, leto 1919.

¹⁰⁸⁴ Župnijska kronika, leto 1920.: »23. 5. Izlet Orlov (20) na Prežganje in v Štango.«

¹⁰⁸⁵ Župnijska kronika, leto 1920.

¹⁰⁸⁶ Župnijska kronika, leto 1920.: »22. 8. Orel priredi izlet v Zagorje – Shod Samostojnih v šoli.«

¹⁰⁸⁷ Župnijska kronika, leto 1921.

¹⁰⁸⁸ Župnijska kronika, leto 1921.: »18. 9. Prireditev Orla – sodeluje pevška zveza Ljubljana«

¹⁰⁸⁹ Domoljub, 31. 5. 1922, 211.

1922	Udeležba orlovske organizacije na orlovskem taboru v Brnu (udeležba: 5 moških članov in 3 ženske članice). ¹⁰⁹⁰
1922	Orlovska akademija. ¹⁰⁹¹
8. 12. 1923	Skupno obhajilo orlovske organizacije (udeležba: 23 članov, 22 članic, 24 orlovskega in 20 orliškega naraščaja).
1923	Orlovska in orliška akademija. ¹⁰⁹²
31. 8. 1924	Petnajstletnica Orla (udeležba: 80 članov in članic ter naraščaja).
1924	Orlovska in orliška akademija. ¹⁰⁹³
8. 12. 1924	Slovesni sprejem šestih članov Orla. ¹⁰⁹⁴
9. 3. 1925	Orlovska akademija.
1925	Orlovska in orliška ter naraščajska akademija. ¹⁰⁹⁵
13. 6. 1926	»Posvetitev Orlovske organizacije presv. S. J. s skupnim sv. obhaj.« ¹⁰⁹⁶
1. 8. 1926	Okrožna orlovska in orliška prireditvev.
1926	Orlovska in orliška akademija. ¹⁰⁹⁷
24. 6. 1928	Srenjska orlovska prireditvev. ¹⁰⁹⁸
23. 6. 1929	Dvajsetletnica Orla, blagoslov Orlovskega prapora.
julij 1929	K orlovski slovesnosti iz Šmartna odide v Prago kaplan Sladič in nekaj drugih udeležencev. ¹⁰⁹⁹
8. 12. 1936	Praznovanja »Brezmadežne« so se udeležile vse katoliške organizacije z zastavami. Tudi fantje z orlovsko zastavo so imeli mladinsko mašo s skupnim sv. obhajilom. Popoldne je bila mladinska akademija v »Domu«. ¹¹⁰⁰
4. 5. 1937	Tridesetletnica Prosvetnega društva. ¹¹⁰¹
6. 6. 1938	Mladinski tabor v Šmartnem (udeležba: okrog 3000 ljudi) ¹¹⁰²
26.–29. 6. 1938	Mednarodni katoliški mladinski tabor. ¹¹⁰³

¹⁰⁹⁰ Župnijska kronika, leto 1922.: »V Brno na orlovski tabor je šlo od tukaj članov, 5 moških, 3 ženskih.«

¹⁰⁹¹ Župnijska kronika, leto 1922.

¹⁰⁹² Župnijska kronika, leto 1923.

¹⁰⁹³ Župnijska kronika, leto 1924.

¹⁰⁹⁴ Prav tam.

¹⁰⁹⁵ Župnijska kronika, leto 1925.

¹⁰⁹⁶ Župnijska kronika, leto 1926.

¹⁰⁹⁷ Prav tam.

¹⁰⁹⁸ Župnijska kronika, leto 1928.

¹⁰⁹⁹ Župnijska kronika, leto 1929.

¹¹⁰⁰ Župnijska kronika, leto 1936.

¹¹⁰¹ Župnijska kronika, leto 1937.

¹¹⁰² Župnijska kronika, leto 1938.

¹¹⁰³ Župnijska kronika, leto 1938.: »/.../ ljubljanski veličastni mednarodni kat. mladinski tabor 26.–29. 6. Naši fantje, dekleta in obojni naraščaj z veliko ljudi so se tabora udeležili.«

10. SOKOLI

Leta 1908 je bilo ustanovljeno Sokolsko društvo Litija-Šmartno.¹¹⁰⁴ Leta 1934 je bilo ustanovljeno samostojno društvo Sokol v Šmartnem, ki je izšlo iz litijskega Sokola.¹¹⁰⁵ Prvi občni zbor je bil januarja 1935, na katerem so bili izvoljeni odbor, namestniki, nadzorni odbor in častno razsodišče. V odbor so bili izvoljeni starosta Ferdinand Tomažin (njegov namestnik je bil takratni šmarski župan Josip Strman), načelnik Mirko Pestotnik (njegova namestnika sta bila Marjan Kolšek in Leopold Mrzel), načelnica učiteljica Marija Vozel (njena namestnica je bila Tinca Bregar), tajnica učiteljica Marija Schwaiger, blagajnik Mirko Novak, statističar Marjan Kolšek, prosvetar Franc Vidic in društveni gospodar Jože Vozelj. V odboru so bili tudi Serafin Saksida, nadučitelj Maks Kovačič, Viktor Flisek, Pavla Vozelj, Ela Hauptman, Zinka Kolšek in Ivan Maček.¹¹⁰⁶

Sokolsko društvo je bilo liberalno usmerjeno. Med Sokoli in Katoliškim prosvetnim društvom so bila vedno prisotna nasprotja.¹¹⁰⁷ Liberalni Sokoli so vadili in nastopali na sokolskem igrišču, na območju poznejšega Kulturnega doma. V zimskem času so delovali v sokolski dvorani, ki je stala poleg Leskovčeve hiše.¹¹⁰⁸ V telovadnem društvu Sokol so prikazovali proste vaje na orodju. Eden izmed telovadcev naj bi dosegel večji uspeh z nastopom v Parizu, ko se je uvrstil med najboljših dvajset. Nastopili so tudi v Pragi leta 1932.¹¹⁰⁹ Marija Vozel se tega dogodka spominja takole: »Pri Sokolu sem vodila tri starostne skupine, deco, naraščajnice in članice. Z vsako skupino sem vadila eno do dve uri na teden, pozimi v telovadnici, poleti pa na Sokolskem. Po obveznih vajah za krepitev mišic in gibčnost telesa smo se šle razne igre. Med članicami, ki so bile stare nad osemnajst let, je bil najbolj priljubljen ples z metlo. Spominjam se leta 1932, ko sem se v skupini 500 slovenskih članic udeležila vsesokolskega izleta v Prago. Vezani smo bili le na en nastop in sodelovanje v povorki. Moje članice so si šle ogledat razstavo sokolskih krojev, sama pa sem šla v dve uri oddaljeno opero. Pred opero se je vila dolga vrsta, in zbala sem se, da ne bom prišla do vstopnic. Ko so me zagledali, se je zaslišalo Jugoslovanka in so me kar potisnili do blagajne. Zelo so nas cenili. Spoznali so me po kroju. Oblečena sem bila v kostim iz volnenega blaga v drap barvi, enake barve je bila tudi bluza. Ozko krilo je segalo do pod kolen. Na glavi sem imela klobuk z rdečim oglavjem in krajevci v barvi kroja.«¹¹¹⁰

¹¹⁰⁴ Jutro (ponedeljska izdaja), 23. 12. 1940, 2.: »Po krvavih septembrskih dogodkih 1908 se je ustanovilo Sokolsko društvo Litija-Šmartno«; Šmartno nekdanj, 1995, 73.: »Telovadno društvo Sokol je bilo ustanovljeno 1908.«

¹¹⁰⁵ Slovenski narod, 22. 1. 1935, 2.: »Društvo je bilo ustanovljeno šele pred letom dni ter je izšlo iz litijskega Sokola, ki je dal ob svoji lanski 25letnici življenjskih pogojev tudi tej novi nacionalni edinici.«

¹¹⁰⁶ Slovenski narod, 22. 1. 1935, 2.; V tem viru se pojavljajo imena Ferdo Tomazin, Polde Mrzelj, Mimi Vozljeva, Mica Švajger in Franjo Vidic.

¹¹⁰⁷ Šmartno nekdanj, 1995, 55–56.: »Pred II. svetovno vojno je v Šmartnem delovalo več društev. V času čitalnic smo Slovenci dobili prvo telovadno društvo »Sokol«, ki je delovalo tudi v Šmartnem (1910–1913). Tu so se zbirali liberalni privrženci. Med I. svetovno vojno, je bilo delo prekinjeno, po njej pa je telesna vzgoja zelo hitro napredovala in društvo je zopet postalo aktivno. V okviru »Sokola« sta delovala dramski in telovadni krožek. /.../ Med Orli in Sokoli so bila vedno prisotna nasprotja, ki pa so izginila potem, ko vsako soboto zvečer pri vodnjaku na trgu peli zbrani vsi fantje.«

¹¹⁰⁸ Dolšek, Špinerbal, 2011, 40.

¹¹⁰⁹ Šmartno nekdanj, 1995, 73.

¹¹¹⁰ Dolšek, Špinerbal, 2011, 44.

Sokoli so bili razdeljeni v tri starostne razrede: do desetega leta je bila »deca«, do šestnajstega leta »naraščaj«, od šestnajstega dalje pa »člani«.¹¹¹¹

V okviru sokolskega društva je deloval tudi dramski krožek. Skozi vse leto so prirejali igre, pozimi pa tudi plesne vaje s plesnim venčkom. Tudi Katoliško prosvetno društvo je redno prirejalo igre. Od leta 1918 naprej naj bi v Prosvetnem društvu vsako soboto ali nedeljo prirejali razne igre (Luč z gora, Magdina žrtev, pravljica Valjavčev Prstan ...) in tekmovali z dramskim krožkom Sokolov.¹¹¹² V zimskem času sta obe dvorani, posebno pa društvena, privabljali domače in tudi bolj oddaljene gledalce. Med seboj so tekmovali, dobre igre so pa tudi ponavljali.¹¹¹³ Ohranjen je tudi spomin na igre: »Punce smo rade hodile v Šmartno gledat igre. Igrali so vsako nedeljo, enkrat v društvenem domu, drugič v Sokolskem. In smo šle. Občudovale smo Brajdatove fante. Fejst fantje in pravi igralci, pa tudi odlični telovadci. Enkrat smo šle celo v Kostrevnico, igrali so Prisega o polnoči. Pa smo se res pozno vrnile domov, je bil ogenj v strehi.«¹¹¹⁴ Tudi za Miklavža sta obe društvi, Sokol pri Leskovcu in Orel v dvorani, pripravila svoje praznovanje.¹¹¹⁵

Slika 5: Sokoli v Šmartnem¹¹¹⁶

¹¹¹¹ Šmartno nekdanj, 1995, 73.

¹¹¹² Prav tam, 65.

¹¹¹³ Dolšek, Špinerbal, 2011, 40.

¹¹¹⁴ Prav tam.

¹¹¹⁵ Dolšek, Niti življenja, 2013, 262.

¹¹¹⁶ Tedenske slike, 8. 9. 1932, 2.

Kronološka razpredelnica nekaterih dogodkov, povezanih s Sokoli, med obema vojnama (ker so več let imeli Šmarčani in Litijani skupno društvo Sokolov, je več dogodkov vezanih na Litijo):

7. 9. 1919	V Litiji praznovanje desetletnice Sokola. Izlet v Šmartno, ki se ga je udeležilo 45 Sokolov v kroju. ¹¹¹⁷
31. 7. 1920	Sokolska prireditev v Šmartnem (udeležba: 30 Sokolov v kroju, velika udeležba »naraščaja«). ¹¹¹⁸
8. 9. 1922	Sokolska prireditev v Litiji. ¹¹¹⁹
7. 9. 1924	Petletnica Sokola v Šmartnem, ki so jo proslavili z vojaško godbo in telovadci – vojaki. ¹¹²⁰
20. 8. 1925	Sokolska tombola v Šmartnem. ¹¹²¹
14. 8. 1927	Sokolska prireditev (udeležba v krojih: 80 moških, 86 žensk). ¹¹²²
1928	»Tukajšnji naprednjaki« kupijo travnik na Ustju pri kapelici za Sokolski dom. ¹¹²³
15. 8. 1930	Sokol v Litiji priredi javni nastop s plesom. ¹¹²⁴
6. 9. 1930	Praznovanje rojstnega dneva prestolonaslednika Petra v Litiji (prvič mu prisostvujejo 3 Sokoli v krojih). ¹¹²⁵
15. 2. 1931	Sokol v Litiji priredi otroško maškerado. ¹¹²⁶
25. 6. 1931	Šolska akademija v Ljudskem domu. ¹¹²⁷
5. 7. 1931	Sokolska prireditev v Litiji. ¹¹²⁸
1932	Otvoritev novega sokolskega telovadišča v Šmartnem pri Litiji. ¹¹²⁹
10. 7. 1938	Telovadni nastop šmarskega Sokola. ¹¹³⁰

¹¹¹⁷ Župnijska kronika, leto 1919.: »V Litiji 10 letnica Sokola. Vaje za nastop in tekmo med sv. mašo. Izleta v Šmartno se je udeležilo 45 Sokolov v kroju.«; Domovina (Ljubljana), 29. 8. 1919, 6.: »Sokol Litija-Šmartno praznuje v nedeljo, dne 7. septembra svojo desetletnico. Za proslavo tega dne se vrše že obširne priprave. Bo to zopet enkrat celodnevni sokolski praznik, kajti društvena tekma, ki se vrši ob tej priliki, se prične že zjutraj ob 6. uri. Tekmovali bodo člani in članice. Pred poldnem bodo skušnje, opoldan pa slavnostni pohod iz Litije v Šmartno. Pri popoldanski javni telovadbi nastopi po 9 letih zopet naš naraščaj. Zlasti obeta biti popoldanska javna telovadba nekaj lepega, ker se zanjo pripravlja nad 150 članov, članic in naraščaja.«

¹¹¹⁸ Župnijska kronika, leto 1920.

¹¹¹⁹ Župnijska kronika, leto 1922.

¹¹²⁰ Župnijska kronika, leto 1924.; Ta zapis začetke Sokola v Šmartnem postavlja v leto 1919 (glede na prej navedene podatke gre morda za napako).

¹¹²¹ Župnijska kronika, leto 1925.

¹¹²² Župnijska kronika, leto 1927.

¹¹²³ Župnijska kronika, leto 1928.: »Tukajšnji naprednjaki so kupili travnik na Ustju pri kapelici za Narodni rekte Sokolski dom.«

¹¹²⁴ Župnijska kronika, leto 1930.: »15. 8. Sokol v Litiji javni nastop s plesom.«

¹¹²⁵ Župnijska kronika, leto 1930.

¹¹²⁶ Župnijska kronika, leto 1931.: »15. 2. priredil Sokol v Litiji otroško maškerado. /.../ Lovšin Vinko je potom »Slovenca« pozval starše, naj k maškeradam otrok ne pusti, ker niso vzgojne, pa naj jih kdorhoče. Sokol je Lovšina naznanil in je bil dvakrat zaslišan – brez posledic. Pusta so obhajali v Litiji samo Sokoli. V Šmartnem so bile gostilne prazne, le nekaj pustnih šem je norelo okoli.«

¹¹²⁷ Župnijska kronika, leto 1931.: »Šolska akademija v Ljudskem domu. Izvršila se je lepo. Otroke so hoteli obleči v sokolski kroj, kar je bilo zabranjeno. Veliko razburjenje pri Sokolih.«

¹¹²⁸ Župnijska kronika, leto 1931.

¹¹²⁹ Tedenske slike, 8. 9. 1932, 2.: »Pogled na novo sokolsko telovadišče v Šmartnem pri Litiji, ki je bilo otvorjeno nedavno nedeljo.«

11. GASILSKO DRUŠTVO V ŠMARTNEM PRI LITIJU¹¹³¹

Gasilsko društvo v Šmartnem je bilo uradno ustanovljeno jeseni 1885, priprave so pa potekale že večji del tega leta. Prvič je bilo na preizkušnji že leta 1887, ko je izbruhnil velik požar na Pungrtu, ki je uničil domove Grilovih, Glažarjevih, Porentovih in Bognovčevih.¹¹³² V obdobju med obema vojnama je bilo ustanovljenih več gasilskih društev v okolici Šmartna: leta 1924 gasilsko društvo v Kostrevnici¹¹³³, leta 1925 gasilsko društvo v Zavrstniku¹¹³⁴, leta 1928 gasilsko društvo za Jablaniško dolino¹¹³⁵ in leta 1932 gasilsko društvo v Javorju¹¹³⁶.

Iz sejnih zapisnikov imamo podatke o volitvah načelnikov, podnačelnikov, tajnikov in blagajnikov za obdobje 1919–1932¹¹³⁷:

datum volitev	načelnik	podnačelnik	tajnik	blagajnik
23. 4. 1919	Ivan Robavs	Franc Blanč	Leopold Mandelj	Franc Izgoršek
17. 4. 1921	Ivan Robavs	Franc Ilovar	Josip Gruden	Franc Izgoršek
24. 6. 1923	Ferdinand Tomažin	Franc Izgoršek	Josip Gruden	Ivan Slavinec
18. 1. 1925	Ferdinand Tomažin	Franc Izgoršek	Josip Gruden	Ivan Razboršek
17. 1. 1926	Franc Izgoršek	Janez Adamčič	Pavel Knaflič	/
9. 1. 1927	Franc Izgoršek	Janez Adamčič	Pavel Knaflič	Ivan Razboršek
13. 1. 1929	Franc Izgoršek	/	Maks Kovačič	Ivan Razboršek
26. 1. 1930	Maks Kovačič	/	Josip Strman	Ivan Razboršek
3. 1. 1932	Maks Kovačič	/	Strman	M. Adamčič

Pred koncem prve svetovne vojne je društvo delovalo že več kot trideset let in je tako imelo že dolgo tradicijo. Leta 1925 so npr. štirje člani društva prejeli zlato kolajno za 40-letno službovanje in osem članov srebrno kolajno za 25-letno službovanje.¹¹³⁸

Člani so se delili na delujoče, podporne in častne člane. Število delujočih članov se je v času med obema vojnama gibalo okoli 50, število častnih članov pa okoli 5. Leta 1918 so bili častni člani npr. Jurij Adlešič, Albin Ahčin, Franc Knaflič in Vencel Polan.¹¹³⁹

¹¹³⁰ Župnijska kronika, leto 1938.

¹¹³¹ Večji del poglavja bil predhodno objavljen v članku »Tadej Čopar, Gasilsko društvo v Šmartnem pri Litiji med obema svetovnima vojnama, v: *Prostovoljno gasilsko društvo Šmartno pri Litiji: 130 let: 1884–2014*, Šmartno pri Litiji 2014, 22–24.«.

¹¹³² Kotar, Začetki gasilstva, 2014, 9.

¹¹³³ <http://www.pgd-kostrevnica.si/o-nas/zgodovina/> (Dostop: 23. 2. 2015)

¹¹³⁴ <http://www.pgdzavrstnik.si/o-drustvu/> (Dostop: 23. 2. 2015)

¹¹³⁵ <http://www.jablaniskadolina.si/o-jablaniski-dolini/pgd-jablanica/274> (Dostop: 23. 2. 2015)

¹¹³⁶ <http://pgdjavorje.blogspot.com/2007/07/zgodovina-drutva.html> (Dostop: 23. 2. 2015)

¹¹³⁷ PGD Šmartno pri Litiji. Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del, 23. 4. 1919, 17. 4. 1921.; PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 24. 6. 1923, 18. 1. 1925, 17. 1. 1926, 9. 1. 1927, 13. 1. 1929, 26. 1. 1930, 3. 1. 1932.

¹¹³⁸ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1925.

¹¹³⁹ PGD Šmartno pri Litiji, Osnovnik prostovoljne požarne brambe, leto 1918.

leto	število delujočih članov	število častnih članov
1926 ¹¹⁴⁰	47	4
1929 ¹¹⁴¹	53	4
1932 ¹¹⁴²	48	5

Število podpornih članov je po prvi svetovni vojni naraščalo do leta 1933, nato pa nekoliko upadlo. Med njimi je najti veliko pomembnih osebnosti v Šmartnem v tistem času. Tako so bili leta 1924 podporni člani med drugim graščaki Hugo Windischgrätz, Rihard Abfaltern in Wurzbach, dekan Matej Rihar, župan Leopold Hostnik, tovarnar Franc Knaflič, nadučitelj Mihael Debelak in številni trgovci ter posestniki.¹¹⁴³

leto	število podpornih članov ¹¹⁴⁴
1918	38
1921	53
1924	67
1927	82
1930	103
1933	112
1935	102

Gasilsko društvo je za boljšo pripravljenost opravljalo t. i. mokre vaje. Med leti 1927 in 1929 so izvedli npr. tri na leto.¹¹⁴⁵ V letu 1925 je društvu uspelo izvesti le eno samostojno vajo v letu, vendar je bilo kljub temu na skupni gasilski vaji istega leta na 2. mestu od 5 nastopajočih društev.¹¹⁴⁶ Društvo je bilo večkrat aktivno pri gašenju požarov. Tako so bili leta 1921, ko je izbruhnil požar na Ustju, gasilci takoj na licu mesta z dvema brizgalnoma in ogenj v kratkem času pogasili. Poleg tega, da takrat ni bilo vetra, je k uspehu pripomogla tudi hitrost in točnost gasilcev.¹¹⁴⁷ Ta je bila pomembna tudi tri leta pozneje, ko je gorelo pri Razboršku, ko so gasilci preprečili, da bi pogorelo celo poslopje in bi se požar razširil na sosednja poslopja.¹¹⁴⁸ Šmarski gasilci so leta 1927 kupili novo motorno brizgalno, ki je bila izdelana v avstrijskem podjetju Rosenbauer (to je še danes eno vodilnih svetovnih podjetij na področju proizvodnje gasilskih vozil in tehnike). Voz so s tovornim vlakom prepeljali iz avstrijskega Linza v

¹¹⁴⁰ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1926.

¹¹⁴¹ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 13. 1. 1929.

¹¹⁴² PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 3. 1. 1932.

¹¹⁴³ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika podpornih članov, leto 1924.

¹¹⁴⁴ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika podpornih članov, leta 1918, 1921, 1924, 1927, 1930, 1933, 1935.

¹¹⁴⁵ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 15. 1. 1928, 13. 1. 1929, 26. 1. 1930.

¹¹⁴⁶ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1925.

¹¹⁴⁷ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del, 29. 4. 1921.

¹¹⁴⁸ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 9. 3. 1924.

Ljubljano in je bil opremljen z vso, za takrat moderno, opremo za gašenje.¹¹⁴⁹ Nova motorna brizgalna je bila prvič uporabljena pri gašenju požara na gospodarskem posloplju v Vintarjevcu julija 1927, naslednjič pa dva meseca pozneje v Cerkovniku.¹¹⁵⁰ To obdobje torej ni minilo brez požarov. Gorelo je pri podjetnikih (Knafliču in Izgoršku), posestnikih itd. Vendar so bili pa med požari tudi tisti manj nevarni, ki so jih domačini uspeli omejiti ali celo pogasiti že pred prihodom gasilcev.¹¹⁵¹ Morda najbolj znan in že omenjen požar iz tega obdobja pa je bil 29. 6. 1932, ko je strela zanetila požar na župnijskem gospodarskem posloplju.¹¹⁵²

Gasilsko društvo je bilo sestavni del pomembnih dogodkov. Na povabilo dekana so se udeleževali nekaterih pomembnejših cerkvenih slovesnosti (npr. procesije na Veliko noč, procesije na praznik sv. rešnjega telesa, maše na praznik Kristusa Kralja veseljstva ...).¹¹⁵³ Ohranjenih je tudi nekaj zapisov o številu prisotnih in opremljenosti udeležencev. Leta 1919 naj bi se npr. procesije sv. rešnjega telesa udeležilo 26 gasilcev, leta 1931 pa 28. Obakrat je omenjeno, da so na slovesnost prišli z zastavo.¹¹⁵⁴ Gasilci so se udeleževali tudi pomembnih državnih dogodkov. Junija 1920 se je društvo odzvalo povabilu okrajnega glavarstva in prišlo na sprejem regenta Aleksandra na litijski železniški postaji, ko je le-ta obiskal Slovenijo.¹¹⁵⁵ Leta 1931 so se z zastavo udeležili odkritja spomenika kralja Petra I. v Ljubljani¹¹⁵⁶, leta 1934 pa žalnih komemoracij ob smrti Aleksandra I.¹¹⁵⁷

Poleg tega se je društvo udeleževalo obletnic, otvoritev gasilskih domov in drugih slovesnosti, ki so bile povezane z drugimi gasilskimi društvi. Udeleževali so se tako prireditev bližjih društev (v Kostrevnici, Sv. Križu pri Litiji, Litiji ...) kot tudi prireditev bolj oddaljenih društev (v Ljubljani, Trziču ...).¹¹⁵⁸ Društvo v Šmartnem, ki je imelo že daljšo tradicijo, je pomagalo pri ustanavljanju novih društev v okolici. Tako so na novo ustanovljenemu društvu v Sv. Križu pri Litiji podarili rog¹¹⁵⁹, društvu Kostrevnica-Lupinica pa namenili denarno podporo¹¹⁶⁰. V tridesetih letih je gospodarsko krizo občutilo tudi gasilsko društvo. Tako so zaradi denarne stiske postali bolj previdni pri udeležbi na veselicah sosednjih društev. Iz istega razloga so v začetku tridesetih let preložili zamisel o nakupu avtomobila.¹¹⁶¹

¹¹⁴⁹ Kračan, Naša tehnična zapuščina, 2014, 36.; Župnijska kronika, leto 1927.: »10. 7. Blagoslov motorne brizgalne gasilnega društva v Šmartnem.«

¹¹⁵⁰ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 15. 1. 1928.

¹¹⁵¹ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del, 4. 9. 1920, 29. 4. 1921.; PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 6. 1. 1933.

¹¹⁵² Jubilej, 2001, 46.

¹¹⁵³ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 26. 1. 1930.

¹¹⁵⁴ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 3. 1. 1932.; PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1919.

¹¹⁵⁵ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del, 18. 6. 1920 26. 6. 1920.

¹¹⁵⁶ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 3. 1. 1932.

¹¹⁵⁷ PGD Šmartno pri Litiji, Spisi, mapa 1934, Tajniško poročilo v letu 1934.

¹¹⁵⁸ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del, 18. 7. 1920, 4. 7. 1920.; PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 29. 6. 1923.; PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leti 1925 in 1926.

¹¹⁵⁹ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del, 18. 6. 1920, 4. 7. 1920.

¹¹⁶⁰ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1925.

¹¹⁶¹ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 6. 9. 1932, 2. 5. 1932, 4. 8. 1932.

V obdobju med obema vojnama je društvo organiziralo predpustne veselice, izlete na nedeljo sv. Florijana (v prvih letih po prvi svetovni vojni je bila navada, da so na ta dan hodili v Javorje) in poletne veselice.¹¹⁶² Gasilci so prirejali tudi tombole. Poseben uspeh so dosegli s prireditvijo tombole leta 1926. Udeležba je bila velika, soobčani so pa društvu izkazali veliko podporo.¹¹⁶³ Društvo je bilo dejavno tudi pri tomboli za šmarske zvonove leta 1923.¹¹⁶⁴

Še posebej pomembne so bile obletnice društva. 12. julija 1925 je društvo praznovalo 40-letnico. Po maši je bil pred cerkvijo nagovor načelnika gostom in odlikovancem. Ob tej priložnosti so šmarska dekleta podarila praporu gasilskega društva jubilejni spominski trak. Popoldne je bilo na veseličnem prostoru slavnostno zborovanje, ki so se ga udeležili tudi zastopniki nekaterih drugih gasilskih društev kot so Gasilsko društvo Litija, Senožeti-Ribče, Sv. Križ pri Litiji, Kostrevnica-Lupinica in Zagorje. Slavnostni govornik je bil takratni načelnik Ferdinand Tomažin.¹¹⁶⁵

Proslava 50-letnice gasilskega društva je potekala 1. in 2. junija 1935. Na predvečer v soboto je bila izvedena splošna razsvetljava Šmartna, gasilci pa so kljub dežju priredili spreved po Šmartnem in podoknico najstarejšemu članu Francu Hauptmanu. Gasilci so se nato ustavili na trgu pred občino, kjer je sledilo petje in čestitke iz strani župana Josipa Strmana. V nedeljo so sledili pozdravni govor, sv. maša za umrle gasilce in dobrotnike gasilstva ter poklonitev umrlim gasilcem in dobrotnikom gasilstva na pokopališču, popoldne pa je potekala gasilska veselica na sokolskem telovadišču ob sodelovanju pevcev Zvona. 50-letnico so obiskala številna gasilska društva iz bližnje in daljne okolice. V nedeljo dopoldne je imel govor tudi ban Dinko Puc. Na gasilski prapor je bil pripet nov spominski trak, tokrat za 50-letnico.¹¹⁶⁶

¹¹⁶² PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del.; PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del.; PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leta 1919, 1925, 1926.

¹¹⁶³ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1926.

¹¹⁶⁴ PGD Šmartno pri Litiji, Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del, 6. 9. 1923.

¹¹⁶⁵ PGD Šmartno pri Litiji, Kronika gasilnega društva, leto 1925.

¹¹⁶⁶ PGD Šmartno pri Litiji, Spisi, mapa 1935, Praznik gasilcev v Šmartnem pri Litiji (2. 6. 1935).

12. PEVSKO DRUŠTVO ZVON

12. 1. DELOVANJE DRUŠTVA

Pevsko društvo Zvon je bilo ustanovljeno leta 1890 pod vodstvom Ivana Bartla, ki je prišel za učitelja v Šmartno 28. novembra 1884.¹¹⁶⁷ Tamburaški zbor je leta 1892 prav tako ustanovil Ivan Bartl.¹¹⁶⁸ Društvo si je kmalu pridobilo s svojim delom velik ugled in precejšnje število delovnih, podpornih ter častnih članov. Za prvih deset let, ko ga je vodil ustanovitelj Ivan Bartl, je na voljo malo podatkov. Leta 1892 je mešani zbor sodeloval na proslavi ob ustanovitvi tamburaškega zbora. Leto dni kasneje je organiziral izlet na Bled. Leta 1895 je Zvon priredil koncert, čigar čisti dohodek je namenil revnim šolarjem. Istega leta je društvo razvilo svoj prapor. Vezle so ga domače žene in dekleta pod vodstvom učiteljice Kristine Demšar. Po dobrih devetih letih vodenja Zvona, je Ivan Bartl hudo zbolel in 16. julija 1900 umrl v štiridesetem letu starosti.¹¹⁶⁹

V okviru društva sta precej časa delovali knjižnica in dramska skupina.¹¹⁷⁰ V prvem četrletju 20. stoletja je Zvon doživljal težke čase. Večkrat je ostal brez zborovodje, zaradi česar so se jubilejni koncerti zavlekli za leto ali dve, prva svetovna vojna pa je za štiri leta prekinila delo. Kljub težavam je društvo v tem času doseglo nekaj lepih uspehov: leta 1907 je pristopilo kot pokrovitelj družbe svetega Cirila in Metoda, leto pozneje se je vključilo v Slovensko pevsko zvezo, leta 1912 pa je pod vodstvom izposojenega zborovodje navdušilo nad 3000 ljubiteljev zborovskega petja v Zagrebu, kjer so morali pevci in pevke nekatere pesmi ponavljati. Zvon je isto leto sodeloval tudi pri odprtju sokolskega doma v Šmartnem in priredil več izletov.¹¹⁷¹ Po Bartlovi smrti so se do vodstva Maksa Kovačiča zvrstili različni zborovodje, o čemer viri navajajo različne informacije. Zamenjalo se je tudi nekaj predsednikov društva.¹¹⁷²

¹¹⁶⁷ Zvon 1890–1990, 1990, 6.: »28. novembra 1884 je prišel za učitelja v Šmartno 24-letni Ljubljčan Ivan Bartl. /.../ Zanesljivo pa je njegov prihod pripomogel, da so se začele priprave na ustanovitev pevskega društva. Po nekaterih podatkih naj bi le-to zaživelo že leta 1889, toda prva pravila nosijo datum 19. oktober 1890, zato so se člani pevskega društva »Zvon«, kakor se je imenovalo, odločili, da bo ta letnica mejnik in izhodišče za vse jubileje in proslave.«

¹¹⁶⁸ <http://www.obraziscaslovenije.si/Oseba/OsebaId/637> (Dostop: 11. 8. 2014)

¹¹⁶⁹ Zvon 1890–1990, 1990, 6.

¹¹⁷⁰ Prav tam, 10.

¹¹⁷¹ Prav tam, 10–11.

¹¹⁷² ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 3, Moški zbor »Zvon« v Šmartnem pri Litiji.: »Pravi zbor /.../ je začel ustanavljati takoj po svoji nastavitvi v Šmartnem l. 1884 učitelj in poznejši nadučitelj Bartl Ivan, ki je umrl l. 1900, - /.../ Pevski zbor so vodili v poznejših letih pevovodje: Lajovic Albin, Lajovic Emil, Peter Jereb, Lajovic Maks, Stoviček Svato, Švara Ernest, neki Mislej iz Ljubljane, Premelč Mirko, Pertot Milan, in Kovačič Maks. Do največjih uspehov je pripeljal zbor tov. Premelč Mirko, ki je nastopil tudi na tekmovanju v Ljubljani in bil prav pohvalno ocenjen. Pogosto je obiskoval zbor kraje v Zasavju do Krškega, prav posebno pa rudarske revirje, katerih pevska društva so obiske vračala. Med vojno pevski zbor ni nastopal. Sestal se je samo, kadar je zapel slovenske nagrobnice umrlemu pev. Kovačiču.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 4. knjiga, Zgodovina Pev. druš. Zvon v Šmartnem iz 29. 3. 1932.: »V letih 1902–1906 bil je pevovodja učitelj g. Rudolf Pleskovič /.../ V letu 1907 je bil pevovodja g. Ivan Nerad, sodnik v Litiji, v letu 1908 in 1909 Lajovic Albin /.../ v letu 1910 njegov brat Lajovic Emil iz Litije v letu 1912 in 1914 visokošolec Rajko Pirnat iz Ljubljane. Pomagal je tudi Peter Jereb pevovodja lipe iz Litije. Med vojno ni imelo društvo pevovodje. Pri raznih pevskih nastopih sta bila na čelu člana Srečko in Jože Rus, oba tukajšna rojaka in sodna oficijala v Litiji. V letu 1922 je poučeval petje učitelj Stoviček Svato pluk. Po njegovi premestitvi l. 1923 do 1926 je prevzel vodstvo pevovodje /.../ Premelč Mirko iz Ljubljane. Pod njegovim vodstvom se je proslavila v l. 1924 35 letnica društvenega obstoja. Od leta 1926

Ohranjenih je nekaj podatkov o pevovodjih, predsednikih, podpredsednikih, tajnikih in blagajnikih iz poročil o volitvah pevskega društva Zvon v Šmartnem (z izjemo 30. 5. 1931 so v razpredelnici datumi volitev, za katere je večinoma izrecno zapisano, da gre za občne zборе; na nekaterih poročilih o volitvah ni podatkov o zborovodjih). Glede na to, da gre pri tem za bolj sproten zapis, kot so pregledi zgodovine društva v arhivskem gradivu, ki so jih zapisovali več let pozneje, jih lahko smatramo za najbolj zanesljiv vir. Na tem mestu navajamo podatke, ki so se ohranili iz obdobja med obema vojnoma in kot ilustracijo za leto 1913¹¹⁷³:

do 1928 društvo vsled prevelikih stroškov ni imelo pevovodja /.../ Predsedniki društva: Knaflič Franc /.../ je bil prvi predsednik do l. 1908; Razboršek Ivan /.../ od leta 1908 do 1913; Tomazin Ferdo /.../ od l. 1913 do 1926; Adamčič Tinče /.../ od l. 1926–1927; Fincinger Ognjeslav v letu 1927 od leta 1927 do danes 1932 Tomazin Ferdo /.../. Tajniki: Debelak Mihael, Rus Srečko, Pavla Vozelj, Knaflič Pavel, Adamčič Janez, Grum Olga in od l. 1922–1932 Hauptman Ela. /.../ V letu 1928 je bil nameščen na tuk šoli kot nadučitelj Kovačič Maks ter pod njegovim vodstvom v letu 1929 je druš. priredilo pevski koncert /14. IV. 29/ V letu 1930 9. III. se je uprizorilo opereto Mežnarjeva Lizika«; Zvon 1890–1990, 1990, 10.: »V tem poglavju je predstavljeno delo »Zvona« od leta 1900 do 1926 /.../ V navedenem času se je pri »Zvonu« zvrstilo veliko zborovodij, iz arhiva pa ni mogoče ugotoviti, koliko časa so ga posamezniki vodili; naj jih le navedem: Ivan Pin, Rudo Pleskovič, Emil in Albin Lajovic, Rajko Pirnat, Srečko in Josip Rus, Peter Jereb, dr. Danilo Švara, dr. Oskar Mislej, Milan Pertot, Svato Stoviček in Mirko Premelč. Manj pogosto so se menjavali predsedniki. Ob ustanovitvi je to dolžnost prevzel Franc Knaflič, nato pa so se zvrstili še: Ivan Zore, Ivan Razboršek, Franc Hauptman, Nace Fincinger, Ferdo Tomažin in Jože Vozel, ki je predsedoval »Zvonu« kar 16 let (1925–1941).«; Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, Predmet: Ljudska šola v Šmartnem pri Litiji, - gradivo za šolski muzej v Ljubljani.: »Od leta 1926 do danes slušbuje na šoli kot upravitelj Maks Kovačič.«

¹¹⁷³ za 9. 2. 1913 (ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 4, Tajniška knjiga p. d. »Zvon« Šmartno p. Litiji.); za 25. 3. 1920 (ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 4, Zapisnik občnega zbora 25. 3. 1920.); za 25. 3. 1924 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo Kr. okr. glavarstvu Litija iz 20. 4. 1924.); za 25. 3. 1926 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo sreskemu poglavarju v Litiji iz 12. 4. 1926.); za 28. 3. 1927 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo sreskemu poglavarju v Litiji iz 15. 4. 1927.); za 24. 3. 1928 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo sreskemu poglavarju v Litiji iz 8. 4. 1928.); za 20. 4. 1929 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo upravi zborov v Ljubljani iz 26. 6. 1929.); za 22. 3. 1930 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 3. knjiga, Pismo sreskemu načelstvu v Litiji iz 5. 5. 1930.); za 30. 5. 1931 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 3. knjiga, Pismo sreskemu načelniku v Litiji iz 30. 5. 1931.); za 9. 4. 1932 (ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 4. knjiga, Pismo sreskemu načelstvu v Litiji iz 20. 4. 1932.); ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 4, Tajniška knjiga p. d. »Zvon« Šmartno p. Litiji: »Sestanek g. pevcev in pevk kakor tudi odbora dne 16./V. 23 ob ½ 9 uri zvečer pri g. Vozlu. /.../ Ker je g. pevovodja Stoviček izstopil kot pevovodja, tedaj g. predsednik dovoli da pevci in pevke sami izvolijo ali so še za g. Stovička da se ga še enkrat vpraša ako prevzame nazaj ali hočejo novega g. pevovodja, ki ga je že vprašal g. Tine Mandelj in ta je g. Premrlič iz Ljubljane ki je pevovodja pri večih društvah v Ljubljani in svi soglasno glasujejo za g. Premrliča ki pride že 21/V. da se dogovorimo.«; Leta 1934 naj bi Zvon vodila zborovodja Maks Kovačič in predsednik Ferdinand Tomažin. Mladinski pevski zbor pod vodstvom Maksa Kovačiča naj bi nastopil istega leta v sokolski dvorani. (Zvon 1890–1990, 1990, 18–19.); »ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, »Pevsko društvo Zvon v Šmartnem, 1934«.« navaja, da so bili 6. 5. 1934 predsednik Ferdinand Tomažin, zborovodja Maks Kovačič, tajnik Mirko Pestotnik in blagajnik Mirko Novak (iz zapisa ni jasno razvidno, ali gre za volitve ali ne); Zvon 1890–1990, 1990, 17.: »Predsednik Jože Vozel in zborovodja Maks Kovačič sta leta 1940 vzorno organizirala zlati jubilej zbora, ki je takrat štel nad 50 pevk in pevcev.«

	zborovodja	predsednik	podpredsednik	tajnik	blagajnik
9. 2. 1913	/	Tomažin	Zore	Debelak	Fincinger
25. 3. 1920	/	Ferdinand Tomažin	Mihael Debelak	Janko Adamčič	Franc Hauptman
25. 3. 1924	Mirko Premelč	Ferdinand Tomažin	Franc Hauptman	Ela Hauptman	I. Leskovec
25. 3. 1926	/	Martin Adamčič	Franc Hauptman	Olga Grum	Ivan Leskovec
28. 3. 1927	/	Ignac Fincinger	Anton Črnigoj	Ela Hauptman	Ivan Leskovec
24. 3. 1928	Maks Kovačič	Ferdinand Tomažin	Franc Hauptman	Ela Hauptman	Ivan Leskovec
20. 4. 1929	Maks Kovačič	Ferdinand Tomažin	Franc Hauptman	Ela Hauptman	Ivan Leskovec
22. 3. 1930	Maks Kovačič	Ferdinand Tomažin	Franc Hauptman	Ela Hauptman	Ivan Leskovec
30. 5. 1931 ¹¹⁷⁴	Maks Kovačič	Ferdinand Tomažin	Franc Hauptman	Ela Hauptman	Anica Leskovec
9. 4. 1932	Maks Kovačič	Ferdinand Tomažin	Franc Hauptman	Ela Hauptman	Mirko Novak

Praznovanja petindvajsetletnice in tridesetletnice društva zaradi prve svetovne vojne in težav z zborovodjem ni bilo, je pa Zvon toliko mogočneje proslavil svojo petintridesetletnico, ko ga je vodil Mirko Premelč. Slovesnosti so potekale dva dni. Začele so se s petjem žalostink ob grobu ustanovitelja Ivana Bartla in svečano sejo odbora. Nadaljevale so se naslednji dan, 13. julija 1924¹¹⁷⁵, z množičnim pevskim nastopom na prostem na Slatni. Ob zvokih godbe iz Ljubljane se je od železniške postaje v Litiji pomikal proti Šmartnem in Slatni sprevod nad 300 pevk in pevcev iz Ljubljane, Zagreba, Kranja, Kamnika, Zagorja, Trbovelj, Litije in domačega kraja. Eden izmed slovenskih časopisov je ob tem jubileju v svojem poročilu o proslavi zapisal, da je praznoval petintridesetletnico uspešnega dela podeželski pevski prvak.¹¹⁷⁶

Uspehom so sledila tudi razočaranja. Po veličastni proslavi leta 1924 je predsedniško mesto odložil eden najuspešnejših predsednikov Ferdinand Tomažin. V svoji izjavi 18. 7. 1925 je med drugim zapisal, da se je odločil, »da ne mara nobenemu društvu več odgovoren stati, zato odlaga vsa predsedniška mesta v društvih in da to drži kakor pribito.«¹¹⁷⁷ Društvo mu je 29. 7. 1925 odgovorilo in v daljšem pismu navedlo svoje globoko obžalovanje zaradi te njegove odločitve. Obenem so izrazili upanje, da

¹¹⁷⁴ Datum pisma, ker datum občnega zbora manjka.

¹¹⁷⁵ Nekatero obletnice so bile vezane na leto 1889.; Zvon 1890–1990, 1990, 11.: »Dvajsetletnico svojega obstoja je praznoval, kakor je zapisano v arhivu, šele leta 1911 – z dveletno zamudo. Ob tem jubileju je odbor izhajal iz podatkov, da je prišlo do ustanovitve »Zvona« že leta 1889; nato je še en jubilej praznoval z izhodiščem te letnice, vsa nadaljnja praznovanja pa so vezana na letnico 1890, odkar obstajajo tudi pravila.«

¹¹⁷⁶ Zvon 1890–1990, 1990, 12.; Župnijska kronika, leto 1924.: »30. 7. 35 letnica pev. dr. »Zvon«, udeležila se je tudi Glas. Matica.«

¹¹⁷⁷ Zvon 1890–1990, 1990, 13.; glej tudi »ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 27, Pismo iz 18. 7. 1925.«

bodo morda kmalu nastopili časi, ko bodo z njim lahko ponovno sodelovali.¹¹⁷⁸ Kot je razvidno iz zgoraj navedenih volitev na občnih zborih, se je Ferdinand Tomažin po dva do tri letnem premoru leta 1928 vrnil na predsedniško mesto.

Mirko Premelč je leta 1926 po skoraj treh letih vodenja odstopil.¹¹⁷⁹ V letu 1927 Zvon ni imel nastopov. Med 29. januarjem in 23. februarjem so bile tri vaje pod vodstvom Jereba iz Litije, med 9. julijem in 26. novembrom pa je bilo osemnajst pevskih vaj pod vodstvom Misleja iz Ljubljane. Svojega zborovodje Zvon očitno v tem letu ni imel.¹¹⁸⁰ Maks Kovačič je verjetno postal zborovodja septembra 1928.¹¹⁸¹ Glede na poročila iz občnih zborov je vodil zbor še vsaj do leta 1932, kot zborovodja se pa omenja tudi pri praznovanju 50-letnice leta 1940.¹¹⁸² Zborovodja Maks Kovačič je kmalu po prihodu v Šmartno ustanovil na šoli mladinski zbor, ki je leta 1935 nastopil z velikim uspehom v ljubljanski unionski dvorani, kjer se je na Dnevu mladinske glasbe predstavilo 20 zborov.¹¹⁸³ V krizo je večkrat zašlo tudi pevsko društvo Lipa v Litiji. Leta 1929 mu je na pomoč priskočil Zvon, saj je organiziral koncert v Sokolskem domu v Litiji. Poleg težav z zborovodji so Zvon pestile tudi finančne stiske. Kadar je prišlo do

¹¹⁷⁸ Zvon 1890–1990, 1990, 13.; glej tudi »ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 27, Pismo iz 29. 7. 1925.«

¹¹⁷⁹ ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo Mirku Premelču iz 19. 3. 1926.; Zvon 1890–1990, 1990, 47.: »Leta 1925, ko je »Zvon« praznoval 35-letnico, je imel 88 članov /.../ Leto dni pozneje pride do hude krize. Pevovodja Mirko Premelč je po treh letih uspešnega dela z »Zvonom« odstopil zaradi obrekovanja. Število delujočih članov se je znižalo na 25 in v naslednji sezoni ni bilo nobenega nastopa. Člani so se zbrali le na Martinovo, Miklavžev in Silvestrov večer ter če je bilo treba – na pogrebih.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 30, Potrdilo iz časa po drugi svetovni vojni.: »Odbor pevskega društva Zvon v Šmartnem pri Litiji potrjuje, da je bil tov. Premelč Mirko pevovodja moškega in mešanega pevskega zbora od l. 1924 do 1927. V teh letih je naštudiral z zborom vsako leto po en koncert, ki je bil v Šmartnem. Zbor je gostoval v teh letih tudi v večjih krajih Zasavja, posebno v Trbovljah, Zagorju in Litiji. Da je bil tov. Premelč Mirko res sposoben pevovodja, je dokaz, da je zbor prejel pod njegovim vodstvom pri tekmovanju zborov v Ljubljani I. nagrado. V zgoraj navedenih letih je režiral tudi igre in operete. Radi izrednih zaslug ga je sedanji odbor Zvona imenoval leta 1952 za častnega člana in mu pri koncertu dne 20. aprila 1952 podelul diplomu.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo Mirku Premelču iz 23. 4. 1926.: »Podpisano društvo je dobilo od tuk. predavat. politične šole g. Prešerna dopis, da ste eventuelno pripravljene vodstvo našega društva zopet prevzeti. Takoj se je sklicala seja 22. IV na kateri se je obravnavala ta zadeva in se je sklenilo, da se Vas ponovno naproša za nadaljno vodstvo in podučevanje »Zvona«.«; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo o delovanju v pevskem letu 1926/27 iz 20. 3. 1927.: »Z dne 16. oktobrom 26 je ponovno začel poučevati gosp. pevovodja M. Premelč. Ponovilo se je par starih pesmic, ter priredilo drugi dan vinsko trgatve še s dokaj dobrim uspehom. Nato smo imeli po starem »Šmarskem« običaju dne 14. nov. 26 »Martinov večer« /.../ Ker ni pevovodje, društvo od tega časa ne deluje. V celoti je bilo le 9 pevskih vaj, katere je obiskovalo poprečno 11 pevk in 14 pevcev. Med letom so pristopile k vajam 3 pevke in dva pevca, izstopilo, odnosno vaj ni obiskovalo 5 pevk in 6 pevcev. Društvo ima sedaj delavnih članov šestnajst in štirinajst članic.«

¹¹⁸⁰ ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo P. n. Župi Juznoslov. pev. saveza v Ljubljani iz 8. 12. 1927.

¹¹⁸¹ ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo upravi zborov v Ljubljani iz 26. 6. 1929.: »V letu 1928 mes. septembra je prevzel gori omenjeni g. nadučitelj posle pevovodstva, ter je kljub večinoma mladim in novim zborom v mes. aprilu priredil pevski koncert.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 27, Obvestilo iz 31. 5. 1927.: »Pevci! Pevke! V sredo 1. junija se nam predstavi naš novi pevovodja. Pridite torej vsi točno ob ½ 8. uri v telovadnico, da se med seboj spoznamo in potrebno dogovorimo, to pa zato, ker ta večer odide g. pevovodja že z večernim vlakom nazaj v Ljubljano.«; Zvon, 1890–1990, 1990, 13.: »Leta 1926 je učiteljska pot zanesla v Šmartno Maksa Kovačiča, ki je prevzel še isto leto upraviteljske posle in vodstvo »Zvona«. Bil je navdušen zborovodja in ljudski skladatelj, zato so ga člani društva hitro vzljubili. Pod njegovo taktirko je zbor prepeval 15 let, organiziral dva jubileja, nato pa je vmes posegla druga svetovna vojna.«

¹¹⁸² Zvon 1890–1990, 1990, 17.

¹¹⁸³ Prav tam, 16.

pomanjkanja denarja, je društvo organiziralo velike zabave na prostem – veselice s srečelovom.¹¹⁸⁴

Delo društva v dvajsetih letih bomo poskušali prikazati na podlagi poročil o delovanju društva iz 28. 3. 1920, 1. 3. 1925 in 20. 3. 1927 ter tajniške knjige, ki nam posreduje nekaj podatkov o delovanju društva v letu 1923¹¹⁸⁵. Večkrat se omenjajo Martinov, Silvestrov in Miklavžev večer. Martinov večer se omenja v poročilu iz 1. 3. 1925 in 20. 3. 1927 ter v tajniški knjigi.¹¹⁸⁶ Silvestrov večer se omenja v poročilih iz 1. 3. 1925 in 20. 3. 1927.¹¹⁸⁷ Miklavžev večer omenjata poročilo iz 20. 3. 1927 in 28. 3. 1920.¹¹⁸⁸ Dogodki, ki bi jih lahko poleg praznovanja 35-letnice pevskega društva Zvon¹¹⁸⁹ še izpostavili so npr. uprizoritev igre Rodoljub iz Amerike 25. 2. 1925¹¹⁹⁰, sodelovanje pri Sokolski akademiji v Šmartnem 1. 12. 1924¹¹⁹¹, prireditev odhodnice družini Debelak 24. 2. 1927¹¹⁹² in petje ob priliki tombole za zvonove v Šmartnem na trgu 12. 9. 1923¹¹⁹³. Poročilo iz 1. 3. 1925 omenja udeležbo na 40-letnici Ljubljanskega Slavca in 15-letnici glasbenega društva v Zagorju.¹¹⁹⁴ Tajniška knjiga in poročilo iz 1. 3. 1925 omenjata tudi udeležbo pri pogrebih.¹¹⁹⁵ Zvon je sodeloval na raznih slovesnostih ali obletnicah drugih zborov in društev na dva načina: korporativno (vsi člani društva z zastavo) in z deputacijo (samo delegacija posameznikov brez zastave – prapora).¹¹⁹⁶

6. julija 1930 je bila velika slavnostna proslava 40-letnice obstoja društva. Na predvečer so pevci zapeli podoknico g. »kumici« in pokrovitelju, v nedeljo dopoldan pa

¹¹⁸⁴ Prav tam, 47.

¹¹⁸⁵ Letnica »1923« je navedena le pri enem dogodku. Ni jasno, ali se leto 1923 nanaša na vse dogodke.

¹¹⁸⁶ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 4, Tajniška knjiga p. d. »Zvon« Šmartno p. Litiji.: »10. XI veselica Martinov večer«; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.: »16. XI. praznovanje Martinovega večera kot običajno domača veselica in igra enodejanka«; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo o delovanju v pevskem letu 1926/27 iz 20. 3. 1927.: »/.../ smo imeli po starem »Šmarskem« običaju dne 14. nov. 26. »Martinov večer««

¹¹⁸⁷ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.: »31. XII. prireditev Silvestrovega večera.«; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo o delovanju v pevskem letu 1926/27 iz 20. 3. 1927.: »Društvo je priredilo tudi Miklavžev in Silvestrov večer.«

¹¹⁸⁸ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo o delovanju v pevskem letu 1926/27 iz 20. 3. 1927.: »Društvo je priredilo tudi Miklavžev in Silvestrov večer.«; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo tajnice iz 28. 3. 1920.: »Na predvečer Vidovega dne je društvo zapelo na vasi več narodnih pesem in drugi dan se je udeležilo svete maše korporativno z zastavo svete maše v Litiji po sveti maši seje po deputaci poklonilo Ok. Glavarju Drugih veselic društvo ni priredilo ker kakor je znano vsem članom da nima društvo nikakega pevovodja pač paje priredilo običajni Miklavžev večer.«; Zvon 1890–1990, 1990, 47.: »V zapisu iz leta 1920 najdemo popis instrumentov tamburaškega orkestra (berda, brači, bugarija ...) in seznam novih članov: Mandelj, Janša, Ilovar, Škoda, Bizjak, Mah Alojz in Tinko, Potisek, Jeriha ... Istega leta zasledimo še podatek, da je »Zvon« brez zborovodje, zato prireja le Miklavžev večer. Takrat mu je predsedoval Rus.«

¹¹⁸⁹ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.

¹¹⁹⁰ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.; V tem viru sicer ni navedena letnica tega dogodka (naveden je samo datum), ampak se poročilo nanaša na leti 1924 in 1925 (pred 1. 3. 1925), ta dogodek pa je omenjen bolj proti koncu besedila.

¹¹⁹¹ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.

¹¹⁹² ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo o delovanju v pevskem letu 1926/27 iz 20. 3. 1927.

¹¹⁹³ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 4, Tajniška knjiga p. d. »Zvon« Šmartno p. Litiji.

¹¹⁹⁴ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.

¹¹⁹⁵ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo iz 1. 3. 1925.; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 4, Tajniška knjiga p. d. »Zvon« Šmartno p. Litiji.

¹¹⁹⁶ Zvon 1890–1990, 1990, 47.

je sledila sv. maša, ki se je udeležilo vse članstvo s praporom na čelu. Pri maši je prepeval Zvon. Po maši je bil sprevod na pokopališče, kjer so pevci z žalostinkami počastili ustanovitelja in zborovodjo Ivana Bartla, članice so pa na grob položile cvetje. Predsednik je imel ob grobu žalni govor. Pri popoldanskem vlaku je bil sprejem gostov na litijski železniški postaji, od koder je bil sprevod skozi Litijo v Šmartno s trboveljsko godbo na čelu. Šmartno je bilo praznično okrašeno z zastavami in cvetjem. Sprevod je potekal po Šmartnem in nato nazaj na slavnostni prostor, na vrt gasilskega doma. Za ta dan je železnica odobrila »polovično vožnjo«, kar je pripomoglo k višji udeležbi. Pri praznovanju 40-letnice so bili govorniki npr. predsednik Tomažin, ki je po ureditvi razmer ponovno prevzel predsedniško mesto, pokrovitelj sreski načelnik Podboj, župan Drčar, predsednik Hubadove župe in dekan Gornik. Po pozdravnih govorih so sledili pevski nastopi. Poleg Zvona je pelo še osem zborov in manjših vokalnih skupin. Kot solist je nastopil tudi slavni slovenski tenorist Julij Betetto.¹¹⁹⁷

Leta 1930 so spomladi pred jubilejnim praznovanjem člani Zvona uprizorili spevoigro »Mežnarjeva Lizika«¹¹⁹⁸. Največje zasluge pri uprizoritvi naj bi imela zborovodja Kovačič in režiser Fincinger. Igrali naj bi npr. Hauptman, Podlogarjeva, Mandelj, Remec, Breznikar ...¹¹⁹⁹ Tajniško poročilo za leto 1930/31 navaja, da se je društvo udeležilo sprejema Živkovića na kolodvoru z zastavo in po deputaciji, da se je 35-letnice Zvona v Trbovljah v novembru udeležil cel moški zbor ter sodeloval s parimi pesmimi ter da je bila 5. decembra običajna prireditev Miklavževega večera. Isto poročilo navaja, da se je junija društvo udeležilo sprejema dekana Antona Gornika.¹²⁰⁰ V letu 1931 in 1932 je društvo uprizorilo opereto Kakor stari tako mladi.¹²⁰¹ Leta 1931 je bilo na župnem koncertu v Ljubljani s Savezno diplomom odlikovanih osem zaslužnih članov Pevskega društva Zvon. 6. septembra 1931 se je društvo udeležilo odkritja spomenika kralju Petru I. v Ljubljani ter poklonilo venec.¹²⁰² V pevskem društvu je delovala tudi dramska sekcija. Pevci in igralci so naštudirali več operet in jih z velikim uspehom igrali doma in na gostovanjih. Leta 1936 so npr. v sodelovanju s Sokolom izvedli spevoigro Rodoljub iz Amerike (režiser je bil Flisek, zborovodja pa Kovačič).¹²⁰³ Leta 1937 je Zvon priredil v šmarski sokolski telovadnici koncert, kjer sta pela mešani in moški zbor. Na tem koncertu se je predstavilo kar pet solistov: M. Premelč, A. Remec, C. Hauptman, Novakova in Hauptmanova.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁷ Prav tam, 14–15.

¹¹⁹⁸ »ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo načelnice na občnem zboru iz 22. 3. 1930.« navaja, da se je opereta Mežnarjeva Lizika predvajala 9. in 16. marca (»9. in 16. t. m.«).

¹¹⁹⁹ Zvon 1890–1990, 1990, 15–16.

¹²⁰⁰ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo tajnice o društv. delovanju Pev. društva Zvon v Šmartnem iz 23. 3. 1931.

¹²⁰¹ ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 3. knjiga (zadnja stran) in 4. knjiga (prva stran), Pismo Humbadovi župi JPS v Ljubljani iz 17. 3. 1932.: »V letu 1931 in 1932 je društvo uprizorilo opereto kakor stari tako mladi dne 28. II. t. I. in 6. III. je društvo z isto gostovalo na Sokol. odru v Zagorju in 19. III. ponavljalo zopet v Šmartnem.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 4. knjiga, Zgodovina Pev. druš. Zvon v Šmartnem iz 29. 3. 1932.: »V letu 1932 28. II. je uprizorilo opereto kakor stari tako mladi – isto – ponovilo v Zagorju.«

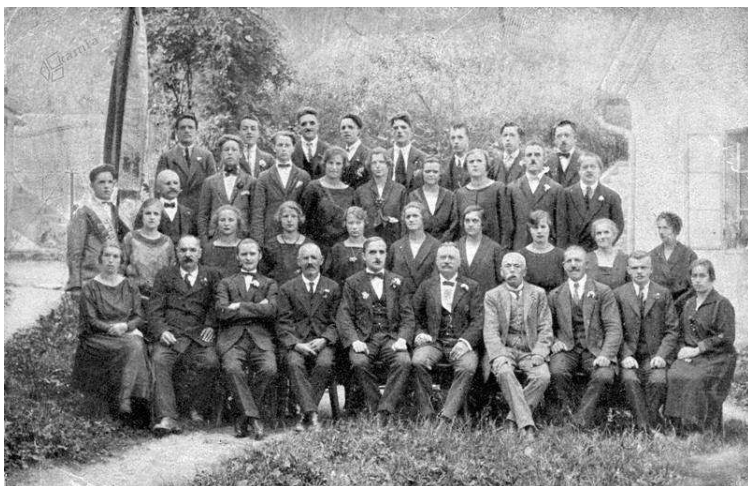
¹²⁰² ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 4. knjiga, Zgodovina Pev. druš. Zvon v Šmartnem iz 29. 3. 1932.

¹²⁰³ Zvon 1890–1990, 1990, 47.

¹²⁰⁴ Prav tam, 16–17.

Leta 1940 je bil organiziran zlati jubilej zboru, ki je takrat štel nad 50 pevk in pevcev. Proslava ob zlatem jubileju je bila veličastna in podobna tisti pred desetimi leti. Spet je bilo na predvečer (8. julija) petje »kumici« in pokroviteljici, naslednje dopoldne maša za vse pokojne člane in počastitev Bartla ob njegovem grobu, popoldne pa sprejem gostov in po sprevedu iz Litije v Šmartno velika ljudska slavnost na prostem. Po pozdravnih govorih, pozdravih in čestitkah se je najprej oglasilo društvo Zvon, nato pa se je zvrstilo še več drugih društev.¹²⁰⁵

Med drugo svetovno vojno Zvon ni prepeval, razen leta 1943 ob smrti zborovodje Maksa Kovačiča, ko se je od njega poslovil s pesmijo.¹²⁰⁶

Slika 6: Šmarsko pevsko društvo Zvon leta 1925¹²⁰⁷

12. 2. ČLANSTVO

V pevskem zboru so prevladovali moški. Vaje so potekale ločeno za moški, ženski in mešani zbor, ki so lahko potekale ob različnih dnevih. Kot primer naj navedemo, da so se v sezoni 1928/29 vaje začele z 10. oktobrom 1928 in potekale do maja, nato pa do občnega zbora marca 1930 ni bilo vaj. Sezona je potekala v znamenju priprav na koncert 14. 4. 1929.¹²⁰⁸ V tej sezoni sta imela moški in mešani zbor okrog petnajst vaj, ženski zbor pa le dve (v juniju in juliju 1925 je bilo skupaj 8 pevskih vaj, v

¹²⁰⁵ Zvon 1890–1990, 1990, 17.; Župnijska kronika, leto 1930.: »6. 7. Zvon obhaja 40 letnico s sv. mašo ob 10h, kjer so zvonaši peli. Pop. zborovanje, koncert in veselica. Vsled sedanjega zadržanja se je zborovanja udeležil tudi g. dekan Gornik.«

¹²⁰⁶ Zvon 1890–1990, 1990, 47.

¹²⁰⁷ <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=7&id=12844> (Dostop: 9. 9. 2015)

¹²⁰⁸ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Statistika pevsk. društva »Zvon« Šmartno pri Litiji.; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo upravi zborov v Ljubljani iz 26. 6. 1929.: »V letu 1928 mes. septembra je prevzel gori omenjeni g. nadučitelj posle pevovodstva, ter je kljub večinoma mladim in novim zborom v mes. aprilu priredil pevski koncert. Koncerta se je poleg domačinov iz bližnje okolice Zagorje, celokupni moški zbor trboveljskega Zvona udeležilo tudi nekaj Ljubljčanov. Naša sokolska telovadnica je bila kar naenkrat premajhna da bi vse sprejela. Spored je obsegal več moških in ženskih zborov.«; Župnijska kronika, leto 1929.: »15. 4. Koncert pevškega društva »Zvon««.

avgustu in septembru 1925 pa skupaj 9 pevskih vaj; pri tem ni jasno navedene delitve števila vaj po spolih).¹²⁰⁹

Ženski zbor je v času med obema vojnama na sploh imel precej težav s številom ženskih obiskovalk. Za leto 1933, 1935 in 1936 je npr. zabeleženo, da zaradi pomanjkanja pevk ni bilo vaj ženskega pevskega zbora. Vaje za ženski zbor so odpadle tudi leta 1938 in 1939, a ni izrecno navedeno, iz katerega razloga.¹²¹⁰ Na voljo je nekaj razdrobljenih podatkov o številu obiskovalcev in obiskovalk posameznega zbora po spolu:

23. marec 1931	26 pevcev, 16 pevk ¹²¹¹
julij 1931	26 pevcev, 17 pevk ¹²¹²
februar 1932	31 pevcev, 21 pevk ¹²¹³
1935/36	30 pevcev (trije odšli tekom leta), 18 pevk ¹²¹⁴

Ohranjenih je nekaj podatkov o številu posameznih glasov v zboru. Marca 1925 je imel zbor 7 tenorjev, 11 basov, 9 sopranov in 9 altov (skupaj 36). V tem mesecu je imel zbor 6 pevskih vaj.¹²¹⁵ 28. 1. 1929 naj bi bilo v zboru 8 tenorjev, 12 basov, 6 altov in 8 sopranov. Od začetka pevskih vaj 10. oktobra do tega datuma je bilo 11 vaj moškega zbora in 9 vaj mešanega zbora.¹²¹⁶ Ob priliki koncerta 6. 5. 1934 je imel mešani zbor 5

¹²⁰⁹ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Statistika pevsk. društva »Zvon« Šmartno pri Litiji.; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo pripravljalnemu odboru ljubljanske župe pevskega Saveza v Ljubljani iz 1. 8. 1925.: »Poročamo gorenjemu naslovu da je bilo v mes, juliji i avgustu t. j. od od 4. 6.–1. 8. pevskih vaj 8.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo pripravljalnemu odboru ljubljanske župe pevskega Saveza v Ljubljani iz 1. 10. 1925.: »Poročamo gornjemu naslovu da je bilo v mesecu avgustu i septembru... 9 pev. vaj.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo Župi JPS v Ljubljani iz 26. 6. 1929.: »Dalje poročamo da se je že po večih letih dne 14. 4. t. l. priredil društveni koncert pod vodstvom g. pevovod. nadučitelja Kovačiča v Šmartnem. Koncert /.../ je prav povoljno uspel če tudi so bolj sami pevci i pevci novinci. V splošnem je bil tudi obisk zadovoljiv. /.../ Delujočih članov je 21 pevcev in 15 pevk. Od meseca septembra 1928–13. 4. 29 je bilo vseh skupaj 42 pev. vaj. Udeležvalo se jih je približno 18–20 pevcev in 12 pevk. /.../ Od meseca maja dalje nimamo pevskih vaj vsled zadržanih pevcev in se bodo nadaljevale v mes avgustu.«

¹²¹⁰ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Statistika pevsk. društva »Zvon« Šmartno pri Litiji.

¹²¹¹ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo načelnice na občnem zboru iz 23. 3. 1931.: »Sicer ni bilo v tekočem letu dokaj društvenih izprememb, število članov in članic se je pomnožilo za 3 člane, tako je rednih obiskovalcev vaj, moških 26, ženskega zbora 16.«; Za primerjavo navajamo podatke iz »ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo načelnice na občnem zboru iz 22. 3. 1930.« (tu se ne navajajo obiskovalci vaj, ampak člani, kar ni nujno isto): »V tekočem pevskem letu je pristopilo k društvu 4 člani, izstopilo 5, skupno jih je bilo 27. Članic je enako s prejšnjim letom, torej skupno 15.«

¹²¹² ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Statistika pevsk. društva »Zvon« Šmartno pri Litiji.

¹²¹³ Prav tam.

¹²¹⁴ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Seznam pevcev pevskega društva »Zvon« Šmartno pri Litiji v poslovnem letu 1935/1936.; ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Seznam pevk pevskega društva »Zvon« Šmartno pri Litiji v poslovnem letu 1935/1936.; »ZAL, LIT 38, škatla 2, mapa 18, Obvestilo o udeležbi Pevskega društva Zvon na sprejemu nadškofa pred cerkvijo v soboto, 16. 11. 1935. ob 3. uri popoldan iz 15. 11. 1935.« navaja 27 pevcev in 11 pevk.

¹²¹⁵ ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 1. knjiga, Pismo Zvezi slov. pevskih zborov v Ljubljani iz 30. 3. 1925 (Št. 4).

¹²¹⁶ ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo ljubljanski župi JPZ v Ljubljani iz 28. 1. 1929.: »Število članov je sledeče: 8 tenorjev, 12 basov, 6 altov in 8 sopranov. Začetek pev. vaj od 10. 10. 28 je bilo 19, in sicer 11 moski zbor in 9 meš. zbor.«; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 2. knjiga, Pismo župi JPS v Ljubljani iz 26. 6. 1929.: »Delujočih članov je 21 pevcev in 15 pevk. Od meseca septembra 1928–13. 4. 29 je bilo vseh skupaj 42 pev. vaj. Udeležvalo se jih je približno 18–20 pevcev in 12 pevk.«

sopranov, 6 altov, 6 tenorjev in 8 basov, moški zbor pa 4 prve tenorje, 6 drugih tenorjev, 8 prvih basov in 7 drugih basov.¹²¹⁷ Na vajah med 4. 1. 1940 in 9. 6. 1940 je bilo 14 sopranistk in 10 altistk (skupaj 24 pevk), leta 1937 pa 11 sopranistk in 7 altistk (skupaj: 18 pevk).¹²¹⁸

Ohranjenih je tudi nekaj podatkov o številu članov društva po vrsti članstva. Leta 1918 je društvo štelo npr. 15 aktivnih¹²¹⁹ članov, 40 podpornih in 5 častnih. Leta 1925 je bilo v društvo včlanjenih 88 članov (38 delujočih, 43 podpornih in 7 častnih). Družina Vozel naj bi dala zboru 8 pevcev.¹²²⁰ V sezoni 1930/31 naj bi društvo štelo 43 delujočih članov (26 članov in 17 članic), 31 podpornih članov, 7 častnih in 2 ustanovna člana.¹²²¹

¹²¹⁷ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Moški zbor ob priliki koncerta dne 6. maja 1934; Mešani zbor ob priliki koncerta 6. 5. 1934.

¹²¹⁸ ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 9, Statistika pevsk. društva »Zvon« Šmartno pri Litiji.

¹²¹⁹ V »ZAL, LIT 38, škatla 1, mapa 5, Poročilo tajnice iz 4. 8. 1918.«: »delujočih«

¹²²⁰ Zvon 1890–1990, 1990, 47.

¹²²¹ Zvon 1890–1990, 1990, 14.; ZAL, LIT 38, škatla 3, mapa 28, 4. knjiga, Zgodovina Pev. druš. Zvon v Šmartnem iz 29. 3. 1932.: »Društvo šteje 30 delujočih 31 podpornih 7 častnih in 4 ustanovni člani. Zvon ima tudi društveno zastavo.«

13. POVZETEK

Občina Šmartno pri Litiji je obstajala kot samostojna občina že pred prvo svetovno vojno in takšen položaj ohranila skozi celotno obdobje med obema vojnama. Samostojnost je ohranila tudi po letu 1933, ko je bil sprejet Zakon o občinah in se je število občin v Dravski banovini zmanjšalo s 1072 (v letu 1931) na 362 (v letu 1933). Šmarski občini sta se takrat pridružili katastrska občina Ježen vrh iz občine Gradišče in katastrska občina Jablanica iz občine Litija. Jablaniška dolina je bila leta 1937 ponovno priključena Občini Litija. V letu 1921 je bilo v občini Šmartno pri Litiji 2259 prebivalcev, v letu 1931 pa 2487. Isti podatek o številu prebivalcev za leto 1931 je zapisan tudi v Splošnem pregledu Dravske banovine, ki navaja tudi, da površina občine Šmartno pri Litiji meri 4493 ha 81 a 72 m². Krajevni leksikon Dravske banovine iz leta 1937 navaja, da ima občina 3311 prebivalcev in da meri površina občine 5836 ha. Leta 1931 je Šmartno pri Litiji kot sedež občine imelo 456 prebivalcev, takrat ločeno Ustje pa 247.

Pri volitvah na državni ravni se je v šmarski občini v dvajsetih letih pokazala velika prevlada SLS, ki je v šmarski občini dobila leta 1920 56,4 %, pozneje pa več kot 70 % (leta 1923 skoraj 80 %). V tistem času je SLS prevladovala tudi na lokalnih volitvah. V tridesetih letih zaradi uvedbe diktature volitev v takšni obliki, kot se omenjajo v dvajsetih letih, ni bilo več. Do leta 1927 je bil šmarski župan Leopold Hostnik, leta 1927 Ernest Drčar, leta 1931 Ferdinand Tomažin, leta 1933 Josip Strman in leta 1936 Ignac Rus. Najpomembnejši projekti občine med obema vojnama so bili: elektrifikacija, gradnja, vzdrževanje in kategorizacija cest, popravila ubožne hiše in popravila vodovoda. Elektrifikacija šmarske občine je potekala v dveh fazah: prva je potekala takoj po prvi svetovni vojni z Izgorškovo elektriko, druga pa tik pred drugo svetovno vojno z napeljavo »banovinske elektrike«. Ena izmed prioritete šmarske občine skozi večji del obdobja med obema vojnama je bila gradnja ceste Vintarjevec–Debeče in gradnja ceste čez Bukovje proti Primskovemu. Občina je skrbela za popravila cest (zlasti v letih 1937 in 1938) in kategorizacijo cest (zlasti v letih 1933 in 1934). Občina je skrbela tudi za občinsko hišo na Ustju, v kateri so stanovali reveži, iz zapisnikov sej občinskega odbora pa lahko sklepamo, da so v dvajsetih letih na njej potekala popravila. Popravilo vodovoda se v virih omenja v prvi polovici tridesetih let. Občina se je ukvarjala tudi z nekaterimi drugimi projekti (npr. regulacija Kostrevniškega potoka leta 1938, urejanje pokopališča za poginule živali v Cerkovniku itd.). V tridesetih letih se je šmarska občina znašla v precejšnjih finančnih težavah. V zapisnikih sej se v številnih primerih omenja varčevanje, razmišljali so pa tudi o začasni ukinitvi šole v Veliki Kostrevnici, kar se na koncu ni uresničilo.

V državnih službah so bili zaposleni le redki Šmarčani. Nekateri so bili v službi pri železnici, pošti, tovarni usnja in lesnem podjetju, Predilnici Litija, v rudniku svinca Sitarjevec in njegovi topilnici v Litiji ter pri trgovcih, gostilničarjih in obrtnikih. Pretežni del prebivalcev se je preživljal s poljedelstvom. V vsakdanjem življenju so imeli velik pomen vsakoletni prazniki (pust, velika noč, sv. rešnje telo, sv. Martin, Miklavž, božič in tepežni dan), sejmi in dogodki državnega pomena (npr. smrt kralja Aleksandra). Za ta čas je zabeleženih več naravnih nesreč kot so bolezni (npr. španska gripa), neurja (npr. junija 1932), mraz (npr. pozimi leta 1929) in potresi. Na splošno

premoženjsko stanje prebivalstva ni bilo ugodno, saj se o pomanjkanju poroča že v dvajsetih letih, še posebej pa v času gospodarske krize v tridesetih letih. V tem času je v Šmartnem in okolici delovalo več gostiln, trgovin, manjših obrtnih delavnic, dve hranilnici (katoliška in liberalna), usnjarna Knaflič ter Izgorškov mizarški obrat.

Šmarska župnija je po prvi svetovni vojni imela osem podružnic, po ustanovitvi župnije Litija 1936 pa pet. Zgodovino šmarske župnije med obema vojnama lahko razdelimo v dve obdobji: obdobje župnika Mateja Riharja (1918–1930) in obdobje župnika Antona Gornika (1930–1941). V tridesetih letih sta poleg prihoda novega župnika na spremembe v župniji vplivali tudi gospodarska kriza in uvedba diktature, nezanemarljiva je pa tudi menjava škofa Jegliča s škofom Rožmanom leta 1930. V prvih letih po prvi svetovni vojni je bila v cerkev napeljana električna, nadomeščali so zvonove, ki so bili odvzeti med vojno, potekala je pa tudi obnova župnijske cerkve ter nekaterih podružničnih cerkva. Za ta čas je bila pomembna 25-letnica posvetitve župnijske cerkve leta 1926. Nekaj del na župnijski in podružničnih cerkvah je bilo izvedenih tudi v tridesetih letih. Leti 1932 in 1933 sta bili v znamenju gradnje novega župnijskega gospodarskega poslopja, leta 1939 je pa potekalo popravilo orgel. V tem obdobju je bilo zelo pomembno praznovanje 800-letnice šmarske župnije leta 1935. Leto pozneje je bila ustanovljena župnija Litija, s čimer so se od šmarske župnije odcepile tri podružnice (Litija, Breg, Št. Jurij). V Šmartnem je delovala Marijina družba, ki jo je sestavljalo več podskupin, npr. dekliška Marijina družba, Marijina družba za žene, fantovska Marijina družba in Marijin vrtec za otroke.

V času med obema vojnama so v šmarski občini delovale tri osnovne šole: v Šmartnem pri Litiji, v Veliki Kostrevnici in v Javorju. V Šmartnem in v Javorju je šola obstajala že pred prvo svetovno vojno, v Veliki Kostrevnici je bila pa ustanovljena leta 1929. Osnovna šola v Šmartnem je bila pred prvo svetovno vojno štirirazrednica, leta 1919 je bila razširjena v petrazrednico, leta 1926 v šestrazrednico, leta 1941 pa v sedemrazrednico. Med leti 1904 in 1926 je deloval na šoli kot šolski upravitelj Mihael Debelak, po letu 1926 pa Maks Kovačič. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je imela šola osem oddelkov (šest razredov, ena vzporednica, oddelek za oddaljene), okrog 400 učencev, 4 učne sobe in 8 učiteljev. Osnovna šola v Veliki Kostrevnici je bila dvorazredna, število učencev pa se je v času med obema vojnama večino časa gibalo med 40 in 60. Obrtna nadaljevalna šola v Šmartnem pri Litiji je delovala med leti 1898 in 1941, a je bil znotraj tega obdobja pouk za nekaj let prekinjen. V dvajsetih letih so na tej šoli poučevali dva do trije učitelji, šola je imela pa dva razreda (nekaj časa tudi pripravljalni razred). Na območje šmarske občine je vplivala tudi meščanska šola, ki je delovala v Litiji med leti 1935 in 1941.

V obdobju med obema vojnama je v Šmartnem delovalo več društev: Prosvetno društvo (v okviru tega društva je deloval odsek Orli), Sokoli, gasilsko društvo in pevsko društvo Zvon. Sokol v Šmartnem je bil kot samostojno društvo ustanovljen leta 1934 in je izšel iz litijskega Sokola (ustanovljenim leta 1908). Ostala tri društva so bila ustanovljena že pred prvo svetovno vojno.

14. SUMMARY

The municipality of Šmartno pri Litiji already existed as an independent municipality before the first world war and retained this position through the all interwar period. The municipality also retained self-dependence after approval of a new Law of municipalities in 1933 when the number of municipalities was restricted from 1072 (in 1931) to 362 (in 1933). In this time the municipality of Šmartno pri Litiji obtained the cadastral municipality Ježen vrh from the municipality of Gradišče and the cadastral municipality Jablanica from the municipality of Litija. In 1937 Jablanica's valley was again associated to the municipality of Litija. In the municipality of Šmartno pri Litiji lived 2259 residents in 1921 and 2487 residents in 1931. The same information is noticed in *Splošni pregled Dravske banovine (The bird's eye of Drava Banovina)*, where is also noticed that the surface of municipality Šmartno pri Litiji is 4493 ha 81 a 72 m². In *Krajevni leksikon Dravske banovine (The local lexicon of Drava Banovina)*, published in 1937, it is noticed that the municipality had 3311 residents and the surface of the municipality was 5836 ha. In 1931 Šmartno pri Litiji, the centre of the municipality had 456 residents. Ustje, in this time an independent settlement, had 247 residents.

Elections at the state level in the twenties indicated overwhelming dominance of SLS party. When this party got 56, 4 % of votes in 1920 and later more than 70 % (in 1923 nearly 80 %). In this time SLS also dominated in local elections. The elections like in the twenties were not allowed anymore in the thirties because of dictatorship. Until 1927 the mayor of Šmartno was Leopold Hostnik, followed by Ernest Drčar in 1927, Ferdinand Tomažin in 1931, Josip Strman in 1933, and Ignacij Rus in 1936. The most important projects during the interwar period were electrification, building, keeping and categorization of roads, repairs of the house for poor men and repairs of the water supply. The electrification of municipality of Šmartno was performed in two phases: the first phase occurred immediately after the first world war with Izgoršek's electricity, while the second phase was performed just before the second world war by installation of »the banovina electricity«. One of priorities of Šmartno's municipality through the greater part of the interwar period was a building of the road Vintarjevec–Debeče and a building of the road across Bukovje to Primskovo. The municipality cared for repairs of roads (especially in 1937 and 1938) and for the categorization of roads (especially in 1933 and 1934). The municipality also cared for municipal house in Ustje, where municipal poor men stayed. It is clearly evident from the minutes of the municipal board that repairs of this house were being performed in the twenties. The repairs of the water supply was mentioned in the sources of the first half of the thirties. The municipality was busy with several other projects (the regulation of Kostrevnica stream in 1938, the arrangement of cemetery of dead animals in Cerkovnik ...). In the thirties the municipality of Šmartno had great financial problems. The financial saving was mentioned in many examples in the minutes of meetings. On the meetings they were also thinking about temporal revocation of primary school in Velika Kostrevnica (terminally this wasn't realized).

In civil services only few residents of Šmartno had job. Some residents worked in the institutions such as railway, post office, leather factory, wood company, spinning mill in Litija, lead mine in Sitarjevec and its smeltery in Litija, or at merchants, hosts and craftsmen. Greater part of population was occupied with farming. A great importance in ordinary life played annual feasts (carnival, easter, corpus christi, st. Martin, st. Nicholas, christmas and »day of beating«), fairs and events of state

significance (death of Aleksander ...). According to paper sources this period was affected by various natural disasters like diseases (Spanish flu ...), storms (in June 1932 ...), cold (in winter 1929 ...) and earthquakes. In general the financial situation of population was not favourable since sources of twenties reported about shortage. The conditions even worsened during the economic crisis in the thirties. Nevertheless, several pubs, shops, small craft workshops, two saving banks (catholic and liberal), the tounery of Knaflič and Izgoršek's joiner plant operated in Šmartno and with sourounding in this period.

The parish of Šmartno had eight subsidiaries after the first world war and five subsidiaries after the constitution of parish Litija in 1936. The history of parish of Šmartno during the interwar period can be divided in two periods: the period of Matej Rihar (1918–1930) and the period of Anton Gornik (1930–1941). In the thirties besides the arrival of a new priest some other events such as the economic crisis, the establishment of dictatorship and especially the arrival of a new bishop Rožman influenced on changes in the parish. In first years after the first world war electricity was installed in the church, the bells, which were taken in the first world war, were replaced, the parish church and some subsidiary churches were restored. In this time an important event at twenty-fifth anniversary of sanctification of church was celebrated in 1926. Several works on parsonic church and branch churches were also accomplished in the thirties. Some reconstruction works were accomplished in 1932 and 1933. The repair of organ was performed in 1939. In this period a very important celebration of octocenenary of Šmartno's parish was performed in 1935. Next year the parish of Litija was constituted (at that time the subsidiaries – Litija, Breg, Št. Jurij – were moved from the parish of Šmartno). Under patronage of the parish an association »Marijina družba« (Mary company) which joined several subgroups like »dekliška Marijina družba« (maiden Mary company), »Marijina družba za žene« (Mary company for women), »fantovska Marijina družba« (boys Mary company) and »Marijin vrtec za otroke« (Mary company for children) was a part of social life.

During the interwar period three primary schools functioned in the Šmartno community, in Šmartno pri Litiji, in Velika Kostrevnica and in Javorje. In Šmartno and Javorje the school already existed before the first world war. The primary school in Velika Kostrevnica was established in 1929. Before the first world war the primary school in Šmartno had four classes, in 1919 five, in 1926 six and in 1941 seven ones. The school administrator from 1904 to 1926 was Mihael Debelak and after 1926 Maks Kovačič. In last years before the second world war this school had 400 pupils, 4 classrooms and 8 teachers. The primary school in Velika Kostrevnica had two classes. Number of pupils during the interwar period was mostly between 40 and 60. The craft continuation school in Šmartno pri Litiji functioned from 1898 to 1941. In this period lesson was interrupted for some years. In the twenties the lessons in this school were taught by two or three teachers. This school had two classes (and a also preparatory for some time class). On the area of municipality Šmartno pri Litiji also affected civil school in Litija, which functioned from 1935 to 1941.

In the period during the interwar period several societies functioned in Šmartno: »Prosvetno društvo« (Educational Society, which includes the section »Orli« – Eagles), »Sokoli« (Falcons), fire brigade in Šmartno pri Litiji and choir »Zvon« (Bell). »Sokol« in Šmartno was established as an independent society in 1934 and emerged from »Sokol« from Litija, which was established in 1908. The other three societies was already established before the first world war.

15. VIRI IN LITERATURA

VIRI:

ARHIVSKI VIRI:

rokopis, Slavka Mrzel

rokopis, I. I.

Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- NŠAL 14, Vizitacije 1600–1966, škatle 16, 17, 18, 21.
- ŽA Šmartno pri Litiji, Razne knjige, škatle 7; Spisi, škatle 6, 13, 15, 20, 23.

Osnovna šola Šmartno pri Litiji:

- Dnevnik za 2. razred (1934/35).
- Dnevnik za 3. razred (1935/36).
- »Moj življenjepis« (Življenjepis Marije Schwaiger).
- **Groznik, Šmartno v preteklosti, 1988:** Groznik Lojzka, *Šmartno v preteklosti*, Šmartno pri Litiji 1988.
- **Trgovina v Šmartnem, 2001/2002:** *Promet in trgovina na Slovenskem v preteklosti: Trgovina v Šmartnem v prvi polovici 20. stoletja*, raziskovalna naloga ZPMS – šolsko leto 2001/2002, zgodovinski krožek OŠ Šmartno pri Litiji.

PGD Šmartno pri Litiji:

- **Kronika gasilnega društva:** Kronika gasilnega društva v Šmartnem 1906.
- **Kronika podpornih članov:** Kronika podpornih članov požarne brambe v Šmartnem pri Litiji.
- **Osnovnik prostovoljne požarne brambe:** Osnovnik prostovoljne požarne brambe v Šmartnem pri Litiji 1895.
- **Zapisniki sej gasilskega društva-prvi del:** Sejni zapisnik prostovoljnega gasilnega društva v Šmartnem.
- **Zapisniki sej gasilskega društva-drugi del:** Zapisnik odborovih sej in občnih zborov gasilnega društva v Šmartnem.
- Spisi. Mapi: 1934, 1935.

Slovenski šolski muzej:

- Dokumentacijska zbirka: mapa osnovne šole Javorje pri Litiji, mapa osnovne šole Šmartno pri Litiji, mapa osnovne šole Velika Kostrevnica.

ZAL=Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- **Zapisniki sej:** LIT 3, »Občina Šmartno pri Litiji«, škatla 1.
- LIT 22, »Osnovna šola Javorje pri Litiji«, škatla 1.
- LIT 30, »Osnovna šola Franc Rozman Stane – Šmartno«, škatle 1, 4, 9, 10, 11, 12.
- LIT 33, »Osnovna šola Velika Kostrevnica«, škatla 1.
- LIT 36, »Zbirni fond, Litija«, škatla 4.
- LIT 38, »Pevsko društvo Zvon – Šmartno«, škatle 1, 2, 3.

Župnišče Šmartno pri Litiji:

- **Župnijska kronika:** Župnijska kronika 1895–1940.

ČASOPISNI VIRI:

Angeljček: letnik 42, številka 1; letnik 43, številka 7.

Domoljub: letnik 31, številka 52; letnik 35, številka 22; letnik 49, številka 22; letnik 51, številka 33; letnik 52, številka 7.

Domovina (Ljubljana): letnik 1, številka 36; letnik 2, številka 35; letnik 8, številke 7, 17.

Ilustrirani Slovenec: letnik 1, številka 11; letnik 2, številka 16; letnik 7, številka 42.

Jutro: letnik 12, številka 82; letnik 16, številka 220.

Jutro (ponedeljska izdaja): letnik 10, številka 52 (*Jutro:* letnik 21, številka 300a).

Slovenec: letnik 53, številka 35; letnik 55, številka 35; letnik 57, številka 106; letnik 63, številka 139a.

Slovenski narod: letnik 63, številka 265; letnik 65, številka 124; letnik 68, številka 18; letnik 73, številka 150.

Tedenske slike: letnik 8, številka 36.

Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik IV., št. 73; letnik V., št. 29; letnik VII., št. 48; letnik IX., št. 72 (dostop preko <http://www.sistory.si/> (Viri/Tiskani/Uradni listi/Uradni listi iz obdobja 1918–1941)).

INTERNETNI VIRI:

www.kamra.si (gesla: Šmartno pri Litiji leta 1898, Šmartno pri Litiji leta 1929, Jakličeva hiša v Šmartnem leta 1925, Šmarsko pevsko društvo Zvon leta 1925)

<http://www.pgd-kostrevnica.si/> (O nas/Zgodovina)

<http://www.pgdzavrstnik.si/> (O društvu)

<http://www.jablaniskadolina.si/> (O Jablaniški dolini/Društva/PGD Jablanica)

<http://pgdjavorje.blogspot.com/> (2007/julij/Zgodovina društva)

<http://www.obraziscaslovenije.si/> (B/Ivan Bartl; K/Maks Kovačič, Hilda Krušič; R/Vlado Rojec; T/Ferdo Tomazin; W/Družina Wurzbach)

STATISTIČNI VIRI:

Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937: *Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine [enciklopedija, leksikon]*, Ljubljana 1937 (dostop: <http://www.sistory.si/> (Viri/Tiskani/Krajevni leksikon Dravske banovine)).

Splošni pregled Dravske banovine, 1939: *Splošni pregled dravske banovine: glavni statistični podatki: upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma*, 1939. (dostop: <http://www.sistory.si/> (Viri/Tiskani/Krajevni repertoriji)).

LITERATURA:

Breznikar, Obrtno šolstvo, 1999: Breznikar Magda, *Obrtno šolstvo v Šmartnem pri Litiji: 1898–1941*, Šmartno pri Litiji 1999.

Brilej, Litijski obrazi, 2008: Brilej Martin, *Litijski obrazi*, Litija 2008.

Damjan, Litijsko šolstvo skozi čas, 2000: *Litijsko šolstvo skozi čas* (podatke zbrala in uredila Eli Damjan), Litija 2000.

Dolšek, Ko sem še majhen bil, 1996: *Ko sem še majhen bil* (zbrala in uredila Ida Dolšek), Šmartno pri Litiji 1996.

Dolšek, Niti življenja, 2013: *Niti življenja: življenjepisi Šmarčanov, Litijanov in okoličanov* (zapisala in uredila: Ida Dolšek), Šmartno pri Litiji 2013.

Dolšek, Špinerbal, 2011: *Dolšek Ida, Špinerbal, litijski ples predilcev: družabno življenje predilniških delavcev v času med obema vojnama*, Šmartno pri Litiji 2011.

Grafenauer, Lokalna samouprava, 2000: Grafenauer Božo, *Lokalna samouprava na Slovenskem: teritorialno-organizacijske strukture*, Maribor 2000.

Jubilej, 2001: *Jubilej župnijske cerkve sv. Martina: 1901–2001*, Šmartno pri Litiji 2001.

Kotar, Začetki gasilstva, 2014: Jernej Kotar, *Začetki gasilstva v našem kraju*, v: *Prostovoljno gasilsko društvo Šmartno pri Litiji: 130 let: 1884–2014*, Šmartno pri Litiji 2014, 8–9.

Kotar, Zgodovina Šmartnega, 2012: Jernej Kotar, *Zgodovina Šmartnega pri Litiji*, v: *Narodna čitalnica v Šmartnem pri Litiji: 140 let*, Šmartno in Litija 2012, 7–8.

Kračan, Naša tehnična zapuščina, 2014: Peter Kračan, *Naša tehnična zapuščina*, v: *Prostovoljno gasilsko društvo Šmartno pri Litiji: 130 let: 1884–2014*, Šmartno pri Litiji 2014, 36–40.

Lebar, Območje občin, 2011: Irena Ivančič Lebar, *Območje občin Litija in Šmartno pri Litiji med obema svetovnima vojnama*, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 59, številka 3, leto 2011, 611–638.

Marin, Nastanek in razvoj, 1997: Marin Sonja, *Nastanek in razvoj industrije v Šmartnem pri Litiji: (od začetkov do nacionalizacije)*: diplomska naloga, Ljubljana 1997.

- Nećak, Repe, Kriza, 2008:** Nećak Dušan, Repe Božo, *Kriza: svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*, Ljubljana 2008.
- Nećak, Repe, Oris, 2003:** Nećak Dušan, Repe Božo, *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine: učbenik za študente 4. letnika*, Ljubljana 2003.
- Otrin, Ustanovitev župnije, 2011:** Blaž Otrin, *Ustanovitev župnije Litija leta 1936*, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 59, številka 3, leto 2011, 671–682.
- Poglajen, 50 let šole, 2003:** *50 let šole Velika Kostrevnica* (zbrala in uredila Marjana Poglajen), Velika Kostrevnica 2003.
- Sinigoj, Usnjarstvo, 2011:** Jože Sinigoj, *Usnjarstvo v Šmartnem pri Litiji*, v: *Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem: zbornik referatov*, Šoštanj 2011, 245–255.
- Šmartno nekdanj, 1995:** *Šmartno nekdanj in danes*, Šmartno pri Litiji 1995.
- Šmartno in šola skozi čas, 2013:** *Šmartno in šola skozi čas: 1963–2013* (zbornik ob 50-letnici zgradbe Osnovne šole Šmartno in 10-letnici Občine Šmartno pri Litiji), Šmartno pri Litiji 2013.
- Vidic, 140-let posvetnega zborovstva, 2012:** Rudi Vidic, *140-let posvetnega zborovstva v Šmartnem*, v: *Narodna čitalnica v Šmartnem pri Litiji: 140 let*, Šmartno in Litija 2012, 13–14.
- Vidic, Katoliško slovensko, 2007:** *Katoliško slovensko izobraževalno društvo Šmartno pri Litiji: 100-letnica ustanovitve: 1907–2007* (tekst sestavil in uredil Rudi Vidic; fotografije iz zasebnih zbirk posameznikov), Šmartno pri Litiji 2007.
- Zgodovina Slovencev, 1979:** *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979.
- Zvon 1890–1990, 1990:** *Zvon 1890–1990*, 1990.
- Župnijska in dekanijska, 1976:** *Župnijska in dekanijska cerkev v Šmartnem pri Litiji: ob 75-letnici posvetitve*, Šmartno pri Litiji 1976.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je magistrsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 30. septembra 2015

Tadej Čopar